

# HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET  
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

TITO ÖNÉLETRAJZI VALLOMÁSAIBÓL  
BONDŐR PÁL VERSEI

JUHÁSZ ERZSÉBET ELSŐ DÍJAS REGÉNYÉNEK RÉSZLETE  
A HÁBORÚ VÉGE — SZABÓ IDA, PETKOVICS KÁLMÁN,  
REHÁK LÁSZLÓ, HERCEG JÁNOS, JUHÁSZ GÉZA,  
SÁROSI KÁROLY, SAFFER PÁL ÉS VÉBEL LAJOS  
EMLÉKEZÉSEI VALAMINT BOŠKO PETROVIĆ RIPORTJAI

KÖNYV-  
SZÍNI-  
ZENE-  
TÉVÉ- KRIKKA  
RÁDIÓ-  
KÉPZŐMŰVÉSZETI

1985

Május

---

HÍD  
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI  
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934  
XLIX. évfolyam

---

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, dr. Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,  
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Lackó Antal,  
Németh István, dr. Pap József, Pándi Oszkár, Petkovics Kálmán, Sinkovits Pé-  
ter, Sróder János, Szabó Ida, Szekeres László, dr. Szeli István és Vicsék Károly

*A Szerkesztő Tanács elnöke:* dr. Pap József  
*Szerkesztő bizottság:* Bordás Győző, Danyi Magdolna és dr. Gerold László  
(kritikai rovat)

*Fő- és felelős szerkesztő:* dr. Bori Imre

*Műszaki szerkesztő:* Maurits Ferenc

---

TARTALOM

<i>Tito visszaemlékezései</i>	585
<i>Böndör Pál versei</i>	595
<i>Juhász Erzsébet: Műkedvelők (regényrészlet)</i>	597
<i>Brasnyó István: Szokott-e ősz lenni Paraguayban? V. (regény)</i>	615
<i>Helmut Heissenbüttel: Németország 1944</i>	638
<i>Danyi Magdolna: Németország 1944 (jegyzet)</i>	

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

A HÁBORÚ VÉGE

<i>Szabó Ida: A titói úton</i>	646
<i>Petkovics Kálmán: A béke első éve</i>	654
<i>Rehák László: Negyven év után a győzelem napjáról</i>	675
<i>Herceg János: Nyíló idő</i>	684
<i>Juhász Géza: Az ifjúsági konferenciák és a kongresszus</i>	697
<i>Sárosi Károly: Az első szabad május</i>	705
<i>Saffer Pál: Porszemek a győzelem uszályából</i>	714
<i>Vébel Lajos: A legálmosabb katona</i>	719
<i>Boško Petrović: 1945 tavaszán</i>	722



## TITO VISSZAEMLEKEZÉSEI\*

### LÁTTAM: ÖTÁGÚ CSILLAGOT VISELNEK

#### *Hadifogságban. Kapcsolataim az orosz forradalmárokkal*

Szvjazsszkból Alatirba helyeztek át — ez a város a Szuma folyó mellett fekszik, ma Csuvas SZSZK —, ahol a szerb önkénteseket toborozták. Hetven társammal együtt visszautasítottam, hogy belépjek az önkéntes hadtestbe. Erre nagy politikai forrongás vette kezdetét az önkéntes hadtestben. Egyesek, főként a hadtest parancsnoksága meg azok, akik a szerb kormány megbízásából dolgoztak, a hadtestet a nagyszerb politika eszközeként tekintették, függetlenül attól, hogy az önkéntesek közül a legénység többsége olyan vidékekről származott, amelyek akkor az Osztrák—Magyar Monarchiához tartoztak: Boszniából, Hercegovinából, Szlovéniából, Likából, Dalmáciából és Horvátország más vidékeiről. Mások, közöttük a jugoszláv bizottság egyes tagjai, arra az álláspontra helyezkedtek, hogy a hadtestnek a leendő jugoszláv politika eszközeinek kell lennie.

A szocialisták úgy tekintették, hogy sem a Nagy-Szerbiáért, sem a Nagy-Horvátországért, sem a Nagy-Szlovéniáért ne háborúzzunk, hanem csak Jugoszláviáért, amely majd az egyenrangú nemzetek szövetsége lesz. Az eskü szövege körül is vita támadt. Nem akartunk a szerb királyra esküdni. Ezenkívül a hadtest egysegeinek életében is eluralkodott a vakfegyelem bizonyos szerb tisztek miatt, akik a szaloniki frontról érkeztek. Ők ugyanúgy kegyetlenkedtek a katonákkal, miként az osztrák—magyar hadseregben volt szokás. Emiatt én ezzel a hetven társammal együtt visszautasítottam, hogy belépjek a hadtestbe. El is vitettek ben-

\* Részlet a hamarosan magyar nyelven is megjelenő *Önéletrajzi vallomások* című kötetből.

nünket az ardatovi hadifogolytáborba, egy kisvárosba, a szibériai kormányzóságba.

Nem sok ideig maradtam a fogolytáborban, mert gépésznek jelentkeztem Kalaszjejevo falu malmába. Valójában a parasztok keresték fel a tábort, és olyan szakmunkást kértek, aki ért a „dvi-gatyel”-hez. Bár nem értettem, mit jelent ez a kifejezés, mégis jelentkeztem, mert bíztam gépészeti ismereteimben. Amikor megérkeztem a faluba, láttam, közönséges motorról van szó. A faluban rajtam kívül még számos hadifogoly végzett különféle munkákat. Csak néhány hónapig maradtam a kalaszjejevói malomban, mert 1916 nyárutóján a kunguri hadifogolytáborba vittek, Jekatyerinburg (ma Szverdlovszk) közelébe, a permi kormányzóságba.

Ebben a fogolytáborban a katonák megválasztottak bizalminak, s az volt a dolgom, hogy gondoskodjam jogaik érvényesítéséről, egészségügyi ellátásukról és járandóságairól. Feladatkörömbe tartozott még okmányaik őrzése, zsoldjuk, valamint a Vörös kereszt útján érkező küldemények kiosztása. A fogolytábor lakói — velem együtt — vasútépítésen dolgoztak. Munka közben összeismerkedtem egy idős lengyel mérnökkel, aki szocialista volt. A nevét elfeledtem, de a történészek utóbb megállapították, hogy Kacnak hívták. Az ő révén kerültem kapcsolatba több forradalmi érzelmű munkással, közülük többen tagjai voltak a bolsevik pártnak, de én ezt akkor nem tudtam. A lengyel mérnök a részlegfőnök helyetteseként ténykedett, és az ő házában vettem részt a munkások gyűlésein, ahol Lenin egyes cikkeit is felolvasták.

A hadifogolytábor bizalmijaként tengelyt akasztottam a kunguri vasúti részleg főnökével. Összetűzésünk legfőbb oka az volt, hogy rájöttem: a főnök dézsmálja a Nemzetközi Vörös kereszt hadifoglyoknak szánt küldeményeit. A hadifoglyok ugyanis nagyon rosszul álltak ruházat dolgában, és nagyon nagy volt köztük a halandóság. Ez 1916—1917 telén történt. Az élelmezés sem volt kielégítő. A hadifoglyok számára ezért nagy segítséget jelentett, hogy a Nemzetközi Vörös kereszt rendszeresen juttatott nekik élelmiszer- és ruhacsomagokat. A Nemzetközi Vörös kereszt nevében a küldemények eljuttatását kezdetben az Amerikai Vörös kereszt vállalta, majd utóbb a svéd, amely el is küldte képviselőjét, egy Sarvea nevű embert, hozzánk, Kungurba. Amikor rájöttem a lopásra, nyomban jelentettem a tényállást Sarveának. Elég nagy felbolydulást váltott ki a dolog. A Vörös kereszt hadifoglyokról gondoskodó kunguri bizottságának egy grófnő is tagja volt. Mélysé-

gesen megsértette a feljelentésem. De többé nem dézsmálták a küldeményeket.

A vasúti szekció főnöke azonban — orosz ember volt — sohasem bocsátott meg nekem. Leste az alkalmat, hogy bosszút állhasson rajtam, és nemsokára módja is nyílt rá. Nekem kellett vezetnem ugyanis a hadifoglyok nyilvántartását, hogy ki mikor van munkán. Egy reggel három fogoly, három román, nem ment ki dolgozni, mert elszakadt a nemezcizmájuk, és ott maradtak a barakkban megfoltozni. Én viszont úgy írtam be őket, mintha kint volnának a többiekkel. Ezt észrevette a részleg főnöke, berontott a barakkba, és szidalmazni kezdett, hogy miéret írtam be ezt a hármat is úgy, mintha munkán lennének, holott itt ücsörögnek. Nem segített a magyarázat, hogy meg kell foltozniuk váljenkáikat, mert különben megfagynának az iszonyatos hidegben.

Hiába magyarázkodtam, nem hagyott fel az ordítózással, és hamarosan előkerült három kozák is, akik megragadtak, és már cipeltek is a börtönbe. Ez olyan börtön volt, hogy soha életemben nem fogom elfelejteni. Amint átléptem a küszöbét, és bementem a cellába, a három kozák előkapta a korbácsát, és verni kezdte a hátamat.

Amíg összeverve feküdtem a cella padlójára vetett szalmán, lassan kinyílt az ajtó, és megjelent a börtönőr, egy rubáskás öreg orosz, és szólongatni kezdett:

— Avsztrijec, avsztrijec<sup>1</sup>, gyere velem!

Elmagyarázta, hogy a kozákok elmentek, és átvezetett a börtön körzetében levő lakásába, ahol három lányával lakott. Szépen tudtak balalajkázni és dalolni.

Miután itt kissé kipihentem és összeszedtem magam, az öreg visszakísért a cellába, még egy takarót is adott, mert különben megfagytam volna abban a hidegben.

Több napig ott tartottak a börtönben. Egy este különös zajongás, kiáltozás támadt a börtönudvaron. Feszülten füleltem, hátha meghallom, mi történik. A távolból ilyen kiáltásokat hallottam: „Le a cárral!” A felfegyverzett kunguri munkások arra a hírre, hogy Szentpétervárott megbuktatták a cárt, behatoltak a börtönbe, hogy kiszabadítsák a foglyokat. Győzött a februári forradalom.

A hadifoglyok helyzete azonban a cár megbuktatásával sem változott lényegesen. Én továbbra is a kunguri fogolytáborban ma-

<sup>1</sup> Osztrák

radtam, és végeztem korábbi munkámat. Kac mérnök révén továbbra is találkoztam a munkásokkal. Eljutottak hozzánk Lenin Áprilisi tételei is, ezt tanulmányoztuk.

Am a vasúti szekció főnöke sem feledkezett meg „kihágásomról”. 1917 májusában újra kieszközölte letartóztatásomat, azzal vádolva, hogy kapcsolatban állok a bolsevikokkal. Most két hetet töltöttem börtönben. Kac mérnök közbenjárására bocsátottak szabadon.

Ezután a Perm melletti Jergacs városka vasútállomására küldtek. A fárasztó pályajavítás ellenére sem lankadt érdeklődésem a forradalmi irodalom iránt. A pihenés óráit olvasásra használtam fel, igyekeztem gyarapítani ismereteimet az oroszországi munkásmozgalomról.

A jergacsi vasútvonalon továbbra is fenntartottam kapcsolataimat a kunguri haladó munkásokkal. Hamarosan arról értesültem, hogy Kungurban letartóztattak több bolsevik érzelmű munkást, és hogy énám is ez a sors várhat. Hogy elkerüljem az újabb letartóztatás veszélyét, szökésre szántam el magam, ebben nagy segítségemre volt Kac mérnök. Polgári ruhát szerzett a számomra, és Szentpétervárra küldött a fiához, aki szintén mérnökként dolgozott ott. Megadta a fia címét, és megérkezésem után tüstént felkerestem.

Szibériából Pétervárra egy gabonaszállító tehervonaton utaztam több napon át. Kac mérnök fia a Putyilovsz Művekben dolgozott, és azonnal megtaláltam. Átadtam neki apja üdvözlétét, és ő ott tartott a lakásán. Az ő segítségével elhelyezkedtem a Putyilovsz Művekben. De csak néhány napig maradtam itt, mert közben sor került a szentpétervári proletariátus ismert júliusi tüntetéseire az ideiglenes kormány ellen. Tízezerszámra gyülekeztek a munkások, és én is csatlakoztam hozzájuk. Felirataik szövege a következő volt: „Le az ideiglenes kormánnyal! Minden hatalmat a munkás- és katonaküldöttek tanácsainak!”

Magával ragadott a tüntetések ereje és szervezettsége, s láttam bennük, mekkora erőt képvisel a munkásosztály. Ismeretes azonban, hogy az ellenforradalom fegyverrel válaszolt a tüntetésekre. A reakciót ugyan letörték a februári—márciusi forradalomban, de nem semmisítették meg, úgyhogy hamarosan összeszedték magukat (a gyárosok, a nagybirtokosok, a klérus, a katonatisztek, a kozákok stb.). A júliusi tüntetések során a reakciónak ellentámadásra nyílt alkalma.

Én egy nagy vasúti pályaudvar közelében voltam a tüntetők tömegében, amikor a pályaudvar tetejéről gépfegyvertűzet nyitottak a tömegre. Sok munkást meggyilkoltak. Ezután kezdetüket vették a tömeges letartóztatások. A fiatalabbik Kac mérnököt is őrizetbe vették. Helyzetem rendkívül súlyossá vált. Kac mérnök lakására nem mehettem vissza, mert tartottam a letartóztatástól, ezért néhány napig a Néva hídjai alatt bujkáltam, majd úgy határoztam, hogy hazaszököm. Gondoltam, megyek én Jugoszláviába forradalmat csinálni, megyek haza.

Finnország felé vettem utamat, de amikor elértem az észak-finnországi Uleobor (ma Oulu) városát, rendőrökre kerültem. Semmit sem mertem elárulni, féltem megmondani, hogy osztrák hadifogoly vagyok, mert attól tartottam, hogy lelőnek. A rendőrség viszontatoncolt Szentpétervárra, a Péter-Pál erődbe zártak. Zárkám egészen kicsi volt, mindegyik fala kőből, teli patkánnyal, s a közelben ott folyt a Néva folyó.

Három hétig voltam itt, mire rám került a kihallgatás sora. Amikor elővezettek, ezt kérdezték: „Tko vi, takoj?” Akkor láttam, hogy az ördög nem alszik. Megmondtam, hogy osztrák vagyok, hadifogoly. „No, durak, rég elengedtünk volna, csto nye szkazal.”<sup>2</sup> Azt gondolták, valami veszélyes bolsevik lehetek.

Amikor kiengedtek a Péter-Pál erődből, más hadifoglyokkal együtt fegyveres kozák kísérettel visszaindítottak a szibériai fogolytáborba. Amikor útnak indítottak, azt mondták, mentek vissza oda, ahonnan megszöktetek. Jól van, ám az úton megfordult a fejemben: én ott már egyszer megtapasztaltam a kozák őrség keze súlyát és én oda vissza nem megyek, s mivel vonaton voltunk — a Makszim Gorkijon, amelyik igen hosszú és lassan halad —, kiugrottam egy állomás előtt, és két-három állomásnyi utat gyalog tettem meg. Akkor egy másik vonatra szálltam, amelyik Szibéria felé tartott.

Szverdlovszkban, az akkori Jekatyerinburgban, mégis felfigyelt rám egy űr. Az állomás felé tartottam, oda felfelé kell menni, a városba pedig lefelé, lépcsőkön. Megyek a lépcsőkön, és látom, szemközt jön velem egy ismerős űr, a szakálláról ismertem fel. Egy hadifoglyot vezet, földimet, aki itt volt kórházban, mert a kórház a városban volt. Amikor a közelébe értem, elkiáltotta ma-

<sup>2</sup> „Te bolond... mért nem mondtad.”

gát: „Joska, zdravstvuj, padazsziy!”<sup>3</sup> Azt kiáltotta „padazsziy”, én meg tovább futottam, és fel a vonatra.

Jekatyerinburgban titokban másik vonatra szálltam, amelyik Omszk felé indult. Már 1917 ősze volt, november eleje. Hosszú utazásom alatt Szentpétervárott kitört a szocialista forradalom, erről én nem is tudtam. Csak amikor az omszki vasútvonalon, a tjumeni állomáson fegyveres munkások szálltak fel a vonatra, akik zubbonyuk újján rangjelzést viseltek, és Szentpétervárról menekülő burzsujok után kutattak, értettem meg, hogy valami nagy dolog történik Oroszországban. A fegyveres munkások a Vörös Gárda tagjai voltak, s forradalmi jelzéseket viseltek. De még nem tudtam, hogy miről is van szó.

Amikor megérkeztem Omszkba, az Atamanszkij Hutor állomásra, elindultam a városba. Útközben valakik feltartóztattak. Ketten-hárman voltak. „Állj!” Megálltam. „Kto takoj?” Megmondtam: „Avsztrijzkij vojennopljennij.”<sup>4</sup> „A kuda igyos?”<sup>5</sup>

„Ja idu v gorod.”<sup>6</sup>

„Nye bojszja nyicsevo. Igyi tam!”<sup>7</sup> Erre megkérdeztem, hová, mert nincs lakásom.

„Hát hová szeretnél?” Olyan helyre, ahol foglyok vannak, sokan, hadifogolytáborba.

„A tyeper tam katonai tábor. Rebjata sze voruzsajet — mondták. — Igyi tudá, nye bojszja nyicsevo.”<sup>8</sup>

Nézem őket, az anyjukat — mert látom: ötágú csillagot viselnek! El sem mondhatom, mennyire megörültem... Váratlanul elém toppantak az úton... Egy nappal korábban még Tjumenban voltunk, amikor megérkezett Omszkba a hír, Omszkban pedig már minden készen állt, hogy a bolsevikok átvegyék a hatalmat. Rendkívül jól megszervezték a dolgot.

<sup>3</sup> ... várjál!

<sup>4</sup> „Ki az?” — „Osztrák hadifogoly.”

<sup>5</sup> „Hová mész?”

<sup>6</sup> „Megyek a városba.”

<sup>7</sup> „Ne félj semmit. Menj csak”

<sup>8</sup> „Az ott most... A fiúk fegyverkeznek. Menj oda, ne félj semmitől.”



## NEM TITKOLTAM ROKONSZENVEMET

*Az októberi forradalom győzelme. A Vörös Gárda egységeiben és a kirgizek között*

Omszokban azonnal jelentkeztem a Vörös Gárda volt hadifoglyokból alakított egységébe. A vöröskatonák közölték velünk, hogy nem kell visszatérnünk a fogolytáborokba, mert a hadifoglyok most már szabadok, és beléphetnek a Vörös Gárdába.

Az egység, amelybe beléptem, lengyelekből, románokból, csehek-ből, magyarokból, németekből és jugoszlávokból állt. A Vörös Gárda egyik nemzetközi osztaga volt, lehetséges, hogy valami nevet is viselt, de nem emlékszem, hogy melyet. Néhány hónapig voltam a Vörös Gárdának ebben az egységében Omszokban, és különböző katonai-forradalmi feladatokat teljesítettem.

Egységünket egészen a cseh légiók lázadásáig nem küldték ki a frontra, hanem Omszokban álltunk őrséget, és a Marjanovka vasútállomáson dolgoztunk. Ebben az időben, mivel ez volt a gyakorlat, kérelmeztem, hogy felvehessem a szovjet állampolgárságot, és beléhessek a Bolsevik Pártba.

Nemsokára bekövetkeztek azok az események, amelyeket a cseh hadtest lázadása és Kolcsak bandáinak jövetele vont maga után, úgyhogy ezt követően többé nem volt mód a pártba való rendes fölvételre.

Szibériában lényeges változások álltak be, amikor 1918 tavaszán a szibériai vasút hosszán megindultak a cseh hadtest egységei, amelyek engedélyt kaptak Lenintől, hogy a Távols-Keleten keresztül hazatérjenek. A cseh hadtest parancsnoksága azonban, az ellenforradalmárokkal szövetkezve, ahelyett, hogy kivezette volna egységeit Oroszországból, 1918 májusának végén az egész vasútvonal mentén lázadást robbantott ki. A csehszlovák hadtest lázadása annál is inkább veszélyes volt, mivel egységei az egész transz-szibériai vasútvonal hosszán helyezkedtek el, és lázadásuk jeladás volt a többi ellenforradalmi erőnek.

Jelentős cseh erők támadták meg Omszkot is, s csatlakoztak hozzájuk a kozákok is, Kaszilnyikov atamán parancsnoksága alatt. A várost a vörös osztagok védték, parancsnokuk Uszpenszkij népbiztos volt. Emlékszem rá, nagyon jól megjegyeztem. Sohasem fogom elfelejteni. Nagyon keményfejű volt, semmit sem lehetett

neki bebizonyítani, hadászatiilag pedig úgyszólván semmi tudással sem rendelkezett.

Megérkezésük után a vöröskatonák az állomástól két-háromszáz méterre álltak meg, és a vonatból kiszállva mindannyian menetoszlopba zsúfolódtak össze. Közben a csehek csatárláncba fejlődtek. Uszpenszkij előre ment a csehekhez, ahol a törzskaruk volt — ez egy egész cseh ezred volt —, hogy felszólítsa őket, tegyék le a fegyvert. Azt mondta: „A szovjet, Lenin aláírásával, elrendelte, hogy hagyják itt a fegyvereket, és fegyvertelenül menjenek haza.”

De akkor odaért a sztyeppéről Kraszilnyikov atamán. Mindaddig valahol a háttérben tartózkodott, egy csoport kozákkal, lehetnek nyolcvan vagy száz. És akkor Kraszilnyikov atamán, amint odaért, revolverrel a helyszínen lelőtte Uszpenszkijt.

A vöröskatonák látták, hogy a fehérek meggyilkolták Uszpenszkij népbiztost, de ahelyett, hogy csatárláncba fejlődtek volna, elfogta őket a pánik, vaktában lövöldöztek, s a fehérek felmorzolták zászlóaljukat, és iszonyatosan megcsonkították az embereket. Utána pedig ellenünk vezényelték az egységeket. A fehér csehek rögtön az élen haladtak, és velük jöttek a kozákok is. És itt, Ungner báró hutorjában<sup>9</sup>, akinek itt nagy birtoka volt — húszharminc kilométerre lehet Omszktól —, itt csaptunk össze. Ám... a fehérek kifejezetten fölényben voltak, bekerítettek, és teljesen szétverték bennünket...

Mindez három napig tartott. Én kiszöktem Mihajlovka faluba. Kimentem a sztyeppére a kirgizekhez, de ott sem hagytak békén, kerestek. Mindenfelé kutattak utánunk. Később is sokakat megölték, mert a fehérek büntető expedíciókat szerveztek. De engem a parasztok szerettek, és vigyáztak rám. Szükségük volt rám, mert mesterember voltam, gépész. Segítettem nekik a cséplőgépek meg a hasonló felszerelés javításában, s ennek fejében rejtegettek, bújtattak, értesítettek.

Omszktól hetven kilométernyire, Mihajlovka faluban egy gazdag parasztnál álltam munkába, tulajdonképpen gépészként dolgoztam a cséplőgépet hajtó gőzgépnél egy Sz. Skrjarov nevű parasztnál, majd később D. Tabacsiknál.

A parasztok rononszenve megmentett, a vörösök után kutató ellenforradalmi büntetőosztagok nem akadtak rám. Mihajlovkát

<sup>9</sup> Mezei gazdaság, majorság.

ban öt-hat hónapig maradtam, utána gépészként helyezkedtem el egy gazdag kirgiz, Iszaj Dzsakszenbajev malmában, egy kirgiz aulban (faluban), Dombaj közelében, amely kozák módra épült, sátrakból és sárral betapasztott házakból állt. A malom messzebb, a sztyeppén állt, úgyhogy itt nagyobb biztonságban voltam a fehérgárdista hajszáktól.

Iszaj Dzsakszenbajev az alekszandrovkai németektől vásárolta a malmot. Arrafelé sok német élt, benn Szibériában, Trubeckoje a helység neve. Valamikor Trubeckoj lengyel gróf élt ott, II. Katalin orosz cárnő küldte oda. A németeknek ott falvaik vannak, gazdag falvak. Ők adták el a malmot Dzsakszenbajevnak. Nem vette meg addig, amíg engem meg nem kérdezett. Eljött hozzám, Mihajlovkába, abba az orosz faluba, és érdeklődött, nem dolgoznék-e nála. Mondtam: igen, mert nagyobb biztonságban lennék a kirgizek között. Erre azt mondta: venne egy hengermalmot. És amikor beleegyeztem, megvette a malmot; a gépeket kiszállították a sztyeppére. Hengeres gőzmalom volt liszt őrlésére. Így oda mentem.

1918/1919 telén Omszkban, a vasúti műhelyben lázadás tört ki. A munkások nem akarták megjavítani a mozdonyokat. Erre megjöttek a kozákok, és tömegmészárlást vittek véghez a munkások között. Némelyiküket lehurcolták az Irtisz folyóra, az Irtisz be volt fagyva. Tudnivaló, hogy az Irtiszen kocsival, szánkóval lehet járni, olyan vastag a jég.

Amikor a bolsevikok megjöttek, vasúti sínt fektettek a jégre a folyón át, mert a hidat a fehérek felrobbantották. A bolsevikok mindjárt lerakták a síneket, és vonattal mentek át a jégen.

Ide vezettek egy csoport munkást, és itt lötték le őket. A kivégzés alkonyattájt történt. Aznap este parasztok tartottak arrafelé haza a piacról, s látták, hogy valami történik, hogy valami lövöldözés volt ott, hogy egy nagy csoport embert megöltek, ezeket a vasúti munkásokat. Észrevették, hogy az egyikük még mozog, ezt subába csavarták, azokba az ő szörmesubáikba, és magukkal vitték.

De mivel nem merték a faluban tartani, megkérdeztek, hogy magamhoz venném-e. Mondtam, hogy igen. És magamhoz vettem. Vasúti munkás volt, lakatos, fiatal ember, Szasa, a vezetéknévét elfelejtettem. Nemrég az elvtársaim megmondták, hogy Szasa Szizonyenkónak hívták. Nagyon elalélt, sohasem épült fel teljesen.

Azután, hogy minden elcsendesedett, magam ápoltam és gyógygattam, ott kinn nálam. Kumiszt ivott, akárcsak én, és heitzer

volt nálam, fűtő. Később is ott volt nálam a malomban, amikor az expedíciók jártak. A malom nem messze esett a településtől, az aultól, úgy két kilométerre, egy nyírfaerdő közepén állt. Szép, nagy malom volt. A nyírfaerdőben fedezékeket ástunk, mélyen a föld alá. Természetesen nem volt villanyunk, szénnel fűtöttünk, faszénnel. Kéményeket vezettünk ki, de úgy, hogy a kürtő a fa mellett haladjon, ezt nyírfakéreggel befedtük egészen fölig, hogy jobban eloszlassa a füstöt. Szasa egészen addig ott volt, amíg nem jöttek a bolsevikok...

Amíg a kirgizek között éltem, elég jól megtanultam a nyelvüket, megismertem életüket és szokásaikat. Láttam, mennyire elszegényítették őket az állandó rekvirálások, főként a fehérek fosztogatásai, akik a fiatalabb embereket erőszakkal be is sorozták.

Amikor közelebbi kapcsolatba kerültem a kirgizekkel, mondtam nekik, hogy rejtsek el a búzát, és ne adjanak belőle a kolcsakistáknak, mert ezzel az ellenforradalmat támogatják.

Akárcsak korábban Mihajlovkában, a kirgizek előtt sem titkoltam a bolsevikok iránti rokonszenvemet és abbéli meggyőződésemet, hogy a forradalom fog győzedelmeskedni. Ilyen értelemben beszéltem Iszajznak is, hogy ne adjon búzát Kolcsaknak, hisz jönni fognak a bolsevikok.

## BÖNDÖR PÁL VERSEI

### ELŐSZÓ

Milyen beszédek? És mennyi idézőjel!  
Te másképpen beszélj és másképpen figyelj.

Mint hívő elődeid te is olyan légy  
tiszta tekintettel fel a magasba nézz:

ha megszőkött is onnan a szőke Isten  
az ég kékjében semmi változás nincsen!

„ORCÁIN A NAP REGGELFÉNYE LANGALL . . .”

(Szép Ernő)

Elsőnek a kisgyerekek kelnek  
azok a legkisebbek  
kik iskolára még nem értek  
kihalt hajnali utcákon lépkednek pityeregve.  
És autóbuszon villamoson személygépkocsin  
kerékpárra szerelt ülőkén  
szüleik drága csomagocskája.  
Trolin és trotinetten száguldanak.

Legártatlanabbja nyereg nélkül  
üli meg táltosát  
a dermedt aszfaltúton úgy lovagol.  
A napközi előtt  
kiköti derék hátságát  
és fűzfavesszejével háromszor rásuhint.



A varázslat  
 minden egyes alkalommal sikerül:  
 hajnali ájulásban  
 vacogva pislogom a kelő Napot  
 egyetlen emberi formába visszaváltozva.  
 Sok minden jut ilyenkor eszembe  
 mindet el is mondanám  
 de a nyelvem csak nyerítésre jár.

### EGY KIS ÜZEMZAVAR

Mi mindennek nevet adott  
 bennem az a kis szerkezet  
 most egyszerre csak elromlott.  
 Már tegnap furcsán ketyegett.  
 Mára néma lett. Nem beszél.  
 De hibásan is dolgozik.  
 Amire nem való: lemér  
 mindent. Haszontalan kopik.  
 Mi a mérlegen súlytalan  
 — köd pára szellő lehelet —  
 nála több mázsa súlya van.  
 Megbomlasztja az eszemet.

### ARTISTÁK ÉS MODELLEK

És összefüggéstelen sorrendben  
 mozgó háttérükkel a zsúfolt képek.  
 Lenyomat másolata mutat engem:  
 a modell alól húzom ki a székét.

A padlóra mégis én vágodom le.  
 Hanyatt. És oldalt. Végül arcra bukom.  
 Még egy pillantást vetek a modellre:  
 arcán fintorom ahogy a földre nyom.

Nem tudom érzem is vagy csak képzelem:  
 rám térdel és kifeszíti két karom  
 pofon vág és a fülembe énekel.  
 Elsőre fel sem ismerem a dalom.

# MŰKEDVELŐK

(Regényrészlet)

JUHÁSZ ERZSÉBET

XI.

TÚL

Mintha az aranyeső szirmai az égből záporoznának az éji kertre. Ó, és az éj, az éj, ha világúrral teli szél perzseli arcunk... Mintha valami átszólt volna az évek tengerén. Eljövendő ölelekzések felé kitért hű karjaiban: riadalom és remény. Röpködő madarak és levelek. Mintha már látta volna valahol e vidéket. Mintha már látta volna ezelőtt is, nagyon régen. Minden rejtőzködik. Minden érik és ígér. Riadalom és remegés mindenben. Érti Aurél nyúlánk és törékeny jelenlétét. Látni még nem, de érzi, tudja. Érti hideg kezét, ahogy a derekára fonódik majd. Jéghideg forró ölelésben zuhanni majd együtt. Minden közelít, már látja előbukkanni arcát. Csak még egy lemérhetetlen lépés, csak még egy meghatározhatatlan mozdulat. Lázás hideglelés mindenben, ahogy közeledik, minden közeledik a beteljesülés felé. Hogy hihette, hogy: soha! „Én olyan buta voltam, Aurél, én azt hittem, hogy te nem, soha...” És mosolyog szégyenlősen és boldogan. „Megint elfedtük egymást, azért nem látom.” De nem, egyszeriben minden szűkülni kezd. Minden keskenyedik, és hátrál. „Mintha a talaj fogyna alólam” — gondolja álméltkodva. Minden rohamosan fogyatkozik, és hátrál. Vissza! Bele az iménti mosolygásba! Hisz itt vagyok, itt vagyunk! Vissza! Amikor itt vagyunk, oda. És minden végzetesen fogyatkozik, és hátrál...

Mint akit egy idegen ágyra löktek, ismeretlen szoba idegen ágára, és magamagának is egyszerűen oly idegenné lett. Mint aki más közegben élt eddig, ahol otthon volt, s most nem tud eligazodni ebben az áttekinthető, megfektett világban, ahová belökték.

Ahogy tisztul lassan fejből az álom mákonya, váratlan erővel tör rá a zokogás. Aurélla gondol, aki háromsornyi házzal odébb fekszik (ágyában lázasan, meg-megújuló köhögési rohamokkal küszködve. Mindenki tudja, de legjobban ő maga, hogy nem lehet sok hátra. Talán egy év, de lehet, hogy csak hónapok. Ő pedig most kezd álmodni arról, ami sohasem volt, sohasé lehetett volna, tíz évvel ezelőtt sem. Vajon abban a tíz, pontosabban tizenegy évvel ezelőtti eldöntetlen korszakban, amikor friss volt ismeretségük — álmodott-e Auréllal úgy, ahogyan az imént? Biztos benne, hogy nem. Nem lett volna mersze. És most, most van? Minek nevezhető ez a borzalom: álmodni egy halálos betegről mindenféle gyönyörűséges és rettenetes bujaságokat?

Azt hitte, mindent tud már réges-rég arról, ami benne Auréllal kapcsolatos. Mindenekelőtt tudja, hogy őt Aurél nem szereti, soha nem is szerette. Ez olyan egyszerű. Ő nem érintheti igazából Aurélt. Ő lehet vagy nem lehet. Csinálhat, amit csak akar. Mindig is kívül volt a körön. „Vajon ez a rettenetes szabadság, ez a végérvényes hasznavehetetlenség vitt rá tizenegy évvel ezelőtt arra, hogy mindenáron baráti kapcsolatot építsek ki kettőnk között?” Ő, milyen mohón olvasott el minden tőle kapott könyvet, folyóiratot, újságcikket! „Hangyamód araszoltam utána, buzgón fejtve a sorokat: el ne vesszem, le ne maradjak — behozhatatlanul.” S vajon mered-e akkor tudni, mennyire fáj, hogy csak irodalmi eszmecserek folynak közöttetek? Szó se róla: megkapaszkodtál: látszatra szívélyes voltál mindig és baráti. De belül? Azt a fölényt! A kegyetlenségig metsző leleplezéseid sorozata, hogy végül már mardosott a lelkiismeret. Sokszor magad sem tudtad: külszín-e rajtad csupán a segíteni akarás s az együttérzés, vagy lényed eltagadott legmélyéből tör fel — minden gyógyíthatatlan sebzettséged ellenére is — őszintén. Voltak napok, amikor szakadatlanul gyötrődöttél saját rejtett álnokságod miatt, de amint összetalálkozotok, minden megbánásod semmivé foszlott, s maszkká merevedett baráti érdeklődésed és jóindulatod.

Hogy figyeltél mégis mindarra, amit Aurél mondott! S arra is, amit nem tőle hallottál, de sejtettél benne valami vele való kapcsolatot. A legprecízebb összefüggések egész hálózatát szőtted mind-

azon események köré, amelyekben ő rész vett. Boldog szeretők így sose tudnának figyelni egymásra. Neked lépésről lépésre mindig ki kell őt találnod. Hát igen: boldog szeretőknek erre nincsen szükségük, azok egymásnak vannak birtokában... Neked ki kell őt találnod — mindhalálig. És még ezt is el tudod viselni, ismerlek. De ez a mindent meghazudtoló álmom, hogy valami átszól az évek tengerén, s mindent a visszájára fordít: minden ismerős hiány végtelen igézzé, delejes teljességgé válik. Nem! Nincs ember, aki megérdemelné ezt az éjszakát...

Utánaolvasva gondosan mindazt, amit Auréltól kapott kölcsön, hosszú időn át úgy érezte, hogy ez is a kapcsolatteremtés egy formája. Nem is azért, mert az elolvasottakat meg lehet beszélni. (Ezt rendszerint két szóban elintézték.) Magában az olvasás folyamatában érzekelte ezt. Úgy tűnt, mintha Aurél valamelyik megszokott holmiját tartaná a kezében, vagy mintha fogná a kilincset, mely még az ő keze melegét őrzi. S talán mert az utánamenés egy határon túl elviselhetetlen, azért alakulhatott ki benne bizonyos kritikus távolságtartás olvasmányaival szemben? Vagy egyébként is kialakult volna? Nehéz ezt az ő esetében kettéválasztani. S ahogyan a kezébe adott könyvekkel szemben kialakította lassacskán a saját — Auréltól nemegyszer élesen különböző — véleményét, még inkább állt ez barátja és az egész *Új Hang* gárdájának írásaira. Aurélnak nem egy írását valósággal ízekre szaggatta gondolatban. Vidéki szépléleknek tűnt szemében, aki csak siránkozni képes, s azt is milyen hamisan, milyen erőtlenül teszi! S ahányszor csak eljutott eddig a pontig, nem is az ejtette kétségbe, hogy mindezt tökéletes következetességgel elhallgatja Aurél előtt, hanem ekkor mintha attól tartott volna egyszerűen, hogy, ennyire lemeztelenítve, barátja már semmit sem jelent számára. Undorral elegy szájalom ébredt benne ilyenkor iránta. Szerencsétlen flótás! Aztán egy másfajta kétségbeesés kerekedett felül benne: ha maga a „vezér” is csak ilyen vidéki műkedvelő, akkor a többiek: Janiga Lajos, Forrai Gábor, Homonnai s a többiek, sorban mind, hát akkor ők? Mert hiszen azt az egyet, hogy az *Új Hang* megalapítása alapvetően fontos tett volt, ezt soha nem vonta ő kétségbe. De ő, Auréllal ellentétben, mindig is kívülálló volt, passzív szemlélő, ahogy mondani szokás, az ő látását nem homályosította el a részvétel, a beletartozás melege: nem láthatta ezeket az írásokat olyan szemmel, mint Aurél. Őt olvasásuk közben nem fűthette az úgy szolgálatának heve, ő csak azt olvashatta ki belőlük

— a maga módján —, amiről szóltak. Mennyire szeretett volna észrevételeiről, felismeréseiről nem tudomást venni! Feloldódni örömben vagy akár az oly gyakori letörtségekből is!

Amikor már ezeknek az írásoknak minden esendőségét föltárta önmaga előtt, akkor újra meg újra úgy tűnt neki, hogy mégsem az írókkal, hanem sokkal inkább e honi étellel van baj. Ismerte az *Új Hang* minden célkitűzését és törekvését: meg kell írni azt az életet, mely itt és most az ákácok alatt zajlik. Minden bizonytalansággal az itteni étellel van baj: nem hagyja magát megírni. Mintha vaktában kívánna zajlani és nyomtalanul. Mert hisz hiába minden erőfeszítés: az, amiről Aurél és társai írnak, az nem ez az élet. Az írók mindig a művek aranyfedezetével vannak elkeveredve. Ő tudja, látja, hogy a szenvedést, a gyöttrődést illetően a fedezet színarany, miért mégis, hogy ami megíródik belőle, az nem több, mint égett szén, pernye, amitől még csak jobban bepiszkolódik a levegő.

És ilyenkor világosan érezte, hogy barátja írásai nem azért gyöngék és erőtlenek, nyúlósak, érzélgősek vagy érdektelenek, mert híján volna a tehetségnek. Biztos benne, hogy az ő esetében nem erről van szó, de hogy miért vérzik el keze nyomán minden sokat ígérő mondat, mielőtt még valódi tartalommal telítődne — erre gyötrelmes töprengések után se tudott soha önmagának válaszolni. Vajon mi köti meg a kezet itt? Miért a túl korai kifulladás? Miért, hogy mindig mindenről csak beszorulva a semmi és valamiféle utánzat közé?

Sohasem beszéltek Auréllal arról, hogy milyenek az *Új Hangban* megjelenő írások. Ha szóba került, barátja jobb és gyöngébb írássokként jellemezte őket, s ő hányszor várta kifakadását, vagy hogy legalább egyszer szóvá teszi, mennyire sápadtak és kezdetlegesek — elvéve akadó kivétellel — egytől-egyig. Őt tulajdonképpen nem is az nyomasztja a legjobban, hogy Aurél csak az ügy szempontjait szem előtt tartva tud ezekről az írásokról számot vezetni, sokkal inkább az, hogy oly szívósan és rendületlenül hiszi a máig is: az *Új Hang* komoly olvasótáborral rendelkezik, amelynek nem szabad csalódást okozni. Éjszakákon át javítja a kéziratokat, folyamatosan levelez a lap valamennyi munkatársával. Düh és kétségbeesés marcangolja egész lényét, ha csak eszébe ötlik is, hogy barátja, amint láza valamelyest csökken, rögtön tollat ragad, hogy a munkatársak kéziratait javítsa, s nem áll mérhetetlenül eltúlzott dicséreteket és buzdításokat papírra vetni nekik, ha valamelyikük-



ben a tehetség legparányibb szikráját is felismerni véli. Levélírás közben láza újra szökni kezd feljebb, egyre feljebb, s neki még végig kell írnia: nehogy a címzettben a ritka megiramodás alább hagyjon. Írni kell mindenkinek sorban, tovább, egyre tovább a lelkesítő szavakat. Ír: iramodik feljebb, egyre feljebb a karcsú higanyszál is, és nincs már *értelme sem* észrevenni, hogy milyen feneketlen a betegágy, csak lobog, egymásra mind jobban ráhangolódva, egymást mind jobban szítva a két lobogás. Nem is kettő, csak egy, nem is az ő lázas teste, nem is az ő lázas akarása, egy rommá égett test fölött — sisteregve, csillapíthatatlanul — lobog: lázban a láz.

Íródnak e levelek szakadatlanul, mind a mai napig is mindazoknak — s legyen tisztelet a kivételnek —, akik mindössze addig tudnak hinni ügyben és olvasókban, amíg Aurél levelét olvassák. És mindenki, barátján kívül, pontosan tudja, hogy néhány ismerős — ha — átlapozza az *Új Hangot*, de talán egyetlen teremtett lélek sem akad őrajta kívül, aki el is olvasná elejétől végig. A munkatársak túlnyomó többségével ő sohasem találkozott, s mégis, annak alapján, amit írnak, s amennyit Aurél inkább csak elszólt, mint mondott róluk, biztos benne, hogy ezek az emberek nemcsak tisztelik, de legalább annyira furcsállják, sőt szánják Aurélt. Érzi, hogy hány-szor megmosolyoghatják, s az érinthetetlenek fölényével minden bizonytal olykor le is nézik, mint valami idejét múlt csodabogarát, aki a semmit veri fel habnak. Milyen föltétlen megbecsüléssel és szeretettel gondol ő ilyenkor Auréla! Ilyen töprengései során igazi testvérsorsnak érzi a magával az övét. Hiszen azt, hogy őt is szánják, és ki is nevetik — ha nem is szemtől szemben, de a háta mögött annál inkább —, nem nehéz kikövetkeztetnie. Ismeretségük legelején mindenki leendő házasságukról beszélt. Egyesek helyeslően, föltehetően azért, mert ismerték és szerették apját és anyját, őt magát pedig, noha nem valami szemrevaló, de igen jóra való teremtésnek ítélték. Mások valószínűleg azt tartották megengedhetetlennek, hogy egy fővárosból ide került doktor, *ez a fess és elragadó ember* elvehessen egy helybeli tanítókisasszonyt. No, nem, ha már idevalósi lányt akar választani, akkor ott vannak a gyönyörű Pulmann lányok például, de még Vighék Franciskája is sokkal különönb ennél. A többség nagy megkönnyebbülésére nem lett ismeretségükből házasság. De annál rosszabb. Mert a doktor évek óta odajár hozzá. Arra nem volt jó neki, hogy elvegye, de eljárogatni azért nem derogál neki. Jó firma egyik is, másik is, csak hagyjuk!

E pillanatban valósággal elhűlt a megdöbbenéstől: összevissza kavarognak a gondolatai, nem tud ő még éber gondolatai fölött sem uralkodni, hogyan lehetne hát ura álmainak!? Azt hitte talán, hogy elérkezett az ideje számadást végeznie? Vajon véget ért-e valami is mindabból, ami oly tengernyi év óta tart? Azzal áltatta tán magát, hogy Aurélhoz való kötődése a múlté? Mintha ezt az egészet is csak álmodta volna, éppannyira semmi köze sincs ahhoz, ami napok óta emészti, kínozza szakadatlanul. Mert ő tudni valaha is arról, amittől valójában szenvedett? Folyton úgy tesz, mintha minden valamikor régen történt volna, mintha ő maga is egy rég lezárult időben történt volna. Hogy lehet ennyire gyáva, hogy képes ennyire hamisítani?! Az, amit álmodott, sokkal közelebb van az igazsághoz — minden fájdalmas képtelensége ellenére is —, mint amit éber fejjel összegondolt az imént. Semmi sem olyan valóságos már napok óta, mint az a gyötrelmes remény, hogy Aurél mégiscsak megszerette őt. Soha, tizenegy év alatt nem viselkedett vele úgy, mint ezekben az utóbbi napokban. De vajon nem félreértésről van-e szó csupán? Minek alapján érzi ő úgy, hogy Aurél megváltozott vele szemben? Hogyan is történt? Emlékszik, hogy örökkévalóságnak tűnő egy héttel ezelőtt betoppant hozzá délután, váratlanul. Ő épp a lugasban kézimunkázott, s mikor meglátta, sokkal inkább érzett ingerültséget, mint örömet. Igen, pontosan emlékszik, hogy határozottan bosszankodott. Mint aki azt hiszi, ha ez a látogatás elmaradt volna, akkor végképp meg is szűnt volna már ez az egész képtelen kötődés is. Akkor sokkal jobban el volt foglalva a tulajdon érzéseivel, semhogy bármi szokatlan is feltűnhetett volna neki barátja viselkedésében. Este újra eljött, ahogy ígérte. Elmúlt már kilenc óra is, mire megérkezett, s ő, mivel egy óra hosszán át szakadatlanul fülelt közeledő lépteire, amikor végül betoppant, alig-alig tudott uralkodni magán. Már-már leküzdhetetlen kétségbeesés kerítette hatalmába: miért is nem képes ő végre véget vetni ennek az egésznek? Ennyire várni valakit, aki soha, de soha nem érezte őt egy pillanatra sem magához tartozónak! Honnan is benne ez a borzasztó kegyetlenség önmagával szemben, hisz mi más ez az egész, ha nem a kipusztíthatatlan reménység egy végletesen eltorzult formája! S amikor Aurél betoppant, ahelyett, hogy percnyi késedelem nélkül beismerte volna, nem győzi tovább ezt az egyoldalúságot, bevallja, hogy belebukott, és kéri Aurélt, hagyja őt magára, távozzon innen egyszer s mindenkorra — ahelyett újra csak összeszedte magát, a betegek felől érdeklődött, s arról, hogy milyen írástervei

vannak barátjának, nem feledkezve meg eközben az *Új Hang* novemberi számának anyagáról sem. Lehet, hogy túl sok kérdést tett fel egyszerre, mert szokatlanul heves zavar fogta el egyszeriben. Úgy érezte, mintha meztelenül állna Aurél előtt, aki tökéletesen átlát rajta e pillanatban. Aurél pedig csak nézte őt, arca tüzelt, és a szeme is lázasan csillogott, — Hagyjuk az irodalmat, kedves — mondta halkán, majd kezei közé fogta az ő kezét, s elfordította az ő meglepett arcáról a tekintetét. — Sétálni szeretnék most magával, de nem itt, hanem valahol messzi-messzi, másutt — mondta később, kezét még mindig nagy, csontos és szokatlanul hideg kezei közt tartva. — Igen, sétálni szeretnék magával. Pedig jártányi erőm is alig . . . Néhány percig ült még, félrefordított arccal, szótlanul. Most haza kell mennem — állt fel hirtelen. És hiába került tekintete az ő tekintetét — Erzsébet látta, hogy nem csak a láz, de egy másfajta megrendültség is ott csillog barátja szemében. Nem marasztalta. Egész testében remegett, lépkedni is alig tudott, míg kikísérte.

Egy pillanatra sem tudta lehunyni a szemét akkor éjjel, csak hajnalban csillapult valamelyest a zaklatottsága. Már-már elviselhetetlen boldogság és feneketlen kétségbeesés között hanyódott egész éjszaka. Érezte, hogy az, ami most Aurélban föltámadt iránta, nem szánalom és nem is szerelem, csak majdnem az, de azt is tudta, hogy ez még gyötrelmesebbé teszi az egészet. Ha eddig nem vette őt tekintetbe, most már, túl minden tényleges esélyen — most már: mi nek? Megiramodott, lázas képzeletében maga előtt látta Aurélt halálos ágyán, és hangosan zokogva siratta önmagát: miért is adta meg neki a sors most már azt, amire tengernyi éven át hiába vágyott — hiszen ezzel csak veszteségeit tetézi, bár csak maradt volna minden úgy, ahogy volt mindeddig: végképp reménytelennek. A következő pillanatban azonban izzó boldogság öntötte el egész valóját: mindegy, hogy túl minden tényleges esélyen — zsupori idő, legalább egy villanásra érvénytelenné lett a visszafordíthatatlanságod!

Hajnaltájt érzékszervei végre elzsibbadtak, holtfáradtan hevert a gyűrött ágyon. És mint valaha régen, gyermekkorában, ha körforgásos lázámaiból hirtelen fölébredt, s meglátta maga mellett a szobában csendesen tevékenykedő anyját, úgy csillapodott le most is takaróinak melege alatt a jótékonyan közelítő virradatban.

Egy perccel sem maradhatott volna tovább Aurél Erzsébetnél azon a mindkettőjük számára egyaránt nevezetes estén. Pontosan tudta, hogy ha marad még, csak tovább fokozza viselkedésének jóvátehetetlenségét. Mi történt vele? Délután óta minden elszabadult benne, vaktában mond, tesz, gondol mindent azóta. Ahogy délután Erzsébettől eljött, egy perc nyugta többé nem volt. Szakavatott ismerője volt kezdettől fogva a benne pusztító kórnak, s ez a tudása most egyszeriben mind-mind ellene fordult. Mintha évtizedes hályog hullott volna le a szeméről e pillanatban: világossá vált előtte, hogy a betegsége csak következménye egész magatartásának, egész lényének. Mert: miért akart ő mélyebb lélegzetet venni mindig is, ha nem bírta tüdővel? Miért tett többet, ha nem győzte szuszszal? Ez volt a sorsa, így is fogja befejezni, elperzselődve a pusztá elragadtatásban. De ami végképp jóvátehetetlen, hogy annyi hűvös év után, most, amikor már talán csak napok, de legtöbb: hetek kérdése, s ő befekszik majd a feneketlen betegágyba, most, amikor ez már végképp megengedhetetlen és jóvátehetetlen: elérzékenyedik Erzsébet hosszú évek óta tartó nehéz és nem is igényelt hűségétől, és elzokoghatatlan sírás szorítja össze a torkát, amiért elkótyavegyélte mindenét, és már sohasem lehet e nő a felesége, és gyerekük se lehet, se közös otthonuk. Egész életét valamely szebb jövő szolgálataiba állította, megfosztva magát mindattól, ami egyedül élhető: a jelentől. Soha még nem látta ilyen tisztán, hogy örök kamasz maradt egy életen át, hisz mindaz, amit tett, legalább annyira észrevehetetlen és hatástalan, mint a kamaszok világmegváltó képzelgésői. S ez az eltitkolhatóan kései hála és szeretet, mely oly hirtelen támadt fel benne — mennyire tisztában van vele most, hogy már késő! —, ez végképp összetörte Erzsébetet. Semmit sem nyújthat már neki. Amit most már megadhat, az csak a gyász. Ha lett volna ereje legalább ettől megkímélni, de aki egész életében csak képtelen vágyakra képes, az — úgy látszik — nem ismerheti meg a szeretetet. S megjelentek most túlcsigázott képzeletében a nők, akik után vágyott. Teréz, a vígszínházi drámai szende és sorban a többiek, akikkel találkozott Itáliában, Párizsban, Amszterdamban és Luxorban, s akikkel beszélgetett, táncolt, andalgott, ölekezett csak, vagy mohón szeretkezett, s azok is, akiket csak messziről követett vágyaktól lázas tekintete. Egy gyönyörű nő a Párizsi Operában, egy másik, ugyancsak gyönyörű hölgy valamely ütött-kopott vidéki állomás peronján, mindazok sorban, akiknek a nevét sem tudta, és szót sem váltott velük soha. Tűnő káprázatok. Mi ez mind ahhoz

képest, hogy egyetlen valakiről számot vezetni, várni, hiányolni, elfogadni és elviselhetetlenségeivel együtt mégis elviselni: egyszerűval szeretni.

Mi lesz most? Ha ezután is elmegy Erzsébethez, még tovább növeli e nő veszteségeit s majdani gyászát, ha pedig nem megy el: a kétségbeesését. És mégis, amit eddig, tizenegy évi ismeretség folyamán sohasem érzett: elmondhatatlanul vágyott arra, hogy újra meg újra Erzsébetnél legyen. Hogy együtt üldögéljenek a régi kis szalonban, hallgassák a rádiót, vagy azt sem, csak egymás hallgatását. A lélegzete is elfúlt a gondolatra, hogy netán oly magasra szökhet a láza, hogy jártányi ereje sem marad e látogatásokra.

Erzsébet ezekben a napokban többször kapta magát azon, hogy nem is ő mozog, s teszi vagy nem, ami dolga, hanem mintha felülről rángatnák csupán, kiszámíthatatlan szeszéllyel, s neki nincs is az egészbe beleszólása. Minden a feje tetejére fordult körülötte. Egyik percben lázas tevékenységbe fog, hogy végre ne gondolhasson semmire, illetőleg ne Aurélna, aki éjjelét és nappalát egyaránt kitölti, a következő percben azonban máris mindent abbahagy, s csak ácsorog, ácsorog valamely mélységes mély révületben elmerülve.

Mi lesz most? Tépelődött az emlékezetes estet követő napon. Az nem volt kétséges előtte egy percig sem, hogy barátja most súlyos önváddal küszködik. Amikor kezét csontos, hideg kezei közé fogta, egy pillanatra — ő pontosan megérezte — szerette volna magához vonni őt, hogy megcsókolja. S ahogy aztán sietve elfordította róla nemcsak a tekintetét, de arcát is, abban benne volt a fertőzés-veszélytől való félelem és büntudat minden gyötrelme is.

Mi lesz most? Lehet úgy tenni, mintha semmi sem történt volna? Mi történt tulajdonképpen? Az, hogy tudomásul kell venni, hogy most, amikor már történhetne, már semmi sem történhetik. Ama kései, tékozló remény, az utolsó, már nem a földet lakja, mint viharokra emelt nyárderű, felköltözik a halálos magasba.

Aurél minden este meglátogatja, s csak ülnek szótlánul és zaklatottan, valamiféle kamaszzavarba visszazuhanva. Aurél csontos, hideg kezei közt tartja az ő kezét. S mindketten lassacskán próbálják tudomásul venni — ő, emlékszel-e a genovai temetőben a scala ultimóra? —, hogy nincs több takarás. Ott állnak immár szemtől szemben pőrén, a saját pöre sorsukkal, mindenestül kiszolgáltatva.



## XII.

## FUTÓHOMOKBA FUTÓÁRKOT

Aurél tekintete percenként visszatért a faliórára. Olykor világosan érzi, hogy csak ez a hangos óraketyegés van, a mutatók réges-rég merev vigyázállásba dermedve, az idő lassacskán elsiklik fölötte, és elsikkad ő alatt, alatta. Az idő, talán csak találomra: az ablakon köszön be, künn május van és vasárnap délelőtt. E kinti tavasz az ő szemében már-már csak pusztá látszat, mely elfedi a mögötte sorakozó néhai tavaszok sokaságát, vagy talán csak azt az egyetlenegy, mely itt, e feneketlen betegágyban is vele tart még. A tél mögötti néhai telekből is így marad lassacskán egyetlen tél, a nyár mögötti nyarakból egyetlenegy nyár... „Csak így alakul ki az egész pálya íve évszakainkból”...

Ede sürgönyileg értesítette, hogy ma délelőtt Forrai Gáborral együtt meglátogatja. Az *Új Hang* tegnapi újvidéki estjéről vár tőlük részletes beszámolót. Az utóbbi hónapokban, amióta rohamosan súlyosbodó betegsége mind jobban ágyhoz köti, kínzó kettősség feszíti egész valóját. Az *Új Hang* iránti érdeklődés az eddigiehez viszonyítva tagadhatatlanul megélnékült, erre vallanak a mind gyakoribbá váló *Új Hang*-estek is, s neki ezek alapján mindenképpen elégedettnek kellene lennie. Ezzel szemben mind sűrűbben támad az az érzése, hogy mindaz, amit ő oly szívvel-lélekkel sürgetett évek óta, az, hogy e honi vidék történései, lelkisége, szapora gondjai és szükös örömei képezzék az itteni irodalom tárgyát - hogy ez az írások java részében mindinkább elsikkad. S hogy e helyi viszonyok közepette sikernek számító szerény elismerés valójában e kisiklásnak tudható be. Nem tud megszabadulni a gyanútól, hogy mind jobban hígul mindaz, amiért ő az írástudói felelősséget hangoztatva síkraszáll, és se sava, se borsa, zavaros és íztelen kotyvalékká válik a gyakorlatban.

Azt hitte, hogy ha majd nemcsak szegényes kis folyóiratuk, hanem könyvek megjelentetésére is lehetőség nyílik, újult lendületet kapnak munkatársai, és magára eszmél lassan az olvasóközönség is, ezzel szemben azt kell látnia, hogy régtől fogva dédelgetett tervének: egy itteni írók novelláit egybegyűjtő kötetnek az összeállítása is megannyi külső és belső akadályba ütközik, s megalkuvásainak lassacskán se szeri, se száma. Ő egyre elégedetlenebb a beérkező kéziratokkal, és fáradhatatlanul ösztönöz mindenkit az igényesebb

munkára, mindezen az érintettek könnyedén átsiklanak, s az *Új Hang* egyenemely munkatársa nem átallja elvtelenséggel vádolni. Sulyok Imre például egyenesen árulónak nevezte nemrég, amiért a kötet anyagi támogatását biztosítandó belement a méltatlan játszmába, és cikket jelentetett meg a *Bácskai Közlönyben*. Látja már, hogy nagyon is kétes értékű lesz ez a munka, mégsem tud most már, a megalázó megalkuvások ellenére sem, lemondani róla. Ha lenne ideje! Ha hónapok és évek távlataiba tekinthetne!

Már csak napokra odázható el a kínzó kötelezettség: övéinek tett ígérete, hogy elutazik a Mártonhegyi szanatóriumba. Szabadságot és kiutazási engedélyt is kapott ezúttal gáncsokodások nélkül, simán. Az egész útból most már csak egyetlen bizonytalan tényező nincs kiiktatva: lesz-e ereje elutazni Pestig? Utazását most már valóban nem halogathatja, pedig bevégzetlen munkája s övéinek megnyugtató közelsége is egyaránt marasztalja.

Amióta Erzsébettel összeházasodtak, a ház légköre egészen megváltozott. Úgy tűnik neki, mintha most volna először igazán otthonos a saját otthonában. Pedig mennyire félt e „törvényesített” törvényenkívüliség közös mindennapjaitól! Legfőképp attól, hogy Erzsébet ápolónőként értelmezi majd ezt az új szerepet, s kedvébe akarva járni, úton-útfélen még keservesebben emlékezteti őt helyzetére s ennek az együttélésnek mindkettőjük számára megalázó voltára. Nem ez történt. Erzsébet — ha átszervezett formában is, de — továbbra is változatlanul megőrizte távolságtartását. Mintha valójában nem is az ő mindennapi életébe, hanem házuk mindennapjaiba kapcsolódott volna be, körültekintő tapintattal ügyelve arra, hogy se az ő, se az anyja, de még Ancsura köreit se bolygassa. Vele szembeni viselkedésén semmi változás sem látszik. Éppúgy figyelemmel kíséri mindazt, ami őt foglalkoztatja, mint eddig, s mindenben éppoly mértéktartó, mint házasságkötésük előtt. Tekintete időről időre rávetődik: könyve fölé hajolva ül most is a jobb felőli fotelben. Elidőz rajta olykor. Nincs kiszolgáltatva az ő tekinetének. Elmerülten olvas. Ez olyan jó. Ez őt annyira megnyugtatja.

Erzsébet e pillanatban megszakítja az olvasást, mert megérzi Aurél rajta nyugvó tekintetét. Az imént rátekinített lopva többször is, s látva gondolataiba mélyedt arckifejezését, biztos volt benne, hogy az Edéékkel való megbeszélőnivalóin tőpreng. Amióta — mintegy másfél hónapja — házasságot kötöttek, volt alkalma megfigyelni, hogy ha valaki munkatársai közül esedékes érkezéséről érte-

síti, Aurél mindig észrevehetően elzárkózik anyja elől éppúgy, mint őelőle. Amint azonban megérkezik Ede, Homonnai Zoltán vagy Hermeicz Rezső — aki közülük érkezését jelentette —, Aurél egy csapásra feloldódik, tele van kérdésekkel és megbeszéltnivalóval, és olyan leleménnyel szövi tele beszélgetésüket mindazzal, ami őt foglalkoztatja, hogy eközben senkinek sem jut eszébe, hogy állapotát tudakolja, s talán még az sem, hogy ott és akkor kitérjen rá gondolatban.

Erzsébetnek mindennél gyötrelmesebb terhet jelentett az, hogy (újdonsült) feleségként kell mutatkoznia Aurél munkatársai és barátai előtt. Levélben többen gratuláltak nekik. Élőszóval — szerencsére — erre már senki sem vetemedett közülük. Ő mindössze arra kérte Aurélt, hogy a gratulálókkal egy válaszlevélben közölje — hátha a félreérthetetlen is alkalmas a félreértésre —: e házasság kizárólag az ő, Erzsébet óhajára kötött meg. Aurél erről hallani sem akart, s ő napokon át tartó szívós kitartással győzögette arról, hogy se ételme, se módja az indítékok meghamisításának. Az ő házasságkötésük dolgában minden világos és egyértelmű. Aurélnak jártányi ereje sem maradt, hogy hozzá esténként ellátogasson. Neki kellett átköltöznie ide. S erre a legkevésbé bonyolult megoldást kettőjük kapcsolatának a törvényesítése képezte. Minthogy kettőjük közül ő a mozgásképes, ő került abba a helyzetbe, hogy a választás látszatának lehetőségével rendelkezve szóvá tegye: házasodjanak össze.

Aurél, saját beismerése szerint is, betegesen viszolygott attól, hogy magánéletéről, legbensőbb élményeiről bárki is tudomást szerezzen, ám amikor a házasságkötés elkerülhetetlensége nyilvánvaló lett, minden viszolygás nélkül el tudta már képzelni azt is, hogy az ízléstelen találgatások és hajmeresztő mendemondák micsoda fergetegét zúdítja majd e lépésével Bácsgödörösre, sőt föltehetően azon túlra is. Mindez már nem érdekelte. Tudta, hogy Erzsébetnek ezt az óhaját — noha csak gondjait s megfertőzésének veszélyét fokozhatja vele — mégsem áll módjában megtagadnia. S néha már azzal a szóvá tehetetlen tisztelettel gondolt rá, mint a halálra ítélt fegyencokra, akik csak egy szűk börtönablakból leshetik meg a messzi ég végtelenjét. Nem feledkezett meg a saját helyzetéről egy pillanatra sem, s mégis igen gyakran úgy érezte, hogy Erzsébetnek, e döntése révén, hogy végképp mellé szegődött, hézagatlan következetességgel adatik majd meg a saját halála, mely kín, gond, szerelem közt ön-

sorsából nő ki lassúdan. Úgy érezte, kapcsolatuk „törvényesítése” őt magát is rátereli majd arra az egyetlenegy ösvényre, mely kitérők és tévelygések nélkül vezet a végkifejlet felé. Sőt olykor még az is megfordult a fejében, hogy csak Erzsébet óhajának elfogadása és teljesítése lehet az az áldozat, amely alázattá tudja majd változtatni a benne még mindig fel-felmeredő tékozló reményt, a félelmet s a kétségbeesést.

Az új életformával járó szokatlanság sokkal gyorsabban elmúlt, mint ahogy Erzsébet remélni merete volna. Noha Aurél beteglátogatásokat már nem vállalhatott, neki is éppúgy megvoltak a pontosan megszabott napi teendői, mint a többieknek. Sőt Erzsébet azt is megfigyelhette, hogy az időbeosztás micsoda tökélyét hozza létre Aurél naponta, hogy a magasra szökő láz magatehetetlen óráit leszámítva jusson ideje kéziratok javítására, levélírássra, alkalomadtán cikkírássra, sőt, ha egy mód van rá, olvasásra is. Azzal senki sem áltathatta magát, hogy Aurél állapota nem súlyos; ennek ellenére a ház légköre — legalábbis napvilágnál — egyaránt kellemes volt. Se félelmet, se kétségbeesést nem lehetett tapasztalni senki viselkedésén. A lehangulatossabbak az ebédek voltak hármásban a nagyasszonnyal, akit mesteri csevegőkészsége most sem hagyott cserben. Páratlan leleménnyel hozott szóba — látszatra teljesen véletlenszerűen — csupa olyan eseményt, amelyekhez Aurélnak holtbiztosan akadt hozzáfűznievalója, majd addig-addig, hogy végül már valódi civódást és kötekedést tettetve replikázták végig az ebédet egymással. E hármásban elköltött ebédek során értette meg lassacskán Erzsébet, hogy anyósa valóban nem tekinti őt betolakodónak. Rájött arra, hogy az anya és fia közötti mind akadozóbbá, mind kihagyásosabbá lett beszélgetések újhodtak meg azáltal, hogy ő, mint harmadik, aki hallgatja őket, megjelent. Aurél — föltehetően — betegségének feltartóztatathatlan súlyosbodása arányában lett anyja előtt egyre szótlanabb, anyósa pedig, mind reménytelenebb tisztánlátással tudva fia feltörhetetlen zárkózottságának okát, egyre kevésbé tehetett akár egy fals kísérletet is a tényleges szóba elegyedésre. Mindez az ő megjelenésével egyszeriben megváltozott. Erzsébet ámulva ismerte fel csip-csup pletykákat, régi anekdotákat fölelevenítő csevegéseik közepette, hogy ez a két ember, hosszú idők óta, vagy talán most legelőször, végre kimondhatja egymásnak — nem szavakkal, de minden egyébbel: a mozdulataikkal, az össze-nevetésükkel, szavakon túli megnyilatkozásaik egész koreográfiájá-

val —, hogy újra — s még soha ennyire — megtalálták az utat egymáshoz, hogy kétségbeesettek és boldogok.

Arra is felfigyelhetett Erzsébet, hogy a régi történetek mellett mind több jelen üdejű téma és esemény vált lassacskán beszélgetésük tárgyává. Amikor Aurél megemlítette például azt, hogy Ligeti Lajostól kapott aznap levelet, s hogy ágyból írta szegény e levelet, beteg és nagyon le van törve, anyósa részéről máris fölhangzott — röpült, mint a visszadobott labda — a megfelelő válasz: Ez a Lajos mindig is adott magára, nem engedheti meg magának most sem, hogy te betegebb légy, mint ő! Ha Ancsura toppant be, hogy jelentse: páciens érkezett a rendelőbe, Aurél gyermeki huncutsággal sóhajtott fennhangon: Jaj annak a szerencsétlen népségnek, amelyik egy ilyen dögvőzön lévő doktortól remél gyógyulást. Vagy: Jelentsd, Ancsura, hogy tőlem telhetően rohanok. Mi mást tehet egy doktor, Bácsgödörösön? Addig jár — mint korszó a kútra —: a betegekhez, míg össze nem törik.

Erzsébet lassacskán azt is kikövetkeztette, hogy anyósa nem ért az irodalomhoz, talán nem is kedveli túlságosan, de az írókat s az értelmiségieket általában — már neveltetésénél fogva is — igen nagyra becsüli. Így aztán — noha anyai féltése azt sugallta elejétől fogva, hogy fia irodalmi tevékenységének csökkenését kívánja: utazgatna inkább minél többet a nagyvilágban, s hagyná e dagadt disznóhizlalót másokra! —, nap mint nap megbizonyosodva Aurél eltökéltségéről, nem maradt más megoldása, mint hogy fiát mindenben támogassa. Az ő magatartása is minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a nyolcablakos, sárga bácsgödörösi ház valóságos zarándokhellyé legyen mindazok számára, akik az írástudói felelősség letéteményesei kívántak lenni ezen a tájékon. E hangulatos csevegések közepette zajló ebédelések során Erzsébet azt is észrevette, hogy a nagyasszony Aurél valamennyi ide eljárógató barátját alaposan kiismerte és, csúfolódásait ugyan soha föl nem függesztve, valamennyiüket elfogadta, sőt némelyüket (például Edét) valóban meg is szerette. Mindezt azonban valamiképpen előlegnek tekintette. Istennek adományozott előlegnek talán, mert — mint utóbb Erzsébet bőséggel megtapasztalhatta —: azokban a hetekben, amíg Aurél a Mártonhegyi szanatóriumban tartózkodott, anyósán a reménység, hogy fia állapota, ha nem is a gyógyulás, de minden bizonnyal a javulás irányában halad, már-már rögeszméssé hatalmasodott.



Edék méltó megvendéglésére anyósa ez alkalommal is minden kulináris leleményét latba vetve készülődött. Minden egyébről megfélekedve buzgólkodott Ancsurával a konyhán, hogy Ede föltétlen elismerését kivívja, minthogy Ede, amúgy is nagy ínyenc lévén, nemcsak a honi, de vándorlásai során a pesti, bécsi s a párizsi konyha titkaiban is járatos lett.

Forrai Gábor esedékes érkezését egészen más okból érezte örvedetesnek a nagyasszony. Ez a nagy darab, búskomor ember volt az egyetlen, akinek az írásait ő, a maga részéről az egész *Új Hangból* olvashatónak tartotta. Az ő szemében Forrai Gábor volt a Művész, noha alaposan meglepődött, amikor testi mivoltában először megpillanatotta (mi tagadás, lányos arcúnak képzelte, szomorúnak és természetesen soványnak); valóságos mivoltának lelepleződése azonban mit sem változtatott a lényegen: továbbra is Forrai Gábor volt fián kívül az egyetlen, akinek az írásait az *Új Hangban* elolvasta, miközben rendszeresen elmélázott azon, hogy a borúlátás, úgy látszik, szegény művészek kereszttje.

Az ebéd utáni asztal mellett nem sokáig időzhettek, Aurél láza szemlátomást növekedőben volt, s ez sürgőssé tette mielőbbi ágyba bújását. Miután takaróját maga köré ágazítva elhelyezkedett heverőjén, szokásától eltérően nemcsak barátait, hanem anyját s őt is bekérte dolgozószobájába. Olvassátok fel nekünk, amit az esten olvastatok — kérte barátait. S mindannyian megérezték a fáradt, fakó hang ellenére is a pillanat ünnepélyességét. Ede, érezhető izgatottságát leplezendő: szárnycsapásokra emlékeztető hadonászások közepette beszámolt a népes közönségről, kitérve a nevesebb személységek név szerinti felsorolására is. Minthogy Aurél nevében ő nyitotta meg az estet, rá hárult a feladat, hogy ismertesse az *Új Hang* eddigi munkáját és további célkitűzéseit, de nem mulasztotta el az arra való alkalmat sem, hogy népszerűsítse egyúttal a jugoszláviai magyar könyvtár eddigi s a közeljövőben megjelenő kötetit is. Erzsébet, aki nem számított arra, hogy Aurél e beszélgetésre őket „hölgyeket” is meginvitálja, csak most, hogy Edét javában hallgatta, kezdett figyelni arra, hogy e beszámoló milyen szokatlanul hosszadalmas, mondhatni terjengős. Ez nem Ede stílusa, e szokatlan részletesség mögött rejlik valami. Lopva Forraira pillantva, aki holtápadtan ült az egyik fotelban, föltűnt neki, hogy, akár csak Ede, ő is mennyire kerüli az alkalmat, hogy Aurélra kelljen tekintenie. Amikor Ede — Aurél kívánságára — saját novelláját

is felolvasta, sőt Aurél egyik versét is, amelyet ő maga választott ki az úvidéki esten való felolvasásra, Erzsébet még mindig nem gyanította, hogy mi lehet Forrai Gábor dermedt mozdulatlanságának és halálos sápadtságának tulajdonképpeni oka. Nem tudta, mi az, ami oly végzetesnek látszóan közeledik, de annál inkább érzekelte, hogy Ede mindent elkövet, hogy azt a bizonyos végzetszerűt kisíklassa. Csak a nagyasszony ült derűsnek tűnő arccal. Tekintete el-elrévedt, ahogy Ede fölolvadásait hallgatta, mint aki most teszi első, bizonytalan lépéseit egy olyan tartomány meghódítása felé, amelynek evilági mása csak a tegnapokban lelhető fel, s amely felé csak az emlékezet jelentheti az egyetlen járható utat. Járatlan lévén e járaton, ámulva sodródott és gyanútlanul, rá sem eszmélve, hogy nem is ő sodródik, hanem a többiek sodorják, pontosabban maga az előállt helyzet által sodortatik, valami felé, ami úgy emlékszik, hogy sohasem volt jelen ideje, inkább egy jövőre utaló sejtésnek a szorongató emlékezte.

Mire Ede kifogni látszott a hiába szaporított sok szóból, Erzsébet rájött: lévén, hogy az est műsorát maga Aurél állította össze, ők hárman tudják, mi az, amit — az estet fölelevenítendő — Forrai Gábornak fel kell majd olvasnia. Aurélon — hisz Erzsébet legfőképpen őt figyelte — semmi változás sem látszott. Az ugyan feltűnt neki, hogy nem hőmérőzte magát, ahogyan szokta ilyentájt, amikor ágyba bújik. Föltehetően elfelejtette — gondolta.

Aurél mindent elkövetett, hogy Ede beszámolójának minden részletére kiterjedjen figyelme, s mégis lépten-nyomon úgy érezte magát, mint ki idegen óceánra kelt, s arcába ér egy más világ határa. Mint akinek már a távol tája telt. Ő, hányszor elképzelte az utóbbi hónapok során, mióta végképp nem vehetett már részt bennük, ezeket az irodalmi esteket! Milyen kiáltó volt számára önnön hiánya a többiek közül! Szinte látni vélte a saját üresen, betöltetlenül (és hiába: érzése szerint mégiscsak betölthetetlenül) maradt helyét! És vigasztalódnia kellett, hogy legalább a lámpaláz jeges zuhanyától — mely fölolvadásai során óhatatlanul rátört minden alkalommal —, hogy legalább attól megmenekülhet e betegági árvaságban. S ahogy Ede fölolvadásait hallgatta, egyszeriben úgy érezte, újra előnti a lámpaláz, nem a fölolvadásait kísérő, hanem egy eddig sohasem észlelt, egész valóját kitöltő lámpaláz, s hogy most nem csak a hangja s figyelme mondja majd fel a szolgálatot, hanem egész valója. Mint alaktalan göröngyök, úgy hullának elé a szavak, összevissza, de nincs kötőanyaguk. Mintha süppe-

dékeny, alaktalan masszába gázolna, egyre mélyebbre süllyedve benne, ahogy Ede beszámolóját hallgatja. S mindennél világosabban érzi és tudja e pillanatban, hogy mindaz, amit ő tett az irodalmi élet föllendítéséért, az írói öntudat, az írástudói felelősség megteremtéséért, nem lett több és nem lett más, mint futóhomokba ásott futóárok. — Mondd el a versemet, amit ott mondtál el — kapaszkodott bele — mint fuldokló a mentőövbe — e kívánságba. Hallgatva a saját versét Ede lendületes előadásában, lassanként megnyugodott. Azért szép, mert hamarosan meghalok — gondolta csillapulva. Úgy érezte, e pillanatban sikerült először igazából leszámolnia a földi hiúságokkal, most szabadult meg először attól, hogy ne önnön kimaradását érezze mindenhatóan adva mindabban, ami körülötte történik. S ekkor valami távolról érkező, mégis halálbizonyos sejtelemnek engedelmeskedve Forrai felé fordult: Olvasd fel, Gábor, te is, amit akkor olvastál!

— — — — —

Erzsébetnek, miután a Mártonhegyi szanatóriumba utazó férjét elkísérte Szabadkáig, s a legközelebbi vonattal visszaindult Bácsgödörösre, újra eszébe jutott az a vasárnap, amikor Ede és Forrai Gábor az újvidéki *Új Hang*-estről beszámolandó betoppantak hozzájuk. A legemlékezetesebb Forrai fölolvásása volt az egész látogatásból. S ahogyan akkor — minden ellentétes föltevés ellenére — szemlátomást megkönnyebbült mindenki, s Forrai fölolvását követően fokról fokra oldottabb lett a hangulat, most — ahogy újra felidézte — ugyanúgy megkönnyebbülést érzett. Úgy tűnt neki, hogy amíg itt ül e valóságos, s akárha ama novellabelinek az elhívásában, addig nem történhetik semmi baj, hiszen mintegy ellensúlyozva egymást néznek szüntelenül farkasszemet egymással.

Most utólag szinte bizonyos benne, hogy akkor, Forrai fölolvásása után valamennyiükben az az érzés támadhatott, hogy a végnek ez a megidézése maga az elhárítás. Mert Aurél például mind beszédesebbé lett a továbbiakban, s noha Erzsébet pontosan tudta, milyen keservesen megbánta, hogy annak a bizonyos, itteni írók novelláiból összeállított antológiának a szerkesztését elvállalta, most mégis csupa lázas türelmetlenség lett úrrá felette, ahogyan megjelenésének esedékes időpontját tudakolta. Élénksége Edére is átragadt egykettőre, s végül már nem átalotta Forrait az alvilági révésszel rokonítani, mondván, hogy nem restell elevenekkel holt lelkeként kufárkodni.

Minden bizonnyal e váratlanul kipattant általános jókedv is hozzájárult ahhoz, hogy a nagyasszony — mint Erzsébet a továbbiakban bősséggel megtapasztalhatta — napról napra bizakodóbban tekintett azon jövődöbéli nap elé, amikor Aurél a Mártonhegyi szanatóriumból hazatér majd. Erzsébetnek azt is alkalmá volt a továbbiakban megfigyelni, hogy anyósa ugyan valóban a reményben lelt menedéket fia távollétének heteiben, és a védettségéből semmi ki nem mozdította, mégis egynémely újabb foglalatossága arra vallott, hogy tettei igen nehezen kikövetkeztethetően összefüggésben vannak csupán e reménységgel. A nagyasszony ugyanis nap mint nap több óra hosszat töltött Ancsurával a padláson, ahová még a néhai lakásukból, a zombori Hammeder-házból való régi, hasznavehetetlen holmit raktározta el. Ezek között kutakodva szinte mindennap talált valamit, régi gyerekjátékot, vagy egyebet, amit gondosan megtisztított, hogy ha majd fia hazatér, neki megmutathassa. E tevékenység annyira lefoglalta, hogy észre sem vette Ancsura mind gyakrabban feltörő hangos zokogását.

A házasságkötésüktől Aurél szanatóriumba vonulásáig eltelt másfél hónap alatt Erzsébet lépten-nyomon azt érezte, hogy milyen bizonytalanul van ő otthon Aurél otthonában. A könyvek egy részét leszámítva idegennek érzett mindent. Ha csak rátekintett is a körülötte lévő bútorokra, képekre, emléktárgyakra, mindig úgy érezte, hogy férje életének előtte ismeretlen régióiba hatol be akarva, nem akarva. S ez fájdalmasan emlékeztette minden pillanatban arra, hogy az ő élete e házban nem más, mint a teljesség napfogyatkozása. Az elfedések e hálózata bizonytalaná tette. Kétségbeesetten botorkált e titkokkal teli tárgyak közt. Megpróbált beléjük hatolni, számára ismeretlen idők nyitját feszegetve: hátha oszlani kezd e teljes takarás áthatolhatatlan sűrűsége, de csak útvesztőkben tévelygett egyre-másra.

Az az egyetemes sötétség, amely Forrai novellájában az előteret a háttérrel végérvényesen egybemosta, szinte anyagszerű valóságként állandósult lassacskán tudatában. Mindinkább úgy gondolt rá, mint egyetlen biztos pontra. Mindeddig szinte szédítően áttekinthetetlennek érezte Aurél otthonában eltöltött napjait. Most már tudja, hogy a legsötétebb pontnak is van holdudvara, s ő — fogságának biztos tudatában — otthonosan, s már-már szárnyalón, ott küllőz, mint valamely mágneses erőterben — ő, édes otthon! — e pont körül.

## SZOKOTT-E ŐSZ LENNI PARAGUAYBAN? (V.)

(Regény)

BRASNYÓ ISTVÁN

FÜST, PROLETARIZÁLÓDÁS

Homlokom meglepően alacsony, szinte teljesen benövi szökés, felfelé meredező szálú hajam, mintha bármiféle időbeli spácium nélkül folytatódna valahonnan, amire ugyan én nem emlékszem, de emlékszem arra a fényképre, amelyik 1921-ben készült Szenttamáson a kapunk előtt, és mindez akként rémlik fel bennem, hogy előbb el kellett volna már mennem haza, de mitől előbb és hová haza, úgyhogy ott állok a sárgás pigmentációjú, bőrszerű képnek a jobb szélén, idegenül, de felvetett fejjel, szinte meredeken nézek le a világra, mint aki vagy zuhanni, vagy épp hanyatt esni készül, de szerencsére az exponálás pillanata megtámaszt, nem veszem (legalábbis nem látszik, hogy elveszíteném) egyensúlyomat, még nem kapok a széken ülő, bajuszos és kopasz ember válla után, hogy esetleg abban kapaszkodjak meg vagy őt is magammal rántsam; megtart még engem ez a tér függélyesen egy ideig, amíg csak a fénykép síkja egészen el nem néptelenedik, valahogy elhalványodik, majd eltűnik körülöm mindenki, lassanként kiürül a világ, és csupán két szék marad ott a deszka nagykapu előtt, én pedig ácsorgok, nem, feszesen állok az utca közepén, ahelyett, hogy kényelmesen leülnék végre, de úgy tűnik, a feledés feledékennyé is tesz, szórakozottá, ahogy így merev vigyázállásban felejttem magam a mostanra visszájára forduló, megüresedett pillanatban, esetleg a látkép vagy a tér látása kényszerít erre, mert ahogy közelednek napjaink látomásához — vajon mely időpontot vehetnénk a kezdetnek napjaink felé, amerre könnyörtelenül tartok, engem már nem lehet itt feltartóztatni, konok képem úgyis keresztülvetül

mindenen, és minden érzéket felhasznál a továbbjutásra —, mindinkább tudatossá válik bennem, hogy egyre nagyobb bohóc, szélhámos, sarlatán búvik, szüremlik vagy furakszik a mozdulatlan bőröm alá, amíg csak végleg el nem lep az utca pora vagy hava, és széjjel nem porladok, mint valami fagytól széjjelragott szobor vagy emlékoszlop: s akkor végleg hová leszek e fényverésből, amely még nemrégén perzselőn állt körül — erről talán a meredt vagy ijedt tekintetem tanúskodhatna, amely a sárgán is szinte jégszürkén szivárog keresztül, erre a szempárra mindenképpen emlékezniem kell, a kettétört penge belsejének szürkésege dőf felém, már-már mostani szememet éri, fenyegetve idő előtt a sötéttséggel, amely mindkettőnkre fenekedik, egyre csak fenekedik, de mégsem rettenhetek meg egy valaha nekem vagy magamnak tulajdonított pillantástól egy képről, amelyről ekkorra mindenki elkotródott, eloszlott a tömeg s vele együtt az a vigasz is, amit általa nyerhetnék, rám vetülhetne belőle, mintha árnyék esne az arcomra — hanem merőben más most a helyzetem, ahogy a valóságban is itt állok, annál valamennyivel magányosabban, mint a képen, egy megadott időpontra összeverődni kezdő csoportosuláson kívül, lombjukat valami betegségtől vagy más okból hullató szikár és apró levelű akácfa alatt, de ez már nem az utcán van, az utca egyszeriben beljebb jött, és nekiszorít a trágyadomb oldalának, és azért is vetem meg elszántan a lábamat, mert nem vagyok hajlandó hátrálni, hiába forrósodik át talpam alatt a délután, fut fel a meleg a lábam szárán, tulajdonképpen nem ez bosszant, ez a váratlanul pergő, erőteljes világosság, amely egyre inkább átvilágítja a jelenlevők fülét, s attól tartok, hogy hamarosan a torzulásos csontrendszerüket is homályosan felmutatja, akár a megvetemedett léckerítést vagy átabotában összetákolt létrát, hogy a sugárzás egészen eluralkodik, serkentve a fehérre meszelt fal elébe forduló, rapacsos tükrétől, s felette az ereszen leheletnyi délibáb vonaglik, akár a zselé, amely sehogyan sem képes leszakadni vagy leválni. Mielőtt a két kép, ez a valós meg az a valószínű ténylegesen is egybemosódhatna vagy megfeneklene ugyanabban a síkban, amelyet az idő szab rájuk, egy pillanatra kénytelen vagyok a zsebemhez kapni, kendőt keresek, amelyet az elcseppenni készülő orrom miatt szoktam magamnál tartani, de most a verejtéket szeretném vele letörölni alacsony homlokomról, mert már a hajam tövén érzem lefelé szivárogni, s bizonyára fülem is pirulni kezd, valami zsíros tapintású hő sugárzik ki a kagylók labirintusából, s

mintha teljesen rápecsételődnék arra a fényképre, amely esetleg családom körében készülhetett rólam, s most hitelesítem, mint egy kék paca, olvashatatlanul nekilendülő aláírás: a sajtó az állkapcsomban, amely elképzelt mozdulataimat irányítja, egyre inkább feltör, s kényszerít, hogy odarójam valamire, rapacsos felületre, kőre vagy téglalára, mintha emlékeztetőül tenném, miközben egyik kezem ujjait a másikkal szorongatnám, a ballal a jobbot vagy jobbal a balt-e, a nevemet, állítólagos nevemet, vagy a betűket, amelyek a nevemre emlékeztetnek, szín- vagy óndarabbal karistoljam COCQREHELLES, bár a nyomát nem látom és nem is érzékelem, még olyan mértékben sem, mint ha valaki más rajzolná egyenként a jeleket a hátam bőrére, sőt, akár a tenyerembe, s nekem csukott szemmel kellene választ adnom rá, hogy miféle fogalmat vet fel az írás, mi közöm lehet nekem ehhez, honnan jövök én hozzá vagy jön ez énhozzám, csupán a közvetítés folyamata a lényeges s épp ennyire kényes is, hogy egészen belesápadok — nem én találtam ki, hanem ez talált meg engem, és mely gondolatom szegülhetne vele szembe?

Tehát itt, egy hihetetlen gyülekezetnek a szélén, kissé kiválva a csoportból, amely, mondjuk, temetésre érkezik, gyülekezik lassan, s engem is valami ilyesfajta elképzelés kormányzott ide, bár nem vagyok tisztában azzal, hogy létezik-e itt elhunyt is, vagy az egy más idő lenne, ahol elhunytakkal bajlódok, másik életkorban, a fontos számomra most az, hogy ehhez hasonló elgondolás hevít, nem mint hozzátartozót, hiszen az eredendő képről, amelybe bele tudnám magamat képzelni, nyomuk veszett a hozzátartozóimnak, vagy egyáltalán azok voltak-e, ha nem úgy esett, hogy én pusztán megálltam ott a kép sarkában, oda dermedtem, kívül azon az adott pillanaton, s ez csupán ritka megjelenéseim egyik regisztrálása volna, s ezért is tűnöztek tova lassanként a közelemből a többiek, akikhez különösebb módon nem is ragaszkodtam, hiszen az én merev pillantásom azt a láthatatlant kémelte ott máris, amiről nekik sejtelmük sem lehetett, én viszont tudtam, hogy nem pusztán képzeletben tartunk mindannyian afelé, ami az üres megfontolás alapján még mennyire irreálisnak tűnik egy képben megfogalmazott átlényegülés szempontjából: a síkba vetült tér és a perspektíva által kiszippantott térfogat eleve örökkévalóságot sugall, valójában feloldoz abból a kötelekből, ami a csontjainkra fonódik, és hurka könyörtelenül a nyakunkat szorongatja máris, hangulattól s pillanattól függetlenül. Különben a sajtó az állkap-

csomban nem kifejezett, nem szükséges alaposabban ráharapnom, még fele akkora erővel sem, mintha egy mogyorót akarnék összeroppantani — a dió már túl nagy lenne, a dió már bizonyára kiáltást váltana ki belőlem, amire jó sokan felfigyelnének, s nekem eszem ágában sincs a figyelem középpontjába kerülni, sem a fájdalommal, sem a kiáltással, elviselhetetlen a számomra már annak a gondolata is, hogy szorosan körülfogjanak és a verejtékező arcomba bámuljanak, vagy maguk is nyögdecselni és erőlködni kezdenek, mintha ezzel segítenének rajtam, és eközben teljesen megfeledkeznenek az elhunyról vagy az elhunytat jelképező valamiről, bespalettázott utcai szobáról, amelyben jó ideig csak egy-egy jelenlevőnek csillan meg a szeme fehérje, amíg gyertyát nem gyújtanak és harangozni nem kezdenek, nem is annyira távol, de e helyről eddig sejtethetetlen toronymagasból: talán haranglábat ütöttek össze hirtelen, egy esetleg bolygó és kallódó harangnak, vagy csak a levegő lett ennyire hullámozó, hogy közeli harangszót imitál, s így a valóság önmagát vonja kétségbe — mindenesetre távolabb kellene lenni e helytől ahhoz, hogy az ember feltétlenül biztos legyen abban, mi történik itt, miért veszi egy csoport ember oly kifejezetten zárlat alá ezt az épületet, és miért nem állít a tér ide vagy fölébük vagy akárhová mindent egybefogó és ámulatot keltő látképet, vagy miért nem von messzeséget e szűkös parván köré, amelyből előrevetülő árnyékkal érkezhete még valaki, mintegy az eljövendő estéből kiszüremelve, gyászhuszár vagy valami hasonló, verejtékezve, akárcsak én, ugyanilyen talajvesztetten és ugyanígy kihullva az ábrándokból. Ki az? — kiáltanék feléje, vagy létezne-e kérdés a váratlan elsötétülésnek, a teljesen bezáródó, magányos tudatomhoz intézett, mert amikor én ide érkeztem vagy érkezhettem, gyalogosan bukdácsoltam keresztül az eke forgatta hantok és a vakondtúrások között, mely nyáridőben, és libbent-e utánam kétely, akár a vállamra akadt pókfonál?, és mennyi idő múlhatott el azóta, ha ekkorra a kendő is ronggyá foszlott a zsebemben, nem is ronggyá, hanem mintha megőrölte volna valami hideg nyirkosság, a halmazállapota, a szövete vagy mit tudom én, mije alakult át, s azt még kevésbé tudnám megmondani, hogy mivé, a semmi vagy a por, esetleg a rongy, a foszlány fogalma megközelítheti, de hozzá kell adni valamennyit a rothadásból is, a doh meg a gombák működéséből, tehát a leghitelesebben hangzik azt mondani, hogy *üres*, mármint az a darab vagy terület, amit a kendőmmel letakarhatnék: hová is rebbent



az a lepke, amelyre rádobhatnám?, magam pedig mintha egy ekkora hiányból néznék kifelé, megvilágítva arcomat a semminek, amelyből legalább kettő van — egy egészen konkrét, kézzel *nem* fogható, s egy másik, általános, amely, ezzel ellentétben, fel nem érhető.

Az érkező pedig, az a szüremelő, a véglegesen majd csak itt, a szemem láttára kiformalódó, egyszerre a kezem után nyúl, hogy megragadja talán és magával rántson bizonytalan birodalmába, a képnek abba a tartományába, amely mindenképpen kívül van a láthatón, mondjuk, a hátlapja vagy a visszája lehet, vagy csupán hogy részvétét nyilvánítsa, annak ellenére, hogy mindketten igen tájékozatlanok lehetünk az e helyen már úgyszólván kialakult, már-már végleges formát öltött helyzetet illetően, például egyikünk sem ismeri a tetem pontos helyét, elhelyezését vagy, isten ments, állapotát, illatokat és szagokat alig-alig érzek, legalábbis én, s ebből következtetek arra, hogy ő maga sem, hiszen éppannyira kifelé húzódik a gyűrűből, akárcsak jómagam, tehát bennünket nyilvánvalóan nem vonz a tulajdon ősananyagunk lebomlásának sem látványa, sem másfajta érzékelése, mivel itt nem a mi eredetünkről van szó, esetleg az enyémről annyiban, amilyen mértékben a jövevény, azáltal, hogy megragadja a kezemet, ezt lehetségesnek véli, bár különben tévedés is lehet ez mindkettőnk részéről, az ő részéről például a túlhangsúlyozott és heves üdvözlésem, az én részemről meg hogy egyáltalán nem nyújtom a kezem, hanem hagyom, hadd rázza, akár egy halottét, pedig az imént még írtam vele, valamit feljegyeztem a levegőbe, vagy egyáltalán, az írás mozdulata révén a nevemet szándékoztam megerősíteni, felfokozni magamban, mielőtt végleg elhalványult volna, megerősíteni a betűk helyét és a hangok értelmét, kiteljesíteni jelentésüket, amelylyel sohasem voltam tisztában, és nem hiszem, hogy közelebb kerülhettem volna hozzá, még akkor sem, ha hirtelen meg nem ragadják a kezemet, ami valamennyire felrázott ugyan, hiszen a *rovó* kezem volt az, amelyből így most elszállott a rovás, és az arcom is végleg beszűkülhetett az imént említett vagy gondolatban felvetett kendő alaprajzába, kissé jobban kihangsúlyozva a kiábrándulást szám szögletében, meg a vágás helyét, amit pengével ejtettem magamon borotválkozás közben — azt nem állíthatnám határozottan, hogy ma vagy reggel, de a vágás ott volt, és szakállam borostái nem erősödtek meg annyira, hogy eltakarják, habár hányszor és hányszor megfogadtam, miszerint soha

többé nem borotválom csupaszra a képet, bár akkor az alacsony homlokom miatt igen kevés maradna látható az arcomból, még ezzel is tovább enyészne a kendő, amellyel az arcomat szerettem volna eredetileg megtörölni, de amint lelógó kezem kiszabadult a jövevény szorongatásából, már nem is a képzeletbeli zseb-kendő után nyúl káltam vele, hanem magát a kezemet vettem szemügyre, hátha látása felidézhetné a nevemet vagy legalább felidézne belőle valamennyit, a C és E betűk formáját, és ezzel végeredményben valamennyi fényt vetne eredetemre, azokra az időkre, amikor még itt vagy ott éltem, és nem ennyire egyértelműen sehol sem, mondjuk, él bennem egy havas ösvény képe, tulajdonképpen hóba taposott csapásé, fűzfák vagy nyírfák alatt s házak között vezet a borulattól még el nem ért, világos keleti égbolt felé, valami utcai lefolyónál kanyarodik el, s a lefolyók helyét is sorra ismerem, s hogy mit öntöznek ezekbe a lefolyókba, azt is megfigyeltem, de a hó itt, a nyár színe előtt egyszeriben sutorogva olvad el, mintha parazsat vetnének a hátára, érzem a bensőmben a hirtelen felcsapó párát, ej, mintha elérzékenyülnék, elködösül tőle a szemem, és hol volt ez a hely és mikor volt ez, a jeges kockakövek városra utalnak, olyan környékre, ahol szegények élnek, és esténként odáig hallatszik a vonatok kattogása; vagy a másik, ugyanígy a nevemmel összefüggő látkép, kissé fölülről tekintve, mintha lóhátról nézném az ördögcérna egy házmagas bokra mögül, valamiért lesném az utat, és ugyancsak be fog esteledni itt is a levegőbe disszidáló körülmény, no, de majd én ráhúrom az emigráns létedre a vizes lepedőt... — gondolom magamban ott, akkor, lábamat szétlendítve, hogy sarkammal a ló oldalába vágjak, s így maradok meg a tulajdon emlékezetemben, egy megrémült vagy megátalkodott mozdulat: na, most erre eszembe jut-e a tulajdon nevem, amellyel immár világgá nyargalhatok, csak melyik nevem, vagy a ló neve, hogy csendesíthessem, mielőtt összeroskadna alattam, nehéz, testes, darabos ember alatt, mert megütöm a 200—210 bécsi fontot. Hosszú ideig ez az országút az emlékezetemben a gerince mindenek, vajon lehetséges volna, hogy évekig ezen nyargalászok tanácstalanul fel-alá, szinte félországnyi út hosszán, s utána egyszeriben mintha semmi sem történt volna, az alatt a katonapokróc alatt folytatom a fel-alá vonulgatást, amely harmattal van kipitykézve vagy magával a csillagos éggel; hanem azért a két esemény között mégis kellett velem valaminek történnie, nem vehető annyira biztosnak a részemről a

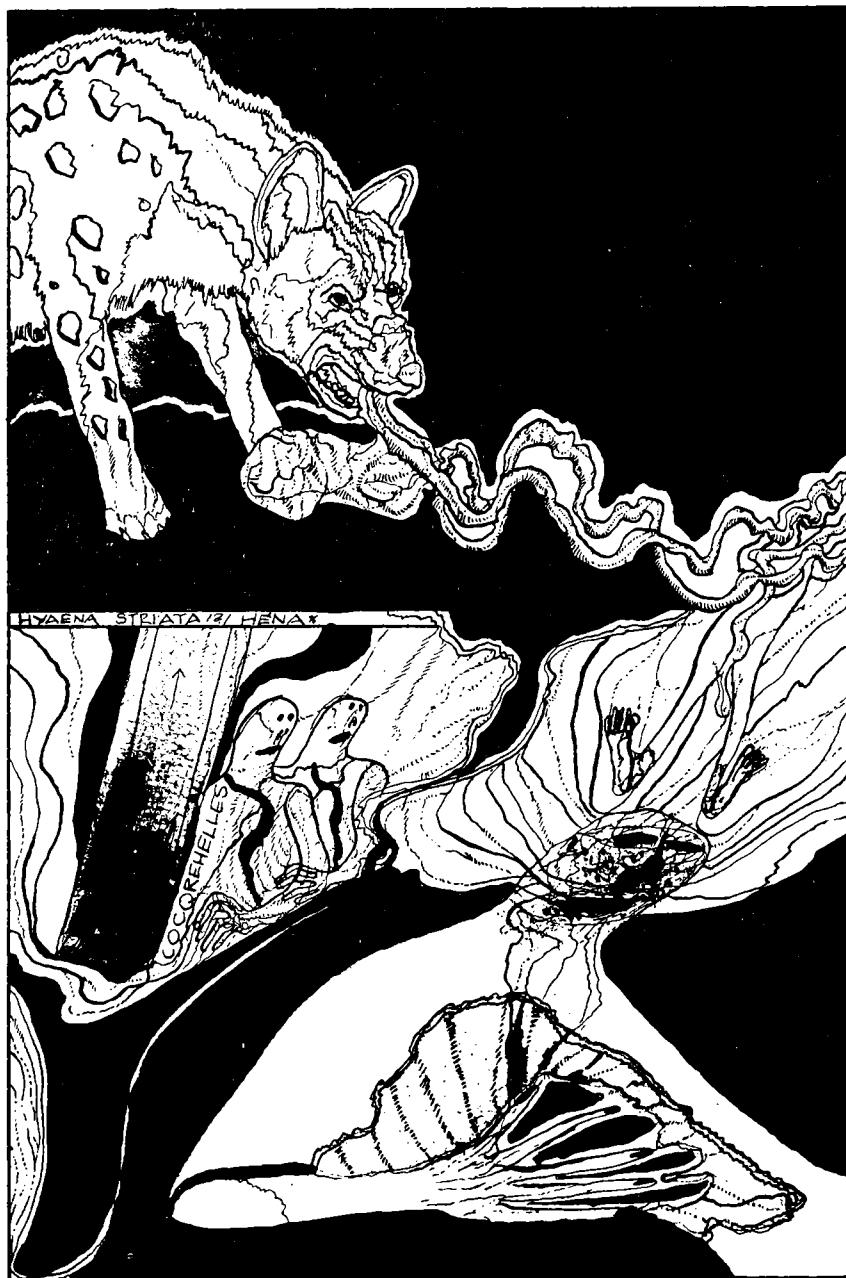
teljes azonosság mindkét lényemmel, akármelyiknek is kísérem figyelemmel az útját, mert kísérem egy-egy iramodásnyira, és azután újra elveszítem, mert minden alkalommal ismét ugyancsak be fog esteledni, és este lesz, és este lesz valahányszor, lépten-nyomon rám szakad az este, legalább ha ennek megvolna a fejében a teóriája, talán valamiképpen még védekezni is tudnék ellene, mondjuk, a folyamatos vagy legalábbis folyamatosnak tetsző idővel, személyeket tudnék felhozni a védelmemre, akik mögé elrejtőzhetnék, hiszen mindenkinek van árnyéka, még egy karónak is, s hogy én most az árnyékba bújnék-e vagy én lennék maga az árnyék, teljesen mindegy, a régi dolgok úgysem vetnek árnyékot, mert nézzük csak meg magát a képet, azt az elnéptelenedet, amelyet itt firtatok, hová lett arról az *én* árnyékom, hiszen lehetetlen volna csak úgy ukmukfukk eltüntetni, és most itt, ahol ebben a pillanatban állok az alacsony homlokkal, ha megfordulnék, vajon meglátnám-e az árnyékomat, vagy pedig az is fordulna velem, újra s újra a hátam mögé kerülne, függetlenül a nap állásától, vagy csupán én törődnék bele végül is abba, hogy a hátam mögött van, ha az esetleg azt jelenti, hogy sehol sincs, hiszen ha megadatott volna, hogy eligazodjak mindenben!, talán a nap sem ezen az oldalamon kelne, és most nem az lenne a legfőbb gondolatom, hogy vajon hová lehetett alólam a ló?, de különben is az az életforma meg mindegyik csak addig hibátlan és minden szempontból megfelelő, amíg a legnagyobb mértékben tudja biztosítani a szabadságot, de mi volt és mi lett az én szabadságom azonkívül, hogy végtelenül, minden formában igyekszem úgy idomulni hozzá, akként tekeredni rá, hogy megfeleljek neki, amíg nagy alkalmazkodásban ki nem tekerem a tulajdon nyakam, amikor már lemondtam az árnyékomról is, a lovamról is meg a pokrócomról is, anélkül, hogy a pokróccal kapcsolatban talán fölmerült volna bennem, miszerint az előbb a ló pokróca lehetett és csak azután lett az enyém, hogy előbb a lovat takargattam vele, és csak utóbb takaróztam bele jobb híján én magam, ahogy csak egy mondatba takarózhatnék, amelyet nagyon szeretek (az istenét a középkori műveltségemnek, és minden műveltségemnek, mivel akkor tűnik az ember a legszerencsétlenebbnek, ha valóban tud valamit): *Que decipiunt, nihil habent solidi, tenue est mendacium: per lucet, si diligenter inspexeris. De hát én, mit tudhatnék én, azonkívül, hogy mindezt élem, egyszerűen beette magát a bőröm alá, mint valami tartalom vagy pusztán tartam, és az én célom csupán any-*

nyi lenne, hogy keressem az eredetét, kutassak utána, de az már esetleg nem, hogy meg is találjam, mert ugyan mit találhatnék, vagyis amit találhatnék, azt már minden bizonnyal megtaláltam: az állcsontot, azt a sajgást az állkapcsomban, az olykor váratlanul be-bekövetkező rádöbbenést arra, miszerint nekem, jelenlegi állapotomban, ha ilyesmi egyáltalán adott vagy felmerülhet, mi közöm lehet hozzá, hiszen elhajíthattam volna, mert lényegében semmi szükségét sem láttam akkor és ott annak, hogy azonosuljak egy meztelen csontdarab fájdalomával, magamra vegyem, mint valami terhet, és ettől kezdve minden helyzetben emlékeztessen arra, hogy létezik, nem is: én létezem benne, kiegészülök vele, mert mintha még csak épp ez hiányzott volna belőlem, különben komplett lennék, de az az állkapocs a talajból kifordulva egyszerűben ráébreszt: valaha már elhagytam itt a csontvázamat, visszaadtam Teremtőmnek vagy mit tudom én, kimnek, s ennyi emlékem lehet belőle, bár sehogyan sem tudom megtalálni azt a pillanatot, amikor ez bekövetkezett, tulajdonképpen a halálom eredetéig kellene visszamennem, és erre képtelen vagyok, tudatlannak érzem magamat hozzá, elveszettek és nyomorultnak, elhagyatottnak, híjával minden olyan apparátusnak, aminek segítségével kutathatnék utána, csupán a fantáziámat hagyta meg háborítatlanul az a távolság, ami azóta végbement, lezajlott, a feje tetejére állt vagy rég visszatért önmagába, és erről kellene nekem tiszta képet kapnom, ha egyáltalán valami közöm lehet hozzá, s ha szavakkal lehetséges definiálni — hát erre irányul ez a kezdeményezésem, hogy iparkodok a tetem közelében tartózkodni, s ezt annyira eredményesen tudom véghezvinni, hogy, íme, máris biztosított valaki a részvétéről, az elhunyt, vagy netán maga a halál hozzátartozójának vélvén, s talán bennem egy pillanatra még meg is lebbent a fekete lobogó, de csak akkor jöttem rá, hogy a napon való ácsorgás és verejtékezés húzhatta rám ezt a komor bakacsin kifejezést, meg hogy örökké az árnyékom után forgolódok, úgyhogy magam is igyekezni kezdtem a többi jelenlevő nyomába érni, felfelé a töredezett lépcsőn, majd átvágva egy puszta földből döngölt padlatú helyiségen besurranni egy zöld színű ajtón, és, az ördögbe is, közben hozzáütődve valami koporsófedélhez, de ha egyszer akként festett, mint valami berendezési tárgy, ám amikor elértem a gyertyafény záporát, egyszerűben megkönnyebültem és feltehetőleg nyomban láthatatlanná is váltam, hiszen eddig nem éreztem illatot, és most váratlanul a tömjén illata kezdett el szivárogni valami titokzatos résen vagy egy

rejtélyes füstölőből, amitől egyből megdermedt bennem a vér — hol hagytam én ezt a hitemet valaha és mire cseréltem, ha most egyszerűen nincs bennem semmiféle meggyőződés sem az idegenkedésen kívül, amit bizonyos, hogy nem itt ismertem fel első ízben, hanem kezdettől megvolt bennem valahol, és hogy én talán ennek a nyomán szaladok, mennyi ideje, jaj, mennyi ideje? És az egész vívódással együtt egy köves táj falaz be önmagamba, de szó szerint, ahogy ott a lapos kődarabokból minden kötőanyag nélkül kerítést emelnek, és sohasem eléggé világos, hogy mi ellen, egyszerűen csak körülhatárolnak egy darabot, jelezvén, hogy ez nem ugyanoda tartozik, ahová a tér meg a sík, vagy csak pusztán a járhatatlanság többi darabja, amelyet viszont valami célból mégiscsak jární kell, és itt a sötétben, olykor láthatatlanul, de mégis felmagaslik a *héna*\*, és szélesre tárt állkapcsával, amely olyan lehet, akár az acélfogas medvecsapda, belemar a már nem verejtéket, hanem valami zsiros nyirkosságot izzadó hullákba, iszonyatosan megmarcangolja a tetemeket, a gyenge holdvilágnál ha véletlenül látni is, közönségesen csak kutyának vélné az ember, de a látásától valahogy akként kezdi érezni magát, mintha forralt borbán lubickolna, kényelmetlen, de kábító hullámokon verődne a feje az ég boltozatához végeredményben már valamiféle biztos jövődő tudatában, ez pedig a felfalatás, mivel ezek a ritkán látható állatok nem egy, nem száz csapatot, hanem roppant hadak ezreit zabálták fel a földkerekségen a hadtörténet folyamán, szikrázó csontokat ropogtatva és a szétfröccsent velő zavarosát szaglászva, hát mindenesetre derekasabb munka, mint a pusztá bomlás, a száraz helyen végbemenő mumifikálódás, ugyanis a módszer a csodálatos, a tudomásulvétele és a belenyugvás, a futó kaland, amelynek végén az ember idegen, alsóbbrendű gyomorban végzi, ám azt sem várhatjuk el mindannyian, hogy közvetlenül Isten vagy a pokol faljon fel bennünket, itt is adva van a lemondás, a legnemesbek erénye: ennek látása mindenesetre egyértelműbben igazít el bizonyos dolgokban, mint amire a váratlan meghökkenés valaha is képes lenne, mert éjszakáról éjszakára megy végbe, ahogyan az élősködőket is valami hasonló célzattal vagy szándékkal működteti eredetük, meghagyva bennük a komikust, a paránylétet, egyszóval a kiutat és a magyarázatot az ábrándozás, a vágy és az óhaj felé, mivel éppen ez a nevetséges,

\* *Hyaena striata* (?). A katonák nevezték rossz kiejtéssel hénának.

és a természetes mindig a nagy falat, amelynek mérete minden elképzelhető fölülmúl, és a kemény fog, amelyik elszántan megrágja. Tehát már ez is visszafelé indítana, alighogy annyira előretörekedtem, hogy már-már szemügyre vehetném az itteni tetemet, a tömjénfüst elől láthatatlanságomba vagy a kőfal mögé zárva, és hengerelhetném tovább a történés üres helyét, vagy megragadhatnám az előttem álló vállát, aki talán nemrég érkezett ide, azonos lehet az iménti jövevénnyel, aki megragadta a kezemet, s arccal magam felé fordítva vagy legalábbis közelébb húzva magamhoz most már minden tapintat híján a fülébe sziszegve megkérdezném tőle, hogy hová lett oldalamról asszonyom, a kurva istenét neki, te idők mélyéről érkező, amennyiben nem voltak mindig is tülontul sekélyesek hozzánk azok az idők, ám a verejtékezésem mellett hirtelen a szomjúság is gyötörni kezd, körülfogva a tömegetől valamerre indulnom kellene, megfordulni iménti súlyos felismerésem terhével, ha nem akarom az itt levők rosszállását kiváltani azzal, hogy a tetem közelébe furakodva első dolgom legyen felkapni a lábához állított szenteltvízes ibriket, s az utolsó cseppig kiinni, akár valami boroskupát, de e nehézkes és faragatlan magaviseletemben mégiscsak gátol valami, hogy az égő tömjént épp a szenteltvíz oltja a legkevésbé, s ha már erre adtam a fejemet, ezt végig kell csinálnom, vagy pedig nem is kellett volna egyáltalán mozdulnom a napról, a fényverésből e rejtett vagy csupán felidézett este irányába, ünnepélyes lényege felé, és elsápasztani magam a gyertyafénytől, amely lassan, ahogy szemem mindinkább hozzászokik, kiterébélyesedik a sötétben, körülírja a szürke füst örvényeivel, de nem leli benne azoknak a gyertyáknak a füstjét, amelyeket az ember a kezében hord a nyikorgó padlójú folyosón, szobája felé tartva, s lángjukat óvni kell, mert a menyegyzet alatt hideg fuvallatok csatangolnak, itt meg egyszerűen megállapodik a láng, elrévedve, nem kormozva és nem is toporzékolva, mintha sohasem jutna el hozzá a tulajdon fénye és sohasem égne le, épp ellentétben azzal, amit jelenteni szeretne, hogy a tetemnek épp hiénaarca van, mint pajzsot emelem magam elé a délszaki falat, s ha most nagy robajjal leomlana ez a tengernyi kő, zuhogni kezdene a deszkaravatalra, s megtöltené a nyitott koporsót, teljesen elfedné, hogy a *héna* hozzá ne férközhessen hiénaarcú testvéréhez, s ki ne kezdhesse, nem azzal az ördögi kacagással, hanem inkább madárra emlékeztető rikácsolással, ami ezt a macs-



kafaját jellemzi, amely végül is kutyához hasonlít: előbb-utóbb meg kell szokni, hogy a világon a váratlan dolgok is normálisak.

De nem normális az, ami itt majd következik, miután lerakom kőpoggyászomat, megterhelésemet, nehezekemet és légiessé válna körülnézek, mint aki váratlanul itt termett egy másféle látomásból, s figyelmem épp ezért megoszlik, mivel eleve magammal vonzoló *amonnán* a felelőtlenségemet, vagyis hogy a körülményektől függetlenül magam kezdeményezzek és építsek ki látványosságot, meg adva van már emez, ami magában is látványosság, s egyszerre két helyen semmiképpen sem lehetek látható ugyanakkor, képzelem én, az alacsony homlokkal meg a gyűrődő kelméből szabott ruhámmal, s még zsebkendő sincs nálam, pedig ha elő talál venni a sírás, faszát a sírás, a röhögés fojtogat, de ezt mégsem illene nyíltan csinálnom, ahogy végignézek ezen a baszom, félnótás gyülekezeten, sasmadaraim, ti mindannyian játszmat veszítettetek, de nem tanultatok meg veszíteni, csupán azért, mert sohasem nyertetek, és ezért röhögni sem tudtok önmagatokon, ha tükörbe néztek, a képetek valóban a sírás felé görbül, hajlik, hát ideje lesz figyelembe vennetek engem, nos ettől riadoztok alighanem a legjobban, mert mi a fenét példázhatok én ez előtt az elesett társaság előtt, valószínűleg a példátlanságot, azt, ami még nem volt, és isten őrizzen tőle? — hát akkor rámoljuk össze ezt a deszkakoporsót, s nézzük, hogy mihez tudunk vele kezdeni, még mielőtt lefelé kezdene hajlani a nap útja; nem hinném, hogy képesek lennénk mi egy olyan temetésre, ami némileg feldobna és megnyugtatna bennünket, én legalábbis teljességében érzem ezt a mizériát, ami egy évszázados erőlködésnek a vége, vagyis hogy most már alighanem abbahagyhatjuk az egészet, hiszen a végeredmény pusztán a jobb pillanatok emléke, de félok, hogy ezeknek az emlékeknek sincs semmi hitele, mindössze a szédítés vagy a sarkalás maradt belőlük ösztönzőnek, hogyha az ember végigzuhant a sárban, próbáljon meg legalább feltápáskodni, attól függetlenül, hogy sáros marad, mit sáros, akár a disznó, olyan, legalábbis én magam számtalanszor éreztem ekként a dolgot, de én mindig önjelölt tápáskodó voltam, aki mindenkor nagyon jól emlékszik a sár ízére, hiszen megkóstoltam, egyszersmind tudom, hogy legkevésbé a deres füvet szeretem nyalni, attól végleg talpra tudok állni, hogy nekilássak téli vackot keresni magamnak: volt, amikor egészen jól sikerült, és volt, amikor nem sikerült, nem mindenütt hagytak betelelni, de ahol viszont kiteleltem, ott sohasem várhat-



tam be a nyarat, szép számban akadtak ilyen helyek, nagy szar volt ez az egész, de sohasem keserített meg eléggé a bánat, ki-buggyant belőlem a röhögés, mindössze ezt váltotta ki bennem a csupa kis kaliberű eszme, eszelősség vagy eszefogyottság — hát ez az a rettenetes világ, ez a csomó begyulladt, betojt, fukar, fős-vény vagy haszonleső, tetű alak, párban az asszonyaikkal és megtoldva a gyermekeikkel — nos, épp jókor érkezem ide, hogy fel-merüljön bennem újfent a kérdés, kiérve a világosra, a verőfényre, megint csak megragadjam annak a gyászhuszár képletű alaknak a vállát, és hevesen asszonyom felől érdeklődjek tőle, vagy az az ostoba helyzet állt elő, hogy nem tudom kiválasztani az itt fel-torlódtól népeesség közül, *nem ismerem annyira*, vagy mennyire kellene ismernem, vagy csak egyszerűen ötlet, rögeszme ez a ré-szembről, hogy szakadatlanul oldalamon asszonnyal mutakozzam, ahol csak úgy látom helyesnek, és lehet is benne valami, mert egy ízben szövőszéket akartam neki vásárolni, habár az volt az első szövőszék, amit életemben láttam, sötétben keltem át vele a Ti-szán, eléggé italosán, nem tudom, hogy ilyen alacsony homlokom volt-e akkor is, vagy hogy ilyen mélyen benőtte-e a haj a hideg ellen, mint most, vagy már javában hullattam a hajamat, mert az idő kezdett fokozatosan felmelegedni, bár valószínűbb, hogy mi-ként most a meleg, úgy ért akkor rajtaütésszerűen a hideg, mielőtt a hajam kinőhetett volna, s azért kellett szeszszel melegítenem ma-gamat, tehát valahol léteznie kell, ha szövetni akartam vele, ha azt akartam, hogy ott üljön a szövőszék mellett, habár nem tudom elképzelni, hogy mely napszakban vagy időben, sehol sem látom azt a helyet, ahol én felállíthattam volna a számára a szövőszé-ket, hacsak nem e folyó felett, hogy itt szője a sötétet a talán már kezdődő hózápor szálaiból, fehér mintásra, dermedő ujjak-kal, miközben elkékülő körmei láttán a hátamon is sarjadni és borzolódni kezdene a szőr, előbb csak mint fakó, sűrű pihe, selymes akár a macska bundája, és homlokom is kezdené felvenni jelen-legi alacsony, gyűrött, világos fakéregszerű formáját, mintázatát, amelyet két szikla közé szorulva mintha a jégkorszak csiszolt vagy inkább mart volna ilyenre: a vad, történelem előtti táj embere a szelíd tájon, ahol lépten-nyomon veszélybe sodródik az élete — hol az isten hidege akar megvenni, hol meg valami kór elpusztí-tani, és ha így folytatódik, sohasem fogok kilencvenedik évem küszöbén kukorékolni, azon az óriási szemétdombon, akárhány halmot is rakok belőle menet közben, valahogy mindig előlről kell

kezdenem, mint például asszonyom keresését, vagy pusztán a sóvárgást utána, hiszen így is, úgy is előbb-utóbb megkerül, de akkorra már meggyökerezik bennem a féltékenység, olyan fagyos leszek, hogy a gerincem magában is ropog, hiszen az asszonyok veszendők és halandók, s valójában magam is úgy emlékszem, hogy ide asszonyom nélkül érkeztem, és most honnan bennem egyszerűen ez a felindulás, ez a vágyakozás utána a magányos úton? Ám ez most egészen mellékesnek látszik, ha figyelmen kívül hagyom a személyes szempontokat, ezeknek a falaknak a tövében, amelyeknek téglái közül hamarosan ki fog peregni a vakolat, úgyhogy néhol már a pusztá téglákat rakták egymásra, akárha az én délszaki kerítésemet építenék: ugyan milyen magasra fognak feljutni, kérdezhetném, de itt már a pusztá kérdésnél is elakadok, már megint valami titkot kezdek feszegetni, mivel a hülyeség az mindig titok, annál az egyszerű oknál fogva, hogy semmi rendeltetése sincs, vagyis belátható időn belül nem készül belőle palota, legfeljebb egy deszkabudí, amit most hatan-nyolcan is támasztanak kívülről, úgyhogy aki netán bent van, az nem jöhet ki, és kintről sem mehet be senki, vagyis ugyan milyen ürüggyel szánhatná rá magát erre, hát csak így elnapozgatnak az oldalában, még talán kalap is nő közben a fejükre, akár a gombának, vagy mint a hóembernek a lyukas fazék.

És most ide be-, ki- vagy lecsöppenne, asszonyom nélkül magamra maradván, abban is kételkedve, hogy valaha lovam lehetett volna, végleg proletarizálódva e helyen, mi lehetne az első teendőm, ha szolgálóért immár nem kiálthatok és szablyámért sem kaphatok, egy idegen sorsba berekesztve, nemcsak a kőfal által, hanem ezektől a falaktól is körben, amelyek a szűkös udvart fogják körül, végében az egyre inkább terjeszkedő trágyadombról, amely aligha számít letenni erről a szándékaról, és a trágyadombra göcsörtös szálfákból ácsolt karámmal, ahová egymást ugráló, üzekvő barmok vannak zsúfolva, nem a falusi idillt hiányolom, hanem a vidékies tágasságot, végtére a szemhatárt, ahonnan önmagamát láthatnám közeledni, nem ide, mert abban az alakomban ide semmiképpen sem jönnék, nem is tévedhetnék, mert az az elképzelésem semmiképpen sem keresztezheti ezt a valóságot, aminek az elképzeléssel szemben aligha van alapja, mivel amaz a hitesebb és a mérvadóbb, nem ez a légydöngés: nem igaz, hogy a szellem ennél nem erősebb, ennél a füstnél, amelybe ugyan belefúlhat, akár mindenfajta füstök százados folyamába, a túlélés

mégis mellette szól, akár felírják, akár nem, és akár lángot fog a papír, akár nem, mert a *rovó* kezem az mindenképpen a régi, a füst legfeljebb megcsapja, de a láng elől már valószínűleg elkapom; nos, ez az, amit viszek valahová, amivel úton vagyok, azok a betűk, amelyeket ösztönösen bele tudok vézni vagy karistolni akár-mibe, azok a nagy, alakatlan betűim, COCQREHELLES, amelyekkel továbbhalad az üzenet, függetlenül az én személyes viszonyulásomtól vagy magatartásomtól, és ezt az ismeretlen tartalmat élem, ennek nevében történik velem minden, amit elviselek, sőt minduntalan igyekszem kalandossá is fokozni, ez a kevés ugyanis a jártányi erőmmel együtt végig meg fog maradni, s ha egyszer felírom majd valahová, akármilyen rejtett helyre, azzal már tovább is adtam, a fontos az, hogy valaha képes legyek megtenni, amikor majd ennek, a legjobb belátásom szerint, szükségét érzem, és egészen mellékes az is, hogy él-e még bennem középkori rettenet az elefánttól, hihetetlen, hogy még most is látom az elefántokat, vonulnak lassan a bozót között, vissza, a jégkorszak felé, egyszerűen a földre gyökerezik a lábam a gondolattól, hogy miként jutottak el eddig, hogyan keltek át a folyókon, minden emberi irányítás nélkül, és tiporják ezt a földet, amelyik ugyan nem az enyém, nem lakhelyem, de mégis szülőföldem, hiszen nem itt született-e meg fejemben az az elképesztő gondolat, a fényképezkedés, hogy megörökíttessem magam, mintegy megkésve, mert piktorra se pénzem, se türelmem nincs, hogy ecsettel csiklandozza az orrom tövét, csupán az a pillanat létezik a számomra, amíg kihúzom magamat, mozdulatlaná dermedek egy gondolattól, egy rémképtől, mondjuk, s amit ily rövid idő megragadhat belőlem, tegyük fel, az vagyok én, és mindaddig az leszem, amíg a kép vagy a képen a helyem üresen nem marad, s hogy ez miként fest majd, egyelőre elképzelni sem tudom, nem ebbe az irányba keresem az utamat, hiszen épp ellenkezőleg történik minden, mellőlem fakulnak ki a képről a jelenlevők, akikre már valóban nem emlékszem, mintha ott sem lettek volna, és csupán az üres széklábakat rögzítette helyettük a gép meg a karfa görbületét, vagy ott, ahol más alkalommal egy ravatalnál állok, nem fejtől, sőt talán nem is olyan pozícióban, hogy a kabátom ujján vagy a tarkómon kívül valami sok látszhatna belőlem, az idők folyamán teljes magasságomban kirajzolódtam, köröttem immár senki, s magam is a semmibe meredek (pillantásomat most nem látni, de különben nyár lehet, mert a homlokom magas, boltozatos, s a fejemet úgy szegem

fel, mint aki nem tévóvázik — hát ez ebben a tévedés), az üres ravatal felett — csak honnan vették vagy hogyan hozták létre ezt a komor világosságot, hiszen az égő gyertyák épp úgy világítanak, mintha sötétben volnának, amott meg a világosság üresre cserzi a tekintetet, a felszínt, és megöli a hátteret, nem bontakozik ki belőle semmi, úgyhogy már-már a szabadban látom magamat, a felhasadt égélj előtt, mintha megint csak az előrontó elefántok túlkölésére várnék, hogy patájuk nyomán megrendüljön a föld, hullámot vessen, akár egy elkóborolt sereg előtt, amelyet már nem vezényelnek tovább, s most ezekre bámulok meglepődve lelógó, szememet félig eltakaró zsidó-mongol szemhéjjal: betörtem ide, ebbe a káprázatba, és magamra maradtam.

Hanem szememet váratlanul kerekre nyitja a meghökkenés, ahogy a kitárt kapun a sártól, a trágyától és a ráakódott portól tisztára mosott traktorpótkocsit látok benyomulni az udvarra, tolatva, mert idebenn megfordulni már nem tudna, mintha szalmát vagy zsákokat szándékoznának szállítani valahova, vagy épp e gyülekezetet, amely kis híján felférne rá, aki meg nem volna elég-<sup>g</sup> szemfüles és lemaradna, verejtékezve loholna a lassú menetbe kapcsolt traktor után, kiáltozva, hogy cserélhessen valakivel, aki odafönn van, de kellemetlenül érzi magát, szédül vagy hányinger kerülgeti a sebesség és a ringás miatt, amennyiben az a rugózat ringathatna valamit, nem csupán dobál és üt, mintha egyszerre csapnának mindenkinek a talpára, de nekik jó ez is, megteszi vagy megfelel vagy jobb nincs — én ugyan fekete tollbóbitás lovakat vártam, hogy a nevükön szólíthassam őket, hátha ráismernek közülük a magam szent Mihály lovára, amelyről annak idején, nagydarab ember, egy veteményeskertben lefordulhattam, sárgálló hasú uborkák és elvirágozott mák közé, sarkantyútlan csizmában és őzbőr nadrágban, miután a kalapomat már korábban elveszítettem egy szembe fúvó szélrohamban; itt a pótkocsi elé új traktort akasztottak, melynek magasba nyúló kipufogójáról még le sem égett a gyári ezüstözés, ám az üzemanyag-keverékkel valami boszszantó módon nem lehet rendben, szürke füst terül szét a levegőben, köhögteső és ingerlő, most hiányzik csak igazából a kendőm, ha már a könnyem is csorog és az orromat is marja ez a ködölés: előbb-utóbb el fognak úzni innen, ha a tömjén nem tudott, akkor majd az olaj megteszi a magáét, mert miféle szöveget nyomnak itt a morgó traktor faránál, a csapágyak kotyogása közepette, mintha sörét potyogna egyenletesen az égből, vagy szürke puskaporszem-

csék hullanának ránk, csípősen és tüzesen, engem legalábbis arra emlékeztet, amikor kolompolni kezd a harang — ilyenkor mindig csönd van különben, nyugvás, már minden eldőlt, leginkább lóbelet csipkednek a madarak, a lovak belsejében hihetetlenül nagy nyomás lehet, ha sebet kapnak, már talpon olyanok, akár egy kibomlott gombolyag, összekúszálódva omlik ki a belük; hanem itt a pap hoppon fog maradni, hiába is törekszik annyira előre, nem is ügyelve arra, hogyan rámolják fel a koporsót a pótkocsi lehajtott, hátsó oldala felett a magas rakodótérbe, noszogatva és biztatva egymást, hogy emeld meg, a szentjét neki, s miután a traktor kikanyarodik az útra, én is ott caplatok lépésekkel lemaradva a csoporttól, a mélyen benőtt homlokossal, mintha nehezemre esne a járás, derékban talán kissé előre is dőlök, nagy lendülettel iparkodok, mintha valami kemény munkára vállalkoztam volna, ásónyél, miegymás való a kezembe, kaszakocs meg ekeszarv.

Ekkor felmerül a kérdés, hogy én, az arra illetéktelen, lenézhetek-e a sírboltba, alászállhatok-e a földbe vájt lépcsőfokokon, egyáltalán folyamadhatok-e engedélyért a védőruhás, maszkos emberhez, aki ezeknek itt valami őrizője vagy zsarnoka, a túlvilág kutyája, meg állítólag valami nagy víz is kell hogy legyen ott, amelyen már átkeltem egyszer, amikor asszonyomnak szövőszéket akartam szerezni, s ez a holtak világában bűvárkodó ember mintha felismerne, gumikesztyűs kezével mutatja a lejáratot, a hangja, amit magába nyel a szénszűrő, valami morgás vagy gurgulázás, bőfögés, teljesen gépi jellegű beszéd, amelynek morajlására azonban nem mozdul meg a *rovó* kezem, de talán majd odalenn, talán ott belevéshetem a cementfalba, ha lesz rá időm, itt-tartózkodásom, küldetésem lényegét, azokat a betűket vagy jeleket, amelyeknek sem eredetével, sem értelmével nem vagyok tisztában, soha nem is gondolkodtam rajta, a fejem megmentésén járt talán az eszem meg rokolyák szélének emelgetésén, mulatság céljából, emlékszem, egyszer Péterváradon is, ilyen mohos vagy nyiroktól kikezdett fal előtt, ahol szintén borostyán futott fel, vagy talán a túlparton, a sáncban, vagyis minden éppolyan elérhetetlen, miként itt is, ahogy befelé nézek a homályba, és semmit sem látok, csak a sorba állított szarkofágok bronzszínű fedelét: a falakon semmi rajzolat, semmi utalás, a halál méhe sohasem szül. Más tanulás nem származik belőle még az én számomra sem, nem én vagyok az utód, nem én vagyok a fogó.

Ahogy a sírbolt bejáratához vezető keskeny, földfalú járatból felpillantok, csak az égboltot látom, amely akár az ostorsuhintás, kénytelen vagyok behúzni előre a nyakamat, s az omladozó lépcsőkön felfelé törekedve a lábam elé nézni, cipőm levert orrát figyelni, sajnálom, hogy nem választhatok másik utat, nem haladhatok egy lépteimtől kongó és világos folyosón, nem ebben a fényben, már-már szinte átvilágításban, amely egyenesen rám mutat, minden errefelé veti az árnyékát, s most nem tudom, rálépjek-e vagy átlépjem, ahogy arcom arányai máris eltolódnak.

### VONZALOM

Nem egy, inkább két éjszakát töltöttem itt, megilletődötten, a nyirkos falak mögött, alighanem még mindaz előtt, amit itt elmondtam, illetve amikor még nem volt meg, amit bizonyos kétségeken túl is jelenvalónak tekinthetünk — természetesen, a szó és az idő mintha nem fedné egymást, hiába is igyekezne egyik a másikával takarózni, két rejtekező fogalom, amely talán soha egymásra sem akad, pusztán próbára tesz, megpróbáltatások származnak belőle —, egy széltépett tollbokréta volt csak, vagy egy csokor árvalányhaj: milyen hülyén is festenek, ha most megállnék azzal az árvalányhaj-csokorral a kezemben, magam előtt tartva, valahol a köldököm magasságában, nos, így valahogy ácsorogva az időtlenségben, bizonytalan vagy még kialakulatlan háttér előtt, talán kissé el is rugaszkodva a talajtól, mintha felugrottam vagy felakadtam volna valahova, s most az időtlenségtől galléron ragadva lógnék bele ugyanabba az időtlenségbe, akár egy megázott zászló, sallangos és szakadozott, amelynek csupán a címer maradt meg épségben, az árvalányhaj-csokor, ezt viszont meg-meglebbenti valami bizonytalan irányból fujkáló szellő, mire a hosszú, tollszerű szálak neki-nekiiramodva kapkodnak valami után, amit sebesen csiklandoznának, ha elérnék — tehát az egész megmarad ebben a befejezetlenségében, feltételetségében, amelyre én magam aligha vagyok megoldás; a doh elszántan és egyenletesen szivárgott vagy tört elő vagy áradt a falból, a fal felől, ez az egy bizonyos volt, meg hogy itt hosszabb időre nem hagytam volna sem a cipőmet, sem a szíjamat a zöld penész miatt, továbbá az is feszélyezett, hogy nem tudtam, vajon eleven bőrt is megtámad-e a penész, s ha igen, hol kezdi, az ember haja tövénél és szemöldö-

kénél, szempillájánál, egészen alattomban, vagy sokkal nyíltabban, a körömházon, és a szemhéjon, és végeredményben milyen lehet az, penészesen ébredni, ezen töprengtem alighanem a legtöbbit, miközben kezemet magam mellé téve meredten feküdtem a hátamon, s oldalamon asszony volt, akiről már szó esett, és eszembe sem jutott bármit is kezdeményezni, nehogy penészt vigyek a szervezetébe, mert úgy vélekedtem, hogy kívülről talán eltávolítható lesz vagy felissza a fény, ha majd hajnal felé szivárogni kezd a szél vékony, elfojtott füttyétől kísérvé: itt lenn ugyanis szinte dermesztőek az éjszakák, a víz állandó jelenléte ide húzza a harmatot, és szürke füstbe lobbanva alszik ki a megereszkedett gyufaszál, nyár derekán is ködbe vazel pirkadatkor a gazda meg a szürke tomporú lova, s azután elindul felfelé az emelkedőn, amelynek tetejéből valószínűleg már látni lehet a hatalmasan, de dideregve kelő napot, egyszóval hibátlanul működik a gépezetünk, átfordít bennünket egy másik évszázadba, és most, ahogy megint meglátom az árvalányhaj csokrát, úgy tűnik, mintha festették volna, de helyel-közzel egy-egy szürke szál is maradt közötté, vagy ezek a szálak már megöszültek, s a dér a korra utal, amelybe behátrálunk, s egyszeriben a szabad ég alatt találva magunkat behúzzuk ágyunk függönyét — hitvesi nyoszolyánk lenne ez, amelynek ácsolata oly szilárd, akár egy szövőszéké, hogy nemzedékek eredete lehessen, s most a szabad ég alatt dideregni végig a reggelt, amíg a fény össze nem tákolja felettünk építményét, hogy utána végleg felébredhessünk, immár másutt, kisodródva ebből a képtelen helyzetből, kettősségből vagy félreérthetőségből, hiszen az eseménytelenséget semmihez sem viszonyíthatjuk, talán a szívverés vagy a lélegzet az, ami még a felszínen tart bennünket s aminek révén még tartunk valami felé, egyszóval igencsak kiáll a rudunk, köröttünk idegen emberek mozgása, a legkülönösebb kísérlet, amely a mozdulatlanságot helyettesítheti, ez a sehová sem nézés, de mindent érzékelés, amelyhez a kilincs fényesre kopott vasa adja a csillogást, egyszersmind megverten érkeztünk e helyre, s esetleges távozásunkkal tovább hurcoljuk a vereségünket, amelybe asszonyom beletörődött vagy belenyugodott, én viszont a vázába állított árvalányhaj csokrát figyelem, amióta derengeni kezdett, vagy a sötétben is erre az elképzelt helyre meresztettem a szememet, egyre csak küszködve a penésszel, amely szörzetként kezdett befutni, egyre erélyesebben írva be kezemet, amelyre ráláttam, s az arcomon is valószínűleg széles telepeket bontva, és ez mégiscsak

valamiféle szárnyalás volt, egy másik anyagé, ahogy ideig-óráig felülkerekedett. Az események fonákja is járható, mutatja képem, és érzékelhető is lehet talán, vagy legalább elmondható, hogy milyen szavakat hagyott maga után, ahogyan az az öreg ló látványa is a hajnali partélen, az ördög tudja, miért nem kötötték meg éjszakára, bár olyasmi is felmerülhet, hogy nem volt mivel, egyáltalán nem volt kötőfékje, ahogyan patkója sem volt, tehát nagyobb távolságra már nem is mehetett volna, itt kötött ki nagy nyomorúságában az idő hátán, ahol semmi kétségtelen sincs, magamat illetően is sokkalta inkább választhattam a kétségest, miként, itt valamit állítanak vagy legalábbis mondanak, mondatok szalagjai úsznak a levegőben, átítatva a totális múlt időtől, semmi utalás sem esik a jelenre, amely majd később, sokára következik, itt mégiscsak másfajta kétségbeesés van folyamatban, mint amilyet a dolgok valódi színe mutathatna, ebben török én magunknak utat, tartva magam előtt az árvalányhaj-csokrot, vonulok előbbre és előbbre egy leendő menetnek az élén, teljesen belepve a penésztől vagy meghemperegve benne, bizonyosságul annak, hogy az éjszakát nem szabad ég alatt töltöttem, nem a régi takarómmal vonszolódtam erre a régi lovamat keresve, a régi pengével a fogam között, hiszen kiveszett már belőlem a hajlam, hogy éjszaka egyszerre csak hevesen pattanjak fel fekhelyemről s kezem ügyében bármi számottevő dolgot is tartsak, már csupán az a csokor az egyetlen, aminek a láttán sóvárgás fog el, ám az is épp elég messzire van tőlem, és csupán a képzeletem emeli maga elé — hogy valakiben lehetett volna valamennyi fantázia, hogy csupán azt ragadva fel világgá futott volna vele, vagy egyáltalán elfutott volna, miféle veszélynek is téve ki magát, és most mindezt nekem kellene elkövetnem, de hiába nyúlkalok itt vissza és feléje, már nem juthatok ugyanarra a megoldásra, legfeljebb egy elszabadult kocsikerék útját követhetem, amely különös módon mégis az út felé gurul: most sokkalta körülményesebb ez a hirtelen ötlet, semmint hogy kapjam magam, és utánalóduljak, mint aki még félúton e! szeretné csípni; ez már kevés lesz a dicsőséghez, ha eddig hiányzott belőlem minden hivatástudat, elhivatottság, mondhatnám, bizonyára értem visszajukra fordítani a helyzeteket, s fordulok mindahányszor magam is a legváratlanabb irányba, tetézni magam körül a bajt, mire is hagyatkozva végső soron? — nem emlékképekre, ahol a legmeglepőbb a magam látványa lenne, nem tudom, hogyan tűrném ezt a szembesítést most, arcomat arrafelé vagy



semerre sem fordítva, egyszerűen elfogadva mindezt, akár a halál jeleneteit, mintha valaha is gondolnék a halálra, hinnék benne, éppen én és éppen itt: hiszen pontosan ez az, ami fel sem merült bennem a végtelenül fontolgatott távozásom árnyékában, inkább az volt a különös, ami itt tartott, és gátolta — nem az elhatározásomat, mert az kezdettől megvolt, amióta csak beléptem ebbe az illúzióba, s talán nem is a magam fejétől jöttem ide, hanem azt —, hogy ripsz-ropszra összekapjam a holmimat, mintha idegen asszony ágyában értek volna, s akár mezítláb is nekilendüljek annak a kristályos vagy gyöngyöktől remegő, eleven tájképnek, amelyről mindig is és mindenhol volt olyan elképzelésem, hogy a legjobb lenne véglegesen magam mögött hagyni, és ez az elevenen való megnyuvasztásom, végleges mozgásképtelenségem is ezt szolgálhatta, arrafelé fordította a pillantásomat, amerre asszonyom feküdt, és a szemem sarkából láttam arca mögött a lekopott festésű falat, amelyik színre olyan volt, mintha követ látnék verejtékezni, de lehet, hogy tévedtem, és képzeletemben erősebben szorítottam magamhoz az árvalányhaj-csokrot, vagyis gondoltam, hogy azt szorítom, és jó darab időt vártam közben arra, hogy elmúljon rólam ez az egész, anélkül, hogy tudhattam volna, mennyit változott közben az ég színe, megszabadult-e a korai zöld lepedéktől, amely, tükröződve, ihatatlanná teszi a vizeket, mert különben sem a szomjúságom ébredezett bennem, hanem a hiúságom, ezzel kellett volna összhangba hozni a helyzetemet, amely mindegyre mozdíthatatlan volt, akár az idevetődött hatalmas kő, amelyhez mérnem kellett magamat, a pillantásommal kellett emelnem, de legalább a helyén megtartanom: ekkor már tudtam, hogyan nem kellett volna idejőnnöm, maradtam volna az országúton!

De hát a vonzalom, talán az ingyen lett volna, a messi föld, mely kivetett magából, s hogy egyszeriben tudatom előtt megnyíltak azok az idők, melyekből előkerültem, a hátrafelé érzékelés, amely elnyomja a pillanatot, helyettesíti, és más mozdulatot fejt ki belőle az eredendően elképzelnél; nem pusztán erre ébredtem, hanem ez mindeddig lappangott bennem a látszólag egyértelmű bizonyosság mögött, ám ennek egyöntetűségével, kezdett kitűnni, elégedetlen lehettem vagy elégedetlennék kellett volna lennem, csupán annak hiánya merült fel, hogy mihez viszonyítva képtelen voltam megfogalmazni pillanatnyi státusomat, amennyiben ez határozottan állapotot jelölne, hogy nem hinni abban, ami nyilvánvaló.

Az, hogy majd egy sántító, kinyagdult kerekű kocsira pattanok, és gyeplőt kapok a kezembe, s az alacsony, borongó égbolt alatt még távolságot mérek fel és veszek fontolóra, így hagyom el, íme, a hazámat és merülök el a látkép alján, mintha belefürnék a nagy távolságok vizébe, és mint szellemkép vagy pucér csontváz, pattanok fel egy távoli asztalra, sík felületre, már képtelenül arra, hogy azonosuljak magammal, kérdés, hogy mint fantom-e vagy mint aki nézi, vagy a kettő egymással, s mindezt viszonyítsam magamhoz, de semmit sem állt szándékomban tovább viszonyítgatni, hiszen a történet végére sarokba szorultam, és igencsak leegyszerűsödött mindannak a síkja, amit újra kellett élnem az egészből, felfejtenem a varrást és keresztülbújni rajta, ott, az ég alján, a felhők alatt emelgettem a fejemet, amerre a bicegő kerekű kocsis is tartott, s a ló? — nos, a lóról már nem volt semmi megállapítanivalóm sem, szemügyre sem vettem, teljesen idegen és ellenszenves maradt a számomra, az egyetlen állat, amellyel éreztem, hogy nem tudnék kijönni, ahogy farkával egyre a gyeplő után kapdosott, talán hogy megkaparintsa tőlem, de már ez sem számított, én nem tartoztam sehová sem ebben a formában, csupán az említett hiúságot nem tudtam még legyűrni magamban, ez volt az utolsó, amihez kifejezetten ragaszkodtam, vagyis hogy nem hagyom, hogy ez a ló túljárjon az eszemen.

Bizonyára ez volt az utolsó, amit tudomásul kellett vennem, mintha ennek az okításnak a birtokában születnék meg, különben elvesztve mindent, ami másik, korábbi, egykori vagy pusztán kérdéses létezésemre engedne következtetni, vagy bármiféle megnyilvánulás formájában utalna rá: mély lélegzetet vettem, és elszántam magamat — megindultam lefelé a lépcsőn, valójában mintha hátráltam volna, és arra gondoltam, hogy mikor is állhatott meg bennem az óra, milyen időre, ahogy a lépcső alját súroló, előregörnyedt vagy térdelő alakot, feltehetően egy banyát, átléptem; mi megy itt? — kérdezhettem volna, ha a vonzalmat kialvófélben érzem magamban, de csupán az árvalányhaj csokra enyészett el a kezemből, épp jókor, hogy senki se láthassa nálam, amikor a szűk, külvárosi utcára fordulok, vagyis hogyan kerülök ide, ez kellett volna hogy legyen a legelső gondolatom, hiszen nemrég még a nádasban álltam, bizonyára iható vízért indultam, amikor az ingoványra összedobált csapás közepén motorzúgást hallottam, egy régi, háború előtti DKW-n érkezett valaki, hogy eladjon egy viselt nadrágot, pusztán az volt a kérdés, hogy kinek, nekem

ugyan nem kellett, sőt még a motorkerékpárja sem kellett volna, az a minden rugózat nélküli jármű, menet közben az egyik keréke állandóan a levegőben, a nadrágban pedig nem volt semmi különös, hacsak az nem, hogy esetleg egy tetemről húzta le, de ha benne nem váltott ki viszolygást, miért váltott volna ki épp énbennem, még meg is tapogattam a szövetét, és egyszerre ennek a tapintásnak az érdes emlékével állok egy merőben más helyen, és még én lépelek keresztül másokon, jókora nagyképűség ez a részemről, de talán nem most futamodok meg a tulajdon látomásomtól, bizonyára már közel az eredendő látványhoz, ahonnan elindultam annak idején — a magas oromzat képe szinte a halántékomat súrolja, de most mélységes a szélcsend vagy a némaság az, túlon túl hosszan tart, szinte elnyom, mielőtt fordulhatnék valamerre, talán értelmetlen volt kimozdulni eredeti testtartásomból, kilélegeznem a már — mióta is? — visszatartott levegőt.

A civilizált kötés barbár kioldása volt a füstfogta papír, rajta a vérekes betűkkel: a végre meglelt magyarázó irat. Valaki itt megszólít az utcán, teljesen idegen, formátlan, töpörödött, idő előtt megöregedett alak, különös hanghordozással, bár feltehetően emberi nyelven, de hogy kérdezni vagy közölni szeretne-e valamit, nem tudom kivenni a szavaiból, tehetetlenül kifelé fordítom a tenyeremet — ha most nálam lenne az árvalányhaj, feltétlenül a markába nyomnám az egész csokrot, de az égvilágon semmi sincs nálam, üres kézzel érkeztem, kerültem ide, vagy vagyok jelen, vissza is mutatok még, hogy elképzelésem szerint honnan jövök, a lépcső aljában még mindig látom a térdeplő és erélyes mozdulatokkal valamit, talán a lépcsőfokot súroló jelenséget, és még mindig nem tudom, mi lehet a célja ezzel, majd végül is legyintek, és továbbindulok, ő meg, ez a nyomorult vagy rokkant, habár sohasem láttam, egyre csak a sarkamban jár, mint akiről még nem múlt el az az álom, amelyik az én szememből már rég elszállt: talán megmarna, ha szembeszállnék vele.

*(Folytatjuk)*

## NÉMETORSZÁG 1944

HELMUT HEISSENBÜTTEL

csüngtök az életem adják ők felgerjedve a magasabbrendűért senki sem kényszerítette őket rá mert szívüknek verése lelküknek parancsa csüngtök az életem adják ők felgerjedve a magasabbrendűért senki nem kényszerítette őket rá mert szívüknek verése lelküknek parancsa a háború elhúzódása a néptársak pótellátásának az elutasításáról vallott szigorú fel-fogás általános lazulásához vezetett vér te futkoss megfiatalodva az egyre virágzóbb testekben édes a test zenéje a szavak mozaikok ami azt jelenti hasadékok húzódnak közöttük logikailag szemlélve lyukak ezeket az aljas kreatúrákat akik egykor a történelem katonazubbonyát hordták ezt a csőcseléket mely átmentette magát a régmúlt időkből el kell távolítani el kell űzni félig az ablaknál álltam félig a mezőn

hogyan hol az egyik hol a másik benyomást véssem magamba mint aki a felvételek hosszú sorával dolgozik lehet egyszer majd valaki amikor mindez rég a múlté megéri az iszonyatot a kínzásokat és az üvöltést a front ezekben a hetekben utánpótlást kér és fegyvert és a nép mindenét a front-ra akarja vinni hogy elhárítsa a nyomást határainkról igen figyelemkeltő az érdeklődés roppant megnövekedése mindenféle jóvendölések iránt az újabb háborús eseményekről a látnokok csillagászok cigányasszonyok valamint a szám- és betűkabalisztika mostanában ismét nagyon népszerűek vér te futkoss megfiatalodva az egyre virágzóbb testekben édes a test zenéje a nemi közösülés az ezredtörzsből a más fajhoz tartozó nőekkel igen gyakori ez már abból is következik hogy az

utánpótlásalakulatok és ehhez hasonló szervezetek sok más fajhoz tartozó női segéderőt alkalmaztak s majdnem létre-

jött az ágyasok számtalan intézménye miközben a problémát a 175. § problémájával együtt szemlélték hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett a háború elhúzódása a néptársak pótelállításának az elutasításáról vallott szigorú 'felfogás általános lazulásához vezetett mindig magával ragadó s épp az egyszerű embereknél szembetalálkozni ezzel a bizalommal és ezt a fegyvert fénylőn kell megőriznünk mint senki más ezt azzal nem érzük el hogy megkísérelünk az embereknek homokot hinteni a szemébe ameddig csak lehet mentségekkel és megnyugtatóssal jóltartani őket amikor ránk kérdeznek mentségekkel melyekben magunk sem hiszünk gabonát és liliomot

ültetünk a hamuba és borostyánt kardjaink árnyékába összegyűjtjük a márciusi felhőket vajon a régi parlagok ahogy mindezt ideírom ugyanolyan mértékben elfog újra ezeknek a dolgoknak a szörnyűsége hogy azt gondolom egy rossz álomból kellene felébrednem felvetődött számunkra a kérdés mi legyen az asszonyokkal és a gyerekekkel én elhatároztam itt is egy egészen világos megoldást találni én ugyanis nem tartom igazságosnak a férfiakat kiirtani értsd tehát megölni vagy megöletni és gyermekeink és unokáink megboszszulóit a gyerekek képében nagyra nőni hagyni meg kellett hozni a súlyos döntést ezt a népet a föld színéről eltüntetni félig az ablaknál álltam félig a mezőn hogy hol az egyik hol a másik benyomást véssem magamba mint aki

a felvételek hosszú sorával dolgozik emellett rá kellene mutatni a gazdaságügyi minisztériumban hogy mindmáig meg lehetős halom rongy került a nem használható civil dolgok közül az egyes akciók során Auschwitzból és a többi táborból leszállításra s további szállítmányokra kerül még sor ezeknek az embereknek a legkisebb célzást sem szabad erre tennünk és ezt másképp nem tudjuk elkerülni ezekben a disznóalakban hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett a lakosság ingadozik a szorongató gond hogy a rossz elölt állunk és a csendes remény között hogy hirtelen minden a javunkra fordul ezeket az aljas karikatúrákat akik egykor a történelem katonazubbonyát hordták ezt a csöcseléket mely átmentette magát a régmúlt időkből el kell

távolítani el kell űzni igen figyelmeztető az érdeklődés roppant megnövekedése mindenféle jövődölések iránt az újabb háborús eseményekről a látnokok csillagászok cigány-asszonyok valamint a szám- és betűkabalisztika mostanában ismét nagyon népszerűek lehet egyszer majd valaki amikor mindez rég a múlté megérti az iszonyatot a kínzásokat és az üvöltést csüngtök az életen adják ők felgerjedve a magasabbrendűért senki nem kényszerítette őket rá mert szívüknek verése lelküknek parancsa itt küzd a nemzet az életéért és minthogy az egyes élete a maga létében vagy nem-létében a háború kimenetelétől függ így minden erejét kockára kell tennie ebben a harcban mi megvívunk ha kell magán a Rajnán ez teljesen mellékes mi minden körülmények

között addig folytatjuk ezt a harcot amíg ahogy Nagy Frigyes mondotta átkozott ellenségeink egyike belefárad a küzdelemben mi megvívunk ha kell magán a Rajnán ez teljesen mellékes mi minden körülmények között addig folytatjuk ezt a harcot amíg ahogy Nagy Frigyes mondotta átkozott ellenségeink egyike belefárad a küzdelemben mert ha ezektől a bandáktól egyszer megszabadulunk akkor erről legyenek meggyőződve egy nemzedék során vagyis rövid időn belül minden a régi jelentéktelenségébe süllyed lehet egyszer majd valaki amikor mindez rég a múlté megérti az iszonyatot a kínzásokat és az üvöltést a bevetett csapatok főnökei a maguk felelősségére döntenek a kitelepítési javaslatokról és utasítják a különítmények parancsnokait nem szabad a dolgokat

az önös énközpontú nézőpontra át szemlélni hanem az összgermán érdekeket kell szem előtt tartani melynek igenis megvan a maga kármája vér te futkoss megfiatalodva az egyre virágzóbb testekben édes a test zenéje beszélgetések arról is mennyi ideig tűrik még a németek ezt a szarházialakot a nyakukon ülni és szétvág csupaszon a kard a háború elhúzódása a néptársak pótelállításának az elutasításáról vallott szigorú felfogás általános lazulásához vezetett 1944 július huszadikán az ellenség támadást indított Normandiában a Caentől keletre és délkeletre eső térségben nehéz tüzérségi és légi védelem alatt egész napon át anélkül hogy sikerült volna a kívánt áttörés elkeseredett harcok után melyek egész napon át dúltak St.-Lô-nál fel lettek adva a város romjai

ellenséges előrenyomulás a városból dél felé valamint erős helyi támadások az észak-amerikaiak részéről továbbá északnyugaton vereséggel felérő összeomlások a megtorló tüzelés Londonra egész éjjel tartott észak-amerikai bombázóalakulatok nyugaton és délen terrortámadásokat intéztek Nyugat- Délnyugat- és Dél-Németország ellen mindenekelőtt München Koblenz Schweinfurt és Saarbrücken városok lakónegyedeiben keletkeztek károk a lakosság körében veszteségekre került sor miközben a légvédelmi erők 61 repülőgép lezuhanását idézték elő Charon fekete ladikja nem talál át a túlsó partra anélkül hogy a tündöklő órák egy rózsacsokrocskát ne fonának hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett felvetődött számunkra a kérdés mi legyen az asszonyokkal és a gyere-

kekkel én elhatároztam itt is egy egészen világos megoldást találni én ugyanis nem tartom igazságosnak a férfiakat kiirtani értsd tehát megölni vagy megöletni és gyermekeink és unokáink megbosszulóit a gyerekek képében nagyra nőni hagyni meg kellett hozni a súlyos döntést ezt a népet a föld színéről eltüntetni hogy legalább a német népközösségen belül minden jó létesítménynek minden néptársnak zavartalan kibontakozásában és minden teljesítményért a teljes bért biztosíthassuk mert végül is csak ezen az úton győzhető le a bolsevizmus és a kommunizmus és ezt elérni a Nyugat biztonsága nevezetesen az egyéné mint személysége és ha ezektől a bandáktól egyszer megszabadulunk akkor erről legyenek meggyőződve egy nemzedék során vagyis

rövid időn belül minden a régi jelentéktelenségébe süllyed néhány ember az imáját ajánlja fel kevés élelem nagyon kevés menedékhely jó érzés számomra a városban lenni amelyet éjjelente leginkább légitámadás ér múlt éjszaka is kétszer úgysem aludtam inkább arról gondolkodtam mint mostanában gyakran hogyan került minderre sor egyszer remélem le tudom majd írni nem szabad a dolgokat az önös énközpontú nézőponton át szemlélni hanem az összgermán érdekeket kell szem előtt tartani melynek igenis megvan a maga kármája az uránatom melynek hasadását a fizikusok elérték lehetővé teszi hogy szem előtt tartsuk a neutronok folytonos ütközése az uránatommal minék multiplifikálódó hatása annyi energiát szabadít fel hogy a bolygókat katasztrófába sodorja gabonát és

liliumot ültetünk a hamuba és borostyánt kardjaink árnyékába összegyűjtjük a márciusi felhőket vajon a régi parlagok néhány ember az imáját ajánlja fel kevés élelem nagyon kevés menedékhely jó érzés számomra a városban lenni amelyet éjjelente leginkább légítámadás ér múlt éjszaka is kétszer úgysem aludtam inkább arról gondolkodtam mint mostanában gyakran hogyan került minderre sor egyszer remélem le tudom majd írni felvetődött számunkra a kérdés mi legyen az asszonyokkal és a gyerekekkel én elhatároztam itt is egy egészen világos megoldást találni én ugyanis nem tartom igazságosnak a férfiakat kiirtani értsd tehát megölni vagy megöletni és gyermekeink és unokáink megbosszulóit a gyerekek képében nagyra nőni hagyni meg kellett hozni a súlyos döntést ezt a népet

a föld színéről eltüntetni hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett az uránatom melynek hasadását a fizikusok elérték lehetővé teszi hogy szem előtt tartsuk a neutronok folytonos ütközése az uránatommal minek multiplikálódó hatása anynyi energiát szabadít fel hogy a bolygókat katasztrófába sodorja felvetődött számunkra a kérdés mi legyen az asszonyokkal és a gyerekekkel én elhatároztam itt is egy egészen világos megoldást találni én ugyanis nem tartom igazságosnak a férfiakat kiirtani értsd tehát megölni vagy megöletni és gyermekeink és unokáink megbosszulóit a gyerekek képében nagyra nőni hagyni meg kellett hozni a súlyos döntést ezt a népet a föld színéről eltüntetni hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett

*DANYI Magdolna fordítása*

## NÉMETORSZÁG 1944

Helmut Heissenbüttel *Németország 1944 (Deutschland 1944)* című szövege zavarba hozhatja olvasóit, már a központosítás hiánya miatt is, s még inkább amiatt, ha nem veszi azonnal észre, hogy itt nem közvetlen szerzői közlésekről van szó, hanem különböző — mintegy harminc — idézetek egybemontácsolásáról, egy irodalmi collage-ról.

A szöveg Heissenbüttel hatodik, azaz utolsó Szövegkönyvében, a *Textbuch 6*-ben jelent meg, mely az 1965/67-es években írott konkrét költői szövegeit tartalmazza.



Heissenbüttel elbeszélése szerint felkérték, írjon az 1944-es esztendőről, a náci Németország kirobbantotta II. világháború végét s végső kimenetelét a valamennyire is világosan látók előtt már szembe tűnően mutató évről, s azokról az állapotokról, melyek ez idő tájt a náci Németországot jellemezték, s amelybe a kétségbeesésen s a náci terror ellenére eluralkodó káoszon túl beletartozik a Hitler ellen megkísérelt merénylet is, mintegy a háború végét kívánó jelzésként. Heissenbüttel vállalta a feladatot, s a kor írott anyagának tanulmányozásába kezdett, ideértve nemcsak a szépirodalmi közléseket, időközben publikált írói naplójegyzeteket, magánleveleket, hanem a vezető náci politikusok beszédeit, a náci párt irányvonalait tartalmazó broszúrákat, a birodalmi belügy időközben hozzáférhetővé lett titkos dossziéit, a haditudósításokat. A kicédulázott anyag láttán merült fel benne a gondolat, hogy tanulmány helyett versben foglalja össze tapasztalatait, mégpedig oly módon, hogy ő maga egy szót sem tesz hozzá, csupán szelektálva egybemontácsolja az összegyűjtött feljegyzéseket. Minthogy a szövegek lelőhelyeit nem tüntette fel, a szöveg fogadtatásakor a német kritika abból a meggyőződésből indult ki, hogy az idézetek mind az 1944-es esztendőből valók, objektív igazoltságát látva e tényben annak a költői hatásnak, miszerint a *Németország 1944* az 1944-es esztendőbeli állapotok „történelmi röntgenfelvételét” mutatja meg, hitelesebben bármely más szövegnél. A német irodalomfilológia azóta az idézeteknek mintegy kétharmadát azonosította, s meglepetéssel konstataálta, hogy az idézetek nem mind az 1944-es esztendőből valók, hanem korábbiakról is, sőt Ernst Jünger naplójának felhasználása esetében későbbiről, 1945-ből is származnak. Mindez számunkra majdnem hogy mellékes is lehet, ha mégsem, úgy leginkább azért, mert az eltolódásban Heissenbüttel költői eljárásához kaphatunk adalékokat, s ily módon ez is hozzásegíthet bennünket, hogy feloldjuk az esetlegesen jelentkező olvasói zavart; a kérdés számunkra az, hogyan mutatkozik meg előttünk, nem német olvasói előtt a *Németország 1944* költői jelentőségének lényege, más szóval, hogyan kell olvasnunk s értelmeznünk ez irodalmi collage-t, melyet hazájában ma is a legfontosabb politikus versek közé sorolnak.

A *Németország 1944* létrehozásakor Heissenbüttel messzemenően következetes a maga írói elveihez, ahhoz az írói programhoz, melyet a *Levélváltás az irodalomról* című könyvben, Heinrich Vormweg irodalomkritikushoz intézett levelében így fogalmazott meg: „Az az irodalom lenne realista, mely a világot és ennek dolgait az őket felváltó nyelvi idézetben megkétszerezni megkísérelné, s ebben a megkétszereződésben megmutatná, hogy nem vagyunk képesek értelemadóan és rendszeresen behatolni a világba, értsük ezt a szaktudományok statisztikájának vagy a fényképnek az értelmében.” Az írói lét és az alkotás demisztifikálásáról van itt szó, az írói mindentudás és tisztánlátás he-

lyett Heissenbüttel a nyelvnek való kiszolgáltatottságot kiindulópontként vállalja; adott esetben ama nyelv előtti kiszolgáltatottságot, mely maga sem ártatlan a történesekben, még ha nem is cselekvő alanya, de a maga eszközeivel kiszolgálja azoknak, konkrétan: a fasizmus uralmának és demagógiájának. A konkrét költő írói programja így jut egy sajátos akusztikához és értelemhez a *Németország 1944*-ben: húsz év távlatából nem egyszerűen elítéli az akkori történeket, nem beszámol róluk a rendteremtő/tisztánlátó írói szubjektum humanizmusával, hanem *nyelvében megidézi, konzerválja a kort,* a „szervetlen” montázsban felmutatva a *történelmi szubjektum kiszolgáltatottságát,* s egyúttal visszhangozva, igazolva tagadva az adornói tézist, miszerint Auschwitz után nem lehet verset írni.

Heissenbüttel ebben a szövegében alkotó módon gondolja tovább Adornót. A borzalmakat nemcsak hogy nem lehet „megénekelni”, hanem a kortárs német író szempontjából mellébeszélés is lenne minden kísérlet, mely egy utólagos humanizmustól vezérelt fölöttes perspektívát kíván kisajátítani magának, amikor a fasizmusról van szó. Ahogy a *Németország 1944* meggyőzően demonstrálja — szemben a hagyományos háborús irodalommal —, a német írónak ehhez egyszerűen nincs nyelve, mert a német nyelv maga is fasizálódott a használatban.

De vajon „szervetlen”-e valóban ez a montázs? Látszólag igen, a szöveget látszólag csak a 13-szor 13 soros versszak merőben külsődleges formaelve tartja egybe, ebben is a belső, a tartalmi káosz és a formáló akarat közti ellentétre figyelmeztetve; a figyelmesebb olvasás azonban már más mutat. Heissenbüttel legtöbbször lezárt/befejezett mondatokat montázsol egybe, melyek határai a többszörös megismétlés következtében jól kivehetők. A mondatok elkülöníthetősége azt jelzi, hogy Heissenbüttel nem mondott le a mondatok, a nyelv ismeretelméleti funkciójáról, a „káosz” nem a nyelvi értelmetlenségekből következik, hanem a történelmi szituáció jellemzőjévé lesz. Amiből az is következik, hogy Heissenbüttel korántsem mondott le az alkotásról, a montázs szubjektív önkényességében szövege megszervezéséről, mely így lesz — magunkéva tehetjük a német kritikusok megállapítását — az 1944-es német állapotok legtömörebb s egyben költőien intenzív összefoglalójává. A montázsolás önkényességére csak egyetlen példát említünk: a 8. szakaszban Heissenbüttel összemontázsolja a Hitler-ellenes merénylet napját az észak-amerikai támadások fellendüléséről szóló haditudósítások szövegével, mintegy erre a napra teszi az ellenséges támadások megindítását, így állítva emléket a tettnek, mely sikeres kimenetele esetén megszabadíthatta volna a németeket s a világot a további értelmetlen szenvedéstől. Miközben tehát élni hagyja a haditudósítások szenvtelenül objektív és szüksézájú beszédét („a lakosság körében vesztésekre került sor” stb.), a történelmi eseményekben járatos olvasó számára félreérthetetlené teszi a támadások napjának másféle jelentő-

ségét, a belső ellenállás — elégtelenségének? — gondolatát, amit egyetlenegyszer — ugyane szakaszban — expliciten is megfogalmaz („beszélgetések arról is mennyi ideig tűrik még a németek ezt a szarházialakot a nyakukon ülni...”).

Ugyanez a reflex — a tudatosítás költői igénye — érvényesül a zsidók kiirtásáról szóló — többször megismételt — Himmler idézet szövegkörnyezeteinek a megteremtésében is. Heissenbüttel nemcsak a tény iszonyatára mutat rá („hallotta ahogy a halálveríték csörgedezett”), hanem a gazdasági mögöttesre is („emellett rá kellene mutatni a gazdasági minisztériumban...” stb.), kiélesített, progresszív cinizmus-sal leplezve le, hogy a „magasabbrendű” németiség a maga precizitásában az Auschwitzban „fölsőlegessé vált” zsidó holmit sem hagyta veszendőbe menni. Heissenbüttel költői collage-ának *történelmi* hitelessége ölt itt alakot.

A *Németország 1944* azonban nem egyszerűen egy „történelmi röntgenfelvétel”; a történelmi koordináták megteremtése közben Heissenbüttel — a mi olvasatunkban — a tehetetlen, a zavart, a kiszolgáltatott, a halálra ítélt, s azt kényszerűen vállaló szellemiségnek a képzetét hozza létre. A szövegben mintha körvonalazódna egy *én*, a szemlélődő, magát az eseményektől távoltartani, *distanciálni* igyekvő *én*, akit a náci terror demagógiája érintetlenül hagy, de akinek azzal szüntelenül konfrontálódnia kell, nem kevésbé, mint a történelmi események egészével. Nemcsak a haláltáborok tudomásulvételéről, vagy az összeomlás közelségének az elfogadásáról van itt szó, hanem az *egyén elleni náci erőszaktevételeiről* is, annak a verbalizmusnak a leleplezéséről is, mely miközben halni küldi, halálra ítéli az egyént, megtévesztően annak érdekében apelál. Ennek a magát *distanciálni* tudó *én*-nek a hangja („jó érzés számomra a városban lenni amelyet éjjelente leginkább légítámadás ér...” stb.) az 1944-es esztendőben, a magát még mindig fenntartani képes náci terror közepette az egyetlen „világos pillanat”, mely feljogosíthatja a kortárs német költőt a fasizmusról való beszédre, ítéletre.

Heissenbüttel szövege úgy néz szembe a fasizmussal, hogy megteremti a reményt a vele való szellemi leszámolásra, s ezért lehet aktuális negyven év múltán is.

DANYI Magdolna

---

# KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

---

## A HÁBORÚ VÉGE

### A TITÓI ÚTON

SZABÓ IDA

Most ünnepeljük a fasizmus feletti győzelem és Jugoszlávia végleges felszabadításának negyvenedik évfordulóját. Nemzeteink és nemzetiségeink, a JKP és Tito elvtárs vezetésével, négy évig tartó emberfeletti küzdelmet vívtak szabadságukért; teljes bekerítésben, olyan körülmények között, amikor senkitől sem vártak és kaptak segítséget, amikor a Hitler-ellenes koalíció seregei még messze voltak Jugoszláviától. Nemzeteink és nemzetiségeink egyedül, mindenféle segítség nélkül vívták harcukat, s egészen 1943 derekáig, még anyagi-műszaki támogatást sem kaptak a szövetségesektől. Ekkoriban történt meg először, hogy az angolok és az amerikaiak légi úton segílyt juttattak el hozzánk. Jelentős anyagi, műszaki és más segítséget a Szovjetunió a záróhadműveletekben nyújtott.

Negyven éve, hogy véget ért a második világháború. Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei óriási mértékben járultak hozzá a fasiszta katonai erő legyőzéséhez és a Hitler-ellenes koalíció tagjainak győzelméhez. Ennek ellenére napjainkban tanúi lehetünk azoknak a kísérleteknek, amelyek a fasizmus feletti győzelemhez való hozzájárulásunkat kisebbiteni akarják, lebecsülik, sőt kétségbe vonják. A történelmet azonban senki sem változtathatja meg, alakíthatja át, bármennyire is szeretné.

Ez az évforduló alkalom arra, hogy emlékezzünk és a világot is emlékeztessük: nemzeteink és nemzetiségeink hősies küzdelme hatalmas fasiszta erőket kötött le, amelyet emiatt nem vethettek be más frontokon. Már 1941-ben 92 partizánosztagunk volt mintegy 80 000 harccsal. A villámháborúhoz és az állandó előnyomuláshoz szokott németek olyan fronttal találták szemben magukat Jugoszláviában, amilyenre nem számítottak. A népfelszabadító háború ideje alatt a fasiszták arra kényszerültek, hogy 35—40 hadosztályt állomásoztassanak a jugoszláv harctéren. A megszállók csupán 1943-ban mintegy 650 000 katonát vetettek be a népfelszabadító háború és a forradalom harcosai

ellen. De az ellenség valamennyi offenzívája kudarcba fulladt. A fasiszta erők képtelenek voltak letörni nemzeteink és nemzetiségeink szabadságharcát. Az egész világ tudtára adták ezt harcosaink fényes győzelmei a Neretván, a Sutjeskán, a Kozarán, Likában, a Pohorjén, a Fruška gorában, Šumadijában, Bolmánánál, Batinánál, a szerémségi fronton és az ország más harcterein.

Ezek a csaták jelképezik forradalmunk győzedelmes útját, nemzeteink és nemzetiségeink testvériségének és egységének szilárdságát. Az egész országban vállatve harcoltak hazánk minden vidékének, minden nemzet és nemzetiség harcosai. Népfelszabadító háborúnk és szocialista forradalmunk győzedelmes útját semmi sem akadályozhatta meg. Azért, mert a forradalom tüzeiben testvériségünk és egységünk szilárdra kovácsolódott, és mert olyan zseniális hadvezérünk volt, mint Tito.

Nemzeteink és nemzetiségeink a JKP és Tito elvtárs vezetésével a népfelszabadító háborúban és a forradalomban azt váltották valóra, ami sokak számára lehetetlennek tűnt. A partizánegységekből létrehozták saját népfelszabadító hadseregünket, amelynek 1943-ban 300 000 harcosa volt; amikor hadseregünk (határainknál) találkozott a Vörös Hadsereggel, már 50 hadosztályunk és 400 000 harcosunk volt, a záróhadműveletekben pedig népfelszabadító hadseregünk állománya 800 000 katonát számlált. A népfelszabadító háború és a forradalom tömegeség tekintetében is össznépi háború volt.

Nemzeteink és nemzetiségeink saját erejükből vívták ki a teljes győzelmet a műszakilag jobban felszerelt és túlerőben levő ellenség felett, Hitler és Mussolini, a magyar és a bolgár fasiszták seregei felett, és megsemmisítették a csetnikek, az usztasák, a ballisták, a nyilasok ellenforradalmi erőit.

Népfelszabadító harcunk és forradalmunk nehéz, kitarató harc volt. A felszabadulás és a fasiszmus feletti győzelem negyvenedik évfordulója alkalom arra, hogy emlékezzünk és másokat is emlékeztessünk: nagyon nagy árat fizettünk szabadságunkért, és senkinek sem engedjük meg harcunk nagy vívmányainak veszélyeztetését. Több mint 300 000 harcosunk esett el, a megszállók a felkelés és a népfelszabadító háború megsemmisítésére törekedve, az egész országot rettenetes terror alatt tartották, több tízezer férfit, asszonyt, gyereket és öreget hurcoltak börtönbe vagy a hírhedt gyűjtőtáborokba, rengeteg embert kivégeztek, valóságos népirtás volt ez. Ismeretes, hogy Jugoszlávia ebben a véres regében 1 700 000 embert veszített. Amikor a szövetségesek elismerték a Jugoszláv Népfelszabadító Hadsereget és Partizánosztagokat, Tito elvtárs ezeket mondta: Talán még egyetlen kis nép sem fizetett soha ekkora árat, mint mi, hogy meggyőzze a világ közvéleményét arról, hogy a vér, amit Jugoszláviában ontanak, a saját vére.

A népfelszabadító háború és a forradalom, egységes irányítással egyre jobban terjedt Jugoszlávia minden részében: a hegyekkel borított

Boszniában, Szlovéniában, Macedóniában, Horvátországban, Crna Gorában, Szerbiában és a mi síksági Vajdaságunkban is.

A népfelszabadító háború és a forradalom célja kezdettől fogva a megszállók elleni harc, a felszabadulásért vívott küzdelem volt, de egyúttal a régi társadalmi berendezés felszámolásáért és megdöntéséért is folyt, annak a rendszernek a megszüntetéséért, amely a burzsoázia uralmára, az osztály- és nemzeti elnyomásra volt alapozva. A harc célja az új, humánus szocialista társadalom létrehozása volt, amiben az ember szabad egyéniség lesz, minden nemzet és nemzetiség, minden közösség szabad és egyenjogú és azonos feltételekkel rendelkezik a szabad és sokrétű fejlődéshez. Ezek a célok megfeleltek a legszélesebb néptömegek érdekeinek, hiszen nem kívánták a régi visszatérését. A népfelszabadító háborúnak és a forradalomnak ezekre a céljaira alapozva a Tito elvtárs vezette Jugoszláv Kommunista Pártnak, a marxi és lenini eszméket követve, mélyeséges internacionalizmustól áthatva, sikerült minden nemzetünk és nemzetiségünk hazaszerető, demokratikus, antifasiszta erőit a népfelszabadító háborúba és a forradalomba mozgósítania és egy erőteljes, egységes frontba tömörítenie.

Tito elvtárs tudta, hogy nehéz út vezet a szabadságig; azokból a reális feltételekből indult ki, hogy a régi világ, a tőkés kizsákmányolás világa, a más népek nemzeti elnyomására és leigázására törekvő világ, nem fog egykönnyen lelépni a társadalmi színtérről, ezért a Jugoszláv Kommunista Pártot, Jugoszlávia munkásosztályát, nemzeteit és nemzetiségeit hosszú és súlyos, de egyúttal kitartó és állhatatos harcra készítette fel, amelyben fegyverrel vagy fegyvertelenül, részt vett a nép legnagyobb része, és kívívta a dicsőséges győzelmet.

A régi Jugoszlávia romjain már a háború alatt kezdett kialakulni az új, humánus társadalom. Tito elvtárs kiváló vezetésével 1943-ban nemzetünk és nemzetiségeink új történelmi korszakba léptek, meghiúsítva Jugoszláviával kapcsolatban mindenféle spekulációt (a nyugati hatalmak azt tervezték, hogy a háború befejezése után majd visszasegítik az országba a királyt és a menekült kormányt). Amikor az AVNOJ jajcei, második ülészakán meghozták a történelmi horderejű határozatot az új szocialista Jugoszlávia megalakításáról, Jugoszlávia nemzetei és nemzetiségei lényegében tehát már a népfelszabadító háborúban létrehozták az új forradalmi hatalmat.

A népfelszabadító háborúban és a forradalomban kezdettől fogva Jugoszlávia minden nemzete és nemzetisége részt vett, így saját és közös harcukkal biztosították, hogy saját sorsuk urai legyenek.

Negyven éve annak, hogy nemzetünk és nemzetiségeink, a JKP és Tito elvtárs vezetésével, győzelemre vitték gigászi küzdelmüket, legyőzték a fasiszta megszállókat és az ellenforradalmat. Ebben a harcban született meg Jugoszláv Szocialista Szövetségi Köztársaságunk, az egyenjogú nemzetek és nemzetiségek testvéri közössége.

Azok az események, amelyek negyven évvel ezelőtt a négy évig tartó hősi harcok befejezését jelentették, egyúttal egy új korszak kezdetét is jelentették forradalmunkban, az új szocialista társadalom kiépítéséért vívott harc kezdetét. A negyven év alatt, amióta szabadságban élünk, nagyon nagy eredményeket értünk el hazánk anyagi és társadalmi fejlődésében. A munkásosztályunk és dolgozóink által elért eredmények még inkább jelentősek, ha tudjuk, hogy a semmiből kellett kezdenünk; a régi Jugoszlávia Európa legelmaradottabb országa volt. A háború után a lerombolt országban az általános elmaradottság és fejletlenség ellen kellett küzdenünk. Noha jóformán semmink sem volt, az élelmet például élelmiszerjegyekre is csak szűkösen lehetett mérni, az UNRRA-csomagokban használt ruhát és lábbelit kaptunk, nemzeteink és nemzetiségeink mégis a szebb jövőbe vetett töretlen hittel, lelkesedéssel és lendületesen fogtak a romok eltakarításához, a vasutak, az utak és hidak újjáépítéséhez. Sok mindentről le kellett mondani, hatalmas erőfeszítéseket kellett tenni, de minden könnyűnek tűnt azokhoz a borzalmakhoz képest, amelyeket népeink a fasiszta megszállás és a négyéves háború alatt éltek át. Nemzeteink és nemzetiségeink szabadsága, testvérisége és egysége, egyenjogúsága olyan lendületet adott, hogy az egész ország egy nagy építőhellyé változott.

A munkásosztály, a dolgozók hatalmas erőfeszítéseivel és szolidaritásával teremtettük meg az ipart és a korszerű mezőgazdaságot. Lendületesen fejlődést értünk el minden köztársaságban és tartományunkban. Az egész országban alapjaiban változott meg a munka és az élet anyagi bázisa. Megváltozott a lakosság szociális összetétele is. Különösen nagy eredményeket értünk el a kultúra, az iskolázás, az egészségügy fejlődésében. Új városok, utak, gyárak, iskolák és kórházak épültek.

Nehéz körülmények között értük el mindezt. Különféle nyomást gyakoroltak ránk, gazdasági zárlatot alkalmaztak ellenünk, de szívósan kiktartottunk, hiszen szabadságunkat, függetlenségünket és a szocializmusba vezető sajtóságot utunkat védtük. A nemzetközi viszonyok alakulására akkoriban a hidegháborús légkör nyomta rá bélyegét. Hazánk nagyon bonyolult helyzetben volt. A nyugati hatalmak nyomása után következett a Tájékoztató Iroda támadása 1948-ben. Ezzel kezdetét vette a hazánkkal szembeni, több évig tartó gazdasági blokád, és megkezdődtek az állandó támadások hazánk és a JKP ellen.

Marx és Lenin forradalmi tanításaira támaszkodva, a JKP már a népfelszabadító háborúban és a forradalomban keresni kezdte a harc új utait, a forradalmi stratégiát és taktikát az adott történelmi körülményekhez idomítva. Mindenféle dogmatizmus csak ártott volna a forradalmi harc fejlődésének. A dogmatizmus minden válfaja ellen küzdve, Tito elvtárs kidolgozta a feltételeinknek megfelelő stratégiát és taktikát. Ezért volt a mi forradalmunk egyben népfelszabadító háború, antifasiszta harc és szocialista forradalom.

A fegyveres forradalmi harcban aratott győzelem után, a JKP és Tito elvtárs vezetésével, a szocialista társadalmi viszonyok kiépítésében a saját, még járatlan utainkon indultunk el. A párt bátran és merészen magára vállalta Jugoszlávia munkásosztálya, nemzeti és nemzetiségi élcsapatának szerepét, vállalta a felelősséget az ország fejlődéséért a saját munkásosztálya, a saját népe előtt, nem fogadva el senki parancsait. A JKP/JKSZ szilárd egységének, nemzeteink és nemzetiségeink egyöntetű támogatásának köszönhetően sikerült eredményesen megvédeni a jogunkat, hogy önállóan jelöljük ki szocialista fejlődésünk útját; eredményesen szembeszálltunk mindenféle zsarolással, nyomásgyakorlással, leküzdöttünk minden nehézséget, megvédtük függetlenségünket és szabadságunkat.

Tito elvtárs vezetésével hazánk gyorsan kitört az elszigeteltségből, kiterjedt nemzetközi együttműködést alakított ki, mindig a szuverenitás, az egyenjogúság, a belügyekbe történő be nem avatkozás elve alapján. Jugoszlávia ugyanakkor érvényre juttatta a saját állásfoglalását is a békeharcban, az egyenjogú együttműködésért és az új nemzetközi politikai, gazdasági viszonyokért való küzdelemben, ami az elnemkötelezettség politikájában jutott kifejezésre erőteljesen.

Hazánk el nem kötelezett külpolitikája, béke-erőfeszítései, a gyarmati igában szenvedő népek harcának aktív támogatása, a népek és az államok egyenjogú és demokratikus viszonyaiért vívott harca hatalmas tekintélyt szerzett a világban a szocialista Jugoszláviának.

A JKP és Tito elvtárs vezetésével negyven évvel ezelőtt indultunk el a szocializmusunk építésének sajátos útján. A marxista elvek alapján, hogy a szocialista társadalomban a munkásosztály, a dolgozó kell hogy legyen a hatalom és a döntéshozatal meghatározó tényezője a gazdasági és a társadalmi élet minden területén. Továbbá, hogy a szocialista forradalomnak biztosítania kell a dolgozók számára, hogy teljesen ellenőrzésük alá vonják munkájuk eredményét. Már 1950-ben, Tito elvtárs kezdeményezésére a Szövetségi Szkupstina képviselői törvényt hoztak arról, hogy az állami vállalatok irányítását átadják a munkásoknak.

Az öngazgatás, számos anyagi és politikai jellegű nehézség, sőt a heves külső és belső ellenállás ellenére (amivel még napjainkban is találkozunk) hazánkban alapvető társadalmi-politikai rendszerré fejlődött. Az 1974. évi alkotmánnyal és a társult munkáról szóló törvénnyel megfelelő feltételeket teremtettünk, hogy a munkásosztály rendelkezessen a jövedelemmel, hogy döntő jelentőségű szerepe legyen a társadalmi újratermelésben és általában a társadalomban. Persze, hosszan tartó folyamatról van szó, ami nem valósul meg könnyen, hiszen még mindig éreztetik hatásukat azok az erők, amelyek uralkodni szeretnének az eszközök és az emberek felett is, és gátló hatást fejtenek ki.

Tito elvtárs mondta, hogy ha a munkások nincsenek tudatában hatalmuknak, amit az alkotmány és a társult munkáról szóló törvény



biztosít számukra, ha nem veszik valóban a kezükbe a döntéshozatalt a munkájukat érintő minden kérdésben, akkor ezek a viszonyok pusztá formasággá válnak.

Ezért kell a szervezett szocialista erőknél állandóan harcolniuk a szocialista öngazgatású viszonyok következetes érvényre juttatásáért.

Kétségtelen, hogy népfelzabardító harcunk és szocialista forradalmunk egyik legjelentősebb vívmánya nemzeteink és nemzetiségeink testvérisége és egysége, teljes egyenjogúsága. A nemzeti kérdés és a nemzetiségi viszonyok a múltban, de ma is stratégiai kérdést jelentenek, s ennek a kérdésnek a JKP, vagyis a JKSZ a forradalmi harc minden szakaszában megkülönböztetett figyelmet szentelt és szentel.

Soknemzetiségű országunkban az öngazgatás előfeltétele nemzeteink és nemzetiségeink tartósan egyenjogú viszonyainak. A nemzetek nem érhetnének el sokrétű fejlődést, és az egyenjogúság viszonyait sem tehetnék tartóssá, ha a munkásosztály nem rendelkezne saját munkájának eredményeivel, ha nem lenne alapvető uralkodó szerepe a társadalomban. A szocialista öngazgatás és az egyenjogúság összefüggéséről mondta Tito elvtárs a JKSZ XI. kongresszusán elhangzott beszámolójában: „Az öngazgatási demokrácia nem lehet teljes anélkül, hogy a nemzetek és nemzetiségek között egyenjogú és demokratikus viszonyok létre ne jöjjenek, anélkül, hogy minden nemzetet és nemzetiséget meg ne illessen a szabad és önálló kulturális, gazdasági és politikai fejlődés joga. Ezért a nacionalista önzés és uralkodásvágy minden kísérlete, akár az unitarizmus, akár a szeparatizmus formáját ölti, ellentétben áll mind a nemzeti egyenjogúsággal, mind az öngazgatási demokrácia rendszerével. Az öngazgatás új elemekkel gazdagította a nemzetek közötti viszonyokat és magát a nemzeti egyenjogúság fogalmát. Új és másféle társadalmi-gazdasági és demokratikus tartalommal telítette a viszonyokat.”

Soknemzetiségű hazánkban igen magas fokra emeltük a nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságát az élet minden területén. A termelőerők, a szocialista öngazgatású társadalmi viszonyok fejlesztésével és erősítésével, a munkásosztály és a dolgozók szerepének megszilárdításával a társultmunka-alapszervezetekben, a társadalom egészében, ez az egyenjogúság új tartalmakkal és formákkal bővül. A szocialista öngazgatású viszonyok erősítésével egyre jobban elmélyül és kibővül az egyenjogúság a gazdasági, politikai és kulturális életben, az alkotói tevékenységben, az oktatásban, a nemzetek és a nemzetiségek nyelvének és írásának használatában.

A szabadság negyven éve alatt az egész országban, így Vajdaságban is, komoly eredményeket értünk el a nemzetek és nemzetiségek nemzeti kultúrájának egyenjogúságában, szabad és sokrétű fejlesztésében. Vajdaságban igen változatos a nemzetek és nemzetiségek kulturális élete: színművészete, zeneművészete és képzőművészete, műkedvelése és a kul-

turális élet más formái is, amelyek egyre inkább áthatják egymást. Szocialista autonóm tartományunkban gazdag kiadótévékenység folyik a nemzetek és nemzetiségek nyelvén. Nemzeteink és nemzetiségeink teljes egyenjogúságát bizonyítja a szerbhorvát, magyar, szlovák, román és ruszin nyelven megjelenő tájékoztatói eszközök fejlett hálózata is. Csupán néhány mutatót említettem meg a magas fokú egyenjogúság szemléltetésére, ami egyaránt vonatkozik minden nemzet és nemzetiség tagjaira, az élet minden területén, s büszkéek vagyunk erre, hiszen egyedülálló példája a világon, hogyan kell rendezni a nemzetek közötti viszonyokat, a nemzetek és a nemzetiségek egyenjogúságát.

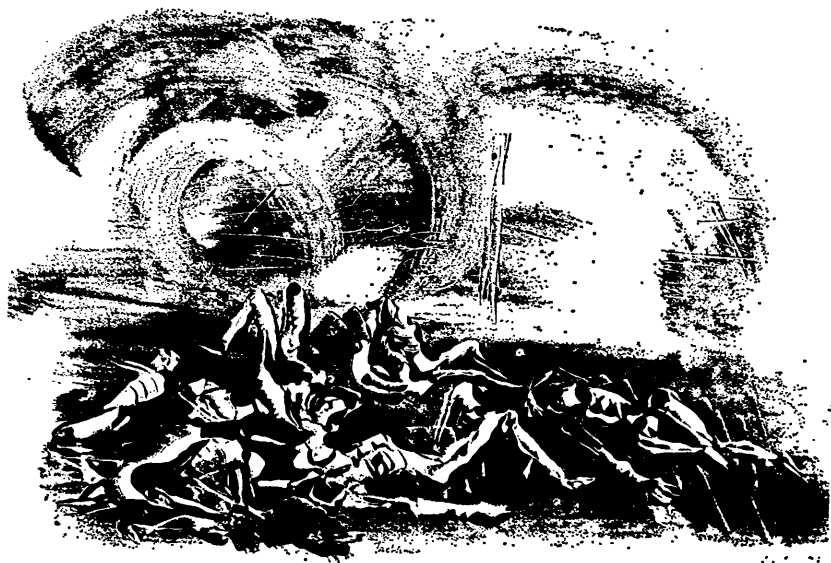
Az elmúlt negyven év alatt hatalmas eredményeket értünk el a termelő- és anyagi erők fejlesztésében, az ember felszabadításában, nemzetek és nemzetiségek egyenjogúságának, testvériségének és egységének fejlesztésében, illetve megszilárdításában. Negyven év egy ország fejlődésének történetében nem nagy idő, de mégis sikerült, mindenféle nehézség ellenére, bebizonyítani a szocialista öngazgatású társadalom komoly előnyeit. A gyors és gyökeres változásokat szükségszerűen gondok, hiányosságok, sőt melléfogások is kísérték, s ezek következményeit ma, ebben a világválságban nagyon megérezzük. Társadalmunknak azonban hatalmas lehetőségei vannak emberekben és anyagokban is ahhoz, hogy a szocialista öngazgatás továbbfejlődését gátló körülményeket leküzdhessük. A forradalom ma is tart, s mint ahogyan a népfelszabadító háborúban és a fegyveres forradalomban, ma is rendkívül fontos az egyén és mindannyiunk közös szerepe; hogy ki mennyire hajlandó felelősségteljesen vállalni kötelezettségeit a továbbfejlődésért, a további gazdasági előrelépésért, a szocialista öngazgatás jobbá tételéért vívott küzdelemben. Gondolnunk kell arra, hogy nyugtalan világban élünk, hogy elsősorban a saját erőnkre kell támaszkodnunk, hogy megőrizhessük függetlenségünket és szabadságunkat. Negyven év múlt el a második világháború befejezése óta, ami borzalmas rombolást hagyott maga után és 50 millió életet oltott ki. Ezeket az áldozatokat az emberiségnek sohasem szabad elfelejtenie. Sajnos, ennek ellenére is tanúi lehetünk, hogy az úgynevezett helyi háborúk millió és millió emberéletet követelnek. Tanúi lehetünk annak is, hogy egyre jobban elmélyül a nagyhatalmak kapcsolataink válsága, hogy folytatódik a fegyverkezési hajszá, ami óriási pénzszegeket emészt fel, miközben milliók halnak éhen a világon. Mindez újabb megrázkódtatással fenyeget, veszélyezteti a világbékét, aminek beláthatatlan következményei lehetnek.

A legutóbbi háború áldozataira arra figyelmeztetnek, hogy az emberiség érdekében, a béke érdekében le kell küzdeni az egyeduralomra való törekvéseket, meg kell szüntetni a világ tömbökre való felosztását, következetesen tiszteletben kell tartani minden nép és állam függetlenségét, szuverenitását és területi integritását.

A saját szabadságunkat és függetlenségünket őrizve, óvnunk kell for-

radalmunk vívmányait is, hiszen ezek a vívmányok szavatolják első-  
sorban biztonságunkat. A népfelszabadító háború és a forradalom nagy  
vívmánya a szocialista öngazgatás, nemzeteink és nemzetiségeink test-  
vérisége és egysége, valamint egyenjogúsága. Ezek a vívmányok tették  
lehetővé nemzeteink és nemzetiségeink valahány nagy győzelmét, ame-  
lyeket Tito elvtárs vezetésével vívtunk ki. Ezek tették lehetővé, hogy  
immár negyven éve szabadon éljünk, hogy hazánkban a magunk urai  
lhessünk.

A szabadság, nemzeteink és nemzetiségeink győzelmének jeles évfor-  
dulójáról joggal emlékezünk meg nem kis büszkeséggel és önmegbecsü-  
léssel; büszkék vagyunk a győzelemhez, a fasiszmus letöréséhez való hoz-  
zájárulásunkra, büszkék, mert senkitől sem kaptuk ajándékba a sza-  
badságunkat.



*Glid Nándor: Treblinka, 1971*

## A BÉKE ELSŐ ÉVE\*

PETKOVICS KÁLMÁN

### *A Magyar Szó indulása és fejlődése*

Május közepéig többnyire hadijelentések szerepeltek a *Szabad Vajdaság* első oldalán. A győzelem örömhírei után az újjáépítés témái kerültek előtérbe. Ezzel folyamatosan módosult a négyoldalas hírlap tartalma, bár ez nem volt különösebben szembetűnő, mert az újjáépítés politikai irányvonalát még a háború folyamán megszabta a Demokratikus Szövetségi Jugoszlávia egységes kormánya.

Az egységes kabinet, a Tito—Šubašić-egyezmény alapján, 1945. március 7-én alakult meg. Valójában a szövetségesek által is elismert egységes államközösség létrejöttét fejezte ki. A közösség alappillérei a fegyveres harcban keletkezett népi hatalom szervei, valamint a nemzetek és nemzetiségek testvériségével és egységével kapcsolatos vívmányok voltak. Ezek biztosították, hogy az új országban igazságos társadalmi rendszer, demokrácia és egyenjogúság lesz.

Tudjuk azonban, hogy az államhatalom osztályjellegének kérdése akkor még nem dőlt el. A király komolyan pályázott elhagyott trónjára, és ezt a nagyhatalmak Jaltában, a maguk módján, méltányolták is. Az AVNOJ második ülésének határozata viszont úgy rendelkezett, hogy „a monarchia kérdését a nép fogja eldönteni, saját akarata szerint, az egész ország felszabadítása után”.

Bonyodalmas helyzet keletkezett. A kormány, megalakulása után nyomban, hozzálátott a hadviselő ország gazdasági és közigazgatási dolgainak rendezéséhez. Működése nem volt eredménytelen. Az államgépzet szervezése akadozott ugyan, de éledezett a gazdaság, indult a közlekedés, javult a hadsereg és a passzív vidékek ellátása, és megszületett az új, demokratikus föderatív dinár. Még a fegyverek beszéltek, amikor áprilisban beváltották a különféle pénznemeket.

Šubašić hívei azonban a háború befejezésével ellenzéki politikát kezdtek csinálni a kormányban, majd az ideiglenes nemzetgyűlésben. Az esélyeket latolgatták, s amennyire tehették, fékeztek a rendelkezések vég-

\* Folytatás a múlt évi decemberi számunkból.

rehajtását. Igyekeztek hasznot húzni az ország gondjaiból, a kibontakozás tényleges nehézségeiből és az új államgépezet tapasztalatlanságából származó hibákból. A dolgok menetét, természetesen, az ország határain kívül is éber és cselekvő figyelemmel kísérték. A reakció erői, bízván a jaltai egyezkedések számukra kedvező folytatásában, s nem kevésbé a külföldi támogatásban, napról napra intenzívebben dolgoztak.

Ekkortájt a félig illegálisban működő Jugoszláv Kommunista Párt a tömegmunka fokozását sürgette. Ebben különösen fontos szerepe volt a Népfrontnak. A tömegek aktivitása határozta meg a fejlemények ütemét, irányát, az erőviszonyok alakulását. A Népfront mozgósító programja a forradalom vívmányainak fejlesztését ígérte, míg az ellenzéki beszédekben a régi állapotok visszaállításának szándéka bujkált.

Változtak hát a politikai körülmények és a sajtómunka követelményei. Az ország győzelmesen, erős hadsereggel, de kifosztottan, éhesen és lerongyolódva került ki a háborúból. Az újságban még sokáig ötvöződtek a háború és a béke témái, a pusztulás komor valósága elegyedett a remény derűsebb képeivel. Az új élet igénye, akarása, követelményeinek tudatosítása a sajtó fontos feladatai közé tartozott.

A *Szabad Vajdaság* a háború utolsó hetében sok jó hírt közölt a földéről és a gyárakból. Mire véget értek a hadműveletek, Vajdaságban a szántóföldek kilencven százalékát bevetették. Éjjel-nappal folyt a munka az elpusztult beocsini cementgyár helyreállításán. A kikindai öntőde ötven százalékkal emelte a termelést. A szabadkai Sever munkásokat toborzott. Újvidéken üzembe helyezték a porcelángyárat. Becskereken megkezdte a termelést az ország első étergyára. A jó hírekkel együtt jelentek meg az „Árdrágítók a szegyenpadon”, „Pénzrendelet szélhámosai a bíróság előtt”, „Kényszermunkára költözik a vajdasági feketepiac” és más, hasonló című közlemények.

A fegyverek elhallgattak, de súlyosodtak a küzdelmek a gazdaság és a közélet szinte minden területén. Közben múlt az idő, és egyre idősebbé vált a sorsdöntő szavazás előkészítése. Várt nagy események kerültek a közérdeklődés előterébe. Esedékkéssé vált a sajtó új szerepének megbeszélése is.

A Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front illetékes szerve május végén az újságok, illetve a sajtószolgálat munkásaival tanácskozott. Az összejövetelen jeles politikai vezetők — Jovan Veselinov Žarko, Danilo Grujić, Stanka Veselinov, Živan Milisavac —, a vajdasági újságok — a *Slobodna Vojvodina*, *Szabad Vajdaság*, *Hlas L'udu*, *Glas omladine*, *Ifjúság Szava* — szerkesztői és tudósítói, továbbá a *Borba* itteni munkatársai vettek részt.

Az eseményről oldalas cikket közölt a *Szabad Vajdaság*. Megírta, egyebek között, hogy Jovan Veselinov Žarko nagy beszédben ismer-

tette a sajtó szerepét és feladatait. De a beszédből, sajnos, csak két mondat került az újságba. „*Alapvető tételünk, hogy harcolunk mindenki ellen, aki hozzányúl népfelszabadító küzdelmeink vívmányaihoz, bárki legyen is. E kérdésben nincs helye vitának, az AVNOJ határozatai minden vitán felül állanak.*” (A sajtószolgálat új feladatai Vajdaságban, *Szabad Vajdaság*, 1945. június 2.)

A jelenlevő tudósítók — voltak vagy százan — újvidéki, szabadkai, törökkanizsai, topolyai, moravicai, zentai, bajsai, zimonyi, mitrovicai, pancsovai és becsei tapasztalatokról beszéltek. Egymást lelkesítve hangoztatták, hogy a háború diadalmas befejezése után meg kell indítani a béke propagandáját, hogy a nagy építő békében is győztesek maradjunk. Többen emlegették azonban a népi bíráló fontosságát...

A tanácskozáson megállapították, hogy a sajtónak *a dolgozó nép tömegmozgalmát kell szolgálnia*. Ezzel kapcsolatban a testvériség és a barátság erősítése a legfontosabb tennivalók között szerepelt. Az alapítók képviselői a népek közötti legteljesebb együttműködés hirdetését és a sovinizmus zászlóhordozóinak megbélyegzését várták az újságíróktól. Ettől függött akkor minden más sürgős kérdés helyes megoldása.

A dolgozó nép tömegmozgalmának szolgálata a sajtómunka minőségének emelését követelte. A tudósítótól elvárták, hogy otthonosabban mozogjon a problémákban, megkülönböztesse az okokat és következményeket, különválassza a lényegest a lényegtelentől. Látnia kellett, mi történik az üzemekben, szervezetekben, állami birtokokon, figyelnie a közhangulatot, az üzerek működését, és lelepleznie a rémhírterjesztőket...

A tanácskozás napján Danilo Grujić, a Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front agitációs és propagandaosztályának vezetője meglátogatta a *Szabad Vajdaság* szerkesztőségét. Itt esett szó először arról, hogy a magyar nyelvű újságnak, a sajátos hazai szerep mellett, nemzetközi vonatkozásban is szolgálnia kell a népek közeledését. A jelek szerint ezek a tanácskozások hosszabb időre meghatározták a szerkesztés irányelveit.

A nyári hónapokban a politikai élet történéseire összpontosult a Futaki utcai szűkös szerkesztőség újságíróinak figyelme. Az események gyorsan követték egymást. Néhány nappal a háború befejezése után ki-nevezték a vajdasági választási főbizottságot. 1945. június 4-én megjelent a tartományi választójogi rendelet. 1945. július 8-ára pedig kiírták a helyi, városi, járási, kerületi népbizottságok, valamint a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság tagjainak választását.

Megindult a kampány. Divatba jöttek a népgyűlések. A szónokok leginkább az újjáépítés eredményeit méltatták, a nemzeti összefogást hirdették, de itt-ott a földosztást is megemlíttették. Szinte minden népgyűlésen beszéltek a vajdasági autonómia jövőjéről, amely — Acím Grulo-

vié szavaival — „az erős és boldog Jugoszlávia egységének záloga is” volt.

A politika kicsit háttérbe szorította a hétköznapi témákat a lapban. A *Szabad Vajdaság* március elején a kenyérnek hősközlését emlegette, elsődleges politikai feladatnak nevezte a tavaszi mezőgazdasági munkákat, de az aratásról valósággal megkezdte. Egyéb közérdekű közlemények pótolták a kenyérgabona betakarításának híreit. Megindult a vonatjárat Belgrád felé. Július elsejétől engedély nélkül lehetett utazni. Helyreállt a posta- és pénzforgalom. Három nappal a szavazás előtt megszűnt a levélcenzúra.

Közvetlenül a választás előtt, 1945. július 7-én, dr. Várady Imre, dr. Strelitzky Dénes, Blaško Rajić szabadkai lelkész, Herceg János író, dr. Kovács Kálmán és Póth Lajos újvidéki kultúrköri elnök nyilatkozatait közölte a *Szabad Vajdaság*. Különösen a régi polgári politikai vezetők — dr. Várady Imre és dr. Strelitzky Dénes — megszólalása kelteztelt fel. A nyilatkozatok a vajdasági magyarok fokozottabb tömörülését szorgalmazták az Egységes Népfelzárkózó Front keretében.

Másnap volt a szavazás. Vajdaság 884 635 szavazati joggal bíró polgára közül, 1945. július 8-án, 735 049 jelent meg a választóhelyeken. Ezek részesedése a névjegyzékben szereplők összességében kerületenként: Újvidék 85,8, Zombor 81,4, Zrenjanin 85,3, Szabadka 82,2, Pancsova 80,05 és Sremska Mitrovica 82 százalék. Soha ennyien ezen a vidéken még nem szavaztak. A tömeges részvétel, az újságok értékelése szerint, a Népfront iránti bizalom növekedéséről tanúskodott.

A *Szabad Vajdaság* sokat foglalkozott a szavazás kimenetelével. Többnyire a magyarok helyiségekre vonatkozó adatokat taglalta, magyarázta, értékelte. Szabadka, Zenta és Topolya eredményei átlagosnak minősültek. Feketics, Bajsa, Becse, Péterréve népe a vajdasági átlagon felül szavazott. Csantavérről pedig, ahol a jogosultak 92 százaléka voksolt, külön cikk jelent meg. „Íme egy község, ahol jó mederben folyik a dolgok” — közölte a lap 1945. július 26-án.

Túlzott derűlátásra azért nem volt ok, mert a nyilvánosságra hozott adatok községenként igen eltérő politikai hangulatot sejtettek. Bezdánban a bejegyzett polgárok 71 százaléka jelent meg az urnák előtt. Ettől is gyengébb a hagyományos mozgalmas Moravica 69 százalékos teljesítménye. A vajdasági átlag alatt szerepelt még Temerin, Mohol, Pacsér, Ada és még néhány település.

A demokrácia első nagy nyilvános erőpróbája Vajdaságban megmutatta, hogy a nép nagyobbik része, tekintet nélkül az emberek nemzetiségi és felekezeti hovatartozására, a közéleti cselekvés híve. A nők és a fiatalok tulajdonképpen először szavaztak. Nekik különösen nagy szerepük volt a cselekvési kedv tömeges kinyilvánításában.

De ekkor még nem az államforma kérdése dőlt el. A helyi népbizottságok tagjait választották, elég bonyolult eljárással és fekete urna

nélkül. A szavazás után még gyorsabb ütemben folyt a felkészülés az országos erőpróbára. A mozgalmas nyár sok fontos, hovatovább rendhagyó politikai eseményéről, mind gyakrabban öthasábos szalagcímek beszéltek a lap első oldalán.

A kiemelkedő események között volt Josip Broz Tito szabadkai és újvidéki látogatása. 1945. július 15-én vasárnap délelőtt Szabadka utcáin, a városi stadion környékén és lelátóin sokezres tömeg köszöntötte Jugoszlávia marsallját. A játéktér pázsitján két évvel ezelőtt Boszniában alakult 16. vajdasági hadosztály harcosai sorakoztak fel.

Marko Peričin ezredes jelentése és a szemle után Tito a hadosztály harci útjáról és az ország jövőjéről beszélt. Részletesen foglalkozott a tartomány helyzetével és szerepével. Elmondta, hogy „Vajdaságnak különleges helyzete lesz a szerb föderális egységben, éppen azért, mert több nemzetiség él benne. Joggal követelheti mindenki, hogy ezek után teljes megértés és testvériség uralkodjon itt.” (*Szabad Vajdaság*, 1945. június 16.)

A díszebédet a patinás Bárány Szálló éttermében rendezték, de nem tartott sokáig, mert a vendégek kora délután már Újvidékre érkeztek. A tartományi székvárosban szintén hatalmas tömeg várta Titót, aki a főbizottság épülete előtt beszélt. Itt is kiemelte a nemzetek és nemzetiségek együttélésének kérdését. „Ismét figyelmeztetek benneteket: őrizzétek és emeljétek fel azt az egységet és testvériséget, amelyért annyi vér folyt.”

Ez idő tájt közölték a lapok az AVNOJ harmadik ülése összehívásának hírért. Az új tagokkal kiegészített képviselő-testület 1945. augusztus 10-én Ideiglenes Nemzetgyűléssé alakult át. Két nagy munka vár rá. Egyik az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjainak megválasztására vonatkozó jogszabályok elkészítése, a másik az agrártörvény meghozatala volt.

\*

A vajdasági kommunisták hetedik értekezletén (1945. április 5-én és 6-án) sok szó esett a nemzetiségi viszonyokról. A gyorsírói jegyzetekből látszik, hogy a referátum bírálta a hibákat, túlkapasokat és a szektás jelenségeket. Az értekezlet álláspontja az volt, hogy a Vajdasági Egyeséges Népfelzabardító Frontba kell tömöríteni a társadalom minden rétegét, nemzetét és nemzetiségét. A párt azonban nem zárta ki a kulturális önszervezés lehetőségét. Sőt, szorgalmazta, a front keretében.

A nemzeti és nemzetiségi kulturális szervezetek közé tartozott a nagy múltú Matica srpska, amelynek akkoriban ötezer tagja volt. Napirendre került a Hrvatska kulturna zajednica újjászervezése. A bánáti román kultúregyesületek szövetsége (Uniunea Culturala Romanilor din Banat), amely később elindította a *Libertatea* című hetilapot, már 1945 áprili-



sában létrejött Versecen. Augusztus elejétől új programmal és új vezetőséggel folytatta munkáját a Matica Slovačka. Nem sokkal később Šiden megújult a Matica Rusinska is.

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség 1945. július 22-én alakult meg. Két héttel a szavazás után írt róla először a *Szabad Vajdaság*. Az alapító aktivisták között Póth Lajos, B. Szabó György, Cellik István, Gál László, Gvozden András, Herceg János, Hangya András, Lőrinc Péter, Lukó András és mások nevét említette. Díszelnöki tisztségben dr. Várady Imre és dr. Strelitzky Dénes szerepelt.

A szövetség nagy becsvágygal kezdte munkáját. Programcéljai a kisebbségi szellemi élet sok területét érintették? Irányító és felügyelő jogköre volt az egyesületekben, de foglalkozott a közoktatás, könyvkiadás, könyvtárak, népegyetemek, zene, irodalom, képzőművészet, szakszervezeti és ifjúsági kulturális munka szervezésével és irányításával. Kezdetben a szabadkai Magyar Színház irányítása is hatáskörébe tartozott.

Sajtótörténeti szempontból figyelmet érdemel a VMKSZ 1945. október 11-én szentesített alapokmánya. A szövetség céljait és eszközeit meghatározó második fejezet kilencedik pontja szó szerint így hangzik: „*Felügyeletet gyakorol a Vajdaságban kiadott magyar sajtótermékek, valamint más országokból Vajdaságba behozott sajtótermékek felett.*” (*Magyar Szó*, 1945. október 14.)

A Vajdaságban kiadott magyar sajtótermékek közé két újság tartozott akkor. A Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front napilapja, a *Szabad Vajdaság* és a Vajdaság Antifasiszta Ifjúságának Egyesült Szövetsége által alapított *Ifjúság Szava*. Valahogy elképzelhetetlennek tűnik, hogy a politikai szervezetek kiadványainak felügyeletét ténylegesen a kultúrszövetségre bízták volna . . .

Az alapokmány, a jelek szerint, alkalmat adott politikai ügyek felvetésére és tárgyalására, amiből különféle nézeteltérések származtak. Nyilván ezzel magyarázható, hogy a szövetség tanácsának (a két közgyűlés között ez a szerv irányította a munkát) augusztusi ülésén nemcsak közművelődésről és kultúráról beszéltek, hanem kisebbségi jogokról általában és politikai kilátásokról. Amennyire a *Szabad Vajdaság* 1945. augusztus 21-én közölt terjedelmes tudósításából kibogozható, dr. Strelitzky Dénes a magyarság soraiban mutatkozó passzivitás okait fejtegette.

A neves polgári politikus okfejtése és megállapításai körül igen heves vita támadt. A más véleményen levők a munkások és földművesek tömeges aktivitását domborították ki. A nézetek ütközését sejteti a *Szabad Vajdaság* főszerkesztőjének már-már indulatos megállapítása: „Ma többségi jogok nincsenek, nincsenek tehát kisebbségi jogok sem, csak egyforma jogok vannak.”

(A nézeteltérésekből kikövetkeztethető, hogy a kulturális önszervezés

lehetősége és adottsága a politikai önszervezés felé csalta némely közéleti személyiség képzeletét. Valamiféle magyar párt lett volna ez, a különállás kifejezője és a társadalom minden rétegét, nemzetiségét tömörítő Népfront megosztója. A *Szabad Vajdaság* nem adott teret az ilyen és hasonló elképzeléseknek.)

A Vajdasági Magyar Kultúrszövetség története sok ponton érintkezik sajtónk és napilapunk történetével. A szövetség megalakulása és a tanács említett augusztusi ülése között Szabadkán, az Egyesült Szakszervezetek székházában sajtókonferenciát tartottak, és eldöntötték, hogy 1945. szeptember 1-jén megindítják a *Szervezett Munkást*, a vajdasági dolgozók magyar nyelvű lapját. (*Szabad Vajdaság*, 1945. augusztus 7.)

A konferencián Berkes Péter elnökölt, és többen felszóltak. Darabos Albert, aki valamikor jegyezte a *Szervezett Munkást*, elmondta, hogy a múltban két lapja volt az ottani szervezett munkásságnak, és mindkét lapnak a munkatársai „itt vannak közöttünk, s úgy az ipari munkásság, mint a földmunkásság soraiban jól ismerik ennek a két lapnak és volt munkatársainak törekvéseit”. Ezekután indítványozta, hogy a lapot mielőbb indítsák meg.

Nikola Vukašinović az Egyesült Szakszervezetek tartományi tanácsának előadója viszont azt javasolta, hogy a lap a belgrádi *Rad* fordításaként jelenjen meg. Több hozzászólás után egyértelmű döntés született: szeptember elsején megindítják a *Szervezett Munkást*, és pénzelésének alapját, akár 1923-ban és 1925-ben, gyűjtés útján teremtik elő. A gyűjtést azonnal megindították. A küldöttek és a vendégek 2000 diárt adtak össze.

A szerkesztő bizottság tagjai lettek: Berkes Péter, dr. Steinfeld Sándor, Szalai József, Darabos Albert, Nádor Tamás, Pataki Gusztáv, Heklai István, Czuczy Pál, Gotteszmann Tibor, Dudás Lajos, Thurzó Lajos és Brindza Károly. Ellenőrző bizottságot is választottak Munk György, Bogár János és idősebb Győri Ferenc személyében.

A *Szervezett Munkás*, mint ismeretes, mégsem támadt fel akkor (a magyar nyelvű szakszervezeti újság első száma *Dolgozók* néven hagyta el a nyomdát két évvel később, 1947 novemberében), de az ügy bizonyos ideig terítéken maradt. Tárgyalt róla a Vajdasági Magyar Kultúrszövetség tanácsa is, amely az augusztusi ülésen határozottan kinyilvánította, hogy „a VMKSZ munkájában folytatni kívánja mindazt, ami a vajdasági magyarság múlt szellemi mozgalmában haladó volt”. Néhány hónappal később dr. Steinfeld Sándor a VMKSZ gyümölcsöző munkájának méltatásával kapcsolatban említette: „Nincs már messze az idő, hogy megjelenjék a *Szervezett Munkás* is.” (Újévi gondolatok, *Híd*, 1946. január.)

A munkások újságjának elindítására vonatkozó szabadkai kezdeményezést leállították. Volt némi köze ehhez a VMKSZ tanácsának, amely azt is megállapította, hogy a vajdasági magyarság „legcéltudatosabb és

legkövetkezetesebb mozgalma a fasiszta megszállással felbeszékadt Hid-mozgalom volt". Ezzel az értékeléssel a folyóirat és az irodalmi élet megújításának ügye minden mást háttérbe szorított. A *Hid* újraindítása a legsürgősebb tennivalók közé került.

A jugoszláviai magyar irodalom megújításáról Gál László írt kime-  
rítő cikket a *Szabad Vajdaság* 1945. augusztus 23-i számába (Magyar  
írók, magyar irodalom Jugoszláviában). Cikkének a közvetlen felada-  
tokra vonatkozó része érzékelteti leginkább a problémákat:

„A legközelebbi jövőben elindítjuk első tehetségkutató pályázatunkat. Magyar elbeszélőket, novellistákat, költőket keresünk. Mai, egyelőre szű-  
kös anyagi helyzetünkhöz képest díjazni is fogjuk a tehetségeseket, de  
nem ez a legfontosabb. Szélesre tárjuk előttük az érvényesülés kapuit,  
megnyitjuk számukra a jugoszláviai magyar lapok (*Szabad Vajdaság* és  
*Hid*), később pedig az egyetemes magyarság nyilvánosságát. Figyelemmel  
kísérjük próbálkozásait, számon tartjuk őket, átsegítjük a kezdet ne-  
hézségein, és amennyire erőnkől telik, útbaigazításokkal, tanácsokkal  
látjuk el őket.”

A szövegből látszik, hogy a *Hid* újraindításának kérdése 1945 augusz-  
tusában végérvényesen eldőlt. Szeptember közepén dr. Steinfeld Sándor-  
t, mint a *Hid* főszerkesztőjét, nevezték ki a színügyi bizottság tag-  
jává. Az alábbi közlemény pedig már a *Magyar Szóban* került nyilván-  
osságra 1945. október 22-én. „A *Hid* első száma 64 oldalas terjede-  
lemben rövidesen elhagyja a sajtót. Kérjük régi barátainkat, alakítsák  
meg terjesztő bizottságaikat és szerkesztőségünknek legrövidebb időn  
belül jelentsék, hány példányra tartanak igényt. Kérjük régi előfizetőin-  
ket, jelentkezzenek.”

A háború végét követő hónapokban sok minden történt a vajdasági  
magyarok társadalmi, politikai és kulturális életében. A sajtó szemszö-  
géből kezdeményezések és nekilendülések jellemzik ezt az időszakot.  
A *Szabad Vajdaság* a dolgok sűrejében volt, és vitathatatlanul hatékony  
szerepet játszott az ügyek mozgatásában, elrendezésében. A két kopott  
szerkesztőségi szoba napról napra forgalmasabb lett. És egyre szűkö-  
sebb . . .

A nyomdában is mind több gondot okozott a „szűk garat” meg a  
papírhány. Emiatt, például, az *Ifjúság Szava* hosszabb ideig nem je-  
lenhetett meg. Már májusban látszott, hogy a volt *Reggeli Újság* nyom-  
dájában és helyiségeiben két, növekvő példányszámú napilap nem fér el.  
Ezért, a nyár folyamán, a JKP vajdasági tartományi bizottságának il-  
letékes szerve nagy teljesítőképességű központi nyomda felállítását kez-  
deményezte.

Újvidék egyik legszebb épületét jelölték ki erre a célra a mostani  
Néphősök utcájában (akkor Sándor király, majd később Sztálin nevét  
viselte), a műszaki berendezések összegyűjtésével pedig Franjo Sopčak  
nyomdaipari szakembert bízták meg. A találékony mester összejárta

Vajdaság nyomdáit, s ahol használható gépet, anyagot vagy bármiféle egyéb alkalmasítást lelt, azt nyomban Újvidékre küldte. A legtöbb felszerelés Szabadkáról, Zomborból és Zrenjaninból érkezett. A gépekkel együtt szakmunkások is, természetesen. (Ezáltal a vidéki nyomdák legyengültek, és a szabadkai Minerva nem is vállalhatta a *Szervezett Munkás* előállítását.)

Miközben a szerkesztők meg az ott lábatlankodó bedolgozók lapfejlésztésről, folyóiratokról, hiányzó könyvekről, irodalomról tanácskoztak, az Alekszandra utca 16 szám alatti épület csarnokában a mesterek megkezdték az új rotációs gép szerelését. Újnak mondták, pedig hát megette a kenyeret javát. Közel fél évszázados munka volt mögötte. Bécsben kezdte, onnan Tiranába ment, Tiranából Újvidékre, majd Becskerekre került, ahonnan Sopčák mester visszavezényelte a tartományi fővárosba. Őreg mašina volt a „Rozáli”, mégis jobb, mint a Futaki utcai, amely hamarosan mint államsegély utazott Tiranába.

A *Slobodna Vojvodina* 1945 szeptemberének első napjaiban átköltözött a Futaki utcából a város központjába. A *Szabad Vajdaság* impresszumának szövegét szeptember 14-én módosították. A szerkesztőség és a kiadóhivatal új címe: „Noviszád, Alekszandrova 16. I. Telefon: 21-37.” A telefonszám nem változott. Az újságot azonban még két hétig a régi nyomdában készítették.

A névváltozás híre — szembetűnő nagy betűkkel a harmadik oldalon — 1945. szeptember 21-én jelent meg az újságban. „*A Szabad Vajdaság rövidesen nagyobb formátumban, új nyomdában jelenik meg. Lapunk új címe: Magyar Szó.*” A közleményt még kétszer ki nyomtatták.

A névváltozás híre után három nap múlva újabb változást észlelhettek a figyelmes olvasók az impresszum szövegében. Az alábbi mondat 1945. szeptember 24-én szerepelt először: „Felelős szerkesztő: Kek Zsigmond.” A főszerkesztő is kilépett hát a névtelenség homályából.

A *Szabad Vajdaság* 1945. szeptember 25-én, mint a Vajdasági Egyeséges Népfelszabadító Front napilapja, a második évfolyam 222. számával megszűnt. Két nap múlva a második évfolyam 223. számával jelent meg először a *Magyar Szó*, módosított szöveggel a fejléc alatt: „A Vajdasági Népfrent napilapja.” Jobb kivitelezés, nagyobb formátum, több hely.

A névváltozás okáról, mint annyi minden másról sajtónk múltjából, nem maradt ránk hiteles, elsődleges forrásnak minősíthető írás. Fejtetéseinkben főleg a lap közleményeire és az utólagos nyilatkozatokra kell támaszkodnunk. A szerkesztőség a lapfejlődés tényét igyekezett kiemelni. Az újság új alakja és címe melleleg azt is igazolta, hogy a

„magyar sajtó, a magyar népjogok szabadon fejlődtek a demokratikus Jugoszláviában”.

A *Magyar Szó* első vezércikkében konkrétabb okok is találhatók. „Amikor a *Slobodna Vojvodina* testvérlapjaként megindultunk, egyesek azt hitték és híresztelték, hogy a *Szabad Vajdaság* egyszerű fordítása, függvénye a testvérlapnak és nem önálló lapja a demokratikus magyarságnak.” (Tegyük hozzá, nemcsak egyesek hitték, a *Slobodna Vojvodina* írt is ilyesmit kezdetben.)

Feltételezhető, hogy a döntés megfontolt politikai értékelés alapján született. Ezt támogatja Radivoj Davidović Kepa utólagos nyilatkozata is. A neves forradalmár tanácskozást említ, ahol — nyilván alapos eszmecsereben — kialakult a meggyőződés, hogy változtatni kell a lapkiadás elvein és módszerein. „Nem akartuk, hogy a nemzetiségek nyelvén megjelenő lapok a hivatalos közlöny benyomását keltsék, hiszen az átmeneti időszak után immár nem felelt meg a forradalom szellemének.” (*Magyar Szó*, 1978. december 23.)

Radivoj Davidović, aki a névadó szerepét is vállalta, elmondta még, hogy a változás nem csupán a címben mutatkozott meg, hanem a tartalom, a szerkesztés módjának megváltoztatásában is. A nagyobb terjedelem eleve változásokat követelt. Addig a négyoldalas újságban átlagosan 40—50 közlemény fért el. Az új lap négy oldalán 60—70 közlemény volt. A nyolcoldalas vasárnapi számokban száznál is jóval több.

Ennél azonban komolyabb változást kívántak a soron levő belpolitikai események. A Népfront 1945 augusztusában országos szervezetté vált. Illetve, az alapító kongresszus meghatározása szerint, Jugoszlávia nemzeteinek és nemzetiségeinek össznépi, antifasiszta demokratikus mozgalmává, amelyre az a feladat várt, hogy országos viszonylatban összefogja és tömörítse a haladás erőit. A harcokban kovácsolódott és edződött Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front az országos szervezet része lett.

Módosult tehát a *Magyar Szó* alapítójának politikai szerepe, és megváltozott a neve. Ezért lett a Vajdasági Egységes Népfelszabadító Front napilapjából a *Vajdasági Népfront napilapja*. Ettől kezdve megritkultak a szerkesztőségi vezércikkek, és még gyakoribbak lettek az országos dolgokkal foglalkozó közlemények szalagcímei az első oldalon. A háborús vajdasági újság a béke első hónapjaiban fokozatosan országos jellegűvé fejlődött.

De csak úgy lehetett országos újság, ha a saját éltető közegében is állta a sarat az össznépi antifasiszta demokratikus mozgalomban. Ha a népi összefogás igényét és akarását fejezte ki, és a magyarság demokratikus erőinek összefogására és mozgósítására törekedett. Ezért nem lehet a névváltozás dolgát elvonatkoztatni sem a kultúrszövetség körül ébredő önszervezési hajlamoktól, sem az „osztályharcos” szektáság

tüneteitől. Az ilyen és hasonló törekvések önkéntelenül a Népfront platformjának szűkítése felé vezettek.

Az újság új címe a réginél kétségtelenül vonzóbb a tömegek felé, és ez nagyon fontos a sorsdöntő novemberi választások küszöbén. Fontos, mert a vajdasági magyarság, az akkori értékelések szerint, az újjáépítésben gyorsabban aktivizálódott, mint a politikában. Voltak rohammunkások, jó eredmények a beszolgáltatásban, de a politikai öntudatosodás folyamatát lassúnak, körülményesnek ítélték. Tartott még a lap-pangó ellenzékieskedés, kísérletezett a politikai reakció, mozogtak a faszizmus maradványai...

Az új szerkesztőség tágasabb helyiségeiben a mindennapi lapértékeléseken akörül forgott a szó, hogy a legújabb számban mennyire sikerült tükrözni az ország átalakulását, fejlődését, tudatosítani az országépítés gondjait, feladatait, erősíteni az összefogást, és küzdeni az ellenséggel. Az üléseken a főszerkesztő mellett Gál László, Majtényi Mihály, Thurzó Lajos, a hadifogságból (szeptember elején) visszatért Sulhóf József vett részt, de ott settenkedett már a fiatal Nagy Imre, akiből később orvos lett. A kollektívához novemberben csatlakozott Kolozi Tibor.

Aki átlapozza a *Magyar Szó* megjelent számait, a névváltozástól 1945 végéig, meggyőződhet arról, hogy a Menráth-féle palotában dolgozó szerkesztők mellett derekas részt vállaltak a lapcsinálásban a vidéki és külső munkatársak, tudósítók és levelezők. Az avatott tollú közreműködők között említendő az időközben színházigazgatóvá lett Laták István, Lukó András Zrenjaninból, Lévai Endre Szabadkáról, dr. Gyetvai Károly, Brindza Károly, Mucsi József Zentáról, dr. Steinfeld Sándor és a rendkívül szorgalmas Herbatin Kálmán Topolyáról.

A tudósítók és levelezők közül leggyakrabban jelentkezett Rind Károly vasmunkás (Újvidék), Szőnyi Péter (Zrenjanin), Talpai János földmunkás (Kishegyes), Dobos István vasmunkás (Újvidék), Ábel Ferenc (Kanizsa), Pap Endre (Kishegyes) és Morel András (Szenttamás). Az alkalmi cikkek szerzői között szerepelt Schaffer Pál, Nagy József, B. Szabó György, Hangya András, dr. Licht Antal, Steinitz Tibor, Máté György, Kun Szabó György, Szabó Gézáné, Szeli István, Molnár Cs. János, Kek Irén, Gvozden András, Cvetko Malusev, Ikity Mária, dr. Steiber Zoltán és mások. A hadseregéből Király Imre, Varga László és Szép József tudósításait közölte a *Magyar Szó*.

A megjelent szövegekből kideríthető, a szerkesztéspolitikai elsődleges célja: a társadalom átalakulásának tükrözése és szolgálata. Megfigyelhető a műfajgyarapodás és változatosság, az okfejtő közírás térhódítása, a témavilág tágulása és nem utolsósorban a szépen megírt, olvasmányos írások szaporodása. A színvonal-emelkedést tanúsítják az életizű színes riportok: Majtényi Mihály szövegei (Ácsorgás, Híd a Dunán), Thurzó Lajos hangulatos dolgai (Reggel, Zentai miniatűrök, Egy munkás emlé-

kére); továbbá Lévy Endre (Mozgóműhely a ludasi tanyavilágban), Schaffer Pál (Téli munka a tanyavilágban), Nagy Imre gyári riportja és Lukó András élménydús írása a falusegítő munkások muzslyai látogatásáról. Az utóbbi a *Magyar Szó* első számában jelent meg, érdemes belőle rövid ízelítőt adni:

„Üresek voltak Muzslya utcái, amikor az első gépkocsik befutottak. Sehol semmi élet. Csak néhány vezető, csak néhány gyermek és kíváncsiskodó ember állt az utcákon. A munkások azonban tudták, hogyha a munka elkezdődik, ha a kalapácsok hangja felcsendül a faluban, ha megkezdődik a gépek kattogása, ha felvillan a hegesztő sistersgő tűzcsóvjája, ha búgni kezd a kovács fújtatója és felhangzik a cipészek gyors kalapácsolása, feloldódik a fagyos léghő, megélnékül a falu és zaj, zszibongás tölti majd be az egész környéket. Lepakolták hát a község-háza előtt szerszámaikat, felállították műhelyeiket és munkához láttak.”

Természetesen nemcsak ilyen hangulatos szövegekből állt az újság. A hírt már akkor sem lehetett mással pótolni, az események magyarázatát sem. Különösen nagy a szükség az állam leendő berendezését érintő kérdések tárgyalására, ismertetésére és tudatosítására. A gyökeres társadalmi átalakulást kísérő és szolgáló jogszabályok és egyéb rendelkezések népszerűsítésében 1945 őszén igen derekas közírói munkát végzett dr. Gyetvai Károly. Cikkei és tanulmányai (Az állam születése, A magyar nyelv új jogszabályok tükrében, A népügyészek, A választójog védelmében, Az alkotmány) elmélyültek, időszerűek és jelentősek a *Magyar Szó* társadalmi és politikai küldetése szempontjából.

A *Magyar Szó* harcos újság volt. Ebben a vonatkozásban külön figyelmet követel az akkor negyvenhárom éves Gál László sokrétű közírói munkássága. Gál László a lap legtermékenyebb szerzője. Volt olyan szám, vasárnaponként, amelyben két-három szignált írása megjelent. Írt mindenről, amit időszerűnek vélt, és szinte minden újságműfajban kiemelkedett. Van tőle tanulmány, tárgyilagos beszámoló, riport, vezércikk, kommentár, sok színes széljegyzet (az Irka rovatban és külön), humoreszk és tíz vers. Szólamvers, mint mondogatta ő maga, évtizedekkel később.

Felesleges lenne ezeket a verseket beleerőltetni az irodalom históriájába, hiszen eleve az újság számára készültek, és időszerű politikai ügyet szolgáltak. És hatottak is azokban az időkben! Már a címekből is kiderül (Király, te többé nem lehetsz velünk; Hol voltál akkor?; Építsd fel a falut; Október; Holnap hitet teszek; Aki békén telet; Azé az ország; Magyar paraszt ha nálad lámpa ég; Testvériség falva; Legenda), hogy eseményeket jeleztek és követtek. Tulajdonképpen az elmaradozó vezércikket pótolták, ha nem is az első oldalon, de tömörebben és szalvatatóan.

Eseményversek ezek, és feltétlenül helyet követelnek a *Magyar Szó* történetében, mert az indulás korában az időszerű politikai újságírás színvonalát emelték. Ez példázattal is érzékeltethető. A politikai események legfontosabbika 1945 végén a november 11-i szavazás volt. Az Alkotmányozó Nemzetgyűlés tagjait választották, és ettől függött, milyen összetételű lesz a parlament, amely majd dönt a király ügyében és az államforma kérdésében. Az előcsatározások szeptemberben kezdődtek, és az ellenzék hamar felismerte, hogy a népszavazáson kevés az esélye, más módszerekkel próbált mesterkedni. Az emigrációban maradt királyi politikusok egy csoportja (Slobodan Jovanović, Jovan Banjanin és Milan Gavrilović) emlékiratban „tájékoztatta” a nagyhatalmak külügyminisztereinek londoni értekezletét a honi állapotokról. Megfigyelők ideküldését kérték a választások ellenőrzésére. Ennek a rezsimnek, írták, semmi köze a demokráciához és szabadsághoz, sőt Jugoszláviában tulajdonképpen megkezdődött a polgárháború...

A Tanjug hírügynökség cáfolatát első oldalon közölte a *Magyar Szó*, de még aznap robbant a másik hír a Népfronton kívül álló ellenzéki csoport újabb sakkhúzásáról. Ez a csoport a választások bojkottálásával hívta fel magára a figyelmet, illetve nem vállalta a nyilvános erőpróbát, gondolván, hogy külföldi támogatással sikerül elodáznia a szavazást. 1945. október 8-án bekövetkezett Ivan Šubašić és Juraj Šutej királyi miniszterek lemondása. Az esemény hatására írta Gál László a néhány nap múlva közölt versét (Király, te többé nem lehetsz velünk):

Örjögő stukák verték a várost,  
halomra hullott házunk, gyermekünk.  
Dicső királyunk, Karagyorgye Péter,  
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

Vertek bennünket, asszonyunk gyalázták  
vérünkben ázott száraz kenyérünk...  
S míg utcalámpán lógott a fiunk...  
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

Hajtottak, űztek, mint az állatot;  
feltört a vállunk, lábunk, tenyerünk.  
S ha megátkoztunk minden pirkadást,  
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?

És kint az erdőn, puszta kézzel, foggal,  
amikor mi vertük, öltük ellenünk;  
s amikor lettünk világ csodája...  
te, akkor, ugy-e nem voltál velünk?



Újjongó dalunk nem bántja a füled,  
 Most romot takarít dolgos két kezünk...  
 Mi felépítjük ragyogó jövőnket,  
 de, te akkor sem leszel már velünk!

Ott, tifelétek sok a szolgálhát, —  
 mi soha többé meg nem görnyedünk,  
 a mi derekunk szálfá-egyenes...  
 S te, király, többé nem lehetsz velünk!

(Íme, ilyen volt a szólalmvers. Hadd említsem meg azt is, hogy az én inasiskolás korosztályom, amely még nem nőtt bele a politikába, ebből a versből jobban megértette, miről van szó, mint később a tananyagból. Mert hát szavaltuk is, hogy dicső királyunk Karagyorgye Péter...)

Bácska és Bánát felocsúdott városai, falvai, túl a felszabadulás mámorán és megrázkódtatásain, az eldöntendő sorskérdések súlyától józanodva várták a választásokat. A házak falán feliratok: „Nem kell a király, Titót akarjuk!” Nem volt a vajdasági magyaroknak, különösen a dolgozó rétegeknek, okuk visszakívánni a régi világot, hiszen a királyságban pisszenni sem szabadott anyanyelvükön. Nem is lett volna kétséges a választások kimenetele, de más erők is mozogtak.

Magyarországon már előbb lebonyolították a választásokat. A Kisgazdapárt fölényesen győzött. A választások napján íróküldöttség élén érkezett Budapestre Jovan Popović, és azt tapasztalta, hogy a Kisgazdapártba tömörültek a reakció fő erői. (Magyarországi utam, *Híd*, 1946. március.) Ez elég hamar bebizonyosodott. A Kisgazdapárt jobbszárnya, mögötte a katolikus klérussal, akcióba lendült, és elhangzottak, leplezetlenül, az irredenta követelések. (Kelemen Lajos cikke az *Igazság* című kisgazdapárti hetilapban.)

Zágrábban Alojzije Stepinac érsek készítette a választási pásztorlevelet. Ebben is a demokráciát kérték számon, a háborús bűnösök érdekében és a megígért földosztás ellen. Josip Broz Tito újságikkben válaszolt a pásztorlevélre. „Köteles vagyok felhívni a figyelmet arra, hogy vannak törvények, amelyek tiltják a sovinizmus és viszály terjesztését, nagy felszabadító harcunk vívmányainak veszélyeztetését. Ezeket a törvényeket tiszteletben kell tartania mindenkinek, aki jóakarója az országnak.” (*Magyar Szó*, 1945. október 26.)

Ez idő tájt kelt életre a *Zágrábi Magyar Újság*. Szerkesztője, Walter Emil, előzőleg üzletemberi minőségben bejárta Vajdaságot, híveket, terjesztőket és előfizetőket gyűjtött. Később kiderült róla, hogy a háború előtt Nagy Iván *A Nép* című fasiszta hetilapjának munkatársa volt, a megszállás alatt Budapesten a miniszterelnökség sajtóosztályán működött, a háború után Újvidéken bújt meg, majd Zágrábba költözött. Kitűnő kapcsolatai voltak a Kisgazdapárt jobboldali politikusaival és

a zágrábi érseki hivattal. A lapot is az érseki hivatal korszerű nyomdájában készítették.

A *Magyar Szó* csak a választások után négy nappal figyelt fel a „konkurrencia” jelenlétére. A cikket (Néhány kérdés a *Zágrábi Magyar Újság* „független” politikai és gazdasági hetilap szerkesztőjéhez, Walter Emil úrhoz) Dobos István vasmunkás írta alá. Előzőleg Szabadkán, a szakszervezetben, nyilvános gyűlésen ítélték el a lap reakciós és Népfront-ellenes irányzatát.

Walter Emil lapját a választásokra időzítették, hogy „helyes irányba terelje a magyar nép gazdasági szervezkedését”, visszacsinálja „a félrebillent egyensúlyt” és megjavítsa „a szociális viszonyokat”. Ezenkívül, a pástorlevél szellemében, ki akarta nyitni a börtönöket, ahol a háborús bűnösök voltak és megakadályozni, ha lehet, a földek elosztását.

\*

Nyirkos, hideg, kellemetlenül szeles idő volt Észak-Bácskában 1945. november 11-én. Kocsmák zárva, italmérés három napon át tilos. Komótos mozgolódás az utcákon, kopott télikabátokban, rojtos nagykendőkben, bekecsekben haladt a falusi nép az urnák elé. Tízeseivel engedték az embereket a helyiségbe. A bizottsági elnök mindenkinek külön megmagyarázta, mit kell cselekedni. A honpolgár a marokra szorított golyócskával az urnák elé lépett, mindegyikbe beledugta a kezét, szabály szerint, majd a fekete urna után kitért tenyérrel igazolta: megtörtént.

Ezen a napon Jugoszláviában 8 383 455 választót vártak az urnákhoz. Közülük 7 413 213 (88,46 százalék) eleget tett polgári jogának és kötelességének. A vajdasági választói névjegyzékeken 977 267 polgár neve szerepelt. Közülük 901 040 (92,20 százalék) szavazott. A második golyóbist, a Népek Tanácsára szántat, a vajdaságiak közül mintegy nyolcszázán a kabát újjába csúszatták, emlékeknek.

A *Magyar Szó* újságírói jó munkát végeztek a választások napján. Újvidéken Gál László a riporter: „Sietek megállapítani, hogy nem volt csengő, titkos vezeték, rejtélyes cső az urnákon. Hihetetlen, de még csendőrt se láttam, pedig eddig csendőr nélkül nemigen történt »tiszta« választás. Aki éppen a reakció urnájába akarta dobni szavazatát, nyugodtan beledobhatta a gumigolyót. Nem kopogott, nem csöngetett.”

Telefonjelentés Szabadkáról: Hajdújáráson és Palicson délután négy óráig a választók 98 százaléka leszavazott. A topolyai jelentés arról szólt, hogy „sohasem látott tömegek mozdultak meg”. Zentán nem közőltek százalékokat, de a tudósító megállapította: „az öntudatos nép eredménnyel vizsgázott”. Derűlátó telefonjelentések jöttek Bánátból és Zombor környékéről...

Este hét órakor bezárták a helyiségeket, lepecsételték az urnákat. A golyók összeszámolása másnap történt. Az összesített hivatalos eredményeket 1945. november 25-én közölte a *Magyar Szó*. A Népfront ellen leadott szavazatok száma föderális egységek, illetve autonóm tartományok szerint az alábbi táblázaton áttekinthető.

Föderális egység (autonóm tartomány és körlet)	Szövetségi Tanács	Népek Tanácsa
Szerbia	213 156	11,41%
Vajdaság	131 558	14,60%
Kosovo és Metohija	10 164	3,22%
Horvátország	161 632	8,48%
Szlovénia	115 592	16,75%
B. és H.	48 155	4,79%
Macedónia	23 313	4,15%
Crna Gora	3 852	2,07%

A *Magyar Szó*ban közölt adatok alapján készült táblázat összességében a Népfront fölényes győzelmét és a reakció erőinek megoszlását mutatja. Az adatok önmagukért beszélnek. De nem mondanak el mindent. A vajdasági mutatók felbontásával kétségtelenül bizonyítható, hogy főleg a magyarokta vidékeken esett sok golyó a fekete urnába. A szabadkai választókerületben (Szabadka az akkori zentai és topolyai járással) a bejegyzett szavazók száma 167 013, ebből 151 138 (90,5 százalék) szavazott. A Szövetségi Tanács jelöltjeinek listáján a Népfontra 108 695-en szavaztak, a fekete urnába 42 437 golyó (28,1 százalék) esett. A másik listán pedig 36,2 százalék!

A topolyai járásban a fekete urnába került szavazatok részesedése 32,5 százalék. Zenta városában 27,8 százalék. A zentai járásban 32,2 százalék. A Népfront választási győzelme Észak-Bácskában sem került veszélybe, de a fekete urnába került szavazatok magas részaránya eltérő értékelésekre és magyarázatokra adott okot. Sokat beszéltek erről akkor, a párizsi béketárgyalások előtt, és a reakció is kihasználta.

(Gál László írta a szavazás napján a sutgó propagandáról: „Vizszont a magyarokat úgyis kiutasítják a választások után. Magja se marad itt a magyarságnak a Vajdaságban. Az iskolákat bezárják, már mondta is a Zsuzsi néni kislfia, hogy rossz jegyet kapott matematikából, mert üldözik a magyar diákokat.”)

A sutgó propaganda a választások után tovább fokozódik. Rémhírek, fenyegetések, sötét jövendölések mögött felismerhető a tőkés és földbirtokosok félelme a küszbönálló gyökeres változásoktól. Nem

kell megfeledezni a templomokban elhangzó indulatos prédikációkról sem. A csehszlovákiai lakosságcsere hírei meg az intenzív kisgazdaságpárti irredenta szölamok körítésében jutottak ide. Hatottak az olyan szövegek, hogy „a Duna-medencében van egy kis ország, amely nem kíván mást, csak létehetőséget...”.

Többen értékelték a szavazás eredményeit. Ezek közül külön figyelmet érdemel, merev általánosítása miatt, Milovan Đilas cikke a *Trideset dana* című folyóirat decemberi számában. Đilas valamiféle homogén nemzeti közösségről beszél (osztálytagozódás nélküli közösségről), amely „hatékony fasiszta elemeket mentett át a múltból”. Ezek az elemek „meggyőzték a kisebbségi tömegeket arról, hogy Jugoszláviát ne saját hazájuknak, hanem idegen országnak tekintsek”.

„Bár a magyar kisebbség — folytatja Đilas — rontotta a választási eredmények összképét, csökkentette a Népfontra leadott szavazatok százalékszámát, a tényleges erőviszonyokra jelentősen nem hatott. Jugoszlávia népei szilárd egységet alkotnak, és a magyar kisebbségnek be kell látnia, hogy rossz úton járt a háborúban, és most is rossz úton vezetik a fasiszta elemek.”

Milovan Đilas írásai abban az időben olyan jellegűek voltak, mint a kötelező olvasmányok az iskolában. Nem véletlen, hogy a *Híd* 1946. januári számának vezércikke (Gotteszmann Tibor: Régi hibák — új feladatok) Đilas-idézetből indítja fejtegetéseit. A reakció tüzelői és kenyéradói között elsősorban „a letűnő tőkés-nagybirtokos osztály megzúzódott maradványait” jelöli meg a szerző, „kiknek gazdasági létérdekeik forognak kockán”. A demokrácia második számú közellenségét pedig az „üzérkedők, feketebörzések és csempészek” hadában látja, nem alaptalanul.

Szintén a *Híd* közölte dr. Steinfeld Sándor véleményét. „Mind-mind össze kell fognunk egy lelkes egészbe, és föl kell ráznunk dolgozó népünket aléltségéből. Minden téren föl kell emelnünk dolgozónk színvonalát, *elsősorban politikailag, mert csakis az írástudatlanság, a lelki sötétség, az elmaradottság jelképei a 30 és 35%-os nemmel szavazók.* És pillanatnyilag, mint mindegyikünk legfontosabb feladata: föld nélküli tömegeinket a földosztásban cselekvő részvétele bérni.” (Újévi gondolatok, *Híd*, 1946. január).

Jovan Veselinov Žarko a szabadkai színház termében beszélt 1945. december 5-én: „Meg kell értenünk, hogy egyes reakciós elemek még bujkálnak, továbbra is mozgalmunk és Jugoszlávia ellen dolgoznak. Rá akarják beszélni ifjúságunkat, ne vegyenek részt az antifasiszta mozgalomban, hangoztatják, hogy le kell váltani azokat a hivatalnokokat és át kell helyezni azokat a lelkészeket, akik a Népfontra szavaztak. Mindenáron zavarkeltésre törekszenek, hogy lehetetlenné tegyék népeinknek helyzetük áttekintését, az állam iránti viszonyuk, valamint népi és kisebbségi helyzetük megértését. Minden ellenséges elem ellen har-

colni fogunk. Mi úgy látjuk, hogy *nemzetiségi politikánk teljesen igazságos, és végre is fogjuk hajtani.*”

A *Magyar Szót* is érzékenyen érintette a novemberi szavazás kimenetele. A vonatkozó szövegekben valami önvádfele bujkál, mintha az újság is elmulasztott vagy rosszul csinált volna valamit. Túlságosan elvonatkoztatottan, általánosan harcolt a magyar nacionalizmus és sovinizmus ellen, a „levegőben vagdalkozott”, konkrét példák nélkül, s így aztán a szavak nem a kívánt célt találták el, hanem inkább visszasztították az embereket. Az általánosításból az következett, hogy „a magyarság egészének lapja” a magyarság „egésze elleni harcra kényszerült”. Volt ezekben az önbíráló megállapításokban sok igazság, de ne tévesszük szem elől, hogy a nagy hatalmú Milovan Đilas is a magyarság egészéről elmélkedett.

Az újság szerkesztői, munkatársai a *politikai öntudat konkrét próbájának* tekintették s tartották a választásokat. Szintén a vonatkozó szövegekből látszik, hogy lelkesen, reménykedve várták ezt a vizsgát, és többet vártak, mint amennyit az a valóságban adott és adhatott. De mi táplálta a túlzott derűlátást? Talán a látványos júliusi szavazás, amelynek jelentőségét túlértékelték? Vagy a háború nyomasztó éveit után föllobogó cselekvési kedv? Az olvasók táborának gyarapodása, ami az íróemberben tévhitet is ébresztget, gondolván, hogy minden új olvasó lelkes híve a kinyomtatott gondolatnak, a tollat vezérlő szándéknak, a jelzett célnak?

Sok kérdés van itt, sok csábító alkalom a találgatásra. Ezek közül feltétlenül nagyító alá kívánczik az újság túlbecsülésére vonatkozó tétel. Mert aki kritika nélkül elfogadta, amit az újság önmagáról írt („a vajdasági magyarság lelkének tükre, szószólója”), az közel járt az olyan révhitekhez, mintha a lap, vagy akár az egész sajtó egy év alatt megváltoztathatta volna az emberek nemzedékeken át alakult világnézetét, vagy érdekekből is táplálkozó, érdekeket is tápláló politikai meggyőződését. Az szem elől téveszthette, hogy a sajtó mégiscsak az osztályharc eszköze, rétegek ütközeteinek, küzdelmeinek része és fegyvere.

Talán érdemes még pár szót ejteni az újság „felvilágosító” küldetésének túlhangsúlyozásáról is. Dr. Steinfeld Sándor a nemmel szavazók részesejét „írastudatlanság, lelki sötétség és elmaradottság” jelképeknek minősítette, amiből kikövetkeztethető a vélt tennivalók sorrendje. „A magyarság politikai öntudatosodásának mértéke — írta Kek Zsigmond Lapunk évfordulója című cikkében — egyúttal lapunk eredményes munkájának mértéke is.” Majd, a szavazás eredményeinek értékeléséből, levonta a következtetést: „Be kell vallanunk, hogy gyenge munkát végeztünk.” (*Magyar Szó*, 1945. december 24—25.)

Alljunk most meg. Sokan a fekete urnába szavaztak, az igaz. De a vajdasági magyarok kétharmada, a *többség*, a Népfrontra szavazott! Nem kétséges az sem, hogy a Népfront választási győzelmét munkások,

falusi zsellérek, napszámosok, párbarázdás földművesek tömegei vívták ki, kemény küzdelemben, ijesztgetések fenyegetések közepette. Róluk a választások eredményeit értékelő szövegekben alig esik szó. Miért szavaztak ezek az emberek a Népfontra? Valószínűleg azért, mert nem hittek a reakciónak, és bíztak abban, hogy valami egészen új kezdődik az országban és jobb életük lesz . . .

Ez, természetesen, öntudat jele. Osztyaltudatnak is nevezhetjük. *Konkrét és gyökeres* társadalmi változások erős akarását fejezi ki. A változások is nyomon követhetők a *Magyar Szóban*, a novemberi *szavazás után*. 1945. november 29-én a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia népköztársaság lett. Neve a dokumentum szerint: Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság. A Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság alkotmánytervezetét 1945. december 13-án különmellékletben közölte a *Magyar Szó*. A melléklet első oldalán az ország új címere s alatta a szöveg: „Ismerd meg az alkotmányt: hazád és néped jövőjét.”

Az alkotmánytervezet közvitára bocsátásával párhuzamosan megsza-  
porodtak az újságban a földosztással foglalkozó írások. December kö-  
zepén a vajdasági népparlament agrárreform és telepítésügyi bizottsága  
Újvidéken tanácskozást szervezett, ahol szorgalmazták és sürgették a  
földigénylők összeírását, mert a földosztást a tavaszi vetés előtt be-  
akarták fejezni . . .

\*

A *Magyar Szó*, a háború befejezésétől 1945 végéig, folytonosan fej-  
lődött. Haladásának legfontosabb állomása, kétségtelenül, a névváltozás  
és a nagyobb formátum bevezetése. Az új nyomda lehetővé tette a lap  
előállításának korszerűsítését, a tisztább nyomtatást és a változatosabb  
tördelést. Növekedett a példányszám. Rendkívüli számok is készültek.

A rendkívüli számok közül kiemelkednek: a nyolcoldalas *zentai szám*  
(1945. október 18.) rendhagyó jellege miatt, a második vidéki szerkesz-  
tőség megnyitását jelezte és több helyi szerzőt szólaltatott meg (Szeli  
István, Tóth Péter, Molnár Cs. János kiscgazda, Bilicki Antal, Nagy  
József és Thurzó Lajos); az *alkotmánytervezet közlésével* (1945. decem-  
ber 13.) feltűnt az első melléklet a *Magyar Szóban*; a *szerémségi számot*  
(1945. december 19.) két dinárért árulták, és a bevételt Grabovo falu  
újjaépítésére fordították; a tizenhat oldalas *karácsonyi számmal* pedig  
(1945. december 24—25.) megjelenésének első évfordulóját ünnepelte a  
*Magyar Szó*.

Az olvasmányos karácsonyi szám gazdag tartalmával részben a béke-  
beli újságok emlékéért idézte fel, részben megmutatta, merre szeretne  
fejlődni. Szerzői: Kek Zsigmond: *Lapunk évfordulója* (vezércikk); Mi-  
lan Bulja mérnök: *Új munkaversenyünk fiatal népköztársaságunkat erő-  
síti* (beszámoló); Lukó András: *Munkásotthont építenek Petrovgrádon*

(tudósítás); Ikity Mária: *Tíz kiló alma* (széljegyzetek); Pogány Hadanics Endre: *A gépállomások mellett működő műhelyek szerepe a mezőgazdaságban* (beszámoló); Nagy Imre: *Nem ünnepelünk, amíg el nem készül az új Duna-híd* (riport); Cvetko Malušev: *Szakszervezeteink kultúrélete* (elvi cikk); Gál László: *Négy háborús karácsony* (visszaemlékezések); N. Aladzsalova: *A nagy tanító és vezető* (szovjet írás); Vladimir Majakovszkij: *A legyőzhetetlen fegyver* (vers, Gál László fordításában); Alekszander Kononov: *A szokolnyiki karácsonyfa* (emlékirat); Nagy István: *Az ezrtalos meséje* (elbeszélés); Villon: versrészlet, Faludi György átköltésében; Oton Župančič: *Minden élők napja* (vers, Dudás Kálmán fordítása); József Attila: *Ha ki erős ember...* (vers); Lévay Endre: *Elsodort ifjúság* (értekezés); Gvozden András: *Kultúra és újjáépítés* (kommentár); Gál László: *Legenda* (vers); Kolozsi Tibor: *Nagyságos Néptárs* (elbeszélés); Thurzó Lajos: *Gazdag Péter földet írat* (irodalmi riport); Ivan Cankar: *Pavlicsek koronája* (elbeszélés); L. Gavrilović: *Napkelet, napnyugat, ébredj!* (részlet az akkor megjelent *Népi daloskönyvből*, Dudás Kálmán fordítása); Majtényi Mihály: *Gyermekotthon* (beszámoló); Sulhóf József: *A demokrácia diadala a Balkánon* (külpolitikai összefoglaló); G. Kolmanov: *Válóperes gyakorlat a Szovjet Szövetségben* (ismertető cikk); Gál László: *Így kezdődött* (humoreszk); Karinthy Frigyes: *A nyugodt és megfontolt ember* (humoreszk); G. Rilkin: *Atom-Business* (humoreszk); -r. -s.: *Fatormyok* (színházi beszámoló); Herbatin Kálmán: *Sakk* (feladvány).

Ebben a számban jelent meg a zentai magyar tanítótanfolyam előadójának és hallgatóinak tiltakozása a magyar kormány kisebbségi politikája ellen. Az aláírók — Kővágó László, Lővi Magda, dr. Deutsch Mihály, Ujházi Lajos, Vince Ilona, Gordán László, Nagykovácsi István, Csikós Mária, Deák István, Mókus Károly, Kapás Eszter, Nagy Berta, Birinyi Borbála, Balogh Eszter, Oláh Sándor, Pénzes Katalin, Budai Sándor, Kővágó Ilona, Soltész József, Kaszap Matild, Dukai Mátyás, Ragály Mária, Gyetvai Katalin, Uri Ferenc, Török Ilona, Bálint József, Németh Antal, Nagy Margit, Mucsi József, Pápiy Erzsébet, Lóczi Ilona, Stiml Rudolf, Szűcs Magdolna, Karácsony József, Toma János, Jankovics Antal, Mészáros Júlia, Mészáros Róza, Mészáros Mária, Bona Júlia, Kaszur Gizella, Korponai Erzsébet, Kovács Mária, Ujházi Erzsébet, Szendrei Julianna, Povazsán Pávlé, Ágoston Dezső, Páll Erzsébet, Fehér Jenő, Reperger Ella, Vince Franciska, Nagy Erzsébet, Juhász Borbála, Nagymélykúti István, Muhi István, Farkas Erzsébet és Dajkó Mihály — követelték „magyarországi szláv testvéreink demokratikus nemzetiségi jogainak biztosítását és tiszteletbentartását”.

Ezenkívül volt még a lapban több tudósítás, néhány nagyobb cikk aláírás nélkül (Telepítés régen és ma; Mozgósítuk minden erőnket Szerémségért és a testvériségért; A kisiparosok munkája hozzájárul a gazdasági rend megszilárdításához; A szakszervezetek feladata a tanyavilág

munkásságának felvilágosítása; Rendőrünnep), Hírek és Sport rovat, két oldal hirdetés, egy diáklevél és egy helyreigazítás.

Talán a kellenél tovább időztünk a karácsonyi számnál, de nem lehet — még ennyi idő után sem — közönyösen elmenni mellette, mert kiemelkedik a sorból. Tizenhat oldalas újság, húszezer példányban először jelent meg a szabad Vajdaságban. A szerkesztőknek sikerült az olvasmányosságra törekvő polgári lapok erényeit ötvözni-elegyíteni az új tartalommal. A tartalom, mint láttuk, változatos, bár ez inkább az irodalmi szövegek értő válogatásának eredménye, mint az újságműfajok sokféleségének kifejezője. Említésre méltó az első vajdasági elbeszélés és az első kimondottan irodalmi riport közlése. De még mindig szembe-tűnő a szovjet szerzők túltengése.

Kimutatható a karácsonyi szám tartalmának taglalásával a szerkesztők erős vonzódása a szépirodalmi műfajok felé. Ugyanakkor az időszerű társadalmi-gazdasági kérdéseket tárgyaló szövegek szárazak, megrendeltek, irodaszagúak, hiányzik belőlük az élet. Szembetűnő az is, hogy a földosztással, a napok legidősebb és tömegeket érdeklő témájával csak Thurzó Lajos irodalmi riportja foglalkozik. Kevés az elmélyültebb értékelő írás az üzemekből. A külpolitikai eseményeket áttekin-tő és tárgyilagosan magyarázó rovat pedig még a jövő ígérete.

A karácsonyi számmal 1945-ben első évi munkáját, eredményeit és fogyatékoságait összegezte a *Magyar Szó*. Egy évvel előbb, háborús körülmények között, saját nyelvterületén társtalanul indult el... Az első számadáskor mellette volt az *Ifjúság Szava* és a *Híd*. Sőt hirdethette a könyvkiadás első zengéit, a *Népnaptárt*, a *Daloskönyvet*, a népművelés kiskönyvtárának készülő füzetait, és méltán remélhetett még dúsabb termést a béke második évében.

(Következik: VALAMI ÚJ KEZDŐDIK)



# NEGYVEN ÉV UTÁN A GYŐZELEM NAPJÁRÓL

REHÁK LÁSZLÓ

Több okból nehéz felelősségteljesen írni a győzelem napjáról személyes élmény alapján. Azok, akik már maguk eszméltek és saját megítélésük alapján élték át a négy évtized előtti sorsdöntő napokat, ma már lakosságunk kisebb részét képezik, s ezért nem mindegy, hogyan elevenítjük fel az akkori napokat azok számára, akiknek ez történelem, illetve elsősorban tárgyilagos, józan elemzések alapján és cáfolhatatlan tények megvilágításában tudatos események. De azt is figyelembe kell venni, hogy azok, akik a negyven év előtti győzelmi napokat megélték, különböző életkörülményekben és helyzetekben érték meg és érezték át a győzelem napját. Így kortársanként más- és másféle élmények rajzolódnak ki még akkor is, ha nem vesszük figyelembe a négy évtized feledtető hatását, az emlékek elmosódását, a tényeket akaratlanul is tévesen rögzítő emlékezőt.

Mindenesetre, számomra — már koromnál fogva is, meg mert nem úgy gondolkoztam, mint egy katoná vagy közéleti tisztségviselő — a győzelem napja nem olyan napként vésődött tudatomba, ahogyan ma emlegetjük. Számomra nem volt a várva várt, egyetlen nagy nap. Egyszerűen a háború, méghozzá a már megnyert háború végleges befejezése volt. Számomra a háború vége, a felszabadulás, az a nap volt tulajdonképpen, amikor 1944. december legelső napjainak egyik reggelén, a batinai csata során, vajdasági és más egységeink felszabadították a baranyai Laskót, ahol budapesti csoportunk — ezt a csoportot Major László egyetemista diáktársunk vezette — megbeszélése alapján Löwenberg Béla szüleihez kerültem, miután a nyilas hatalomátvétel után, az általános mozgósítás meghirdetése napján elhagytuk Budapestet. (Az azóta elhunyt Béla a háború után nyugati fogságból visszakérült Budapestre, befejezte még Belgrádban megkezdett orvosi tanulmányait, és mint gyakorló orvos dolgozott; Major László csúzai közigazdászhallgató volt, az ostromot Magyarország fővárosában vészelte át, eleinte az országos ifjúsági mozgalomban tevékenykedett Magyarországon, most mint az Agrárgazdasági Intézet nyugdíjba vonult tudományos kutatója Budapesten él.) Löwenberg szülei, a német nevű, de németül nem tudó

idős kálvinista ácsmester és felesége, egész otthon maradt családjuk életét veszélyeztetve, hűségesen bujtattak, annak ellenére, hogy számukra én vadidegen, csak a fiuk barátságára hivatkozó jövevény voltam. Mert Pélmonostortól egy aláaknázott erdőn keresztül még eljutottam Laskóra, egy erdőkerülő vagy járőr friss kerékpárnyomát követve, de azután Laskóból kijutni már lehetetlen volt. A veszélyt nem a majdnem naponta átvonuló német hadsereg kisebb gépesített egységei jelentették; mert azok szürkületkor érkeztek, ötösével-tízesével beálltak járművükkel a ház udvarába, minket, háziakat, magamat is beleértve, a konyhába tereltek, maguknak lefoglalták a „tisztá szobát” és a ház hátsó szobáját, itt megháltak, és hajnalban már szedelőzködtek, és indultak tovább. Veszélyes a helyi segédjegyző volt, aki a házakat járta, és az otthon maradt férfiakat a falu végére tervezett lövészárkok ásására terelte, amelyeket később alig egy fél napig használtak a hitlerista seregek, mert a Kopácsi-réttől támadás indult a falu felszabadtására; hátba támadták az utóvéd egységeket. Teljesen nem volt lehetséges eltitkolni egy idegen jelenlétét az ácsmester házában, de mindenképpen a szomszédság becsületére vallott, hogy szolidaritást vállaltak szállásadó idős házigazdával, és hallgattak, nem jelentettek fel.

Még a falu felszabadulása napján, házigazdám tanúskodása alapján, az akkor már létező helyi népfelszabadító bizottság kiállított számomra egy menetlevelet, kézzel faragott, nem épp szabályos ötágú csillagos pecséttel ellátva, amely szerint Laskóból—Lugból elindulok, és Kikindára, honos lakhelyemre érkezem. Szándékom az volt, hogy ott jelentkezek a fegyveres alakulatokba, ahol tudják, ki-mi vagyok. Mert már hívtak a felszabadító alakulatba is, amikor átfésülték a falut, de volt olyan is, aki bennem hátramaradt német katonát vélt. Rajtam a gépészeti karon, a gépműhelyi gyakorlatokon használt kezelábas volt, az alatt pedig egy zöldes, civil gyapjúnadrág, amely valamelyik katona szemében német katonai egyenruhának tűnt. Bizony csak tüzetes betekvés után bizonyosodott be, hogy a nadrágnak sem anyaga, sem szabása nem német.

Így számomra a győzelem napja valójában Laskó felszabadulásának napja volt, amikor többedmagammal gyalogszerrel Zombornak indultam. Nehéz megérteni, milyen terhes érzés volt Pesten élni kiszolgáltatottan valamivel több mint három évig, amikor az időt nem hónapokban, hanem hetekben és napokban számoltuk, és tudni, hogy megfigyelés alatt tartják az embert. Még egy kézigránát sem lehetett a zsebében, amivel felrobbanthatja magát, ha arra kényszerül, és a hatóságok akkor csapnak le rá, amikor akarnak. A KEOK (Külföldieket Ellenőrző Országos Központ) a tartózkodási engedélyemet, mint Bánátból menekült egyetemi hallgatónak, eleinte kéthónaponként hosszabbította meg, később félélvenként. Most viszont már mint felszabadult ember ötágú csillagos pecsétes menetlevéllel baktathattam az akkor már felépült kato-

nai pontonhídon keresztül a Dunán, és sok más átvonulóval együtt Bezdánban már várt ránk a fűtött és szalmával felszórt padlójú kocsmái vagy iskolai tantermi szálláshely, ahol meghálhattunk, és másnapra már, szintén gyalogszerrel, a zombori vasútállomáshoz érkezhettünk. Innen már vasúton indultam tovább Szabadkának, mert aznap éppen indult szerelvény, persze marhavagonok. A tervem az volt, hogy Zentáig jussak el vonaton, onnan Csókán, Padén és Szajánon át, Kikindára már gyalog is eljuthattam volna.

Az utazás mégsem volt egészen egyszerű, mert Szabadkán értesültünk, hogy Zentára hetente csak kétszer indul vonat, és két napot kell várni az első legközelebbi szerelvényre. Addig is megkerestem Varga László diákokthonbeli egyetemi társamat, pontosabban a szüleit, akik fiukról még nem tudtak semmit, én is csak annyit, hogy Pélmonostoron váltunk el; régebbi tervünk szerint én Laskónak, ő pedig Csúzának vette útját Major László közös barátunkkal. (Varga László később a Szabadkai Közgazdasági Kar tanára lett.)

Zentára érkezve kényszerből diákokthonbeli szobatársamat, Kiss Antalt kerestem, akit Makinak becéztünk. Csak özvegy édesanyját találtam meg, aki siránkozva magyarázta, hogy önként bevonult fiáról már két hónapja nem kapott semmi hírt. Ahogyan utólag megtudtam, sajnos, nem is tért haza a háborúból, valószínűleg még a batinai átkelés ütközeteiben elesett.

Mielőtt továbbindultam volna, mint átmenő utas, jelentkeztem a zentai népfelzabardító bizottságban, ahol Olajos Mihály beszélgetett velem; javasolta, hogy ne utazzam tovább egypár napig, mert meg kell beszélni a dolgot a körleti vezetőséggel, tekintettel arra, hogy magyar lételemre Zentán a mozgalomnak nagyobb szüksége van rám, mint Kikindán. El is szállásoltak Farkas Nándornál, aki akkor már terepi pártszervező volt, és aki szintén diákokthoni szobatársam volt budapesti utolsó iskoláévemben, és szintén a Major László vezette csoporthoz tartozott. Néhány napig Farkas szüleinél laktam, majd a városi rabbi kifosztott, üres paplakjába kerültem, amelyet néha fűtöttünk is. A szomszédos zsinagógában voltak felhalmozva a deportált zsidó családok ingóságai, vagyis ami ebből a horthysta hatóság, 1944 közepén, az akkori hivatalos személyek fosztogatása után fennmaradt. Ebből eléggé hiányosan, valahogy bebútoroztunk egy nagyobb helyiséget, úgyhogy valamiféle tanácstermet rendeztünk be (egy alvásra alkalmas fekhellyel), amely egyben iroda is volt az alakulóféltben lévő városi és járási népfelzabardító front testülete számára. Amíg Farkas Nándor járta a járást, s szervezte és látogatta az előkészítő pártsejteket és a népfelzabardító bizottságokat meg az antifasiszta szervezetek vezetőségeit, én néhány, az akkori eszmei képzésre alkalmas szöveget fordítottam szerbről, és gépeltem. Egy jó hét múlva megjött Dubajić-Kmezić Anka, a szabadkai kerületi pártvezetőség akkori szervező titkára. Nagyon sietett, így kihívatott az utcára

gépkecsijához, s közölte velem, hogy ügyemet és munkába állításomat megbeszélésték a kerületi pártvezetőségben. Ezentúl a JKP tagja vagyok, és terepi politikai munkásként azonnal munkába állítanak azzal a megbízatással, hogy pártszervezeteket és ifjúkommunista aktívákat létesítsék, és segítsem munkájukat, Farkas Nándorral osztva meg a teendőket a zentai járás területén. (Így vettem be Szabadka és Kikinda után immár harmadszor, egyáltalán nem formális körülmények között, a JKP-ba.) A szervező titkár még meghagyta, hogy terepi munkám végzésére részletes utasításokat és útbaigazítást majd Farkastól kapok. Egyben egy köteg pengőt nyomott a kezembe, amit nem voltam hajlandó elfogadni, mert úgy éreztem, nincs rá szükségem; a kerületi szervező titkár azonban rám parancsolt, és meghagyta, hogy ezentúl étkezésemért mindig fizetnem kell, és mint terepi pártmunkás nem engedhetem meg, hogy csak vendégeskedésre alapozzam megélhetésemet.

A szerény, de határozott fellépésű kerületi pártvezetőségi szervező titkárnő hivatali személygépkocsijával ezután elviharzott, én meg úgy éreztem, hogy most már nem csak egyesekre vagyok utalva, hanem egy nagyobb közösséghez tartozom, hogy rám vasyoknak is szüksége van. Ez volt tulajdonképpen a második felszabadulásom.

A terepi politikai szervező munkát közvetlenül a szabadkai kerületi pártvezetőség tisztségviselői irányították; közvetlenül nekik feleltünk mi ketten a járás területén kifejtett, meglehetősen sokirányú szervező-politikai tevékenységünkben, míg meg nem alakították a zentai járási pártvezetőséget. Magát a terepi pártmunkát úgy osztottuk meg, hogy Farkas Nándor (akivel majdnem sikerült 1944 márciusában Szerémségbe jutnunk, de a vállalkozást a német hivatalos megszállás meghiúsította) rám bízta a zentai járás északi részében már meglévő előkészítő pártcsoportokat és az ifjúkommunisták aktíváit, valamint a helyi népfelszabadító bizottságok látogatását, ő maga meg a járás déli részét és a tanya-világot járta, illetve szánkázta be. Magán Zentán Olajos Mihály és Nagy József gyűjtötte egybe az aktivistákat, és fejlesztette a pártszervezetet és az antifasiszta tömegszervezeteket. A járási pártvezetőség 1945 legelején alakult meg, amikor a kerületi pártvezetőség küldöttei jelenlétében a járás már megalakult pártsejtjeinek képviselői némi kibővítéssel az előzőleg létesített ideiglenes járási pártvezetőséget megerősítették tisztségében. Az első járási párttitkárt Szabadkáról rendelték Zentára, ám nem sok hasznunk volt ebből a kádermegoldásból; csakhamar Mića Pejín Zdravkót rendelte oda a tartományi vezetőség, aki különben zentai volt, de addig az észak-bánáti kerületi katonai igazgatás politikai biztosa volt. Ekkor vezették be a járási vezetőség szervező titkári funkcióját, amivel engem bíztak meg; megjegyzem, előzőleg a járási pártvezetőség agitációs-propaganda bizottságát vezettem.

Mint már említettem, személy szerint valójában ezekben a hónapokban szabadultam fel másodszer. Sohasem gondoltam, hogy a háború után

ennyire közvetlenül és tevőlegesen alakíthatom majd valaha is az új forradalmi társadalmi viszonyokat. Mellesleg, a háború alatt, amely számomra három és fél évig tartott — de hihetetlenül kínosan hosszú időnek tűnt —, néhányszor kerültem már olyan helyzetbe, hogy, minden pánik nélkül, egészen higgadtan (azért a görcsbe szorult gyomor, bizonyos kábultság és lehangoló fáradtság érzete egyáltalán nem volt kellemes), szembe kellett néznem azzal, hogy nincs tovább és kivégeznek. Ilyen helyzetben voltam 1941 nyarán, még szökésem előtt Bánátban, a német uralom alatt, majd ugyanaz év végén a szabadkai Sárgaházban, amikor arra kellett számítani, hogy a horthysta rendszer emberei kiszolgáltatnak a bánáti német hatóságoknak. Vagy amikor Budapesten, 1944 októberében a nyilasuralom első reggelén megjött az utasítás, hogy a Major vezette ellenállócsoporthoz hamarosan fegyvert kap, és a diákotthon padlásáról lövöldözünk majd az utcán közlekedő német katonákra, addig, amíg csak tarthatjuk magunkat — és ezt az utasítást visszavonták, mielőtt még megküldték volna a fegyvert meg a lőszert. A magam részéről nem reméltem, hogy élve megérhetem a háború végét, még kevésbé azt, hogy szocialista társadalomban élhessek és annak építésében részt vehessek. Ma is, amikor életemre visszatekintek, amelyben öröm mellett jócskán jutott üdörlésből is, minden cinizmus nélkül megvallom magamnak, hogy az utóbbi négy évtized tiszta ajándék. Méghozzá olyan, amely az anyagi körülményeket és a humánus lényegét illetően, sokkal szebb és több egyéni és közös örömet nyújtott, mint ahogyan azt még a háború előtt gyermekfejjel, ifjúkommunistaként elképzeltük, amelynek, elképzeléseink szerint, persze mi még részesei nem lehetünk, hanem az utánunk következő generációk valamelyike.

Az 1944-es év utolsó hónapjai és az 1945-ös első fele azért még igazán háborús hónapok voltak ott Zentán is. Egyáltalán nem a békeévek hétköznapjait éltük. Nagyon is a „Mindenki a frontra — mindent a frontnak” jelszava értelmében éltünk és cselekedtünk. De az emberek, a közöttünk élők elindítása a frontra, hadseregünk ellátása mellett, amiről elsősorban a külön katonai hadtápszervek gondoskodtak, előtérbe kerültek a dolgos hétköznapok — noha a szerémségi front nem volt messze —, a megélhetés, a hátországi élet megszervezésének sokrétű feladatai. Meg kellett oldálni a lakosság ellátását élelemmel és fűtőanyaggal, a lehetőségekhez képest beindítani a termelést, megkezdeni az iskolázást, alakítani a politikai erőviszonyokat, hatósági szerveket és rendfenntartó közegeket létrehozni, a hazatérőket elhelyezni és a kifosztottakat úgy-ahogy kárpótolni, a halomra gyűjtött rádió-vevőkészülékeket és kerékpárokat visszaszármaztatni. Persze a háború nemcsak a háborús erőfeszítésekben, a visszamaradt javakban és az emberi lelkekben véghezvitt pusztításában volt jelen. A szerémségi front szilárdan állt, noha légvonalban 150 kilométernyire volt tőlünk jó ideig, gondunk volt az élelmezési, lábbeli- és más szükségletek előteremtése és frontra való szál-

lítása, a harcolók mozgósítása, az utak karbantartása, de jelen volt a háború a hadikórházban gondjainkra bízott sebesültek sorsában is. (A gimnázium épülete az első hónapokban kórház volt.) Sokan nem tudtak semmit a horthysta rendszer által katonaságba meg munkaszolgálatos századokba mozgósított legközelebbijeik sorsáról. Noha lassan szállingóztak már a hadifogságba esettek és az ellenséges hadsereg jugoszláv illetőségű katonáinak egy része, jöttek szórványosan a már felszabadított haláltáborok életben maradt és utazni képes foglyul is. De vonultak területünkön csapatok nyugatra és északra is, ellenkező irányból meg a különböző nemzetiségű hadifoglyok különítményei: az észak-olaszországi bábkormány katonaságának foglyul ejtett legénysége, a német hadsereg és a Szálasi parancsnoksága alatt harcolt honvédelalakatok foglyul ejtett katonái, akiket általában a Temesvár környéki gyűjtőközpont felé irányítottak.

Számunkra, legtöbbünk számára a győzelem elintézett dolog volt, noha Európa-szerte, de hazánk területén is, még ádáz és sok emberáldozattal követelő véres harcok dúltak. Így értük meg az első, titkos szavazással megejtett népfelszabadító bizottsági választásokat, ha jól emlékszem, 1945 áprilisában. Május derekán került sor Belgrádban a Szerbiai Kommunista Párt alakuló kongresszusára. A szabadkai kerület három küldöttének egyike én voltam. Erre az alakuló kongresszusra, amelyet 1945. május 8-a és 12-e között tartottak Belgrádban, Zentáról Szabadkán keresztül utaztam. (A három küldött: az akkori kerületi politikai titkár, csak čika Kosta néven ismertük, és a Szovjetunióból került vissza; a szabadkai városi vezetőség tagja, Dudás-„Kacska”, szintén még háború előtti mozgalmi ember, akivel 1940-ben, szabadkai tartózkodásom idején még nem találkoztam, meg jómagam, a legfiatalabb.) Szabadkán beültünk a kerületi pártvezetőség gépkocsijába, és nekivágtunk az útnak. Abban az időben a nem egészen 200 kilométer hosszadalmas utazásnak számított. Újvidéken a katonai pontonhídon keltünk át a Dunán, de Szerémségből már a Száva-hídon (amelyet annak idején a belgrádi pártszervezet mentett meg a visszavonuló német hadsereg robbantásától) jutottunk az erősen romos fővárosba. Az utazás egy egész napig tartott. Még útközben, magában a fővárosban, a kerületi párttitkár rövid időre meglátogatta idősebb harcostársát, akiről később megtudtam, hogy Đuro Salaj, és akit a Jugoszláv Szakszervezetek kongresszusán első országos elnöknek választottak meg. A kerületi párttitkár kettőnket a városi pártvezetőségben egy ott ránk várakozó, még a megszállás idejéből pártmunkát végző munkás elvtársra bízott. Ő volt a szállásadó házigazdánk, ő vezetett igen szerény lakására, és mindennap várt is ránk, hogy a számunkra ismeretlen nagyvárosban lakására kaulazoljon bennünket. Lakása tulajdonképpen a háború alatt lebombázott emeletes házak téglatörmelékeiből épült. Egy épen maradt nagy épület tűzfalához lapuló fészerszerűség volt, vakolatlan falakkal, a romok-

ból kimentett ablakkal, ajtóval, és egy helyiségből állt; két ágy fért el benne, és házigazda elvtársunk fekhelyét úgy osztotta meg velünk, hogy — családos ember lévén — a feleségével az egyik ágyban feküdt, mi ketten, kongresszusi küldöttek meg a másikban. A kongresszust az akkori Belgrád legnagyobb termében, a Kolarac Népegyetem nagytermében tartották. Az előtte elhaladó jármű- és gyalogosforgalmat a katonaság elterelte, és a kordonon át csak a küldött-igazolvánnyal juthattunk az épületbe.

Az öt kongresszusi nap mindegyike egy-egy beszámolóval kezdődött. (Ezekre már nem emlékszem, már csak az irodalom alapján tudom, hogy sorrendben Blagoje Nešković, Jovan Veselinov Žarko, Petar Stambolić, Voja Leković, aki előzőleg néhányszor már meglátogatta a zentai járás és község pártvezetőségét, valamint Mitra Mitrović tartottak beszámolót.) A kongresszuson Ranković volt a legfelsőbb pártvezetőség hivatalos küldötte; egész idő alatt jelen volt, és a kongresszus munkaelnökségében foglalt helyet. Ő nyitotta meg hivatalosan a VI. tartományi pártértekezletet, és közölte, hogy a legfelsőbb pártvezetőségnek Vis szigetén hozott döntése alapján ezt az értekezletet a Szerbiai Kommunista Párt alakuló kongresszusának nyilvánítja. Beszélt tömören a szerbiai pártszervezet munkájának értékeléséről, többek között nyomatékosan felhívta a figyelmet, hogy az akkori Kosovo-Metohija Körletben is maradéktalanul érvényt kell szerezni a JKP politikájának, meg kell valósítani a nemzeti egyenjogúságot. Kardelj elvtárs is részt vett egy fél napot a kongresszus munkájában; felszólalásából legélesebben és emlékezetesen az a rész vésődött belém, amely — a pártszervezetekben alaposan megtárgyalt, „A néptömegek ereje” című füzeté értelmében — a kommunisták meggyőző, tömeges politikai munkáját és mozgósító tevékenységét hangsúlyozta, külön a pártvezetőségek szoros kapcsolatának szükségességét a tagsággal és a dolgozókkal. Elítélte egyes pártvezetőségi tagok hibás gyakorlatát, akik a pártbizottsági székházat nemcsak irodának használják, hanem ott szálláshelyet és konyhát is berendeznek maguknak; meghagyta, hogy ezt rögtön fel kell számolni, és a pártvezetőségi tagok költözzenek ki a székházból, s normális polgárokként lakjanak és étkezzenek. Felszólalásának ez a része minket, a zentai járási vezetőséget, jómagamat is, közvetlenül érintett, mert éppen hogy jól berendezkedtünk alvás és étkezés dolgában, méghozzá mint szervező titkárnak az ilyen módon való elszállásolás megszervezése hivatalos pártfeladataim közé tartozott. Megjegyzem, ezt mi nem suttyomban csináltuk, nem is képeztünk kivételt. Külön vendégszobánk is volt arra az esetre, amikor ellenőrző látogatáson és útmutatások nyújtása céljából a pártvezetőségben járt Paško Romac Zdravko feleségével vagy Sóti Pál Andrija a tartományi vezetőségből. A szabadkai körletből főleg Dubajić-Kmezić Anka szervező titkár és az OZNA-t is vezető „Učo” látogatott minket.

Az alakuló kongresszuson számomra a legnagyobb élmény mindenképpen Tito főtitkár megjelenése volt. Tito a kongresszus ötödik napján jött, s most már érett fejjel is bevallhatom, a legmélyebb benyomást megjelenése gyakorolta rám. Felszólalása, most, amikor nyomtatott szövegben újraolvasom, kétségtelenül nem volt alkalmi megnyilatkozás. Noha minden jegyzet nélkül beszélt, felszólalásának felépítése, átfogó tartalmassága nyilvánvalóan bizonyítja, hogy beszédét előkészítette; jelentőséget tulajdonított annak, mit hogyan mond el az alakuló kongresszuson. Sok lényeges belpolitikai, pártépítési és külpolitikai kérdést tárgyalt közvetlen, szókimondó modorában. Közvetlen, meggyőző, szuggesztív beszédmódja mellett akkor megjelenése lepett meg. Ugyanis a róla készült fényképek, amelyeket az akkori nyomdatechnikai felszereltséggel, az 1944. év végén, vidékünkön sokszorosítottunk és bekeregetve hivatalos helyiségek falára függesztettünk, vagy egyszerűen felvonuláskor használtunk, egész más alaphangulatot és benyomást keltettek, mint amilyen Tito élő valóságában volt. Tulajdonképpen csak a marsalli sapkája volt tagadhatatlanul azonos. Alacsonyabb növésű volt, mint ahogy azt a képek után elképzeltem, de ugyanakkor igen arányos termetű, és elképzeléseimtől eltérően sokkal fiatalosabbnak hatott: ahogyan mozgott, ahogy leült és felkelt cseppnyi fogódzás nélkül, és ahogyan kongresszusi felszólalásában gesztikulált. Különösen szembetűnt szabályos, határozott, férfias vonású arcának napbarnított színe és fel-tűnően világos, acéllék szeme, vezéregyéniséget sugalló tekintete.

A kongresszus tartama alatt írták alá a hitleri hadsereg hivatalos képviselői a feltétel nélküli fegyverletételt a három szövetséges elött. Persze erről mi nem értesültünk egyszerűen. Az egészből annyit éltem át akkor, a kongresszus ideje alatt Belgrádban, amikor aznap reggel, időben odaérkeztem a Kolarac Népegyetemhez, hogy közölték, a kongresszus egyelőre még nem kezdi meg munkáját. Ott ácsorogtunk a májusi napsütésben a kordonon belül, és szájról szájra adták a hírt, hogy azért várunk, mert Belgrádban nagy tömegfelvonulás lesz és ehhez mi, kongresszusi küldöttek is csatlakozunk majd. Annyit tudtunk, hogy egy fontos eseményt jelölünk meg a felvonulással, hozzám azonban nem jutott el a magyarázat, minek kapcsán lesz ez a felvonulás. De háromórányi álldogálás után közölték, hogy a felvonulás elmarad és a kongresszus folytatja munkáját. Nekem a kongresszus eseményeinek sodra nem is adott időt arra, hogy sokáig morfondírozzak azon, miért is rögtönöztek volna a fővárosiak tüntetést. Még azon sem gondolkoztam el, hogy vajon tiltakozó tüntetés vagy valaminek az üdvözlésére szervezett felvonulás lett volna, hiszen azokban az időkben gyakorlatilag minden településben legalább havonta szerveztünk valamiért tömegtüntetéseket és jelszavakkal felszerelt felvonulást. Éppen az első szabad május elsejei felvonulások voltak mögöttünk vidékeinken. Ma már nem emlékszem, hogyan hatott rám az újsághír és hogyan közölte sajtónk másnap azt a



tényt, hogy a hitleri Németország aláírta a feltétel nélküli fegyverletételt, és ezzel Európában hivatalosan megszűnt a második világháború. Még arra sem emlékszem, összefüggésbe hoztam-e vajon az előző napon a kongresszusi épület előtti ácsorgást a fegyverletételtől szóló okmány aláírásával. Valójában az a nap nemcsak a három nagy szövetségesnek a nagy győzelmi napja volt, hanem minden szövetségesé, így az új Jugoszláviáé is. Ennek a napnak kellett volna felszabadulásom újabb napjának lennie, de emlékezetem szerint számomra nem az volt.

Mindenesetre számunkra a háború még nem ért véget. Csak néhány nap múlva, már Zentára visszatérve, szerveztük meg magában a városban és járásszerte a háború győzelmes befejezését ünneplő tömegfelvonulásokat, igencsak rögtönözve, telefonon közölt utasítás alapján. De azért valóban önfeledt örömmel vettek részt bennük sokan, úgyszólván minden előzetes szervezés nélkül. Zentán is, megkapva az utasítást (és természetesen a hírt, hogy valóban vége a háborúnak), csak továbbítottuk a községeknek, és kivonultunk az utcára, megkezdtük a győzelmünket ünneplő felvonulást. Az emberek meg egyre csak csatlakoztak.

Azóta is mi Jugoszláviában tulajdonképpen két ünnepet ülnék. Az egyik az, amely a hitleri Németország fegyveres erői feltétel nélküli megadásának a napja, és mi is, mint szövetségesek, a győzelem napjaként ünnepeljük. De ezen a napon nekünk csak papíron ért véget a háború. Még egy jó hétig kegyetlen, véres csatákat vívtak hadosztályaink Szlovénia északi részében. Az összezsúfolt és gyűrűbe zárt német hadsereg és SS egységek vezérkarukkal — azután az usztasa seregek egy része, amelyekhez számos háborús bűnös usztasa miniszter és más főkolompos csatlakozott, sőt csetnik és más csatlós egységek is -- nem voltak hajlandóak beszűntetni a fegyveres ellenállást. Önmegsemmisítő újult rohamokat indítottak seregeink ellen. Az volt a céljuk, hogy átverekedjék magukat csapataink állásain és angol—amerikai fogságba jussanak; arra számítottak, hogy így olcsóbban úszhatják meg. Megkísérelték magukkal hurcolni hatalmas hadfelszerelésüket, valamint katonai és egyéb irattárukat is. Ez azonban nem sikerült nekik. A Jugoszláv Néphadsereg, nem kis veszteségek árán, teljes győzelmet aratott. Részben felmorzsolta, részben megadásra kényszerítette a tarka összetételű, de mégis nagy katonai erőt képviselő ellenséges csapatokat, hatalmas zsákmányt ejtve hadfelszerelésben, okmányokban, háborús bűnösök foglyul ejtésével egyaránt. Ez volt azután a háború valódi vége számunkra, amely már a háború hivatalos vége után következett. Ezt a napot méltán mint a mi győzelmünk napját ünnepelhetjük, de ennek a győzelemnek a kivívásáért a győzelem napja után még sok-sok katona hősi halált halt.

Ez még nem volt a második világháború végleges befejezése. A távolkeleti hadszíntereken még folytak a véres harcok. De az 1945 májusában, az európai hadszíntéren aratott győzelem valójában a végleges győzelmet hozta meg akkor a világnak.

## NYÍLÓ IDŐ

HERCEG JÁNOS

A himnuszok az én torkomból is ki akartak törni, s irigyeltem a barátomat azokért a lobogó zászlókért, mintha ledöntött barikádok fölött festette volna képét annak idején, akárcsak Delacroix. Csak hát könnyű egy festőnek, minden nyelven tud beszélni, én meg csak magyarul írok, de akkor különben sem volt hova. Božidar Maslarić, az egykori eszéki tanár szónokolt a téren zászlók alatt, akinek illegális füzeteit fordítgatuk valamikor. Most tábornoki egyenruha volt a szelfd, halk szavú emberen, arca beesett volt és fekete, kiáltva beszélt a rengeteg embernek, az öklét rázta, úgyhogy a festő bele is izzadt, amíg az egészet egységes összhangba fogta, pedig már hideg volt, 1944. november hetedikén.

De hát mit is írtam volna! Túl közel volt a megírásra váró téma, s az álmok is haladékot kértek, egyelőre meglehetősen rendezetlen viszonyok között éltünk. Esténként egy elhagyott lakásban gyülekeztünk néhányan, több házból összehordott székeken ültünk, csak Justin fiákeres, a szelencsei elnök foglalt helyet valamilyen füles berzser-fotelban, amelyen a kivágott ülést egy fehér konyhaülőke pótolta.

— Húsz ember kell a kerületből, mert megjött a villanytelepre a szén! — mondta, mire különféle javaslatok hangzottak el, hogy kiket lehetne mozgósítani. — A partizánkórházba tizenkét asszonyt kell küldenünk...

A fiákeres helyettese én voltam, nemzetiségi arányszámunknak megfelelően, s a lehető legdemokratikusabb módon, közfelkiáltással megválasztva egy este, amikor épp áramszünet volt, s csak a hangjáról ismertem meg a pék feleségét a másik sarokról, aki, nem tudom, miért, engem javasolt alelnöknek.

— Válasszanak helyettem másvalakit, én új beosztást kaptam — mondtam, mire többen is élénken érdeklődtek, mi legyen az a más beosztás, hogy a körzeti vezetőséget meg sem kérdezték. Rösteltem volna bevallani, bár sötét volt, s nem látszott rajtam, hogy elpirulok, de így is hencsésnek vehette volna valaki.

Fegyveres katona jött értem ugyanis egy este, s az Aczél-házba kísért, szent Flórián szobrával szemben, amelynek lábához akkor még ősziró-

zsát hordtak csokorba kötve jámbor asszonyok, hálából vagy a sisakos szent közbenjárását kérve, ki tudta volna megmondani.

Egy kerek arcú fiatal alezredes elé vezetett a katona, aki egy egész fejjel volt alacsonyabb nálamnál, viszont bokáig ért a köpenye, talán épp ezért, s úgy tisztelgett, hogy csak félig emelte fel a kezét, a fejét azonban oldalra billentette az ujjá hegyéig.

— Holnap reggel jelentkezzen itt kétnapi étellemmel — mondta szigorú, katonás hangon, pedig látszott rajta, hogy született civil, akárcsak én.

Ezzel talán hátat is fordított volna, ha nem állok mereven s kérdő tekintettel a szoba közepén.

— Siklóstra megy, a harmadik hadsereghez, összekötő tisztnek. Tolmács lesz, fordító vagy kicsoda.

Csak ezt akarta közölni velem, utána hazaküldött a katonával, mert a kijárási tilalom még érvényben volt. Szóval, így megy ez, ilyen egyszerűen, gondoltam némileg megnyugodva, s reggel két szendviccsel a hónom alatt jelentkeztem. Mert úgy volt, hogy kocsi jön értem.

De a kocsi nem jött. Se aznap, se másnap. Egy héten át minden reggel megjelentem az Aczél-házban, csak a kolbászt frissebb kenyérszeletek közé kellett dugni, mivel megszáradt, de kocsi csak nem jött értünk.

Mert pár nap múlva már ketten voltunk. A másik egy vegytantanár a kereskedelmiből, akit robbantási szakértőnek vittek volna, s mivel nem volt olyan ügyefogyott civil, mint én, még dicsekedett is, hogy főhadnagyi rangot ígértek neki. Mintha külön futár jött volna közölni vele ezt az örömhírt!

Mindennap délig vártunk egy túlfútott szobában, a parkból becipelt bordás padon. Barátom előbb találta fel magát, hozott egy pakli kártyát, huszonegyeztünk a térdünkön, filléres alapon, mert még a magyar pénz volt forgalomban. De a kocsi csak nem jött. Közben a parancsnokkal is összebarátkoztunk.

— Szóval író vagy, igaz? — szólított meg egy reggel nagyon komolyan. — Hallottál már Jovan Popovićról?

Elnevettem magam.

— Ismerem, fordítottam tőle, pár hónappal ezelőtt még írtam is róla.

Összehúzta a szemöldökét, tokát nyomott az álla alá.

— Róla írtál? Hova?

— Egy budapesti folyóiratba, a *Magyar Csillagba*. Megírtam, hogy az erdőben van.

— Egy fasiszta újságban?

Itt egy kis vitánk támadt, mert nem ment a fejébe, hogy voltak antifasiszta lapok is Magyarországon a negyvenes évek első felében. Hosszan, némán, gyanakodva és szigorúan méregetett. Meg volt győződve róla, hogy hazudok. Fasiszta rendszerben csak fasiszta újságok lehetnek.

Próbáltam megmagyarázni, hogy a rendszer sem volt egyöntetűen fasiszta. Voltak progresszív erők, liberálisnak mondható intézkedések, kiugrási kísérletek, amíg a németek be nem jöttek.

— Hajde, bogati, ostavi! — szólt rám haragosan. Dühösen sétált fel-alá, rövid, pattogó léptekkel, peckesen, s hosszú köpenye hullámokban söpörte utána a padlót. Aztán megállt, s feltette a kérdést, amely érzésem szerint nemcsak nekem szólt, s amely azóta sokszor elhangzott:

— Na és akkor mért nem jöttél át?

Tudniillik az erdőbe. Harcolni. Reménytelenül hápogtam valamit, s colstokkal tudtam volna lemérni, hogy nő fölém egyszerre az alacsony ember. Legyintett egyet, mint akinek semmi érzéke az árnyalatokhoz, és ott hagyott.

Pár napig még türelmesen huszonegyeztünk a kocsira várva, aztán meguntuk a várakozást, s odaálltunk a parancsnok elé.

— Paško elvtárs, nem lehetne értünk küldeni, ha a kocsi megérkezik?

Paško Romac ebbe azonnal beleegyezett. De a kocsi sose jött.

Mehettem vissza a Szontai útra, helyettesíteni Justint, a fiákerest. Meg a városházára, ahol tanácsstag voltam. És a Grassalkovich-palotába, ahol a járás ügyeit intézték gyakori gyűléseken, s barátom, a festő volt az elnök. Nagyokat mulattunk önmagunkon, amikor senki sem látta, miközben rém komolyan kellett volna venni szerepünket, s ez volt a legnehezebb.

— Tessék nekem valami járművet kiutaltatni — állított meg bennünket az utcán egy alacsony, piros arcú, pislogó emberke. S a festő elnöki minőségében ráivallt:

— Honnan adjak én magának járművet? Mi vagyok én? S különben is kicsoda maga? Most látom életemben először, és kocsit kér!

— Én vagyok a járási tisztiorvos. Nem tetszik emlékezni rám, persze — rebegette a kis ember. — Tegnapelőtt tetszett aláírni a kinevezésemet, s most be kellene járnom mind a tizenkét falut. Megelőzni a tífuszjárványt.

Közben az egész városban nem volt egyetlen igénybe vehető kocsi. Az ember felkérérdzkedett valamilyen katonai teherautóra, ha épp nagyon kellett utaznia. S az a „kinevezés”! Valaki utánunk szaladt az utcán egy csomó papírral, s a festő, a falat használva íróasztalnak, aláírta az aktákat. Mert íróasztala sem volt, hivatali szobája se. Csak a nagy terem, amelynek boltívei alatt beültették egy hatalmas karosszékbe elnököltni.

— Gyere közelebb! Mit ülsz mindig egészen oda hátra? — szólt rám idegesen, mintha félt volna a falusi küldöttek és katonák között, pedig csak a napirendet kellett felolvasnia, s aztán szótlánul ülni néhány órán át.

A szabadság jó érzése mellett nyomasztó fizikai ellentmondás volt, amiben éltünk. Mert miközben mérőföldes léptekkel rohant

velünk a történelem a haladás útján, egyben meg is állt minden velünk és körülöttünk. Elfogyott a tüzelő a városban. Nem volt áram. Évtizedeket csúszttunk vissza pár hét leforgása alatt.

Közben elfoglaltuk Fernbach Bálint palotáját. Átköltöztettük a könyvtár és a múzeum anyagát. Akkor már hárman voltunk. Két festő meg én. Az idősebb festő lett az igazgató, a fiatalabb a múzeumőr, én megmaradtam könyvtárosnak megint. Ahogy még a háború alatt elterveztük.

— Megérdemelne egy csokor virágot — mondta Mikus, az altiszt, amíg a kelta menyasszony csontvázát eligazította az üvegekoporsóban. — Életében nem költözött annyit, mint most vagy kétezeröttszáz évvel a halála után.

Persze, a könyvtárt is, a múzeumot is zárva tartottuk. A csukott kapu mögött ültünk, ha erre is jutott idő a rengeteg gyűléstől. Én még a nyár folyamán kezdtem nyilvántartásba venni az elhurcolt zsidók házaiban a képeket és könyveket. Felülről jött az utasítás. Csak be kellett menni a pénzügyigazgatóság gyűjtőhelyére, s átszállíttatni a könyvtárba, ami értékes volt. Kocsit is adtak, embert is. És „mentőakció” volt. Mégis úgy hatott, mint a hullarablás. Nem volt könyv, vagy kép, amelynek a gazdáját nem ismertem. A legjobb barátaim könyvei között itt-ott feltűntek a magaméi. „Babának, hogy néha eszébe jussak”, olvashattam saját kezű ajánlásomat, az éppen csak kicsit bepiszkolódott sárga fedelű, régi novellás könyvecskében. S rögtön magam előtt láttam ezt a Babát, ahogy a két apró gyerekével kísérték a Csihás Benő utcából jövet! S még csak át sem kiabálhattam a könyvtár ablakából, hogy Isten áldja meg. Nem volt erőm hozzá. Azzal vigasztaltam magamat utána, hogy nem voltam én gyáva, de az ilyen drámai kitöréssel csak ártottam volna.

Diáklányokkal dolgoztuk fel a hatalmas anyagot. Minden könyvnek kartont írva, megjelenési helyet, oldalszámot pontosan feltüntetve.

— Olga — mondtam a vékony, magas, barna lánynak, aki azóta rég pártfunkcionárius lett —, ezeket majd legyen olyan jó külön helyre tenni, nem szerzők szerint. De ahol ezekkel a szállás betűkkel beírva látja a nevet: Spitzer, azokat gyűjtse külön helyre és ezeket a csomagokat is.

A csomagokban egy fehér fedelű folyóirat volt ötven-ötven példányban, talán olyan érintetlenül, ahogy mintegy húsz év előtt a bécsi nyomda leszállította. Isten tudja, miért Zomborba küldette a szerkesztő a fölös példányokat. De ezek a csomagok árulták el, hogy kinek a házából valók a könyvek. A szüleieiből.

*Testvér* — ez volt a folyóirat címe. S a fedőlap közepén inkább me- seillusztrációnak beillő kis tusrajz: jobbra hajló domboldal íve, mellette szelíd őz, s egy magasba nyúló fa, fölötte balra forduló holdkaréj. Ha jól emlékszem Lesznai Anna finom rajzára.

— Ezekért majd egyszer eljön valaki — mondtam még a lánynak. Mert akkor már rendszeresen bejárt a *Borba*, s ott adott magáról életelt a szerkesztő.

És ha már itt vagyunk az óriási hodályban, a rengeteg könyv között, amelyek nemcsak a gyalulatlan lécekből összetákolts polcokon sorakoztak, de a padlón is, maradjunk itt két-három évet átlépve még egy kicsit.

Kora tavasz volt. Zöld katonaköpenyből átszabott rövid zubbonyban jött az egykori szerkesztő, hosszú és lassú léptekkel, s törekeny felesége mellette kettőt lépett, amíg ő egyet. Mindjárt bevezettem őket a raktárba, s kicsit talán dicsekedve is rámutattam az elkülönített könyvekre. Hogy milyen gondos munkát végeztünk.

— Gyilkosok! — bődült el váratlanul az író! — Vesszen ki a magjuk is! Nyelje el valamennyiüket a fekete föld! Bitangok! Itt van a rendőrcsizma nyoma!

És rámutatott a kezében tartott piros fedelű könyv sötét foltjára.

— Heine, *Romanzero*, szegény anyám kedves könyve! Gyilkosok!

De akkor már zokogás rázta, felesége apró, gyors léptekkel tipegte körül, s mintha egy gombóccá gyúrt zsebkendővel a könnyeit próbálta volna letörölni csitítva:

— Feri, nyugodj meg, Feri!

Szóttalanul álltam, tehetetlenül. Megrendülve és egyben megalázva, magam sem tudván, miért. Mert én nem láttam a csendőrcsizma nyomát? Mert nekem csak egy könyv volt ez a *Romanzero*, nem minden sebet feltépő fájdalmas emlék? A koporsót leszögező halálmadár megszokott közönnyel végzi a dolgát, miközben feljajdul a család. Nekem nem volt gyakorlatom ilyesmiben. Akik visszajöttek, hálálkodva vitték el a képet vagy könyvet, ami megmaradt. Most büntudatot éreztem, ma is úgy érzem, okkal. Egy egész világ választott el a lassan lecsendesedő embertől.

— Kérem, bocsásson meg, hogy megfélemeztem magamról — mondta később, s mikor már apatini emberekről beszélgettünk, Hans Jurgról, Appelsoferről, egykori barátairól, erős állkapcsával széles mosolyra húzta a száját, hogy minden foga látszott.

Tudta-e akkor, ki vagyok, sose derült ki. Hogy író volnék magam is, rösteltem elárulni. És különben is mi jogon tartottam volna írónak magamat még? Harmadik éve volt, hogy írtam egy novellát, azóta semmit. Azt is 44 karácsonyán, az irodalommal is új életre készülve, mert a barátok temploma előtt egy újságot osztogattak hangos szóval: a *Szabad Vajdaságot*.

Hogy miért éppen a templom előtt? Talán azért, mert akkor ott volt megtalálható a legtöbb magyar. Oly sok mindenért lehetett könyörögni a hinni akaró lelkeknek azon a télen. És alig volt család, ahol nem hiányzott volna valaki.

Abban is gyakran volt valami ijesztő és elszomorító, ha az egyes művekre nézett az ember. Hozzájuk lehet-e még egyszer jutni? Nem az utolsók lesznek-e ezek itt a polcokon? Eljut-e még valaha ide a hatá-

ron túlra mondjuk Juhász Gyula kötete? Nem innen kellene-e berendezkednünk a jövőre, bekészíteni egy életre azokat a műveket, amelyeket talán soha többé nem ad ki senki... Krúdyt és Márait, Tormai Cecilt és Füst Milánt... Mindegy milyen neveket mondunk, bizonyosat senki sem tud, legfeljebb reménykedni lehet. Valamilyen nagy, mindenkinek hozzáférhető könyvtárba kellene összehordani azt, ami mondjuk a magyar irodalom teljességét jelenthetné... És akkor majd csak meg leszünk magunkban valahogy... Vagy vándorkönyvtárakra osztani ezt az egész anyagot, és elvinni ládákbán téli estékre a falvakba. És bejárni ezeket a falvakat is aztán, rövid és közvetlen, mindenkinek érthető előadásokban elmondani, ki volt Heltai Gáspár és Lovik Károly, Bányai Kornél, Szép Ernő és Lesznai Anna. Nem az igazán nagyokat népszerűsíteni. A nagyok és erősek túlélnek vihart és zordon teleket, s ami egy nép álmainak őrzője, nemcsak hatalmas és halhatatlan remekművekben rakódott le. Petőfi és Ady csillaga az égbolt minden részén fel-felragyog a millió csillag között, hogy azonban elmúljanak majd korok és nemzedékek és ne legyen, akiben még egyszer megszólal: „Milyen volt szőkesége, nem tudom már, de azt tudom, hogy szőkék a mezők, ha dús kalással jó a sárguló nyár...”, arra mégiscsak rossz még gondolni is. Miért éppen az árva szegedi költő kísértett folyton, ki tudja! — Talán mert amíg élt sem jutott el messzire, kívülrekedt a központok fénykörén, az irodalmi periférián maradt. Vidéki életének batyujába kötve ott volt a költészet vidékiessége is.

Akkor már elég gyakran kellett elmennem Gombosra, és Bácskertesre. Szilágyiba és Bezdánba, és akkor is tél volt, gyertyavilágnál ültünk, vagy füstölgő petróleumlámpa mellett, és ha csak arról beszéltünk is, hogy mikor tartanak választási értekezletet, mivel abban az időben mindig valamiféle választásra készültünk, abban is benne volt népünknek minden gondja-baja, öröme és reménysége. Persze, kicsinyes bosszú és nagylelkű megbocsátás is. Már aszerint, hogy ki hol állt a nagy földindulás idején és ember volt-e igazán.

— Az bennünket nem képviselhet — mondták haragosan valahol. — Mikor engem elvitt a kémelhárító és a feleségem itt maradt minden nélkül, tőle kért kölcsön. Azt mondta, jöjjön máskor, most hátha megtalálja valaki.

És míg egyes szemekben szikrát vetett a harag, mások lehajtották a fejüket, s egészen halkán mondtak valamit, amiből meg kellett érteni, hogy senkinek sem volt könnyű átvészelni a sok-sok megpróbáltatást. Gyakran órák hosszat ültünk elmérgesedett, vigasztalan hangulatban, amikor kinn az utcán vagy a másik szoba sötétjében felhangzott a dal „Szánt a babám a benedeki határban...” És egyszerre, mintegy varázstűtésre, elmúlt minden baj körülöttünk, mert ahol a fiatalok énekelnek, ott nincs helye torzalkodásnak, bosszúnak, irigységnek.

Elébe mentünk az időnek bizakodóan is, aggodalmasan is. Mi hogyan

lesz majd, azt nem szabályozták nemzetközi megállapodásck, s hogy milyen könyvek kerülnek majd a polcokra, az éppúgy a mi gondunk maradt, mint az, hogy ki fog majd tanítani a csak nemrég megnyílt iskolákban.

„Könnyű neked — írta Szirmai egy verbászi katonával küldött levélben —, téged körülvesz az élet mozgalmassága. Engem megöl a magány és a kilátástalanság. Bandi eltűnt, semmi hír róla.”

Mindenütt voltak még eltűntek. Amit meg barátom az „élet” mozgalmasságáról írt, az nemcsak a zombori utcákon vett körül bennünket. Bár itt is elhangzott olykor-olykor a fenti dal, az utcán, nyilvánosan, s akik énekelték, gyakran egy szál ruhában menetelő, kopott, rongyos fiatalok voltak, amint épp Topolyáról vagy Bezdánból érkeztek önként a brigádba, de hiszen ezt annyiszor megírtuk már!

A falusi kirándulások említett mozgalmassága azonban csakugyan magával ragadott. Hol ide kellett menni, hol oda, rendszerint szekéren, vagy egy nyersolajra átállított özönvíz előtti Forddal. Én addig alig ismertem a falut. Kívülről néztem, a városi ember kicsit lenéző tekintetével. Akkor értettem meg az összetartozást. S ez az ábrándom a vándorkönyvtárakkal s az esti felolvasásokkal ugyancsak itt kapott realisabb értelmet. El-elmentem én addig is irodalmi estekre, de ez most másvalami volt. Már az is, hogy akivel mentem, Isa Njegovan kerületi párttitkár — három járással és még Baranyával — időnként mosolygós arccal megkérdezte:

— Šta kažu drugovi?

Nem szavakat akart hallani, nem is véleményt. Magyarul tudott annyit, hogy nem volt szüksége fordítóra, hiszen Petényi Gyula diákja volt Szabadkán. Amit talán előtte elhallgattak, s csak nekem mondtak el, a panasz érdekelte, a keserűség, amit halkán fojtott hangon mondanak el emberek egymásnak, mintha a világon senki másnak nem lehetne elmondani.

És voltam én is úgy nagyon sokszor, hogy nem mondhattam el senkinek a magam baját. Bármily mozgalmasak voltak ezek a falusi kirándulások, ahova később a festő is eljött, hogy megfesse a doroszlói Szentkút-kápolnát a búcsúosok sátraival, s a népviselet teljes pompáját hozzá, vagy a fák alá bújt Csillag utcát Kupuszínán és a gombosi hídepítést, mégis elfogott a kishitűség néha. Az ábrándok is, hogy majd az itt talált könyvekkel nevelünk egy új magyar értelmiséget, tulajdonképpen aggódásból és bizalmatlanságból szövődtek. Szélesebb síkon éreztetve a magányosságot. Sőt mintha már korábban a kultúrpaloták tervében is ez lett volna láthatatlanul beleírva.

— Hol vagy már? Zsiga több mint egy órája vár rád! — fogadott a tréfás, örömteli szemrehányás odahaza egy délután. S ott ült csakugyan a konyhában a piros ládán a barátom, most sem véve le fejéről a vörös csillagos katonasapkát, ami alatt még jobban felszaladt a fél



szemöldöke, mint máskor. Egyébként hosszú, fekete télikabát volt rajta, hajtókás nadrág borult a félcipője fölé, s így csupán ennek a kis sapkának lett volna dolga figyelmeztetni az embert, hogy aki viseli, minden látszat ellenére sem civil.

— Na? He? Ahá! — buggyantak ki belőle az újságot közlő és érdeklődést is így kifejező félhangok, melyeknek értelmét inkább a mosolya kölcsönözte, meg az, ahogy felhúzta a vállát, s egyet-egyét csoszogott hozzá a lábával.

— Írtál már valamit?

S ez a kérdés egyszerre felszakította felettem a magányosság felhőjét. Még nem írtam semmit. De már biztos voltam benne, hogy amint a barátom kihúzza a lábát, azonnal leülök és megírom az oly rég esedékes novellát.

Mintha egy nyúl farknyi buta kis novellával megválthattam volna a lelki üdvösségemet!

Nem csak Heine és más német klasszikusok sorakoztak szerte a polcokon. Most már Blunck is megjelent az újonnan elhagyott házakból, a *Die grosse Fahrt* számtalan példánya, mint hogy tulajdonosaik maguk is nekivágtak a nagy útnak, ha ugyan életben voltak még. De ahogy a könyvek békésen megfértek egymás mellett, abban volt valami kísérteties. Mintha egyféle vészesen megalkuvó polgári rendszeretet békítette volna össze őket, miközben távolabb még folyt a véres háború.

Nyilván innen eredt a zavarom és büntudatom, amikor a zokogva átkozódó férfit néztem, kezében a *Romanzero* piszkos példányával. Itt is ismertem néhány könyv gazdáját, de magukból a könyvekből is valóságos életrajzát lehetett volna megírni a disszimiláció lassú, de könyörtelen folyamatának. Új világ, mondogattuk magunkban reménykedve, talán nem is néhány éve csupán, hanem egész életünkön át erre várva, s most hogy itt volt, mindenekelőtt a régit kellett eltemetni. Nem érzelmileg, de valóságosan. Könyvek között meghúzva a választóvonalat, újjászülető és pusztuló világ között. Mert az újabb, emberibb világ irodalma azért itt is képviselve volt. A weimari Németország jó néhány hívének átalakulását egykori könyveiken keresztül lehetett követni a legsötétebb fasizmusig. Hogy azonban az, aki Ernst Tollert olvasta, aki a *Schwalbenbuch*ért tudott lelkesedni valamikor, hogy jutott el végül maga is odáig, hogy beállt a sorba sonkanadrágban, fekete szízmában és a dalt üvöltve, mintha mindig is erre várt volna: *Die Fahne hoch, Die Reichen dicht geschlossen...* Olyan tömeglélektani rejtély volt, amit ma is nehéz megérteni.

Különválasztottuk a haladó szellemű magyar könyveket, mert akkor már jelentkeztek az igénylők. Nemcsak jogos tulajdonosaik, sőt azok jelentek meg, sajnos, a legkevesebben, de a sietve megalakított olvasóköri és mozgókönyvtárak vezetői. Volt úgy, hogy konspiratív lefoglaltak egy egész raktártermet abban a piros téglás épületben, amelyben

még nemrég leventesapkas fiúkat vezettek ki fapuskával és harsogó da-nával a gyakorlótérre.

— A Petőfi brigádból jövünk — jelentkezett egy alkalommal Né-meth Péter és Márton Pál aláírásával három bánáti fiatalember —, pa-rancsot kaptunk, hogy átnézzük a könyveket! Minden kaszárnyát el kell látnunk olvasnivalóval!

Egy egész szekérre valót választottak ki maguknak, s leültek a ha-lomba rakott könyvek tetejére olvasni. Elmúlt dél, már esteledett, mire megkérdeztem:

— Mire várnak? Be kell zárunk a könyvtárt!

— Majd ha Börszt kapitány felszabadítja a kocsit és elküldi értünk, akkor felrakodunk, addig nem mehetünk el.

Mert egy kocsija volt a mozgósítási központnak, azt is úgy cserélte az említett százados, ügyességén kívül, elpusztíthatatlan humorát is fel-használva, már nem tudom, miért és nem tudom, kivel.

„Kedves H. J. — olvashattam máskor egy sietve írt cédulán. — Kor-nél könyvei ott maradtak a verbászi parókián. Nem tudtam és nem is akartam magammal vinni őket, hiszen azok kizárólag a jugoszláviai magyarságot illetik meg, akárcsak a művei. Addig is gondoskodjék ró-luk.” Ijesztően bombasztikus szöveg volt! Ilyen sommásan beszélni ró-lunk azokban a napokban még efféle végrendeletszerű sorokban is pate-tikusan hangzott. Mintha a világ változásával bizonyos szavak és fo-galmak értelme is megváltozott volna. Oly szétszóródottnak tűnt akkor ez a „magyarság”; közlekedési lehetőség híján egymáshoz közel álló fal-vak is egymástól elvágvá éltek a maguk életét, ugyanakkor az önkor-mányzati szervekben ott voltak a képviselőik.

Mire eljutottam Verbászra, üres volt az említett parókia.

A két festő már festett, nekem eszembe sem jutott az írás. Különbé-le társadalmi feladatokat kellett ellátnom a Népfrent-politika vonalán, s ha nem is jött értem kocsit, hogy átvigyen a Dunántúlra, munkával bőven ellátott az a katonai egység, amelynél jelentkezni kellett volna.

Később volt ez is, de akkori helyzetemre még igen jellemző, hogy Zsiga egy napon azzal jött, hogy állítsak össze egy magyar—szerb, szerb—magyar szótárt, és minthogy Zomborban nyomda is van, a sajtó alá helyezésről is nekem kell gondoskodnom. Megnyíltak a magyar isko-lák, és sehol egy szótár!

— Hát csináljátok ti! — mondtam azon a hangon, ahogy mindig is beszélünk, s arra hivatkoztam, hogyha nyelvészt nem is lehet találni, ott Újvidéken biztosan akad nálamnál alkalmasabb ember. — Hogy jö-vők én hozzá!

— Nézd — mondta komolyan, s ha nem is a parancs hangján, de nagyon nyomatékosan —, mielőtt hozzád jöttem volna, alaposan meg-beszéltük az elvtársakkal a dolgot. Nem ötletszerűen jutottál eszembe!

Hamarosan tele volt az íróasztalom szótárakkal. Az volt a dolgom,

hogy a meglévő öt szótárból egy hatodikat csináljak. A lehető leggyorsabban, s korlátolt terjedelemben, mert először kéziszótár, amelybe csak a legszükségesebb szavakat kell felvenni, másodsor ennyi meg ennyi pénz áll rendelkezésre, nem telik nagyobb kötetekre.

Valahol valaki aztán keményen meg is bírált olyan elemi hibákért, amelyeket a nemek feltüntetésénél követtem el, de a szótár ötezer példánya hetek alatt elfogyott, úgyhogy negyven év után nemrég került a kezembe véletlenül egy.

Pedig abban a megtiszteltetésben volt részem, hogy munkámba a nagy délszláv nyelvész, Aleksandar Belić is bepillantott. Egy restitúciós bizottsággal jött Aleksa Ivićtyel és egy belgrádi régésszel, s ahogy a nyelvudós az íróasztalomra nézett, azonnal megértette, mit művelek. Lehunytam a szememet, mint aki megadja magát a sorsának.

— Nem mondom, hogy nem merész vállalkozás — jegyezte meg mosolyogva —, de azért, ha kicsit odafigyel, nem olyan ördögös dolog összekomponálni.

És felhívta mindjárt a figyelmemet Balassa József egyik szótárára, amelyből többet tanulhatok, mint Đisalovićéből.

— Professzor úr ismerte Balassát?

— Hogyne — felelte csaknem hibátlan magyarsággal. — Folyóírátnak, a *Magyar Nyelvőr*nek is rendszeres olvasója voltam. Nem tudja, túlélte a háborút? Jó barátom volt. Sok nemzetközi találkozáson voltunk együtt. És ha kész a szótár, majd küldjön egy példányt belőle! Kíváncsi vagyok rá.

Hónapokig küldözgettem alkalmaktól függően azokat a könyveket, melyeket a raktárban a professzor félretétegetett magának. A szótárt „elfelejtettem” elküldeni.

Nem álszerénység tartott vissza, hanem a jogos félelem.

Ma persze már csak mosolyogni lehet azokon az én gyermeteg aggodalmaimon és reményeimen, hogy magunkba zárkózunk. Hogy berendezkedünk valamiféle szellemi önellátásra, mint a hajótöröttek egy szigeten. A „magára hagyatott” népre számítva, távoli sárba fulladó falvak népére, amelyet épp ez az elhagyatottság fog megtartani.

A novellát, mondom, még aznap megírtam Zsiga felszólítására. Ez a remény és aggodalom kapott hangot benne a hitelesség kedvéért falusi hangulatvilágításban, jóllehet városban játszódott, s két nemzedék választatására bízva a dilemmát, amely még mindig — 1944 telén — a menés és maradás kérdését tette fel. Hogy kik voltak azok, akik elmentek, s kik, akik maradtak. Ebben oly könnyű volt az osztályellentét szellemében igazságot tenni. Az urak mentek el, a nagyságák, a szegények itt maradtak. Egyrészt azért, mert nem volt hova menniük, másrészt nem is volt miért. És a fiatalok, akikben fel sem merült az elmenés, jobban mondva a menekülés gondolata.

A mama még a kegydíját siratja a novellában, amelyet majd elveszít és aztán kezdheti előlről gyerekeivel a nyomorúságot. A gyerekek azonban nem ijednek meg a jövőtől, s a fiú oly bizakodóan mondja: „előlről kezdjük”, hogy hinni kell neki, s most már biztosnak lenni az új világ igazában. Csupán akkor borul sírva az asztalra a mama, amikor Józsi a horgászbóját igazítva önfelédten rázendít a dalra, amit az iskolából hozott magával: A csitári hegyek alatt már leesett mind a hó.

Egy szerb fiú is szerepet kapott a novellában, mintegy a testvériség—egység szellemében. Vele megy el horgászni Józsi, mintha ez lenne a világ legtermészetesebb dolga. Akárcsak az, hogy legénykedőn odakiáltja a ruszkiknak: Zdravstvujtje, tavaris, kak delaty?

Így elemeire bontva persze erőltetettnek és szimplának tűnt az egész, mint minden, amit szétszednek és összeraknak megint. A valóságban a kisebb-nagyobb retusálás ellenére nagyon is igaz volt. És ha hinni lehetne benne, hogy minden szép és jó, ami igaz, akkor talán a novella se volt olyan rossz.

De már akkor kiderült, hogy épp ez az „igazság” nem tett jót neki.

A leveleket még cenzúrázták, s mert attól tartottam, hogy nem egy Kopitar kezébe kerül a novella, mint annak idején Vuk írásai, futárral küldtem, aki bőrkabátjának derékszáján pisztollyal ment minden reggel Újvidékre. Zsiga pillanatnyi politikai címeit is rendre feltüntettem a borítékon bizalomkeltés céljából, ha esetleg máshoz jutna el a levelem.

— Elolvastad? — kérdeztem a címzettet pár héttel később, amikor sikerült lejutnom, harmadmagammal egy teherautó kabinjába gyömöszlőldve.

— Én el. Most nem is tudom, kinél van. Talán Stafinál

Mi az? Így adják kézről kézre? Rosszat sejtettem.

— Hát... — húzta mosolyra a száját, s egyik lábát székének karfáján átvetve harangozni kezdett vele. — Kicsit talán mesterkél... He? Mintha mindent bele akartál volna adni... Nem? — Kicsit várt. Tűnődött. — Baj? Azt azért nem mondanám.

De már jött is Steinfeld, Todor Manojlović verseinek egykori fordítója, kedvesen, joviálisan és pirospozsgásan. Meg se látszott rajta a négyévi német hadifogság. S mintha kevésbé lett volna bizonytalan a novellát illetően, mint Zsiga.

— Egész jó! Nekem még mondhatnám tetszett is. Más kérdés most már, hogy milyennek kéne egy mai novellának lennie. Ezen még nagyon érződik a polgári szemlélet. Attól te még nem tudtál megszabadulni. Đido tartott a múltkor Belgrádban egy fejtágtató előadást a szocialista realizmusról. Az író érezte magát céllövészetten, azt mondja, amikor mindig az ellenség a célpont. A fasiszta vagy az osztályellenség, különben a kettő ugyanaz.

— Ez a céllövészet egy kicsit Karinthyra emlékeztet — próbáltam tréfára fordítani a dolgot, de Stafi épp akkor komorodott el. Felgyűrte UNRRA-csomagból való zöd katonaingének ujját, mert nyár vége volt és még meleg. Az emeleti ablakon behajolt egy gesztenyefa lombja.

— Kérdezed konkrétan, mi a baja ennek a novellának? Hogy nem osztályharcos alapra épült. Langyosan megbékülő, ahelyett, hogy láng csapna ki belőle. Olvastad a múltkor Jovan Popović novelláját?

Persze, hogy olvastam, a *Neu Zeit* szovjet elbeszélőit szintén figyelemmel kísértem hónapok óta már. Valamennyien háborús novellát írtak. És mindenütt a győzelem diadalát éreztették a fasiszták fölött.

— Ott a baj — ismertem be megfelelő büntudattal —, hogy nálam ehhez a harcossattitűdhöz hiányzik a személyes élményem. Én csak ezt az igazságot tudtam megszólaltatni... a magamét.

— Hát itt a hiba, látod! A te igazságod. A szubjektivitás. És most elárulom neked, az egész olyan, mint egy siratóéneket. A bizonytalanság sokkal erősebben hallatszik ki belőle, mint a fiú bizakodása. Mintha csak te magad borultál volna az asztalra, amikor a gyerek arra a nótára gyűjtött: A csitári hegyek alatt... Azzal, hogy Erdélyt is belepte a hó. Jelképesen! Világos?

— Vigyázz, öregem — mondta Zsiga, és abbahagyta lábával a harangozást. — Azok a csitári hegyek nem Erdélyben vannak, hanem Nógrádban az Ipolyságon innen...

— Na, na, hát nem mindegy? Elérhetetlenek, leváltak, kész, vége!

— Én a magam részéről végzetes hibának tartom, hogy ez a fiú pecálni ment — szólalt meg halkán egy vörös hajú, szeplős fiatalember, akit Gvozdennek hívtak. Mert, akárcsak annak idején Joszip Visszarionovics Dzsugaszvili, aki Acélosra változtatta a nevét, úgy igazodott ő is a harcoss forradalmi szellemhez. De neki könnyebb volt, csak az Eislerrel kellett lefordítania. — Hogy hova küldtem volna? A frontra! Ezt kívánta volna cselekmény logikája is, ha már odaállt bratyizni a katonákkal. Mert egyenesen érhetetlen, hogy azok elmennek tovább harcolni, míg ez a lelkesnek megrajzolt fiatalember az ő Milan barátjával elindul egykedvűen a csatornára horgászni!

S akik csak átvonultak a kis szobán, mind elmondták kifogásaikat a novellával kapcsolatban. Az nem lehetett vigasztaló, hogy legtöbbször semmi köze sem volt az irodalomhoz, csak az újságokhoz kaptak átmenetileg beosztást. Ez a tény engem még jobban letört.

Hogy három évig hallgattam, ezért volt.

Csak a környező falvakba jártam ki mint aktivista továbbra is.

És míg a magyar könyvek hosszú sorait nézegettem a polcokon, még nem tűnt fel előttem a szocializmus réme, de a tudatom alján már ijeszten ott volt. Három évnek kellett elmúlnia, hogy minden világos le-

gyen és az ország népei egy új világ körvonalait lássák, amely csakugyan az övék. A korforduló évében.

- S különben is, amikor azokban a sáros falvakban osztani kezdték a földeket, új emberek álltak ki hetykén a községháza elé, amiről ma már nem is beszél senki, oly természetesnek tűnik.



*Glid Nándor: Dachau, 1974*

## AZ IFJÚSÁGI KONFERENCIÁK ÉS A KONGRESSZUS\*

JUHÁSZ GÉZA

Immár látható, sőt, mondhatnám, látványos jelei is voltak annak, hogy a község hatalmi struktúrájába tartozom. Minthogy a szomszéd község malma, amely egyidejűleg a három közeli falu áramfejlesztője is volt, teljesen épségben maradt, semmi akadálya nem volt az áramszolgáltatás megindításának, hacsak szénhiány nem állt fenn. De a falvak egyes pontjain, a községházán, a milicisták szálláshelyén, az Olvasókörben egymás után gyulladt ki a villany. Fokozatosan az egyes „fontosabb” emberek házáat is rákapcsolták a hálózatra. Valami adminisztráció már akkor is folyhatott a szervezetben, mert kiderült, hogy nekem írógépre és villanyra van szükségem. Hazavihettem egy táskairógépet, s a villanytelep egyik szerelője felmászott a házunkkal szembeni villanyoszlopra, és bekapcsolta nálunk a villanyt. A falu túlnyomó többsége továbbra is gyertyával, sőt zsírmécsessel, azaz „zsírpiláccsal” világított, emellett vakoskodott. Óriási kiváltság volt ez, akárcsak a következő: választhattam magamnak rádiót! A katonai közigazgatás egyik intézkedése ugyanis a rádiókészülékek kötelező beszolgáltatása volt. Akkor már egy elég korszerű, 4 lámpás készülékünk volt, s természetesen levittük a községházára. Most elindultam, hogy visszahozzam. A milicisták nyitották ki a községháza egyik helyiségének ajtaját, s elállt szememszám az elem tároló látványra. Két nagyobb szobányi helyiségben másfél-két méter magasságban egymásra hajigálva a készülékek. Hogy hány lehetett, utólag sem merek arról találgatásokba bocsátkozni. De másképp nem lehetett közöttük válogatni, csak úgy, ha rajtuk jártunk! Az elől és fölül levők ugyanis mind ki voltak belezve, lámpa egyetlenegyben sem volt. Most láttam, milyen későn kerültem én sorra. Persze, a hiányzókat korántsem mind a falubeliek kapták meg. Keresgéltem egy darabig, míg végre találtam egyet, a mi volt készülékünkhöz hasonlót. Négylámpás volt, de egy lámpája hiányzott. Rábeszéltek, hogy csak vigyem, azt az egy lámpát könnyen pótolhatom. El is vittem, s otthon lehetett néze-

\* Részlet a szerző most készülő visszaemlékezéseiből.

getni. De csakhamar sikerült meg is szólaltatni. Ekkoriban többször megfordultam a szomszéd sváb falu postáján, mert néhány csinos postás-kisasszony dolgozott ott, akikkel a milicisták „táncestélyein” ismerkedtem meg. S mit látok! Szakasztott olyan rádiókészülékek, mint az enyém, csakhogy az szólt is. Elmondtam a bajom, s mint a népmesében, ezt mondták: ezen egyet se búsulj, szedd ki belőle a lámpákat, s mi holnap azt mondjuk, bedöglött, máris hozzák a másikat. Itt aztán igazán van bőven, a svábok pedig aligha kapnak belőle egyet is. Igaz, hogy a készülék csak az én laikus szememnek volt szakasztott olyan, a lámpák betűiben, számában eltérések voltak. De ez már nem volt akadály. Volt a faluban egy szerelő, aki szívesen adott négy lámpáért egyet. Volt neki éppolyan is, amilyen nekem kellett. Bizonyára sokkal előbb járt a községháza említett helyiségeiben, mint én.

Mint minden, ezekben a napokban, hónapokban egyetlen vágásban történt. Otthon sem voltam, mikor a villanyt bekapcsolták, a rádiószereelőnek is csak szólni érkeztem, s rohantam tovább. Hová? Készültünk az antifasiszta ifjúság községi konferenciájára. Ha dicsekvésnek hangzik is, el kell mondanom, hogy lényegében a falu egész ifjúsága a szervezetben volt. Ezt nem úgy kell érteni, hogy tagja volt, hisz se tagsági könyvecske, se tagdíj még nem volt, hanem úgy, hogy minden megmozdulásban számítani lehetett szinte minden fiatalra. És ez sem volt mindenütt olyan magától értetődő, mint nálunk. Talán a járási székhelyen volt még hasonló a helyzet, ahol a népesség jelentős része agrárproletár volt. Ám a járás másik két nagy magyar falujában, ahol szintén sok agrárproletár volt, úgyszólván nem létezett ifjúsági szervezet, legalábbis nem volt tömeges. Ágrólszakadt proletár fiúk, lányok vezették, s nemcsak a diákok és kulákgyerekék, de a falus középréteg fiataljai is messze elkerülték a szervezetet. Szóval, nálunk megtelt az Olvasókör nagyterme.

Miről is beszéltünk? Természetesen az ifjúság feladatairól, de abból a szemszögből, hogy a fiúk, férfiak (nagyobb része) a fronton verekszik, az itthon levőknek pedig itt kell hozzájuk méltóan teljesíteni a feladatokat. Nem hallgattuk el ugyan a sikereket sem, s ezt a járási küldött is dicsérőleg kiemelte, de mindezt keveselltük. Általában ekkor semmi sem volt elég, semmi sem volt olyan jó, hogy jobbnak nem kellett volna lennie. Szinte hajszoltuk magunkat meg egymást az egyre újabb akciókba. Már 1945 tavaszán járt nálunk a járásban Crna a tartományi bizottságból. Hatalmas munkaakciókat szerveztünk ekkoriban, tartományszerte felfigyeltek rá, de Crna mégis úgy leteremtette az egész járási vezetőséget, leginkább engem, a titkárt, hogy arról kántáltunk. Hogy mivel lehetett elégedetlen, már nem tudnám megmondani, csak arra emlékszem, hogy mindig mindenrel, leginkább azonban magunkkal elégedetlenek voltunk. S erről szóltak a szóbeli és írásbeli beszámolók is kivétel nélkül. Emiatt is kerültém később kíno, összeütök-



zésbe a falum vezetőivel, miután csaknem féléves távollét után megpróbáltam ismét bekapcsolódni a mozgalomba. Annyi minden megváltozott közben — tudtom és részvételem nélkül —, hogy egyszerűen nem találtam helyem a mozgalomban. De ezekről majd a maguk helyén.

Szólunk a konferencián az ifjúsági szervezetről, előttünk álló kongresszusról, de mindenekelőtt a járási konferenciáról, amelyre küldött-séget is választottunk.

Arra még határozottan emlékszem, hogy a járási konferencián felszóltam, beszámoltam a falu ifjúságának sikeres akciójáról, s itt is megválasztottak a járás küldöttségébe, amely a kerületi konferencián vett részt. Hogy itt felszóltam-e, már nem emlékszem, csak arra, hogy tagja voltam a munkaelnökségnek, s hogy a kerület küldöttségének is tagja lettem; így részt vettem a kongresszuson is.

A járási konferenciára mi, akik messzebből jöttünk, már este megérkeztünk, s az akkor még meglévő Fontányi-féle szállóban helyezkedtünk el. Óriási nyüzsgés volt ebben a csöppnyi szállóban, különösen a folyosókon. Ismerkedtek a fiatalok: egyik szobából ki, a másikba be, s nagy ovációk mellett találtak egymásra régi ismerősök. Rám egészen különös meglepetés várt. Egyszerűen nem tudtam szóhoz jutni, amikor az egyik falu küldöttségében Tóni komámra futottam rá. Ő az a kapitalista, akivel késhegyre menő vitákat folytattunk a háborús években. Neki még Illyés is túlságosan parlagi volt, hogy az ún. baloldali népiesekről ne is beszéljünk. Volt valami a szemléletében és magatartásában, amit ma elitizmusnak nevezhetnénk. Szerette ugyan ezt a népies irodalmat mint művészetet, de a társadalmi igazságát, a politikai tartalmát egyfajta úri tartással nemcsak elutasította, hanem le is nézte. Valósággal féltette a társadalmat az ilyenek esetleges hatalomra kerülésétől, amit viszont egyszerűen képtelenségnek tartott. Hozzá kell tenni, hogy nemcsak tőkés perspektívából, hanem a matematika hűvös tárgyilagosságával ítélte meg mindent, mondjuk, nagybirtok, kisbirtok, kapitalista mezőgazdaság, földreform stb. kérdését. Kivaló matematikus volt valóban, már VIII-os korunkban egyenrangúan vitatkozott — egyébként kitűnő — számtantanárunkkal, 1944 nyarán szórakozásból aprólékosan átismételte a gimnázium nyolc osztályának matematikáját, s végül atomfizikus lett. Vincsán dolgozott, de addig-addig küldözgették hivatalosan Németországba, hogy egyszer ottelejtette magát. Ma is ott él. Szóval, Tóni az antifasiszta ifjúsági konferencia községi küldötte! Akkor azt hittem, káprázik a szemem, de ha ma visszagondolok, szinte nincs is mit csodálkozni rajta. Antifasisztának valóban az volt. Akkor hát nem ott volt a helye? Csakhogy 1944 decemberében ez nem volt ilyen magától értetődő. Az ő falujukban azonban, amint elmondta, az történt, hogy ők, diákok egyszerűen bevonultak az ifjúsági szervezetbe, szépen berendezkedtek ott, nagyokat ittak, mulattak, táncoltak, s bizony nem tudom, nem szorították-e ki — legalább átmenetileg — a

munkás- és parasztfjúságot. Más falvakban éppen ellentétes volt a helyzet. Egy helyen például még mindig a KIÉ-ben gyülekeztek a „jobb családból való” fiatalok, másutt egyszerűen távol tartották magukat a szervezettől, mozgalomtól. S bizony ez mindig a tömegesség, az akciók sikerének rovására ment. Tóni barátoméknak viszont olyan tekintélyük volt a faluban — ő is már érettségizett fiatalember —, hogy egykönnyen magukkal tudták ragadni az ifjúságot.

A szabadkai kerületi konferenciáról két mozzanat maradt meg különösen élesen az emlékezetemben. Itt találkoztam először N. Jóskaival, aki később szép politikai pályát futott be egészen az országos pártelnökség tagságáig és autóbalesetben bekövetkezett haláláig (ekkor már az említett Crna volt a felesége). Nagyon új lehetett a szervezetben, mert szinte senkit nem ismert és senki sem ismerte őt. Állandóan tőlem kérdezgette: ez ki? Hozzá képest én bennfentes voltam. Valóban az egész kerületi bizottságot ismertem, sőt többeket a tartományból is, de engem is ismertek. Alighanem mégis felszólalhattam.

A másik mozzanat: a kalapom. Ekkoriban ugyanis minden valamire való vezető egyenruhában járt. Olyanoknál, mint például Németh Pali, a járási pártvezetőség első titkára, ez természetes is volt, hisz más öltöztéke egyszerűen nem volt. De az egyenruha valósággal divat lett, s ha egy katonablúz nem akadt — német, olasz, angol, amerikai vagy éppen magyar —, akkor legalább titovkát szereztek az emberek. S ha még ez sem sikerült, akkor a micisapka jelképezte a munkáskadert. Én pedig a kerületi USAOJ-értekezleten — horribile dictu, kalapban jelentem meg! Volt, aki még évek múlva is kuncogva emlékeztetett vissza: ugye te jelentél ott meg kalapban?!... Bizony én. Ehhez pedig tudni kell, hogy ez történelmi kalap volt, az első igazi felnőttes kalapom. Amikor én kisdiaikként tátott szájjal, sűrű sóhajtozások között néztem a ballagó vándiákokat a gimnáziumban, akkor még kötelezően görbebot is járt a kalaphoz. Az én kis diáksapkámon ekkor még egy vagy két ezüstfehér csík szerénykedett csupán, s hinni sem mertem, hogy valamikor eljutok odáig, hogy aransárgából is négy csík legyen rajta. De megértem, s ha közben a sapka változott is, a csíkozás szabálya nem: I—IV fehér csík jelezte az alsós, s ugyanennyi aransárga a felsős osztályokat. De mikorra a negyedik aranscsík is felkerült a sapkára akkorra már halálosan megunt az a diák, s alig várta, hogy a ballagás után a Palicsitóba hajítsa. Hogyisne, hisz kötelező volt a viselete. Ha olyan tanár látott meg hajadonfővel az utcán, aki úgy gondolta, hogy az ő lelkiismeretességén múlik a szent rendtartás érvényessége, feljelentette a diákot, aki ezért legalább osztályfőnöki megrovást kapott, ismétlődés esetén pedig halmazati büntetésként akár repülhetett is az iskolából. Ennek fele sem volt tréfa.

Az én nemzedékem ugyan görbebotot már nem vásárolt, de a kalap elmaradhatatlan volt. S most ide kívánczik, hogy ez már a második

„kalapkalandom” volt. Az első jó nyolc évvel korábban történt, ugyancsak Szabadkán. Tanévkezdésre gyülekeztünk a gimnázium udvarán, s onna venisanctéra mentünk (= ünnepélyes tanévnitó mise) a Teréz templomba. Hogy én hogy kerültem oda református létemre? Úgy, hogy ment mindenki, s azt gondoltam, az itteni rendtartáshoz ez is hozzátartozik. Mert természetesen azzal engedtek el otthonról, hogy szót fogadjál ám, kisfiam, nehogy visszaküldjenek. Bizony kevés volt akkor a továbbtanuló gyerek, kivált a magyarok között. Elöttem több mint tíz évvel érettségizett magyar fiú a faluból. Indultak ugyan többen is időközben, de vagy tanítóképzőbe mentek, vagy kibuktak. Emlékszem az egyik szomszéd fiúra, akiről már elhíresztelték a szülei, hogy fogtechnikus lesz. Aztán kibukott, s nyáron több gazda teheneit őrizte. A falu azon nyomban meg is fogalmazta a névjejét: X. Y. fogtechnikus és kurtacsordás! Ennél nagyobb szegény nem is érhetett gyereket, családot a faluban. Szóval, mentem én a venisanctéra szófogadóan, de a fejemen szép kis zöld vadászkalap díszelgett. Otthon ez mutatós viselet volt, s nem is lehetett mindennap a fejemre tenni. De ilyen ünnepi alkalomra... Bizony még az érettségi banketten is nagy sikert aratott vele egyik osztálytársam, mikor elmesélte. Nahát!...

Semmilyen írásos dokumentumot nem őrzök mozgalmi tevékenységemről, s csak emlékezetemre hagyatkozom, amely olykor egészen homályos, bizonytalan, és az élményeimre, melyek között e ki-kihagyó emlékezet kedve szerint mazsolálgat. Még ma is „határozottan” úgy emlékszem, hogy a bátyám egy héttel a Horthy-féle proklamáció előtt ért haza, előtte pedig néhány napot a partizánok fogságában töltött Szabadkán, helyesebben a vendéglátásukat élvezte. Nemrég viszont azt olvastam, hogy Szabadka ekkor még fel sem szabadult! Tehát? Nem tudom. A bátyámat már, sajnos, nem kérdezhetem meg, 83 éves édesanyám is úgy emlékszik, hogy vasárnap jött haza a nagyfia, mi a szomszédban szüreteltünk. Pedig a proklamációt otthon hallgattuk. Mégsem vasárnap lett volna az a szüret, csak a mi emlékünkből maradt meg így, mert nem csengett a kovácsüllő? S ha néhány napot kellett is a bátyámnak szobafogságban töltenie, az nekünk egész hétnak tetszett?

Mindeddig arra is „határozottan” emlékeztem, hogy a vajdasági antisziszta ifjúság (USAOJ) kongresszusa 1944 karácsonyán volt, 24-én kezdődött. Most meg kiderül, hogy 27—28-án! Ennek a dátumtévesztésnek azonban van magyarázata. Nekem ugyanis valóban 24-én kezdődött, s ezt azért is sokáig számon tartottam, mert ez volt az első karácsony életemben, amelyet nem a családdal töltöttem. Valóban: karácsony előtti napon keltünk útra — hányan is lehetünk? — a falu delegátusai a járási székhelyre: kocsin. Rendkívül kemény volt ez a tél, az egyik legmaradandóbb emlékem a mozgalombeli szereplésem első szakaszáról. A saját falunkból még elég jól voltunk elerestve, ami azt jelenti, hogy az alkalmi fuvaros subát is hozott, vagy vihettük a sajátunkat otthon-

ról, hisz a kocsis hazavitte aztán, ha mi továbbmentünk. A járási székhelyen éjszakáztunk, s másnap reggel megint csak kocsiikkal folytattuk az utat Szabadkára. Most már csak néhány lópokróc volt, s hogy még jobban fázzunk, csak úgy a kocsioldalon keresztül fektetett Deszkára ültünk, mert sokan voltunk, a kocsi meg kevés. Suba helyett meg néhány lópokróc volt az egész takaró. Hiába voltunk fiatalok, hiába ültünk vegeesen fiúk és lányok, ezzel a hideggel nem bírtunk. Időről időre leugráltunk a kocsiról, futottunk mellette, hogy egészen meg ne fagyjunk. Így érkezünk estefelé Szabadkára, ahol meleg vacsorával, meleg szálláshellyel vártak bennünket. De vajon mért haladtunk ellenkező irányban, kérdezhetné valaki. Hisz ennyi erővel, fagyoskodással éppen Újvidékre érhetünk volna, a kongresszus színhelyére. Hogy tudtuk-e, mért megyünk az ellenkező irányban, vagy csak természetesen tartottuk, hogy a kerület küldöttsége együtt induljon?

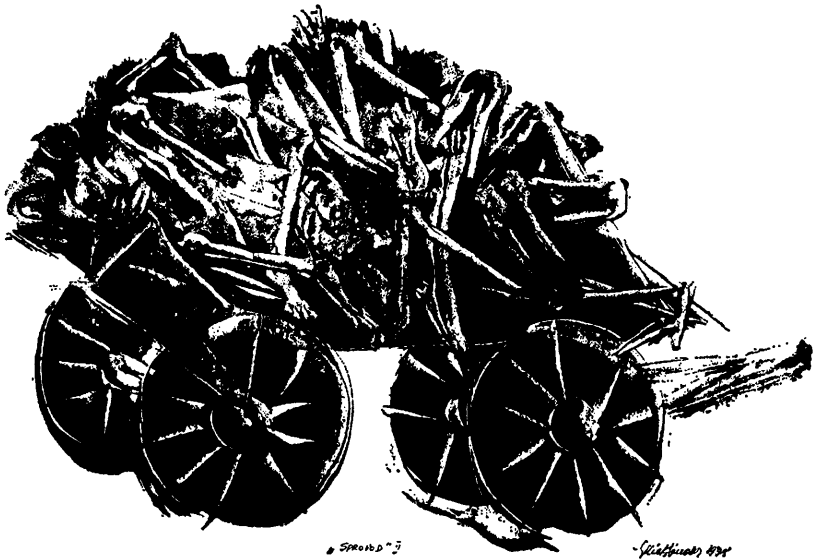
Másnap, ha volt, megoldódott a rejtély. Az ekkor már igen népesre növekedett kerületi küldöttség (a topolyai, a zentai és a szabadkai járásé) dalolva, nagy transzparenszekkel, zászlókkal vonult a vasútállomásra, mert mint mondták, különvonat visz bennünket a kongresszusra. Valóban ott is várt bennünket a különvonat, részben már felvirágozva, felzászlózva és transzparenszekkel felékesítve, de mi még igazítottunk rajta. Hogy el ne felejtsem: tehervagonokból állt a szerelvény. Igaz, csukott és csukható ajtókkal, de bizony marhavagonok. Hogy az minden fődél és csukott ajtó ellenére milyen hideg tud lenni, csak most tapasztaltam. A padlóréseken ugyanis kegyetlenül jött fölfelé a hideg. S minél nagyobb volt a sebesség, annál jobban fűjt. Szerencsénkre, nem haladt nagy sebességgel, és főleg nem ment hosszan megállás nélkül. Ti. még most sem Újvidéknek vettük az irányt, hanem Bajmoknak! Vasutas nyelven szólva, a különvonatunk minden állomáson és megállóhelyen megállt, s a Zombor—Palánka vonalon haladva minden helységből csatlakoztak hozzánk a küldöttségek. E megállásoknak elég hamar kialakult a programja. Minden állomáson népes csoport várta — ki tudja, hány órán át — a vonatot, mert az egész ifjúsági szervezet kikísérte a küldötteket, sőt sok helyen felnőttek is nagy számban voltak ott. Mi pedig leszálltunk, daloltunk, táncoltunk, így is védekezve a hideg ellen, s barátsággal fogadtuk közénk az új delegátusokat. A következő állomáson már ők is leszálltak, s ez így ment Újvidékig. Menetrend nem siettetett bennünket, így nem csoda, hogy az utazás egész nap tartott. Alkonyatkor értünk Újvidékre. Itt is éppoly vidáman, olyan hangos nótaszóval, jelszavak harsogása közepette vonultunk be a városba, ahogyan Szabadkán az állomásra mentünk. Remélem, nem keveredett e leírásba egy mákszemnyi cinizmus vagy öregemberes kajánság sem, mert akkor alapvetően meghamisítanám az akkori hangulatot, amely engem is teljes mértékben áthatott. Őszintén és hangosan lelkesedtünk. (Nemrég fordult meg a kezemben a *Vojvodina u borbi* c. könyv, s van benne egy fény-

kép a szabadkai küldöttek Újvidékre érkezéséről. Lehet, hogy tévedek, de mintha ott látnám rajta jómagamat is.)

Szállásunk a Nikolajevska porta középiskolai diákotthonában volt. (Ma naponta elhaladok az épület előtt munkára menet-jövet.) Szalma volt a padlóra terítve, s itt kellett helyet szorítanunk magunknak alvásra. Hogy plédeket kaptunk-e vagy hoztunk magunkkal, bizony már nem tudom. Egy topolyai magyar fiúval foglaltunk magunknak „ágyat” egymás mellett, s a kongresszus idején együtt is tartottunk. Az anyja Újvidéken élt (alighanem a Topolyán élő férjétől különváltan), s egy kiadós ebédre, majd igazi fürdésre vendégül látott bennünket. Úgy emlékszem, hogy mi ketten akkor, vagyis azokban a napokban, ellátogattunk a *Szabad Vajdaság* szerkesztőségébe is a Futaki utcába. Máig emlékszem egy karikatúrára, amely Zs. bácsit ábrázolta, s alatta egy bökkers arról szólt, hogy itt egyre csak várják, ő meg a (lelki)pásztor nehezen tud elszakadni a nyájától, vagy a nyája nem akarja engedni. Érdekes, hogy Gál Laci bácsit többször is vallattam erről, s egyáltalán nem emlékezett rá. Az viszont tény, hogy Zs. bácsi nélkül érkezett eredetileg a „négytagú” szabadkai különítmény, tehát hárman voltak a „négyek”. Hogy a késedelemnek más okai voltak, erről csak menderendát hallottam. Nem is az én dolgom kideríteni.

A kongresszusról alig néhány mozzanat üledett le az emlékeimben. Nagyon világosan emlékszem Žarko bácsi üdvözlő és eligazító szavaira. Remek szónok volt, s ehhez az orgánuma is megvolt. Szép baritonja tudott simogatni, de sújtani is, mint a szíjostor. S arra emlékszem, hogy egyetlen lélegzettel végiglelkeseztük az egész ülősszakot. A központi jelszó itt is ugyanaz volt, mint a kongresszust megelőző konferenciákon: Mindenki a frontra — Mindent a frontért! A felszólalók nagy része katona volt. Mielőtt beszédébe kezdett volna, elmondta, melyik egységből jött, milyen üzenetet hoz a front mögötti ifjúságnak, mit várnak tőlünk a harcosok, és számos példát hallottunk hősi helytállásról, a harcosok egymás iránti szolidaritásáról, nem utolsósorban az ellenség kegyetlenkedéseiről, gáztetteiről. S volt egy incidens is. „Műsoron kívül” és nem katonaruhában felszólalt egy fiatal, s kezdte a magyar megszállók kegyetlenkedéseivel, majd a magyarság példás megbüntetésének követelésével folytatta. Odáig ment, hogy a bajai háromszöget is visszakövetelte Jugoszláviának stb. Szavait néma csönd kísérte, de mi, magyarok bizony szorongva hallgattuk. Ám alighogy befejezte szónoklatát, szinte pattant a szónoki emelvényre egy egyenruhás fiatal. Minden szavát a leghatározottabban visszautasította, s hangsúlyozta, hogy ilyen nacionalista diverzió (lehet, hogy nem ezt a szót használta, de az értelme ez volt) megengedhetetlen ezen a kongresszuson, s a küldöttek ezt egyhangúlag elutasítják. Ekkor tört meg a dermedt csend, és hatalmas tapsorkán tört ki. Majd higgadt, logikus okfejtés következett. Név szerint elsorolta, kiket akasztottak elsőnek a magyar megszállók

Újvidéken, s ha egy magyar nevet említett (pl. Fellegit), akkor a „gyöngébbek kedvéért” nagy nyomatékkal hozzátette: magyar! Beszélte arról, hogy milyen sok magyar volt a mozgalomban a két háború között, majd rátért a Petőfi zászlóalj, illetőleg a brigád létezésére, harcainra. Most már ismét jó volt itt magyarnak lenni, illetve nem kellett miatta szorongani. Nem sokkal e felszólalás után következett éppen a Petőfi brigád egyik harcosának a felszólalása. Mint mindenki, szintén nagyon nagy tapsot kapott. De ha az iménti „válaszbeszéd” kimarad, nem tudom, hogy hangzott volna ez a nem kifogástalan szerbséggel elmondott beszéd. Így a nyelvi botlások még csak fokozták a szimpátiát iránta.



Glid Nándor: Halálmenet II., 1978

## AZ ELSŐ SZABAD MÁJUS

SÁROSI KÁROLY

*A negyven évvel ezelőtt történetekre visszaemlékezve, az emlékezés újjai sokszor már homályban tapogatóznak. Halványulnak az emlékek. Az eseményeknek csak részletei elevenednek meg bennünk, ismerős arcok ismeretlenségbe vesznek, dátumok és percek hullnak ki emlékezetünkéből, s csodálkozva kérdezzük önmagunktól: ennyi felednivalója van az embernek?*

*De vannak emlékek, amelyek az idő távlatában egyre élesebbé, gazdagabbá válnak, és egyre többet jelentenek számunkra.*

*Zidani Most, 1945. május 9.*

Hárman állunk a régi kőhídon: Ilija Vasić, a II. zászlóalj politikai biztosa, Pero Sirovica, a parancsnok és én.

Pihenünk.

A korlátra hajolva hallgatom a mélyről jövő csobogást. A Savinja siet a Szávába. Apró hullámai átfutnak vagy meg-megtörve bukdácsolnak a köveken. Lent szürkén és zölden búvik meg a félsötét, de fölöttünk, fent a magasban, a kék égen és a környező hegyek lejtőin a tavasz már kibontotta színeit és fényeit.

— Érdekes ez a csönd — mondja Ilija.

— Érdekes — mondja Pero, a parancsnok.

— Én a háborúban mindig a csöndtől félek legjobban — gondolkodik hangosan, maga elé ejtve a szavakat Ilija. — Ha nem jönne lentről ez a csobogás, egyetlen hang, parányi nesz sem törné meg a csendet, Félek, vihar előtti csend ez. Ma még meggyűlik a bajunk a németekkel.

Nem szólok közbe, nem avatkozom beszélgetésükbe. Nem azért, mintha nem illene vagy nem lenne mondanivalóm. Inkább fáradt vagyok, bágyaszt ez a tavaszi napsütés is, nehezemre esik a beszélgetés. Egykedvűen nézem a víz játékát, és az otthoniakra gondolok. Meg arra, hogy milyen eget rengető dolgok is történtek velem az utóbbi fél esztendőben. Tizenhét évesen több mint százan jelentkeztünk Feketicrsől a Petőfi brigádba, majd onnan különböző brigádokba kerültünk, tűzkeresztségből tűzkeresztségre, s lám, most már csak négyen vagyunk itt

együtt a XVII. Szlavón Rohambrigádban. Dorogi Ferenc, Pásztor Sándor, Sándor József és én. Sándor József ugyan nem született feketicsi, de feketicsi szálláson béreskedett, és őt is befogadtuk magunk közé. Ők hárman, egy kicsit félrehúzódva ott ülnek egy rügyét bontogató vadkörtefa alatt. Vadkörtefa? Mindenféleképp az lehet. Ülnek és beszélgetnek. Ősszel még elvetettek otthon. A tavaszi vetés és a többi munka már elmaradt. Vajon ki arat az idén otthon, és lesz-e egyáltalán aratás? ...

Felegyenesedem a kőkoralátról, és elindulok feléjük. Mi minden jóban és rosszban együtt voltunk eddig. Most is egy zászlóaljban, egy században, egy szakaszban és egy rajban vagyunk. Félúton megállok. Puskámra támaszkodok, és úgy nézek a hídról a rákanyarodó útra. Rajparancsnokunk, Branko Simić fut felénk, és valamit kiabál. Jobbjában puskáját rázza, és torkából rekedten tör fel a hang, úgy kiabál. Nem értjük.

— Mi baj, Branko? — kérdezi Pero, a parancsnok.

Branko már felér a hídra, egyre kiabál, üvölt valami.

— Az istenedre, nyögd ki már végre, mit akarsz! — kiált rá most már Ilija is türelmetlenül. Ilija, a politikai biztos, ez a zágrábi fémmunkás, akiben a nyugalom öltött emberi formát, most már ő sem bírja cérnával. — Mi történt? — kérdezi tőle.

Brankótól még mindig nem tudunk meg semmit. Csőre tölti a puskáját, és elsüti. A nagy csöndben ez az egyetlen lövés visszhangozva remegteti meg a sziklákat. Ismét csőre tölt, újabb lövés. Egy más után öt lövés dördül. Akkor szétárja a kezét, a híd kőkoralátjának dől, és tisztán, hallhatóan, szótagolva mondja:

— Vé-ge a há-bo-rú-nak... Halljátok, értitek, vége a háborúnak!

— Branko, ne bolondozz... — mondja bizonytalanul Ilija, mint aki hiszi is meg nem is.

— Vége a háborúnak! Értitek? Vége a háborúnak! Most érkezett a hír. A rádiós tiszttől hallottam. Ő is mindjárt itt lesz. A németek le tették a fegyvert. Németország kapitulált.

Branko ledobja puskáját a földre. Felugrik a kőhíd poremére, és ismét elkiáltja magát:

— Vége a háborúnak! Értitek? Béke! Béke!

Azután lecsatolja derékszíjáról a nyeles német kézigyánátiot, aktivizálja, háromig számol, és levágja a mélybe. Hatalmas dörrenés. Branko a dobástól meginog, Pero odaugrik, hogy elkapja. Késő. Mint a szárnyaszegett madár, úgy hullik Branko a Savinja köves medrébe. A sűrű és zöld félhomályt befesti piros vére.

A háború nagyon sok életet oltott ki.

Branko a béke első halottja.



Zágráb, május 15.

A II. Jugoszláv Néphadsereg 45. és 28. hadosztálya, déli irányból előrenyomulva, május 8-án reggel elérte Zágráb külvárosát, majd 11 óra körül, együttműködve a városban tevékenykedő partizánosztagokkal, megkezdte a város felszabadítását. Még aznap délután megérkezett a 39. hadosztály is. Ezeknek a hadosztályoknak az I. Jugoszláv Néphadsereg egységeivel karöltve sikerült rövid idő alatt megtörniük az usztasák ellenállását, és május 9-ére virradóra felszabadítaniuk Horvátország fővárosát.

Ezzel egyidőben a III. Jugoszláv Néphadsereg egységei, amelyek közé tartozott a mi brigádunk is, a Dráva és a Száva között előrenyomulva, szüntelen harcban a német és az usztasa egységekkel, május 7-én elfoglalta Varaždint, május 10-én Maribort, és május 12-én Dravogradnál elérte az országhatárt.

A mi brigádunk, a XVII. Szlavón Rohambrigád május 10-e és 12-e között Maribortól északra tanyázott, s csupán kisebb tisztogató harcokban vett részt. Hivatalosan már véget ért a háború, és a szérszört ellenjéges egységek egymás után adták meg magukat.

Ekkor váratlanul küldönc érkezik a brigád parancsnokságára. Május 12-e, délelőtt 9 óra. Rövid, határozott parancs: a másokik zászlóalj azonnal forduljon vissza, és erőltetett menetben induljon a felszabadított Zágrádba.

Mariboron és Ptujon át indulunk Zágráb felé.

Legalább százhusz kilométert kell megtennünk.

De miért ez a nagy sietség? Mi történhetett Zágrábban? Négyen, feketicsiek egymásra nézünk, tanakodunk, de sem egymástól, sem a többiekől nem kapunk erre a kérdésre feleletet.

Hát akkor induljunk! Puskánkat keresztbe vetjük a vállunkon. Így könnyebb a menetelés, és tempós lépésekben elindulunk a többiekkel. A kigyózva haladó menetoszlopot a zászlóalj parancsnoka és a politikai biztos vezeti. Nem gyalogosan. Ők már lovon ülnek. Viszamaradt német katonalovon parádéznak.

Négyünknek egyetlen pokróca, s mindig egymást felváltva vesszük. Most Sándor Józsefen a sor. Jó keményre összetekeri, a két végét összeköti, és úgy akasztja a nyakába.

Erre a pokrócra nagyon büszke vagyok. Amikor Zomborból elindultunk a frontra, még mindegyikünknek volt pokróca. Egészen Našićéig. Ott ért bennünket az első német repülőátadás. A német vadászgépek alacsonyan szállva gépfegyvereztek bennünket, s bizony egyikünknek sem volt mindegy. Nekem se. A nagy riadalomban futott mindenki fedezéket keresni. Csoda-e, hogy amikor véget ért a támadás, és amikor lassan összeverődünk, négyünk közül csak az én pokrócomat találtuk. Ott lógott a nyakamban, szépen összetekerve, mint most Sándor József

nyakán. Nem lélekjelenlétemnek köszönhetően, hanem egyszerűen azért, mert míg egy bokor mögött lapítottam, nem esett le a nyakamról. Hogy a pokrócom nem vészett el, ezt a három feketecsi bátor magatartásomnak nyilvánította. Én hallgattam, nem akartam őket kiábrándítani.

Sándor József jobbra-balra tekinget, forog a feje a pokrócgyűrűben. Valamiben töri a fejét. Nem sokáig kell várnom, hogy megüdjám, mi-ben. Zlatoličje felé közeledünk, még a Dráva völgyében menelünk, ahol gazdag kaszálók, legelők és frissen szántott sötét földtáblák váltogatják egymást, amikor hirtelen megragadja a karom:

— Nézd! — súgja. — Ott, jobbra, látod azt a lovat?

Látom, hogyne látnám. Egy elhagyott német katonaló, egy magányos szürke legelész nem messze tőlünk, olyan nyugalommal, mintha ez a hivatalos béke első napjaiban a világ legtermészetesebb dolga lenne.

— Fogjuk meg! — mondja Sándor József, ami szintén természetesen hangzott, mert hát ő volt mindig a kezdeményező. — Fogjuk meg, és lovagold meg! — Ez szintén természetesen hangzott az ő szájából, mert kezdeményező kedve az ugyan volt bőven, de soha semmiért sem mert felelősséget vállalni. Illetve, nagyon sokáig nem mert. Lassan, nagyon lassan oldódott benne a béressors, hogy a béresnek sohasem lehetett igaza, s ezért, amikor kezdeményezett, a végrehajtást mindig ránk bízta.

Pedig mit nem adott volna a volt béres, hogy megülje ezt a szürke lovat! Mégis, amikor egy kis baráti beszélgetés után a lóra ráterítette a pokrócot, és villanydróttal rákötözte, s amikor szintén villanydrótból készített nagy szakértelemmel zablakarikás szájvasat, két zablapálcát, és amikor ebbe befűzte a szintén villanydrótból készült kantár pofaszíjait, akkor a legtermészetesebben mondta:

— Gyere ide, majd felsegítelek!

Életemben akkor ültem először lovon.

A zászlóalj menetoszlopa már jól elől járt.

— Indíts! — mondta Sándor József, és a ló tomporára csapott.

A ló megindult, először lassú tempóban, majd mind gyorsabban ügetett. Nem tudom, a ló száját vágta-e jobban a villanydrót-szájvas, vagy az én kezemet a kantár. Számomra ez volt a kisebbik baj, a nagyobbik ott kezdődött, hogy a ló egyre ügetett, nyomakodott előre a menetoszlop mellett, s mivel a lovaglásban nem volt semmi tapasztalatom, nem tudtam úgy szorítani a combommal és átvenni az ügetés ritmusát, hogy ne verjem a fenekem kegyetlenül a ló pokróccal borított hátgerincéhez. Csontos, sovány ló volt. Az utóbbi időben rossz kuszon tartatták.

Azt a fájdalmat, amit én kiállottam, azt talán nem is lehet leírni. És ez a fájdalom az egyenletes ütésektől állandóan növekedett, és egyre kibírhatatlanabbá vált. Húztam, ráncigáltam a kantárt, de nem használt semmit. A ló fel sem vette, csak ügetett, ügetett előre. A harcok jót mulattak rajtam, és még gyorsabb ügetésre nógatták ezt a

csontkolosszust. Már a menetoszlop elejére értünk, már eltagytuk a zászlóalj parancsnokát és a politikai biztost is. A szürk: tovább ügetett, s aztán furcsákat kezdett horkantani. Bennem úgy dobolt a fájdalom és a ló horkantása, hogy már se nem láttam, se nem hallottam. Zúgott a fejem, fájt mindenem. Sem időben, sem térben — sem akkor, sem most — nem tudom felmérni, hogy meddig tartott ez a kínszenvedés. Talán fél óráig tarthatott az egész, s akkor olyan váratlan és furcsa véget ért, amilyenre egyáltalán nem számítottam. Ez a sokat szenvedett és kiéhezett gebe, amelyet valamilyen beidegződött háborús parancs űzött, lecsapta fejét, egyet pördült, engem az árakba penderített, majd mintha teher alatt roskadt volna össze, élettelenül' elnyúlt a földön. Hogy valami megszakadt benne, s attól lehelte ki páráját, azt nagy sokára Sándor József állapította meg nagy szakértelemmel, amikor végre utolért:

— Megszakadt, belészakadt a lélek — így Sándor József nagy és szomorú bölcsességgel.

Még szerencse, hogy volt egy betegszállító szekerekünk. Arra mászok most fel a politikai biztos nőgatására. Jó néhány órának kell eltelnie, mire ismét tudok, előbb támolyogva, majd rendesen lépegni.

Tizennegyedikén este érkezünk meg Zágrábba. A város nyugodt, de sötétek, kihaltak az utcák. Szinte valamennyien most járunk életünkben először ebben a városban, és ha a fáradtságtól, az éhségtől, a ránk ragadt piszoktól és zubbonyaink és nadrágunk varrásában sorakozó tetvektől elgyötörten alig vonszoljuk is magunkat, mégis, amennyire erőnk-től telik, kíváncsian fordítanánk fejünket a látnivaló felé, ha láthatnánk valamit a házak sötét körvonalain kívül.

Hatalmas, furcsa, vastraverzes csarnokban kapunk éjszli szállást. Végignyúlunk a szalmán. Mi négyen szorosan egymás mellé fekszünk, és keresztben derekunkra takarjuk a pokrócot. Melegít a szalma, melegít a pokróc, melegít a sok emberi test kigőzölgése, és melegít lábunkon a vastag harisnya meg a rátékert kapca.

Reggel, amikor felébredünk, elterjedt a hír, hogy a németek és az usztasák tegnap Zágráb, Maribor, Dravograd és Zidani Mos: érségében is teljesen beszüntették az ellenállást, az utolsó egységek is megadták magukat, és ezzel Jugoszláviában ténylegesen is befejeződött a háború. Ebből az alkalomból ma Zágráb főterén hatalmas népgyűlés, vagy ahogyan mindenki mondja: „miting” lesz, és talán Tito, a főparancsnok is megérkezik.

Tito...

Ízlelgetjük a szót. Számunkra ez a szó legendát jelent.

Milyen is lehet ezzel a legendás szóval jelzett katona, és milyen ember?

Nagy az izgalom a csarnokban, a csarnokon kívül és mindenütt az utcákon.

A csarnok előtt hatalmas hordókban, kazánokban gőzölik a ruhákat,

az alsóneműket is, mellettük teknőekben, lavórokban és vödörökben mosakodnak a harcosok, s ami a legfontosabb, szappannal! A borbélyok borotválják. Egyszerre öt borbély izzad, küszködik a borotvás állakkal.

A zászlóalj lassan emberi formát ölt. Még tű és cérna is előkerül valahonnan, és szorgalmasan varrogatjuk, húzzuk össze a szakadásokat a blúzban és a nadrágon.

Négyes oszlopba sorakozunk fel, és úgy indulunk a város központja felé. Nótaszóval menetelünk. Vidám a zászlóalj, vidámak az emberek a kapualjakban és az ablakokban, vidámak a zöldellő fák az utcáson, s nekünk úgy tűnik, hogy még a borongós ég is vidáman borul a felszabadult város fölé, s minden szöglet, kő, és fűszál a járdák szélén mintha ezt suttogná felénk:

— Béke, béke, béke...

A város főtere közelébe érve — ahol már egyre több, transzparensket vivő férfival, civilvel persze, nővel és gyerekekkel találkozunk — állj! vezényszó hangzik, s innen már kisebb csoportokra oszolva vegyülünk el a civilekkel és más egységek harcosaival.

Mire a főterre érünk, ott már akkora a tömeg, hogy szinte mozdulni sem lehet. Felemelő ez a tömeg, s micsoda erő lakozik benne. Akkor érezzük, amikor játékosan megmozdul, s közben jelszavak vegyülnek tapsal, énekszóval és a hangerősítők hangjával.

Biztonságérzést keltő elvegyülni ebben a tömegben, és élvezni a békét, a békét jelentő új életet. Egy kicsit, vagy talán nagyon is, bánt bennünket a főter neve: Jelačić tér, és a téren Jelačić báró, horvát bán, Habsburg-császári tábornagy lovas szobra. Zavar bennünket, de reméljük, hamarosan eltűnik innen, ahol a testvériség és szabadság szele fújdogál.

A tömeg türelmetlenül várja, mikor jelenik meg Tito elvtárs, a főparancsnok. Valaki beszél, a hangszórók hozzák telénk a béke üzenetét, de nem Tito hangja ez.

Később tudjuk meg, hogy Tito csak május 21-én beszélt a felszabadult Zágráb népéhez.

Úgy gondolom, biztonsági okokból. Bár Zágrábban teljesen felszámolták már az ellenséges erőket, egy-két elvetemedett usztasa orvlövész azért megbújhatott még valahol.

*Kalnik, május 17—18.*

Újra váratlan parancs: a II. zászlóalj harmadik századának első szakasza azonnal induljon Medvednicán és Zagorjén át Varaždin felé. Nem tudjuk, miért, és azt sem, hol lesz a végállomásunk, de azt rebesgetik, hogy ismét áthelyeznek bennünket, talán határőrszolgálatra.

Május 17-én reggel öt órakor indulunk, és az első hosszabb pihenőt délután Kominban tartjuk. Jobbra tőlünk, a széles völgyben a Lonja

folyócska kanyarog, balra, a falu előtt legelőkkal és szőlőkkel teletűzdelt dombok és enyhe lejtésű hegyoldalak. A szőlőkben itt-ott csöszkunyhók, présházak, de takaros családi házak is vannak. Felkanyarodunk az egyik házhoz. Megszomjajztunk. Vízet kérünk. Itt, ennél a háznál tartjuk a délutáni pihenőt.

Meglep bennünket, hogy senki nem jön elébünk, amikor bekiáltunk a nyitott ablakon: Hahó, van itt valaki? És kutyaugatás sem hallatszik. A ház mögé, az udvar felőli részhez kerülünk. Ott van a kút is. Kerekes csöveskút. Megforgatjuk a hatalmas vaskereket, csorog a víz, egymás után kerülnek elő a csajkák. Csajkából iszunk, és csak azután fogunk hozzá a kulacsok megtöltéséhez. Hosszú út áll még előttünk, üres kulacs-csal nem folytathatjuk a menetelést. A szakaszparancsnok félórás pihenőt rendel. Leheveredünk a fűre, van, aki a lépcsőre telepszik, van, aki egyszerűen hanyatt dől a fa alatt.

Sándor József nem lenne Sándor József, ha nem kíváncsiskodna. Kopog az ajtón. Senki sem felel. Belép. Megáll, és lassan szoktatja szemét a félhomályhoz. Kint süt a nap. Igazi békés tavaszi napsütés, igazi ragyogás, és az ehhez szokott szem most egy ideig hunyorog, s csak azután képes valamit meglátni. És most már meg is pillant valakit Sándor József. Egy embert a rakott tűzhely mellett. Az ember előtt teli, tömött zsák. Abból szedeget valamit, és egykedvűen rakja a tűzre.

— Jó napot! — köszön Sándor József, de az ember nem fogadja köszönését, talán nem is hallja, nem is látja a belépőt, és tovább szedegeti a zsákból a papírféléket, és egykedvűen tüzel vele.

Sándor József csak most döbben rá, hogy mit csinál ez az ember, és nem akar hinni a szemének és az ép eszének sem.

— Gyere csak be! — szól ki az ajtón.

Belépek, és látom, hogy egy ember, kalapját mélyen a szemére húzva, ül a tűzhely mellett, a tűzhelynek nyitva az ajtaja, benn lángol a tűz, és arra egykedvűen rakja az előtte lévő zsákból a papírbankókat, az ezres vagy talán még nagyobb kunákat.

— Szegény ember, talán megbolondult — mondom Sándornak.

— Szegény?! —

Felrezenünk az idegen hangra. A hang irányába nézünk, és csak most látjuk, hogy a sublót mellett a sarokban egy legényke kuporog.

— Itt lakom a szomszédban. Ájtöttem hozzá egy kicsit tanyázni, de nem lehet vele beszélgetni. Megbolondult — mondja a világ legtermészetesebb hangján.

— Megbolondult? — nézzük mind a ketten csodálkozva az embert, aki, mintha mi a világon sem lennénk, továbbra is rakja a papírbankókat a tűzre.

— Igen, elvesztette az eszt.

— Mitől vesztette el? — kérdezem.

— Hosszú mese ez . . .

— De mégis...

— Krivec bátyám, hagyja már abba! — rivall az emberre. Annak egy pillanatra megáll a keze a levegőben, de aztán, mint aki nem jól hal-lotta a figyelmeztetést, újra nekifog a munkának, és tempósan rakja a pénzt a tűzre.

— Kár a gőzért — mondja a fiú. — Úgyse hagyja abba, amíg a zsák-ban tart.

— Szóval, mi történt vele?

— Krivec bácsin ez a ruha, amelyik most rajta van, ez az egyetlen rendes ruhája. A háza, az új, szép is, a szőlője... az övé a legszebb a környéken, és a pincéje... — nagyot sóhajt a fiú. Azt aztán meg le-het nézni! Annak igazán nincs párja! De a többi, az semmi. Az szart se ér! Nézzék a bútort! Csupa szedett-vedett darab. Se felesége, se gye-reke, se anyja, se apja; egyedül él ebben a házban. És képzeljék! Az elmúlt négy évben, a háború alatt meggazdagodott. Meggazdagodott?! Mindenét: a gyümölcsét, borát, kukoricáját, mindenét, amije csak volt, pénzzé tette. Látják ezt a zsákot? Ebbe rakta, rakosgatta, és éjjel pet-róleumlámpa fénye mellett számolgatta a pénzt. Nála pénzért min-dent lehetett kapni; annyi pénze volt, hogy megvehette volna lassan a fél határt. Persze ingyen senkinek semmit nem adott. Minek adott vol-na? Azt már nem! Dolgozzon meg mindenki a pénzért, egyre csak azt hajtogatta, ha valaki kérni jött hozzá. És most? Itt van ni! A négyévi zsugoriság, ez a zsák pénz nem ér többé semmit. Ez egy halom papír, és semmi más. Csak rakja, rakja csak, Krivec bátyám!

Kifordulunk a konyhaajtón a pitvarba. A szakaszparancsnok már in-dulásra buzdítja a harcosokat. Lassan lekanyarodunk ismét az útra, és elindulunk Novi Marof felé. Már teljesen ránk sötétedik, amikor oda-érünk. Csak a ritka felhők közt bujkáló hold ad egy kis világosságot.

Békés májusi, igazi szabad békés májusi este borult ránk, és mi Novi Marofon éjjeleztünk. Én Krivec bácsival bajlódón álomban, a többiek mélyeket szuszognak. Sándor József és Dorogi Ferenc egymást átölelvé alszik. Ők már otthon járnak a Telecskai-dombok alatt a Krivaja partján.

Másnap délelőtt a legszebb délelőtt ebben a felszabadulás utáni éle-tünkben. Kétórás gyaloglás után megérkezünk Varaždinske Toplicére. Elsőként egy usztasakaszárnya fogad ugyan bennünket a falu szélén kiégett, kormos ablakszemeivel, de mellette, a házak mögötti dombol-dalról félcsovökből forró víz folyik a kivájt kővályúkba. És a vályúk mellett feltúrt szoknyájú asszonyok állnak a meleg vízben; fehérlik a térdük, a lábszárukon csillámokat szór a ráfröcskölő víz, és gyorsabban dobog a szívrünk, ha arra nézünk. Hogy szépek voltak-e vagy sem, azt nem tudom, de hogy fiatalok voltak, s mi azt hittük, a világ legszebb asszonyai, az még mindig holtbiztos.

Mi kell egy háborút átélt katonának? Az itt mind együtt volt: meleg

víz, jó reggeli és fehér térdű asszonyok. És utána, amit talán csak filmben láthat az ember vagy mesében, meleg fürdő!

Rövid pihenő után megreggelizünk, majd irány a fürdő. Akinek nem jut kád, az a négyszögletes medencében lubickolhat. Nem volt nagy a medence, úszni nem is lehetett benne, de egymást lefröcskölni, a fürdőmester legnagyobb bánatára, azt igen. És milyen érdeseken csörög a víz a fülünkben, amikor alábukunk! Jó volt a fürdés, de minél tovább voltunk benn, annál inkább elhagyott az erőnk. Itt, Varaždinske Toplicén fürdés után legjobb az alvás, a pihenés.

Javában lubickolunk, és ekkor ismét riadó! Azonnal ki a vízből, megtörölközni, felöltözni, és teljes felszerelésben letérni az útirányról, és fel Kalnikra!

Gyalogolt már valaki egyórás meleg fürdő után? Ha igen, akkor tudja, mit jelent utána futólépésben nyolc kilométert megtenni, majd még két órán át mászni fel a hegyre hol erdei ösvényen, hol a fák közt, hol erdei patak medrében.

Csak itt tudtuk meg, hogy fent a Kalnik csúcsán, az erdei házban megölték az erdészt, levágták a tehenét, és azok a valakik, valahol az erdőben nyomtalanul eltűntek. Usztaák voltak, mondták az emberek, akik útbaigazítottak bennünket.

Megtaláltuk az erdei házat. Az ajtóban ott feküd véresen az erdész. A háza előtt temettük el.

A tehene is ott feküdt a házikó előtt. Csak a két hátsó combja hiányzott. Csak a két combot vitték magukkal. Több mint valószínű útközben nyúzták le róluk a bőrt, mert nem láttuk sehol.

De mégsem tűntek el nyomtalanul. Az árulkodó nyomok egy forráshoz vezettek, le egy völgymélyedésbe, ahol összeborultak a fák, és ahonnan számukra többé nem volt visszaút.

## PORSZEMEK A GYŐZELEM USZÁLYÁBÓL

S A F F E R P Á L

A győzelem olyan fogalom, amely a közhasználatban nem mindig világos. A győzelemnek ugyanis a közhasználatban általában pozitív a csengése, és, közvetve vagy közvetlenül, a jobb és az öröm fogalmakat párosítják vele.

A valóságban ezeknek a fogalmaknak nincs túl sok közük egymáshoz. Aki győz, nem feltétlenül jobb a legyőzöttől, még csak nem is biztos, hogy erősebb, lehet, hogy csak szerencséje volt. Ami pedig az örömet illeti, a győztes, ha igaz ember, győzelmének csak ritkán örülhet maradéktalanul.

Mindezek és még sok más bizonytalanság miatt, minden győzelem valamiféleképpen áldozatul esik az idő fogának: átalakul, a fénye elhalványul az emlékezetben, és nemegyszer megesik, hogy az utód számára már nem azt, vagy nem egészen azt jelenti, amit az elődnek jelentett.

Így valahogy állunk a fasizmus feletti győzelemmel is. Az évfordulónkon a cikkek, megemlékezések egyre gyakrabban csak a második világháborús győzelmet emlegetik, jobbik esetben a szövetséges hatalmak győzelmét Németország felett. Következésképp, tíz mai fiatal közül kilenc nem tudja, hogy ebben a háborúban melyek voltak a „tengelyhatalmak” még kevésbé, hogy kik voltak a szövetségeseik.

Elfelejtjük, vagy pusztán kényelemből, az egyszerűség kedvéért elhallgatjuk, hogy a második világháborúban a szabadságvágy és humanitás győzedelmeskedett a rabság, gonoszság, a nemzeti és faji gyűlölet világá fölött, és hogy ez a lényeg, függetlenül attól, hogy a győztes szövetséges hatalmak politikai céljai nem voltak egészen azonosak.

Ezzel pedig a fontosabbik részt hallgatjuk el, mert a katonai győzelem a második világháborúban, különösen az utókor szempontjából, a dolgoknak lényeges, de csak kisebbik része.

A mai nemzedékek szempontjából sokkal fontosabb az erkölcsi, politikai győzelem, amelynek következményei (társadalmi, politikai, gazdasági, tudományos, erkölcsi és lélektani következményei) felülmúlnak a világtörténelemből ismert minden eddigi változást.



És még valami. A fasizmus feletti győzelemnek azt a lényeges vonását, hogy az emberség összefogása volt az embertelenség ellen, már csak azért sem szabadna elhallgatni, mert a mai, hatalmi tömbökre osztott, atomkataklizmával fenyegető világban is ez az összefogás a reménység alapja.

Nincs ugyanis más választásunk, mint hinni az emberiségnek abban a képességében, hogy történelme kritikus pillanataiban a lét vagy nemlét határán, felül tud emelkedni önmagán, úgy, ahogyan, szembekerülve az emberirtó fajgyűlölet sötétségével, a második világháború idején tette.

És hogy az a felülemelkedés létező, mélyben munkáló társadalmi erő, hogy nem csak a kormányok, a politikai vagy katonai agytrösztök szintjén jelentkezett, hanem jelen volt az emberekben, a „közkatonákban”, szinte a maga teljes forradalmi következményrendszerével, az ma már nem kétséges.

Magam is ezt szeretném alátámasztani két kis porszemnyi emlékkel, amelyet valaki valahol talán majd besorol, ha máshova nem, hát az ember alapvető jóságának bizonyítékai közé.

\*

A jó győzelmének igazi értelmét, azt hiszem, Horgoson, egy falusi házban fogtam fel először, 1944 decemberében, amikor a frontokon még dúltak a harcok és a hivatalos győzelem még messze volt.

Hosszú vándorlás után érkezünk ide, néhányan, különböző börtönökből szabadult rabok. Voltak közöttünk, akik országokon küzdöttek át magukat, bujkálva, meghúzódvá és megalázkodva, ha kellett. Valamennyien szinte művészei voltunk az észrevétlenül maradásnak. Egyetlen gondunk volt, hogy, ha már elhaladt felettünk a front és névlegesen szabadok lettünk, semmivel se hívjuk fel magunkra a puskát hordó emberek figyelmét, még kevésbé azokét, akik, valahonnan előbújva, írászalt kerítették maguknak, és a mögül gyakorolják az új hatalmat. Ezek minden fegyveresnél veszélyesebbek voltak.

Mert hiába vonult át a front, mi gyanús idegenek maradtunk ezekben a világokban, és mesénket arról, hogy börtönből szabadultunk, hogy hazafelé megyünk, mindenütt hümmögve fogadták.

Papírjaink nem voltak, semmilyen hatalom nem állt jót értünk, tehát teljesen védtelenek voltunk.

Talán ezért volt az, hogy minden újdonsült hatósági ember kiváló alanynak tartott bennünket sehonnaiakat, hogy rajtunk gyakorolja még zsenge hatalmát. Ilyenkor csak a futás segített.

Szerencsénkre, a telefonok akkor még nem működtek.

Mire így megérkeztünk Szegedre, már mindegyikünknek fogytán volt az ereje. Pedig a szegedi vasútállomásra indultak álmaink vonatai délnyugatnak — hazafelé.

Az otthon közelsége vakmerővé tett bennünket. Hiába volt az őrség, mi belopózkodtunk a vasútállomásra, és hiába kiabáltak a vasutasok, felkapaszkodtunk egy már mozgó tehervonatra. Úgy éreztük, hogy ez a vonat, ha már kifelé jár a szegedi állomásról, Szabadka felé tulajdonképpen a mi vonatunk és nem parancsol nekünk senki.

Azután megérkeztünk Horgosra.

A szerelvényt félig katonaruhába, félig civilbe öltözött fegyveres emberek vették körül, és hiába bújtunk a vagonok, fékezőfülkék mélyére, egyszerűen felszóltak, hogy szálljunk le.

Nyugodtan mondták ezt, mintha az lenne a világ legtermészetesebb dolga, hogy a tehervonaton, decemberi zimankóban potyautasok bujkálnak.

Nem mi lehettünk az elsők.

Mi pedig leszálltunk. Valamennyien. Nekünk, a menekülőknél, akiknek addig minden felszólításra első gondolatunk a szökés volt, most valahogy természetesnek látszott, hogy ennek a nyugodt felszólításnak eleget kell tenni, hogy ez nem rejt veszélyt.

És amikor bekísérték bennünket az állomás melletti épületbe — valamikor talán kocsmá lehetett —, a nagy, túlfűtött terembe, egy őszhajú ember elé, akinek a karján valami rangjelzés csillogott, annak is olyan magabiztosan mondtuk el a kálváriánkat és hogy kik és mik vagyunk, mintha az lenne a világ legtermészetesebb dolga, hogy ez a csillagos ember el is hiszi, amit mondunk — hiszen végre itthon vagyunk.

Hogy ez milyen szörnyű naivitás volt, arra az ember csak akkor döbben rá, ha utólag olvassa, hogy mi minden kavargott azokban az időkben itt nálunk is a front mögötti területeken.

És mégis igazunk lett.

A csillagos ember nevetett, bár látszott rajta, hogy hiába mesélünk, fogalma sincs róla, mi történt Szabadkán kilencszáznegyvenegyben, és csak annyit mondott:

— Jól van, fiúk, okmányotok ugyan nincs, de azért hiszek nektek. Menjeteek szépen haza, és jelentkezetek. Szükség lesz rátok.

Ekkor éreztem először, hogy szabad vagyok és a győztesekhez tartozok.

De éreztem még valamit:

A négyesztendei raboskodás alatt sokféle győztesrel ismerkedtem meg, nagyokkal, kicsikkel és egészen aprókkal, de valamennyinek közös vonása volt, hogy parancsolni, uralkodni, nyomorgatni, kérkedni akart, és ebben látta a győzelme értelmét.

Ez az ember viszont, ez a győztes, aki ott ült velem szemben a kopott asztalnál, nem akart kérkedni, sanyargatni, csak egyszerűen megérteni — és segíteni, ha lehet.

Hat hónappal később, Belgrádban, még egyszer találkoztam a győztesekkel és a győzelemmel:

Langyos május este volt, és a főteret, a Terazijét, elárasztották a kiemenős katonák. Akik már régebben voltak a városban, azok rendszerint lányal sétáltak, az újonnan jöttek pedig, tekintetükben a frontok rémséges tüzeivel, csoportokba verődve járták a teret, és bámulták a hihetlent: hogy égnek a lámpák, nyitva vannak a vendéglők, és működnek a mozik. A villanyoszlopokra aggatott hangszórókból pedig zene szólt, és egybeolvadt a tömeg zsongásával.

Azután a zene elhallgatott, és a hangszóróból valami recsegő beszéd hallatszott, de nem törődött vele senki — a fiatalság önmagával volt elfoglalva —, mindaddig, amíg a tér közepén kiabálás nem támadt, hangos éljenzés, és a tömegben, mondattöredékekben, de pillanatok alatt végigfutott a hír:

Németország...  
 ... kapituláció...  
 vége a háborúnak...  
 ... béke...

Előbb csend lett, elhalt a moraj, azután egyszeriben dörgés, csattogás keletkezett a téren. Ahány pisztoly volt, az mind az égnek emelkedett... és mintha nekik felelnének, lentről, a Száva-partról a léghárító ütegek nyomjelző lövedékei húznak fényes csíkokat az égre.

A hangszórókban abbamaradt a győzelmi induló, és egy harsány hang szólt meg:

...Kérjük az elvtársakat és elvtársnőket, hogy hagyjanak fel a lövöldözéssel...

Majd ismét:

...Saját testi épségük érdekében kérjük az elvtársakat és elvtársnőket, hogy hagyjanak fel a lövöldözéssel, mert a visszahulló lövedékek megsérthetnek valakit...

Nem parancsoltak, nem tiltottak ezek a szavak, de még a hangsúly sem volt parancsoló. Csak kértek, elvtársian kértek, és figyelmeztettek a veszélyre, annak veszélyére, hogy valakinek árthatnak, elronthatják a győzelem estéjét.

Azután a hangszóró ismét zenére váltott. Hiszen a téren kavargó, megrendült, az örömtől megvadult tömegben úgysem hitte el senki, hogy ezen az estén valami baj is történhetne, hogy valakit bánat érhetne; hogy ezek után egyáltalán lehet még baj és bánat a világon.

A lövöldözés elhalt. Az emberek most már csak sírtak, nevettek, ölelkeztek... Azután nem tudtak mit kezdeni önmagukkal és a szóval, hogy „béke”.

Mert mit lehet kezdeni egy szóval, amely percek alatt megöregszik? Mintha mindig itt lett volna és itt akarna maradni mindörökre...

Az egyetlen dolog, amit ilyenkor tehet az ember, hogy elkezdd másról beszélni: munkáról, énekről, házasságról...

\*

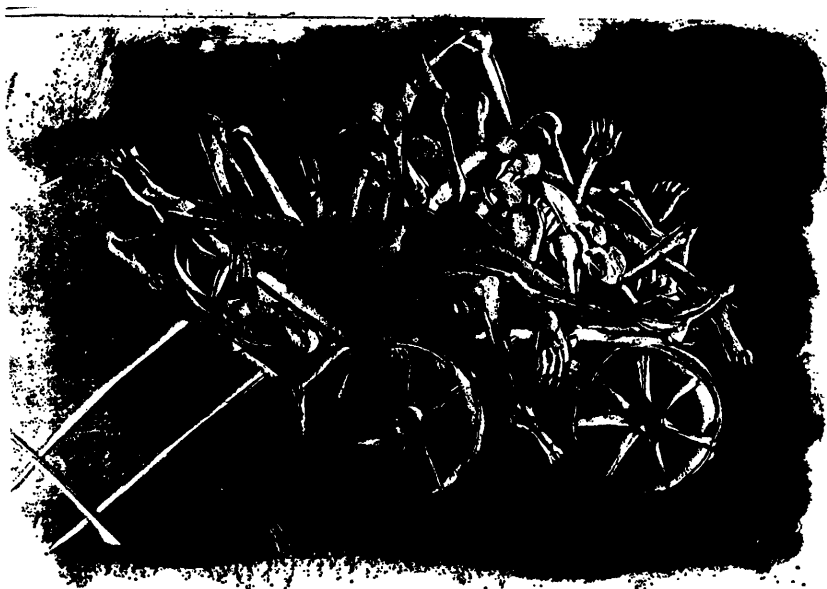
A győzelem olyan volt, mint az üstökös. Messzire előrevilágított a jövendőbe, ahol nem volt gyűlölet és félelem.

Fényes uszályának én csak két parányi porszemét próbáltam elmesélni. Látszólag semmi közük egymáshoz, azonkívül, hogy mindegyikben jelen van egy természetes, nem tolakodó és nem patetikus emberség.

Pátoszra csak a hódítónak, az erőszakra készülőnek van szüksége, hogy álnokságát leplezze vele.

A forradalomnak nincs rá szüksége.

A forradalom, ha igazi, akkor egyszerű és emberséges — vereségben, győzelemben egyaránt.



*Glid Nándor: Requiem, 1979*

## A LEGÁLMOSABB KATONA

VÉBEL LAJOS

Vége lett a háborúnak, amelyet még meg is nyertünk!

Nem tudhatom, ki hogyan érzékeli ezt a mondatot most negyven év múltán, hisz a szavak értelme is mindig a körülményektől függ. Akkoron mindenestre ez volt az emberileg elérhető, és sokak számára elérhetetlen csúcsa a boldogságnak.

Nekünk, sajnos, ha jól emlékszem, nem adódott jó alkalmunk az ünneplésre. A tizenhatodik hadosztály, melynek a kötelékébe tartozott a hadsereg átszervezésekor felosztatott Petőfi brigád is, éjjel-nappal az Ausztria felé visszahúzódó ellenséget üldözte. Horvátországon át Szlovénia felé igyekeztünk minduntalan, és csak néhány órára pihentünk meg enni. Aludni ugyanis állva, sőt menet közben is tudott a jó katona, és azonmód persze, ha leült és pláne, ha elfekühdhetett a puskája vagy a gépfegyvere mögött a tűzszünetben.

Jómagam még álmodni is megtanultam a csapattest után haladva, és ez volt alighanem a legmagasabb professzionális színvonal; eszembe is jut még ma is olykor, ha a kényelmes ágyamban forgolódom álmatlanul. Igaz, hogy nekem fogódzóm is volt, annak a parasztszekernek a lócse, amiben a, mondjam így: nyomdafelszerelést szállítottuk. Helyet ugyanis már nem szoríthattak a járműben, hisz elől, az egyetlen ülésen a kocsis székelt, mellette meg az az idősebb szlovén bajtársam gubbasztott, aki az ölében legfőbb és egyetlen hírforrásunkat szorongatta, egy régi telepes rádiókészüléket. Mögöttük volt elhelyezve az abrak a lovaknak, az írógép, a sokszorosító, és később a kéziszajtó, a betűszekrény meg a személyes holmink, és ki tudná, még mi minden.

Kiváló és sokak által irigyelt szundikáló teljesítményemhez az is hozzásegített, hogy én voltam alighanem az intézményesítetten legálmosabb bakája a nagy iramban előrenyomuló hadseregünknek. Egy kis, mindössze kétoldalas katonaújságot adtunk ki nap mint nap, amelyet nekem kellett egyebek között legépelnem. Úgy hívták, hogy „A szabadság frontjának hírei”, és minden hajnalban azon frissen már a lövészárkokban osztották szét a harcosoknak. Baki Ferencsel, a parancsnokság akkori politikai osztályának a főnökével aztán kieszeltük, hogy magyarul is előállítjuk majd ezt a sajtóterméket. Ez pedig annyit jelentett, hogy a

szerbhorvát változat elkészülte után rajtam kívül a hadiszerkesztőség minden tagja lefeküdt aludni, mint aki jól végezte a dolgát, csak én fordítgattam, gépelgettem, sokszorosítottam a magyar szöveget. És mire elkészültem vele, rendszerint indultunk is már tovább. Így hát nem maradt más hátra, mint hogy egyik kezemmel belekapaszkodjak a löcsbe, rakjam gépiesen egymás elé a lábam, és ekként próbáljak aludni és álmodni, legtöbbször a zentai Tisza-partról.

Ennélfogva rendre lemaradtam azokról az örömkönnyes ölekezésekről, levegőbe való lövöldözésekről, önfeledt tréfálkozásokról, amit egy-egy jó fronthír kiváltott a bajtársakból. Ködösen emlékszem arra a címre is, hogy „Berlin elesett”. Ezt, amint arról később meg is győződhettem, csaknem minden újság a világon ekképp fogalmazta meg velem együtt. Azon nyomban rá is mázolták a katona fiúk a házfalakra, hátha még az utánuk jövő egységek nem hallották. Majd elérkezett a nagy nap, amelynek az volt a megint csak egyöntetű újságcíme, hogy „Németország kapitulált”. Ez már május hetedikén, illetve kilencedikén volt, akkor már alighanem a szlovéniai Radovljicán tartózkodtunk, uram bocsá: irodákká előléptetett szobákban és asztalok mellett! Az utcákon táncolt, viháncolt a katonaság és a nép, s persze ismét esztét veszítve lövöldözött. Becsuktuk az ablakot, hogy nyugodtabban dolgozhassunk azzal vigasztalódva: úgyszólván életveszélyes ez a mámoros csetepaté, kár lenne most a fűbe harapnunk, ha már eddig sikerült túlélnünk a háborút.

Zsukov marsall Montgomeryvel együtt tekintette meg a rommá lőtt Berlint; akkor még, úgy valahogyan, ahogyan Petőfi mondaná: két nemzet volt a föld, a (szövetséges) jók, és a (fasiszta) gonoszok. Megindultan körmöltük, mit mond a belgrádi, a moszkvai és a londoni rádió, akkor még nem tudva, vagy ha úgy tetszik, nem gondolva rá, hogy ez az új reménység-világ is csak voltaképp folytatása lesz a háborúnak, átcsoportosított „nemzetekkel” és paktumokkal. Hogy másnap már végképp visszazökkenjünk a rendes kerékvágásba, mivel Jugoszláviában még javában hadakozott a Népfelzabadtó Hadsereg a menekülő és jórészt bekerített ellenséggel az osztrák határ közelében. Elkeseredett volt a harc, és sokan bizony így még a győzelem napja után is elestek közülünk, és talán ezeket sajnáltuk a legjobban. Volt, akit négyévi csatározás után most talált el a golyó, közlegényi logikával úgymond értelmetlenül.

De még mi, életben maradtak se siethettünk haza az otthoniakkal örvendezve az életnek és a jövőnek. Előbb Boszniába vezényelték főleg vajdaságiakból álló hadosztályunkat. Itt 1945—46 telén a még bujkáló csetniket kellett kifüstölni földre ástott bunkereikből, akik nyilván jobban ismerték a terepet, mint teszem föl a Topolya környéki legények. Hetekig lesték is őket a nagy hóban fagyoskodva, nemegyszer hiábavalóan. Ezután meg Macedóniába vitt a katonautunk. Ott főleg az új hatóságnak és a nyomorúságban élő lakosságnak kellett segítenünk, hogy talpra álljon. Élelem se volt elegendő, csak rágós kecskehúst kaptunk mi

is legtöbbször és kiváltságosan. Orvos híján meg tablettákat nyeltek velünk naponta a malária ellen.

Az én korosztályom végül is 1947 tavaszán szerelt le és érkezett haza. És örvendezett végtelenül meglelt övéinek, és annak, hogy emelt fővel állhatott be az újjáépítésbe. Nekem, ha úgy vesszük nagy szerencsém volt. Tovább csinálhattam az újságot, amelyet megszerettem. De ezúttal már hivatásos szerkesztőktől vezetve, avatott írók társaságában és szép rotációgépes sajtóházban. És ahogyan azt egyszer már megírtam, a főszerkesztőm se revolverrel fenyegetődött, mint a fronton, ha netalán kimaradt valami a lapból, vagy rosszul építettem fel a cikket.

Lám, talán most sem kezdeni kellett volna vele, hanem ide, befejező mondatként tenni azt a negyven év előtti ígét, hátha másként hangzana. Mármost, hogy vége lett, ím, a háborúnak, amelyet a tetejében még mi is megnyerhettünk . . .

1945 TAVASZÁN\*  
BOŠKO PETROVIĆ  
MI GYŐZTÜNK

*Túl a Dunán*

A napfényben fürdő Duna felett magasodó iloki vár jelezte utazásunk kezdetét. Az ellenséges arcvonal áttörve, szétverve, ez már a bácskai oldalon teljes bizonyossággal látszott: szerémségi menekültek várakoztak hosszú sorban a kompnál. Hazafelé tartanak. Maguk készítette kis kézikocsikon húzzák, vonják magmaradt vagyonkájukat, dunyhát, párnát leginkább. Apró gyerekek, öregek, elvéve egy-egy férfiember. Lovasiak, itt volt a harcok gyűjtőpontja azon a frontszakaszon, amerre utunk vezet. Egyikük, egy tizenöt éves forma gyerkőc, akiből itt a Bácskaságban traktoros lett, azt latolgatja fennhangon, mit is csinál majd otthon: hát a traktorokat javítja és szánt, másképp minék is hívná haza a járás.

Ilok tetőtlen, ablaktalan házai közé értünk. Már a bácskai oldalon odalátszottak. A háború nyomai mindenütt, lőrésül szolgáló ablakok, golyónyomok, kidőlt-bedőlt falak, de maga a helység csupa elevenség. Ilok, mind a legutóbbi napokig, az immár felgöngyöltett és visszavetett front közvetlen közelében volt. Ma azonban ez már hátország. Az itt megszállt vagy átvonult hadak nyomairól csak egy-egy utca árulkodik még. Az emberekben, úgy tetszik, még mindig az a siető láz él, melyet a front közelsége idézett elő, s most valami kellemes, de csalóka ürességet éreznek maguk körül. Egyszerre csak észreveszik azt is, ami eddig mintha nem létezett volna számukra: a szép időt, a lombosodó fákat, a csendet. Ezért bizonyos ünnepélyesség érezhető körükben, s mintha egy pillanatra valamennyien megálltak volna, hogy kifújják magukat.

\* Boško Petrović író az újvidéki *Slobodna Vojvodina* napilap munkatársaként írta ezeket a riportokat, amelyek a lap 1945. április 19-i, illetve 2-i számában jelentek meg. Az írások később az *Egy német katona naplója* (1962) című dokumentumkönyvének bevezető és záro darabjai lettek.



Vukovár felé szabad az út, jelentették, s azt is, hogy legegyszerűbben Šarengradon, Mohovón, Opatovacon és Sotinion át juthatunk el odáig. A front, vagyis az, amit az emberek egyáltalán és a szó szűkebb értelmében frontnak tekintenek — a lövészárkok —, ott húzódott Šarengrad és Mohovo között. Ezen a szakaszon, természetesen. Az út meg van tisztítva az aknáktól, a közlekedés helyreállt — mehetünk.

### *Megyünk a frontra*

Gépkocsink bukdácsolva halad a dimbes-dombos tájon. Az út állandóan a Duna mellett vezet. Hol magasan fölötte vagyunk és onnan tekintünk szét a falvakkal tarkított, zöld bácskai rónaságon, hol pedig — úgy tetszik — a folyóba szaladunk. A bokrokon, erdőn könnyű, zöld fátyol ül, akár a megsűrűsödött levegő. Virágba borult gyümölcsfák. A vastag agyagrétegbe vájt, meredek Fruška gora-i úton hagyjuk el Šarengradot. A völgyben, lent, élénk fordul a falu, teljes épségében, lakottan. Fölötte, a hegyen, ott a régi vár, romjaiban, odalent a faluban pedig a kolostori templom tömzsi, gótikus tornya, a négyszögben épült, barokkos hajlatú épületekkel. A múlt fürdik itt az oly közeli, annyira friss jelenben, s új életté forr össze vele. Ez pedig most éled itt, a harcmező tőszomszédságában, csaták tüzeiben kovácsolódik, és a harc mélyebb értelme így válik egyetlen és igaz valósággá.

A Šarengrad után kiterülő fennsíkon hirtelen megszűnik a munkás emberkéz nyoma a földeken. Előtte is, utána is szépen zöldellt a mező a bársonyos, puha búzavetések alatt. Itt sötéten szürkül, úgy áll érintetlenül ősz óta. Helyenként kukoricaszár rothad a földön, ennyi az egész. Mintha még a fák sem indultak volna rügyezésnek, a dűlőutak pedig apró szemű, vastag nyári porrá morzsolódtak. Olyan hepehupás, vízmosásos az út, mintha záporpatak rohant volna végig rajta. Meztelen bordacsontokként, gallyak pattannak föl a kerék nyomában, a szerkeszek vetették annak idején az ősz sarába. A gépkocsi sárhányója minduntalan hozzácsapódik az útszéli kemény buckákhoz, szinte úszik a koci.

### *Lövészárkok*

Itt vagyunk az első lövészárkoknál. A mieink. Ott kezdődnek valahol a meredek partszegélynél, magasan a Duna fölött, a zegzugos vonalban belevesznek a szerémségi táj messzeségébe. Az ülepedéstől és a rohamra készülő lábak taposásától legömbölyödött földhányások jelzik, merre kígyóznak. Aztán, vagy 100—200 méterrel odább, a következő vonal. Ellenséges lövészárkok. Arról ismerhetők fel, hogy más rendszer szerint készültek, megásásuk módja is más, de leginkább a lejárati

lépcsők helyzete árulkodik róluk: az árkok hátsó falába vágták és az ellenséges hadtápterület felé nyílnak.

Ámde más ismertetőjelek is vannak, melyek megkülönböztetik a mi állásainkat a fasisztákétól. — Elhagyott, elnéptelenedett lövészárkok, de a mieink így is tiszták, valahogy gondosabban, pihentebb erővel ásták őket, hogy némiképp is elviselhető lakályosságot varázsoljanak ezekbe a vermekbe. Továbbá, úgyszólván nem is maradt ottfelajtott holmi. Az árkok falába, vagy pedig az éppenséggel erre a célra kivájt lépcsőzetbe — minden bizonynal akkor, amikor a föld még nedves volt az esőzésekől — kukoricaszemeket nyomtak egymás mellé harcosaink: „Éljen Tito elvtárs!” „Éljen a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia!” — olvashattuk a kukoricaszemekből formált jelmondatokat. Ezt az ősszel vagy a télen, azokban a napokban írhatták ki, amikor Tito marsall azt mondta, hogy semmink sincs, csak a két kezünk és az öntudatunk.

A fasiszta állások kevesebb gondossággal, ám úgy tetszik, annál gyorsabb iramban készültek. A sok-sok harcteret megjárt, tapasztalt katona kezenyoma rajtuk, de valahogy elfáradt, kedvetlen ez a kéz. A falak rücskösek, az árokalja egyenetlen, a hanyagul felpúpozott földhányás minduntalan beomlik, becsurok. Árkaik több vonalat alkotnak, ez különösen jellegzetes. Kettő közvetlen egymás mögött, távolabb még egy, Mohovo és Opatovac között egy, majd Sotin előtt is van egy. Vonal vonal után, egy visszavonuló hadsereg menedékei. De csak egyet használtak, az elsőt. A többi úgy áll, érintetlenül.

### *A roham*

Jól látszik most is, hogyan folyt a csata, de heveségére is megannyi jelből következtethetünk.

Az első vonal, melyet a németek tartottak, tele van elhagyogatott dolgokkal. A lövészárkok mélyén a telefonvonal vörös huzalja tekereg. A földön mindenféle fegyveralkatrészek meg a felszereléshez tartozó, ismeretlen rendeltetésű bádogdobozok. Az egyik fedezék előtt, szép rendben és érintetlenül, csajkák és lőszerdobozok sorakoznak. A mellvédeken és mögöttük szertdobált levelek, fényképek, szemüvegtokok, elvesztett szuronyok, páncélsisakok, sátorlapok. Nem nehéz elképzelni, hogy ugrottak ki a lövészárkokból az egész világ harctereit megjárt német katonák, s futottak, ahogy a lábuk bírta. Az első vonalakkól valóban úgy szöktek meg, hogy meg sem álltak a második vonalnál sem, hanem folytatták a visszavonulást. Ezzel azonban védelmi rendszerük még nem tört meg.

Az első vonalaktól egészen Vukovárig a fasiszták az arcvonal mélységében építették ki védelmüket oly módon, hogy az említett lövészárkok-rendszerre és a közbeeső falvakra támaszkodtak. Kezükben volt tehát Mohovo, Opatovac és végül Sotin, s csak utána Vukovár. Azt hitték,

eléig védelmet nyújtanak a falvak is, úgyhogy erről az oldalról magát Vukovárt nem is erősítették meg, mint ahogy azt — különben — egy lövészárkot húzva megtették Mikluševac irányában, vagy a fedezékek és lövészárkok rendszerével a Bácskára néző Duna-parton. A védelem fő ütközőpontjainak, erről az oldalról, a közbeeső falvakat tekintették.

### *Mohovo*

Csakhogy csapataink olyan lendülettel támadtak, hogy Mohovónál, az első falunál, a fasisztáknak nem volt maradásuk. Jó ideje fosztogatták már ezt a falut. A télen, amikor a mieink ideiglenesen földadták, a lakosság zöme is visszavonult csapatainkkal, aminthogy — különben — a többi faluból is. Az elhagyott otthonokat a németek kifosztották és földúlták. Leszedték a tetőket, leszerelték az ajtókat, kiverték az ajtófélfákat, s az anyagot elhordták állásaikhoz, a házakban pedig összetörték-zúzták mindent, ami kezük ügyébe került. Amit elmulasztottak, azt most, szőkés közben, pótolnak. A faluban lerombolták a patak hídját, de előrenyomulásunkat nem állíthatták meg. A mieink már itt kezdték szétforgácsolni őket, kisebb-nagyobb csoportok maradtak le, miközben a derékhad gyors iramban űrítette ki a majdnem lakatlan, jószágától megfosztott, letarolt Mohovót. A németek után ott maradt a parlagon hagyott föld és az ebben a pusztaságban is illatozó gyümölcsösök rózsaszínben és ibolyakéken tarkálló virágerdeje.

### *Az opatovaci csata*

Mohovón túl, a Dunára néző magas platón, amely előtt Bácska nyújtózik a távolban, még egy lövészárk szeli át a mezőt. A németek mindenáron ki akarták használni.

Tövíg nyesték a terebélyes, vén országúti eperfák ágait, hogy megakadályozzák, vagy legalább meglassítsák a mieink előrenyomulását. Nem érkeztek valóra váltani tervüket. A bevagdosott ágak leszakadtak ugyan súlyuk alatt, de tört vétagokként továbbra is ott lógtak a földet söpörve. Friss sebek fehéredtek a tövükben, ott, ahol belevágtak: még csak néhány fejszecsapás, de akkor értek oda a mieink. A fasiszták ismét megfutamodtak. Átkeltek még egy lövészárkon, maguk mögött hagyták érintetlenül. Opatovac alá érkeztek. Az út menti tisztáson sárga tábla hirdeti a helység nevét.

Itt, Opatovac előtt, az utolsó előtti helységnél Vukovár felé, de már a földott sáncok mögött, a németek ellenállásra szánták el magukat. Itt rendezték soraikat talán, vagy pedig egyszerűen kénytelenek voltak vele, azt nem tudni; mindenesetre felvették a harcot. Meg akarták állítani az ellenséget?

Kudarcot vallottak.

Šaregrad és Mohovo között nincsenek halottak. Mohovótól egészen az Opatovac előtt húzódó lövészárkokig itt-ott akad egy. De itt, a sánc mögött, a falu bejáratánál, rakásszám. A kidöntött fák alatt, az árokban, az út menti mezőn — németek. Egymagukban, kettesével, hármasával, ahogy elérte őket a felszabadítók fegyvere. Seregestül hullottak harcosaink csapásai alatt. Ott nyolcan fekszenek egy sorban, mintha egyetlen golyó járta volna át őket. Amott, az út bevágásában, négyen ülnek kinyújtott lábakkal, a falhoz támaszkodva. Az egyik kissé féloldalt dőlt, a másik előrehajolt egy gondolatnyira, egy mintha mesélne, a másik mintha mosolyogna — olyanok így messziről, mintha az imént ebédeltek volna s most szusszantanak egy jót: éppen csak megálltak egy percre az úton.

Ugyanez a kép fogad a faluban is. Tartani akarták, de akik megkísérelték, úgy hullottak el, egészen furcsán, a házak körül, mintha egyetlen ütés sújtotta volna földre őket. Az Ortskommandantur feliratot viselő épület előtt egyszerre tízen estek el ettől a valóban nem mindennapi porölycsapástól, úgy hevernek a bejárat előtt, mint akit lekaszáltak.

### *Páncélosok*

Gépkocsink Sotin felé robog a kövesúton. Egyszerre erős motorzúgás hallatszik, porfelleg támad előttünk. Tankok. Szélesek, mint az országút, fönt, magasan a kupolában — a mi harcosunk. A harckocsin katonák. A kanyarban nagynehezen előzünk, és továsietünk. De akkor utolérjük a másik tankot, a harmadikat . . .

Egy híd előtt az egyik megáll motorhiba miatt. Valami defekt történt nálunk is, megállunk hát. Illő tisztelettel közelítjük meg az ágyúcsövével fenyegetően előremeredő erős, súlyos gépet. Csupa pelyhes állú legény ül benne, mindegyik más vidékről való: szlovénok, boszniaiak, horvátok, két bácskai szerb. A szlovénok valamiféle szerbhorvát-szlovén keveréknyelven beszélnek, és — kormosan, olajosan maguk is — a többivel vállelve dolgoznak a gép körül. Azt mondják, Lovasnál verekedtek, rengeteg hadizsákmány került a kezünkre. Röviden, velősen tájékoztatnak.

— Amikor pedig a németek látták, hogy tankjaink vannak, csak fölemelték a kezüket. És kész is volt az egész!

Az újságpéldányoknak, meg hogy csoportképet készítettünk róluk, nagyon megörültek. Gyors búcsú, a páncélosok visszamásztak tankjukba.

### *Mi győztünk*

Elmaradt mögöttünk Sotin sváb falu, most lakatlan. Errefelé nemigen volt harc: harcosaink itt egyetlen lendülettel törtek Vukovár felé

Itt kezdődik az országrészt, melyet az usztasák és a németek négy éven át, negyvenegyedtől egészen mostanáig, állandóan a kezükben tartottak.

Eszembe jut Jugoszlávia összeomlása negyvenegy áprilisában. Azok a hatalmak, melyek abban a hitben voltak, hogy letették előttük a fegyvert, most valamennyien előttünk kapituláltak. Mi győztünk.

Délután érünk be Vukovára. A lakosság a város központjában sereglett össze: két szovjet tengerészt temetnek, ott vannak fölrvatalozva a kávéház nagytermében. Virág, jelmondatok és zászlók mindenfelé.

Kíváncsian vették körül gépkocsinkat az emberek, s amíg eltávolodtam, hogy fényképezzek, útitársaim osztogatni kezdték az újságokat. Egy szempillantás alatt nagy tolongás támadt körülöttünk. Az emberek szinte egymás kezéből tépik ki a lapot. Maguk elé tartják, és soknak könny szökik a szemébe.

Vukovár eddig el volt szakítva az országtól. Négy álló évig raboskodott. Minden, ami eloszlatja a rabság érzését, nagyobb és mélyebb, jelképes értelmet kap.

*Slobodna Vojvodina, 1945. ápr. 19.*

## AZ ÓDON KISVÁROS

### *A tömegsírnál*

Van valami megható az efféle ódon kisvárosokban, mint amilyen Vukovár. A tünt idők vastagon lerakódott álmos csendjét — ódon épületeivel, bolthajtásos átjáróival, barokk kapuival és homlokzataival, gyarlón megfestett, régi képeivel a városházi tanácstermekben — a kisvárosi élet nem zavarja. Az úgy burjánzik körös-körül, mint az erős, friss hajtás, és mit sem törődik a régi gyökérrel. S éppen az a megindító benne, hogy közöttük nincs időbeli kapcsolat és fejlődésbeli folytonosság. Ezt a bájos régiséget mintha fátyol takarná, melyhez immár senki nem nyúl, nem szövi tovább. Csendesesen csak megül a hegyen és a Duna fölötti lejtőn, és ezzel mintha ki is merülne létezésének egész értelme.

Ez volna minden, amit Vukovár magában rejt, ha ezt a várost is nem rázza meg, úgyszólván alapjaiban, a háború, amely nem is volt háború, hanem a népünkkel szemben elkövetett gaztetteknek a sorozata. 1941 áprilisától kezdve Vukovár is, akárcsak Zimony, Ruma vagy Mitrovica, a kegyetlenkedések és mészárlások színhelye lett. Már a Jugoszlávia összeomlását követő első napokban, amikor máshol még nem, Vukováron már megkezdődött a vadállati vérengzés.

A város végén, olyan kétszáz lépésre a legutolsó házaktól, a Mikluševac felé vezető nyári úttól jobbra, valami régi, ritkás erdőféle marad

ványai állnak. Nagy, kifejlett fák, megtépázott és megritkult lombokkal, törzsük csupa forradás, ami az emberrel való gyakori találkozásra mutat. Errefelé hagyományosak az eperfák — maguk is a múlt tanúi —, s a vukováriak is Epresnek nevezik ezt a helyet. A megszálló itt végezte a tömegmészárlást a gödrök fölött, melyek ma alacsony, alig látható halmocskák alakjában csoportosulnak a réges-régi ültetvény egyik végében. A napfényben hunyorogva, egy csoport gyerkőc heverészik az útszéli fűben. A mellém adott vezetővel együtt megállok mellettük, kérdezem, mit csinálnak.

— Teheneket és disznókat őrzünk — válaszolják.

— És a sírok hol vannak?

— Ott, arra — mutatnak kezükkel rézsút az erdő másik végébe. Noha minden bevezető nélkül tettem fel a kérdést, mégsem lepte meg őket, és nem keltette fel érdeklődésüket.

De az egyik aztán mégis felkászálódott, hogy majd elvezet bennünket odáig, és megmutatja a halmokat. Egy szőke kisfiú, már-már érett vonásokkal, olyanokkal, hogy azok már kemények, de még lágyak is egyszerre. Hangja is mutál; szabódás nélkül beszél, de amit mond, egyszerre komoly is, naiv is. Úgy, ahogy van, meztláb indul a puha fűben az alig púposodó halmok felé, melyek alatt — késsel és forró mésszel kioltott — megannyi élet pihen.

A dombokat nem lepi fű, kikerüli, akár a tavaszi zöld ár a sívár szigetet. Négy vagy hat halom van. A fiú sem egészen biztos benne, miközben keresztülgázol rajtuk és sorra megmutatja: „Itt is van egy, és itt is...”

A közelben még öt kiásott, de betemetetlen sírgödör van. A fiú elmeséli, hogy ásták meg őket. „Ráhajtották az embereket”, mondja, „nemcsak az elítélteket, hanem akit értek, a civileket is.” A halottakat pedig — ő úgy tudja — a zsidóknak kellett a sírgödörbe tenniük.

Az eperfaliget egészen közel van a város utolsó házaihoz, úgyhogy az otlakók hallották a gyilkos fegyverdörrenéseket, és láthatták is, mi történik.

Egy asszony, itt lakik a közelben, nem tudott sokat mondani. „Bent voltam”, azt mondja, „nem mertem kimozdulni”.

— És mikor voltak a kivégzések, csak éjszaka?

— Hát, az első időkben igencsak éjszaka, de aztán bizony nappal is, fényes délben, és mindig...

Az öldöklés mindjárt az összeomlás után kezdődött, de hogy mikor szüneteltek és mikor folytatódtak, az nem maradt meg az emlékezetében sem kíséromnek, sem annak az asszonynak, akinek úgy rémlik, hogy a legutolsó kivégzéskor „még hó volt”. És meséli, hogy amikor hozták az áldozatokat, a teherautók, a nagy sár miatt, nem jöhettek az Epresig, hanem csak az ő utcájuk elejéig, és a dróttal összekötözött elítélteket, akiket nem volt felsőruha, onnan gyalog hajtották tovább.

Ezekre a gyászos menetoszlopokra minden vukovári emlékszik. Különösen azokra emlékeznek, akik bátran viselték magukat. Egy idős tanítónő, míg él, emlegetni fog egy lányt. Azt mondja, Mitrovicáról került ide.

— Amikor erre hajtották, egyenesen, felemelt fővel ment. És mi mindent mondott nekik! Mindent a szemükbe vágott: hogy kicsodák és micsodák; csak úgy félvállról nézte őket. És énekelt. És semmit sem bírtak neki.

Érdekes, lépten-nyomon azt halljuk, hogy az áldozatoknak „semmit sem bírtak”. Mintha a halál, mintha az, hogy megölték őket, kevesebbet nyomna a latban magatartásukhoz képest.

— Egy barátom egy fényképet őriz két lány kivégzéséről — mondja kísérőm. — A fényképen látszik, ahogy a két lány összelelkezve és mosolyogva térdel a sírgödör fölé. S a többiek is valamennyien nyugodtak voltak. Senki sem rimánkodott az életéért.

Úgy számítják, hogy az Epresben vagy kétezer férfit és nőt, ifjút és lányt végeztek ki. A gonosztevők a gödör szélén letérdeltették és tarkón lörték őket, ha pedig valamelyik még életjelt adott, a gyilkosok leugráltak a gödörbe, a testek közé, és késsel agyonszúrták őket. Aztán mésszel leöntötték. Akárcsak máshol, itt is volt még, aki élt a sírban, amikor elföldelték.

Egy birkapásztor, aki látott bennünket, mikor jöttünk, hozzánk lépett. Odamutatott egy sírra, mely fölött a föld megsüppedt, behorpadt. Azt mondja:

— Itt vér bugyogott elő a földből, ezeknek az embereknek a vére. Az a gyerek pedig, aki az előbb útbaigazított bennünket, a földhalmról most lelépett a föbe, s úgy mezítlábasan állodogálva az idei tavasz korán sarjadt, puha fűvében, még egy dolgot közöl különös értesüléseinek tárházából:

— Jár ide a nép — mondja. — Mennyien voltak csak húsvétkor! Jönnek ide, és siratja ki-ki a magát.

### *Kilátás a fedezékből*

Amikor a múlt év októberében a felszabadító hadsereg átkelt a Dunán, a fasiszták hozzáfogtak Vukovár megerősítéséhez. A város egész férfi lakosságát kényszermunkára hajtották, hogy ássák és építsék az állásokat. Minden más élet megszűnt akkor a városban.

A fő erődvonalat azonban a németek építették, méghozzá a Duna felé, magán a parton. Azokat a házakat is felhasználták céljaikra, melyek itt a hegy lábánál vannak, s amelyre a helység egyik nyúlványa épült. Főleg gerendafedezékeket építettek. A vastag gerendák közé földet döngöltek, és a fedezékeket futóárkokkal kötötték össze. Ezenkívül tankakadályokat állítottak vasúti síndarabokból. És mindezt ismét a

házakhoz kapcsolták. A Dunára vezető utcák végén vastag falakat emeltek. A tetejüket sűrűn teleragasztották üvegcserepekkal, magába a falba pedig, bizonyos távolságra, fedezéket építettek. A házakat kiürítették, a külső falakat, valamint a szobák közfalait áttörték, és az egész utcason végig, a szobákon, az áttört alapokon át, az arcvonál mélységében, több párhuzamos lövészárók kígyózik. Ezek egy-egy bunkerba torkollanak, melyek vagy magukban a szobákban, vagy pedig kiugrásképpen épültek.

Ezzel a védelmi rendszerrel, például, feldúlták egy tágas fatelep és fűrészmalom udvarát, épületeit és falazott fészereit. A ház sarka az utcán bunkernak van kiképezve, bejárata a szobában van olyképpen, hogy a katonák egyszerűen a falba vágott, hevenyészett nyíláson jártak be vagy húzódtak vissza a szoba furcsán elütő, otthonias, civil környezetébe.

Minden jel arra mutat, hogy a németek a Duna felől várták a támadást. A parttól az erődítésig vezető utat megrakták aknákkal, és az emberek, itt körülöttem, figyelmeztettek, hogy bizony veszélyes volna kimenni a fedezékek előtti ismeretlen terepre. Én látni akartam, beléptem hát a bunkerba, és a lőrészhez hajoltam. Nem látszott semmi; azaz-hogy csak egy darab föld szerteszét heverő tuskókkal, fákkaal és bokrokkal, amarra messzebb pedig csillogott a Duna, és idekékelt a Fruška gora. Ez volt minden. A lőrész szűk nyílásán azonban minden olyan erős és sűrű sugárként hatolt be a fedezék dohos sötétségébe, hogy talán azért is látszott olyan különösen nagynak és világosnak. S hirtelen úgy éreztem, mintha valami leszedné fejem fölül ezt a bunkert, mintha valami kimosná belőlem a háború nyomait, a háborúét, melynek zivatarában idáig vergődtem, és mindazt, ami történt, a borzalmakat, és azt, ami talán most már jóvátehetetlen. S akkor láttam, milyen jelentéktelen semmiség mindez ennek a nyugodt, verőfényes napnak a végtelen izgalmasságával és erejével szemben, a szabad hazában.

Úgy tetszett, valójában ez az, amit a németek meg akartak hódítani, és ami ellen védekezésre rendeztek be. Hiába. Mert akármit cselekedtek is, ehhez, szemmel láthatóan, hozzá se nyúltak. A maga érintetlenségében egy pillanatra olyan volt ez, mint a zene.

*Slobodna Vojvodina*, 1945. április 22.

*BORBÉLY JÁNOS fordításai*



---

# DOKUMENTUM

---

## VEGYÜK AZÉRT KOMOLYAN AZ IRODALMAT, MERT IRODALOM\*

B Á N Y A I J Á N O S

Alighanem természetes, hogy a jugoszláv írók kongresszusa nem foglalkozik az irodalmi műalkotás esztétikai értékelésének kérdésével, sem pedig — inkább azt gyakran mondják — „tisztán irodalmi” problémákkal. Mégpedig azért nem, mert az irodalom manapság másként, egy másik szempontból vált időszérűvé. Az irodalom — mivel a jelenvaló társadalmi válságfolyamatok részese, s ezek a válságfolyamatok természetesen nem hagyták érintetlenül a szellemi értékek rendszerét sem — önismeretében vált egészen szemmel láthatóan „veszélyeztetetté”; szinte megállíthatatlanul csúszik a kultúrát alkotó értékrendszer mellékes síkjaira, külső, egyre kevesebb figyelmet keltő pályáira. Más értékek, a kultúra és a szellem más művei váltak a társadalmi folyamatokban fontosabbakká, ami azt jelenti, hogy hatékonyabbakká is a művelődési élet egészében. Az irodalom veszélyeztetett önismerete egyelőre nem az esztétika szférájában fogalmazódik meg; az ún. „tisztán irodalmi” kérdések felvetése ezért gyakran vált ki berzenkedést, ideges ellenvetést.

Így a jugoszláv irodalmi élet és az irodalmi színtér mindenekelőtt az irodalom, az író, a könyv társadalmi státusának kérdéseivel, visszacsúszásaival — az irodalom „elhagyatottságával” — foglalkozik. E kérdések közé sorolják leggyakrabban a könyv és az író nemegyszer elkedvetlenítően méltánytalan anyagi helyzetét, az író mint művész szociális helyzetének megoldatlanságát, az író öngazgatási jogainak és felelősségének rosszul vagy sehogyan sem végiggondolt szerepét a könyvkiadók, a folyóiratok, a könyvtárak, illetve az irodalmi élet egész intézményrendszerének viszonylatában. A megoldatlan vagy félig megoldott kérdések halmozódása következtében az író joggal érzi magát veszélyben a kultúrát intéző vélt vagy valóságos bürokratákkal, az adminisztratív ügyintézés minden „hatalmasságával” szemben. Annál is inkább, mert rendszerint nem kap választ egzisztenciális alapkérdéseire: hogyan tartani életben a tehetséget, ha az író és a könyv társadalmi státusa rendezetlen.

A rendezetlen és megoldatlan kérdések sokasága szinte kötelezően hívja elő az irodalmi alkotás gyakran nem irodalmi kritériumok, hanem csoport- vagy politikai érdekek diktálta értékelését, ami minden esetben

\* A rovatunkban közölt írások elhangzottak a Jugoszláv Írószövetség IX. kongresszusán, Újvidéken.

a valóságos irodalmi értékek rendszerének felbomlásához vezet; így kerülnek az irodalmi érdeklődés előterébe arra semmiképpen sem méltó könyvek és írók, míg más jelentős írókat és műveket elhallgatnak. Így kerül az irodalom és irodalmi mű a napi politizáltság hatáskörébe, ahol semmiképpen sincs helye, minek alapján jogosan állapítható meg, hogy regények és versek, drámák és színházi előadások nem irodalmi értékelése feltárja a kapukat az irodalom politizálása, téves ideologizálása előtt, ami aztán az irodalmi értéket gyökereiben veszélyezteti. Ilyen helyzetben szinte természetes, hogy az irodalmi műről többé nem, vagy csak mellékesen szólnak mint irodalmi tényről, minek következtében egyre gyakoribbak az adminisztratív, a bürokratikus, egyszóval a dogmatikus beleszólások az alkotás, az alkotói szabadság szférájába.

A valóságos, az igazi irodalmi értékek rendszerének felbomlása és széthullása az adminisztratív és dogmatikus szellem megnyilatkozásaival együtt az irodalmi élet (és érdeklődés) középpontjába olyan műveket juttat, amelyeknek sem irodalmi, sem esztétikai súlyuk nincsen, és nem is kívánnak irodalom lenni a szó igazi értelmében, hiszen egyoldalú, partikuláris, öntetszelgően kizárólagos tartalmakkal telítődnek. Az ilyen helyzet egy sor félreértéshez vezet, mindenekelőtt az irodalom és a politika, az irodalom és az ideológia, az irodalom és a hatalmi szervek viszonylatában. E félreértések és összeütközések minden mélyebb elemzése nélkül elég nagyfokú bizonyossággal állapítható meg, hogy a visszás helyzetekért mindenekelőtt az irodalom fogalmának és funkciójának partikularizációja tekinthető felelősnek, illetve az irodalomnak — egyetlen — például politikai — jelre való leegyszerűsítése, holott az irodalom rendkívül összetett — többretegű és többjelentésű — jelrendszer. Minden partikularizálás, minden leegyszerűsítés az irodalom szférájában, amely — nem elég csak egyszer kimondani — mint jelek és értékek rendszere létezhet csupán, újabbnál újabb félreértéseket és összeütközéseket szül, s ezeket a legrövidebben mindig a dogmatikus kizárólagossággal lehet megoldani.

Így jelennek meg és halmozódnak az irodalmi életben azok a helyzetek, amelyek semmiképpen sem tekinthetők sem szellemieknek, sem irodalmiaknak, sem életeseknek. Olyan helyzetek születnek, amelyek semmiképpen sem járulnak hozzá az igazi témák megvitatásához, nem teremtenek lehetőséget a dialógusra, de a kultúra és általában az alkotómunka társadalmi és anyagi státusa felhalmozódott visszasságainak megoldásához sem nyújtanak fogódzót. Így marad az író és a könyv, egységes kritériumok hiányában, továbbra is a kulturális (és társadalmi) értékek peremvidékén, marad mellékes a szocialista kultúra egészében.

Éppen ezért a jugoszláv írók ettől a kongresszustól, ha nem is várnak el gyakorlati megoldásokat a fenti vagy a fentiekhez hasonló kérdések halmazában, azt mindenképpen elvárják, hogy a kongresszus betekintést nyújtson az egyre gyakoribb félreértések, meg nem értések lé-

nyegi világába, hogy a lehetséges megoldások felismerési folyamata felgyorsulhasson.

Mégis, az irodalmi helyzet ilyen értelmű tudatosítása és értékelése mellett, úgy vélem, tévhit feltételezni is, hogy a félreértések, az összeütközések, a konfliktusok az irodalmi életben, az irodalom és politika, az irodalom és hatalom viszonylatában feloldhatók lennének anélkül, hogy párhuzamosan az irodalom és az alkotómunka társadalmi státusáról folytatott beszélgetésekkel ne folytatódnánk párbeszédet, ne szembesítenénk nézeteinket az ún. „tisztán irodalmi” kérdésekről, az irodalmi alkotás esztétikai értékelésének kérdéseiről. Mert ha továbbra is megkerüljük az irodalmiság problémavilágát, akkor semmiképpen sem állítható helyre a széthullott, lerombolt irodalmi értékrend, az irodalmi értékek természetes hierarchiája, amely mindig pontosan megmutatja a különbséget az igazi és a vélt, az irodalmi és a nem irodalmi értékek között. Az irodalmi értékről való fundamentális párbeszéd nélkül az irodalom továbbra is a partikularitás, a kizárólagosság szférájában marad, ami minden esetben a provincializálódás melegágya, az új, a friss, a kreatív eszmék hatása elől való elzárkózás jele. Sőt, az ilyen irányú párbeszéd nélkül az irodalom önismereti zavarai sem oldhatók fel, aminthogy semmiképpen sem várható el az irodalmi érték méltányosabb megítélése és (társadalmi) elismerése, amint arra sem lehet esély, hogy az irodalom a szellemi értékek peremvidékéről ismét az őt megillető középponti helyekre, helyzetekbe kerüljön.

Például ha nem nézünk szembe az irodalom mai funkciójának megítéléseivel. Az irodalom természetesen nem egyszerű dísz a mindennapi életnek, de semmiképpen sem védhető elfogadható és megfelelő irodalmi argumentumokkal az a mostanában gyakran hallatszó anakronisztikus gondolat, mintha az irodalom ma, miként egy boldogabb múltban, a népi szellemmel, a nép tudatával lenne hiánytalanul azonos. Nem védhető ez a kissé patetikus nézőpont azért sem, mert az irodalmat ismét valami partikulárisra vezeti le, akarva akaratlanul provincializálja, és — végső soron — kitér az irodalom valóságos, lényegi kérdései elől, romantikusan elködösíti azt, ami irodalmi és esztétikai értékrend csupán. Az irodalom valóságos funkcióit csak akkor töltheti be, ha mindenkéltől mint irodalom, irodalmi érték konstituálódott.

Eppen ezért úgy vélem, ezen a kongresszuson is arra kellene törekedni, hogy az írói munka és létezés nehézségeinek, viszontagságainak, valamint az irodalmi életben halmozódó konfliktusok és összetűzések alapjainak megértésével együtt megkíséreljük végre és ismét az irodalmat azért komolyan venni, mert irodalom és nem valami más; vegyük komolyan az irodalmat — minden patetikus túlzás nélkül — azért, mert legjobb műveiben olyan (valóságos és igaz) irodalmi és esztétikai értékrendet munkál ki, amelyek nélkül a szocialista és öngazgatási társadalom el sem képzelhető. Elsősorban azért, mert az irodalom nem társa-

dalmon, népen kívüli jelenség. Alapvető ténye annak a világnak, amelyben élünk, mert valami egészen különös módon irodalmi ténye ennek a világnak. Az egyetlen esély, hogy elkerülje dogmatikus, nacionalista, egoista felhasználásának — tehát partikularizálásának, provincializálásának — veszélyét, éppen abban ismerhető fel, hogy mint irodalmi tény és érték váljék számunkra fontossá.

## SVETA LUKIĆ FELSZÓLALÁSA

Nem azt a szöveget olvasom fel, melyet publikáltam, csak a meggyőződésemet hangoztatom, hogy az íróegylet jobban szolgálhatná az alkotók rendjét, mint idáig, hogy még ez a kongresszus is többre vihetné, ha erélyesen szorgalmaznánk szövetségünk működési lehetőségeinek mihamarabbi, részletes feltárását és kiaknázását.

Azt hittem, hogy kirukkolunk egy ilyen javaslattal, a kongresszus viszont múlik, és alig szóltunk gyötrelmünk és dilemmánk csak látszólag célszerű szempontjairól. Nagy baj ez, bár én megértem, hogy a dörgedelmes, túlfűtött, patetikus megnyilatkozások, melyek túlsúlyba jutottak, a légszomjból erednek, ha nem a tengerből, melytől végleg szabadulnánk. Tartós ez a tenger. A jugoszláv írók korlátozása és önkorlátozása nem tegnapi keltezésű, mint ahogy a vétkek és adósságok sem tegnapi keltezésűek. Csak most derül rájuk fény, minden bugyog és hömpölyög. Ennek a hullámnak a részét figyelem csak. Úgy látom, hogy ezen a kongresszuson is az önkényesség érvényesül, mindenképpen az egyoldalúság és kizárólagosság, különösen az írószövetség múltjának, kongresszusainak, a kongresszusok közti tevékenységnek idealizálásában.

A felhozott tények mellett jusson legalább szóhoz a másképp vélekedő, a jövőre vonatkozó tanulságokkal. Joggal esett itt szó irodalmunk nagyjairól, modern klasszikusainkról, közülük sokan nincsenek már az élők sorában. Hála nekik, de mindenekelőtt és — után, kivételes értékű műveiknek, vidékünk kultúrtörténetének legfényesebb időszak a háború utáni időszak. Nagyjaink szintén bekapcsolódtak az irodalmi életbe, az íróegyesületek ügybuzgó alapító tagjai és vezéregyéniségei voltak majd két évtizeden át, a felszabadulás után. Amennyiben nem kreálták, az adott művelődéspolitikai megvalósításán fáradoztak, vagy hallgattak. A felelősség egy része ezért... őket illeti, erről beszélni kell, az íróegyesület jelenéről és jövőjéről elmélkedve ezt nem szabad figyelmen kívül hagyni.

Andrić, a tisztviselő modorában, hogy ne mondjam, hivatali nyelven indokolta meg 1946-ban azt a szabályzatot, melyről néhány évvel ké-

sőbb kiderült, hogy dogmatikus, hogy túl sok szál fűzi a szovjet szabályzathoz.

Krleža *Ljubljana*i referátuma 1952-ből a dogmatizmussal való kíméletlen leszámolás mintapéldánya, elsősorban a szovjet szocialista realizmust marasztalja el. A hazai dogmatizmussal már szőrmentén bánik. Két évvel később Krleža megtámadja a világ és Jugoszlávia modern művészetét. Az utóbbi vajúdvá születik, és szinte teljes egészében a jobbrafordulás vádjával illetve. Mivel Krleža fellépése nem maradt válasz nélkül, az agg bárd a plénum után nem avatkozik többé a hazai irodalmi dolgokba, a lexikográfia felé fordul, saját művén munkálkodva, míg a modern művészet, az utcai leszámolásokon áthágva halad a maga útján. Hogy Milan Bogdanovičről ne is beszéljek, őt már rég leosztályozták! Vidmar a realizmusról és fantasztkumról alkotott téziseivel abban a pillanatban az itt jelenlevő Mihizhez vagy Zoran Mišičhez állt közelebb, ő később az esztétikai és egyéb konzervativizmus útjára lépett. Írói kötelezettségük terhe alatt, de konformizmusból is, a mi nagyaink szoros kapcsolatba kerültek azokkal a fórumokkal és emberekkel, akik az akkori művelődéspolitikai hangadói voltak. Mindenesetre íróink nem ellenezték az élet és a munka egyértelműen behatárolt irodalmát. Így jött létre az a jelenség, melyet a lengyelek nem létező világnak neveznek, egy nem létező, meg nem valósított irodalomra gondolva. Bizony érdekes, hogy nálunk a háború után mi minden nem volt... Irodalmunkból, annak tolmácsolásából éveken, évtizedeken át hiányzott a kritikai szellem, a nyílt, közvetlen és irgalmatlan szembesülés a korszakkal, társadalommal, mindennapi valóságunkkal. Hát igen, a régmúlt, az általános veszélyeztetettség, az emberi hovatartozás kérdései napirenden voltak, de ami 1945. május 9-e után történt, az nem került terítékre. Az előállt helyzet túlkapásaival, természetesen eredményeivel együtt is, az esztétizmus jó melegágyának bizonyult. Az idősebbek rosszul adták át a fiataloknak a stafétát. A hibák kiújultak, elfekélyesedtek, a múltat nem exhibicionizmusból feszegethetem, hanem a következményei miatt, melyek tartósan érzetetik hatásukat, közéjük tartozik a tabutémák mai kíméletlen hajszolása. Ami az írószövetséget illeti, túl sokat töri magát a régiért, mely érdemtelenül nő a mai fölé. Többek között szépen kitűnik mindez a Kultúra folyóirat dokumentációjából, hogy az írószövetség már húsz éve a köztársasági és tartományi íróegyesületeken keresztül fejt ki hatását, bizonyos közösen vállalt szervezési formáktól és kötelezettségektől eltekintve, külföldön nyilván erőteljesebben, mint idehaza. De még a szűk, környezetére szabott íróegylet sem izmosodhatott meg, válhatott agilisabbá és befolyásosabbá. Írószövetségünk hamar lelohadt — bár kérdés az is, hogy a párt komolyan gondolta-e az esztétikai döntőbíráskodást —, és nem vált egy tekintélyes érdekképviselőt ellátó szervezatté. Megalapítása után gyorsan transzformálódott, a tagadásra, a centralizmus végletekbe menő üres tagadására, a szétszédésre és külön-

válásra alapozva, végül a le nem győzött lappangó dogmatizmus hatására pillanatok alatt beszivárgott a művelődéspolitikába a könnyelmű ideologizálás, végső soron az ideológiai diszkvalifikáció, mint módszer. Kollégáim, minden irányból, épp a retrográd tendenciák elharapózására emlékeztetnek, az egykori szövetséget, a széthúzás dacára, nem kell sajnálni, még kevésbé feltámadására várni.

A reform, az más kérdés, az újjászervezés, ha mindjárt némi változtatást is kellene eszközölni... a helyzetben. A javítás, mondjuk a megbeszélések és a többi kongresszusok közötti tevékenység megvizsgálása alapján... Mit mondanak még a tények? Alapvetően fontos a következő: könnyű volt a behatárolt irodalommal, az első időszakban a beprogramozott irodalommal és azzal is, mely aztán mentesült a programok alól. De most egy teljesen új helyzetben vagyunk, mely új megoldásokat követel, új irodalompolitikát, mert az irodalmi élet bírálata messze meghaladja az íróegyesületek határát, jobbára ezeken a határon kívül zajlik, az alkotás pedig még összetettebb, szerteágazóbb lesz, valós kilombozódása a társadalombírálattól kezdve a kommerciális irodalomtól át a késői avantgardot is felöleli és itt van még az a hírhedt politizálás, melyről az előbb szóltam. Végül röviden: a mai irodalompolitika és művelődéspolitikai irányítói vagy úgy néznek a szerteágazó irodalmi alkotásra és életre, mint lecsupaszított gazdasági jelenségre, vagy mint a vezetés visszaeső ideologizált politikájára, mely túlkapásokat gyárt és likvidál.

Ez a legfőbb tanulság, mellyel szolgálni szeretnék.

*TARI István fordítása*

## A IX. JUGOSZLÁV ÍRÓKONGRESSZUS ÜZENETE

### I.

Az író korának és társadalmának lelkiismeretétvé válhat, kell hogy váljon. Joga van a kételyre és a bizakodásra. Hivőként és gyanakvóként társadalmának formálója és bírálója lehet.

Felelős-e a jugoszláv író és milyen mértékben felelős a bekövetkezett társadalmi helyzetért, melyet fennhangon válságnak nevezünk? Volt-e egyáltalán igazi alkalmá, hogy felelős legyen?

### II.

Mit tegyen napjainkban a betűvető kéz? A távolságot leküzdő, az emberi életet meghosszabbító új ismeretek birtokában kérdezzük: segít-e tudásunk abban, hogy megvédjük az emberiséget a pusztulástól? Ha az

emberiség valahogy túléli, azt kérdezzük: megbocsátják-e a felnövő nemzedékek valamennyi, szándékosan tönkretett Tara-kanyonukat?

Bemocskolt világunkban a totalitarizmus tudata garázdálkodik, mely az általános képmutatás közepette megfosztja az embereket az anyanyelvre és tulajdon nevére való jogától, üldözi a nemzeti hovatartozás eszméit. Jugoszlávia írói együttműködést kívánnak folytatni a világ minden országával, de viszolyognak azoktól a vezetőktől, akik az alapvető emberi jogok tiprói.

### III.

A kultúra a nemzetek közötti legtartósabb kötelék. A kölcsönös megértés, egymás megismerése, és az irodalmi művek fordítása nélkül nem beszélhetünk a jugoszláviai nemzetek és nemzetiségek kultúrájának gyümölcsöző egységéről. Jugoszlávia írói visszautasítanak minden mesterséges megosztást, bezárkózást és mindent, ami a szavak és gondolatok szabad áramlását akadályozza.

### IV.

Jugoszlávia nyitott és nemzetközi téren tevékeny ország. Szinte semmi sem történik annak érdekében, hogy a világ megismerje irodalmi értékeit. Az írók az egyetemes szellemi közösség tagjai, és saját helyük elfoglalására töreksenek ebben a közösségben.

### V.

A demokratikus emberiség teljesen szabad kezét biztosít az irodalmi alkotótevékenységnek. A szabad értelmi és érzelmi akadályokba nem ütköző szó megsejti a valós erőfeszítéseket, értelmet visz beléjük, képzelettel-reménnyel tovább szövögetve, vagy képzelettel-kéttelyleg kifejtve azokat. A szabadság nem az alkotás célja és jelszava, hanem az egyetlen létezési formája. Az alkotói szabadság azokban a társadalmakban jelszó és cél, melyek a szükségszerűség határait szétfeszítve a haladásra és jövőre számítanak. Ezért követeljük a büntető törvénykönyv verbális bűncselekményről szóló szakaszának törlését, és az eszmei-politikai alkalmasság gyakorlatának megszüntetését.

### VI.

Az író könyvében, könyvéért, könyvével él, és jó lenne, ha könyvéből meg is élhetne. A könyvet viszont megadóztatjuk, megvámoljuk, áruvá tesszük, kiütjük az emberek kezéből. A könyv olvasó nélkül nem létezik. Az ilyen könyv írója nem író. A ház könyv nélkül nem otthon.

A könyv nemcsak a holnapnak, a mának is íródik. A könyv túl magas ára társadalmi nyomorúság.

## VII.

Az anyagi szűkösség nem szolgálhat mentségül szellemi elszegényülésünkre.

Már évtizedek óta bizonygatjuk önmagunknak és az egész társadalomnak, hogy a kiadókon kívül az élő írók is a több mint fél évszázada halott íróársak jogutódai. Igényt tartunk az elismert művek kiadói tiszteletdíjának jelképes hányadára, ezzel is azt szeretnénk elérni ezekben a szűkös időkben, hogy az irodalom ily módon is támogassa az irodalmat.

## VIII.

A szellemiségnek az a területe korcsosult el, szorult háttérbe iskoláinkban, mely a lélek szépségét és mélységét tükrözi. Iskoláinkban a pragmatizmus hatására a történelem, a filozófia, a zene, a festészet, a nyelv és irodalom oktatása mellékessé vált. Ahelyett, hogy a fiatal nemzedéket megtanítanánk gondolkodni és érezni, a mai oktatás kiégett nemzedékeket gyárt. A teremtő képzelet hiányánál nincs nagyobb katasztrófa, mely egy társadalmat érhet. Az a társadalom jövő nélkül marad, és jelene sincs. A saját múltja is hátat fordít neki. Az iskolareform szellemi sivataggá változtatta a tantermeiket. Az írók gyerekeink és szüleik nevében, társadalmunk és fejlesztési céljaink nevében követelik az egész, kiváltképpen a középfokú szakirányú oktatás és nevelés halaszthatatlan reformját. Az anyanyelv és irodalom oktatása kerüljön arra a helyre, mely minden civilizált társadalomban megilleti. A közös törzsanyagok helyett, melyek megoszlásunkat jelképezték, juttassuk érvényre egységünk tartalmát, nemzetünk és nemzetiségeink szellemi örökségének, valamint a kortársi művészetnek legjavát.

## IX.

A jugoszláviai írók a remények kongresszusán azzal a meggyőződéssel fordulnak a közvéleményhez, hogy üzenetük nem pusztába kiáltott szó.



---

# KRITIKAI SZEMLE

---

## K Ö N Y V E K

### JUHÁSZ ERZSÉBET: MŰKEDVELŐK\*

*A műkedvelő szót ma már, mint mindent ebben a rohamosan változó világban, át kell értékelnünk.*

Szenteleky Kornél

Juhász Erzsébet új regény, a *Műkedvelők*, a jugoszláviai magyar próza legnagyobb vállalkozásai közül való.

Nem artisztikus értelemben; mert nem hibátlan regény. Egyik-másik fejezete elszórt vagy elnagyolt, egy-egy nyelvi fordulata a rutin kelepccéjében szorong, az írói terv következetes keresztülvitele pedig már az első fejezetben lendületét veszti: a választott tárgytól való ironikus írói távolságtartás fokozatosan megszűnik, a játékból küzdelem lesz.

A regény pályázat szoros határidejéből következő írói sietség nyomai (ismétlődő fordulatok, nem túl szerencsés szójátékok, fáradt bekezdések) utólag könnyűszerrel eltüntethetők. Ám gondos újraolvasás és aprólékos műhelymunka árán sem retusálható a regényszöveget két elkülönülő részre tagoló éles törésvonal: az, hogy a *Műkedvelők* az írói terv szerint ironikus-groteszk-lírai regénynek, egyféle *irodalmi* művészregénynek indult, leginkább talán Esterházy Pétertől inspirált „bevezetés”-nek készült „a jugoszláviai magyar szépirodalomba” (részben innen a cím: *Műkedvelők*), s lett belőle végül (egy-két remek anekdotikus részlet ellenére) kisebbségi sorsregény, mint amilyen *Grendel Lajos* Éleslövészete, ennél is nagyobb hangsúllyal azonban Szenteleky Kornél utolsó napjainak mély és hiteles ábrázolása.

Juhász Erzsébet új műve többszörösen is próbára teszi irodalomszemléletünk érvényességét, éspedig: jellegzetesen *műkedvelő* irodalomszemléletünk érvényét. Szembesít azzal a nyilvánvaló ténnyel, hogy sem nálunk (mikroirodalmunkban), sem másutt (a nagy nemzeti irodalmakban) *nincsenek többé-kevésbé rosszul megírt jó regények*; olyan regények tehát, amelyeknek a „tartalma” roppant fontos valamilyen (politikai, eszmei, etikai, önismereti stb.) szempontból, de amelyek művészi „kivitelezése” sikerületlen, felemás, vagy kínosan ügyetlen. Persze, kritikai

\* A bíráló bizottság soros elnökének ismertetője a Forum Könyvkiadó 1984. évi regénypályázatának első díjas kéziratáról.

értékítélet megfogalmazása tekintetében éppen a nagy műfaj, a civilizációs-kulturális szintézis: a regény rejti magában a legtöbb csapdát. A regénynek csakugyan megvan az a fura tulajdonsága, hogy nem kíván csupán „irodalom” lenni... E kérdés vizsgálata azonban messzire vezetne; mindössze annyit szerettem volna érzékelteni vagy egyszerűen megállapítani, hogy a Lukács György csúf meghatározása szerinti „esztétikai képződmény”-t mindenekelőtt esztétikai értékei vagy fogyatkozásai alapján érdemes vizsgálni; alapfokon tehát: nincsenek dőcögő stílusban, kezdetleges eszközökkel, harmadrangú írástudással megírt jó regények és más egyéb, fontosnak vélt művek. Kívánatos volna, mégsem kötelező, hogy egy tanulmányíró jó stilisztá legyen. A „szép”irodalomban azonban az író a dilettánstól az írástudása különíti el; írástudásának a foka, semmi más.

Juhász Erzsébet *Műkedvelők* című regénye, hevenyében felsorolt hibái ellenére is, a szépirodalom körén belül vizsgálható. Az irodalmi divatokkal s a friss olvasmányélményekkel szemben Juhász még nem eléggé ellenállóképes — ez néha tévútra viszi. De ha a maga tiszta hangján szólal meg, bőségesen kárpótolja olvasóját, sőt feledtetni képes azt is, hogy új regényének első szerkezeti része kölcsönzött hangnemű, s a műegész szempontjából elhibázott expozíció. Amit a későbbi fejezetek hangnem-váltása s egyre inkább szemünk elé táruló mélységi tagozódása nyomatékosít.

Írói témaválasztás szempontjából a *Műkedvelők*: telitalálat. A két világháború közötti korszak irodalmi és irodalminak álcázott politikai küzdelmeire vet fényt, a jugoszláviai magyarság kisebbségi életének, tétova öneszmélésének, társadalmi patt-helyzetének a regénye. Ez a korszak — a harmincas évek eleje — bizonyos értelemben sorsforduló, és nem csupán a polgári-kispolgári (a gazdasági és társadalmi talajukat vesztett) értelmiségiek szempontjából. A királyi diktatúra évei ezek, amikor a hatósági cenzúra végképp elnémítani igyekszik az egyébként is bátortalan és megfélemlített embereket; a súlyos gazdasági válság kora, amikor oly mértékben elproletarizálódik a magyar kisebbség is, hogy minden baj kútforrását önnön kisebbségi létében ismeri fel. S a regény középponti alakja e korszak reprezentánsa: Szenteleky Kornél.

Emlékezzünk csak Juhász Erzsébet első könyvét Utasi Csaba fontos első kötetnek nevezte, s azt állapította meg, hogy Juhász novelláinak „írói tapasztalatlanságból származó »technikai« rövidzárlatait egyetlen pillanatra sem homályosítják el a tényt, hogy szerzőnk kezébe mélyen megélt, létfontosságú dilemmák adták a tollat”. Domonkos István *Der Springt noch auf!* című versét (s a *Kormányeltörésben* s a *Kuplé* című versét is) Bori Imre „egzisztenciánk nagy versé”-nek, „lényeges vers”-nek s „a lényeg költeményé”-nek mondta, „koncentrált, az életről jelentőset, kivételeset hordozó mondanivaló”-ja miatt. Az első idézet Juhász írástudói felelősségét és önmagához való hűségét, a második pedig,

egy kivételes költői teljesítményt kommentálva, azt példázza, hogy létünk *egészéről* is lehet írni, nem csupán a szegmentumairól. E két idézetre a *Műkedvelők* besorolása miatt van szükség. Juhász Erzsébet szóban forgó regénye, technikai rövidzáratai ellenére, egzisztenciánk történelmi és társadalmi regénye, mélyen megélt, létfontosságú dilemmák foglalatja. Ezért és ilyen értelemben minősíthető prózánk egyik legnagyobb vállalkozásának.

A *Műkedvelők* az írói regényterv és a választott téma makacs szembeszegüléséről árulkodik. Juhász Erzsébet nem politikus alkat, eddig halvány jelét sem árulta el annak, hogy a politika (politikátörténet) valamennyire is érdekelné. A jelek szerint kezdetben talán más szándéka nem is volt, mint ironikus bevezetést adni a jugoszláviai magyar szépirodalomba. Elolvasta a két háború között írt könyveink egy részét, megismerkedett a *Kalangya* folyóirat történetével és közleményeivel, fellapozva gyér emlékirat-irodalmunkat, s áttanulmányozta Szenteleky műveit, levelezését. Megismerkedett tehát irodalmi „hőskorunk” dokumentumaival. S ráébredt arra, hogy ez az irodalom egészében műkedvelő irodalom volt, dilettánsok és széplelkek lehangoló panteonja, s fel kellett ismernie azt, hogy a két háború közötti irodalmi mozgalom megítélésében alighanem Herceg Jánosnak volt igaza: Szenteleky irodalmi mozgalmat igyekezett kialakítani ott, „ahol úgyszólván csak dilettánsok éltek”.

A feladat nem látszott nehéznek: írók, művek és programok — sőt bizonyos értelemben: az emberi életsorsok is — igazi, életes, nagy hagyományukat, az egyetemes műkedvelést példázták itt, az Ákácok alatt. A kisszerűség, a távlatatlanság, a tehetséghiány, az önértéktudat torzulásai s a *petit patrie* más sajátosságai kíméletlen, vad szatíra lehetőségét kínálták. A *Műkedvelők* nyitánya nem is más, mint komisz, kegyetlen szatíra. Szenteleky élete mintha a műkedvelő életvitel kinagyított példázata volna: irodalmi ábrándokat kergetett, dilettánsokat nevelt, s közben kicsúszott a kezéből önnön életének alakítása is. Csak négy hónappal a halála előtt, vérző tüdővel nősült meg: amikor „a fiatal férj” már dögrováson volt, a „mézeshetek” csók, ölelés és méz nélkül múltak el, s „a fiatalok tervezetése” a halálról való beszélgetésekből állott. „Nagyapánk”, Sztantits Aurél... alig negyvenévesen... elhalálozott, utódot sem érkezve nemzeni...”, írja Juhász, *nagyanyánk*, néhai Póth Erzsébet pedig nagymamácska lett, „égi menyasszonyságban”. Fantomszülők fantom-utódai vagyunk tehát, minden örökségünk „lazuló képzetek”, „megiramodás”; „valljuk meg: mindig is hadilábon álltunk mi e röggel s e röggön, mely szemernyi helyünk e földtekén, s egy óvatlan félrenézés is elég: lábunk se érje a földet, úgy kivigyen bennünket a legenyhébb huzat”.

Juhász az általánosságok síkján az egyetemes otthontalanságot, s a külső és a belső élet skizofrén szétválását rajzolja meg; Szenteleky kez-

detben nem több vidéki szépléleknél, „aki mindig is csak elutazásai során lel otthonra, s hontalanul didereg otthon...”. Amíg Szentelekynek csak a lárva-arcát látja, amíg Szentelekyben és társaiban csupán a műkedvelőt ismeri fel, kíméletlen és elutasító:

„Nekünk már eleink sem ijedtek meg a saját árnyékuktól, mi, ha kell, pusztá árnyként is követjük önmagunkat; szüntünkben testesülni! — mintha kiket hétszer szült az anyánk — ez az igazi örökség, úgymond hagyomány. Nincs, ami nincs. S nincs az a vágy, inség és értelem, mely, mint az idő, kikezdhethé ezt az örökül kapott tudást s tapasztalást. Mint a karikacsapás, megy nekünk eleinktől fogva a fából vaskarika...”

Ámde Juhászt később cserbenhagyja satirikus kedve, mert óvatlanul közelebb lép az adott korszak valóságához, s mert beleérző képessége, írói intuícója, egyre gazdagodó történelmi ismeretanyag, lélektani érzéke nem emberi karikatúrák, hanem emberi sorsok megrajzolására indítja. Alakjai megmozdulnak, lélegezni kezdenek, lepattogzik róluk a merev művi álca. A regény színterén megvilágosodnak a „műkedvelés” társadalmi kulisszái, a külső és belső élet szétválásának társadalmi és politikai okai, megnyílnak a műkedvelő életvitel mögött a forró kétségbeesés örvényei, s a „kisebbségi lélek pacifizmusa” is lelepleződik; ez a „pacifizmus” nem más, mint politikai megfélemlítettség.

S *nagyapánk és nagyanyánk*, Szenteleky Kornél és Póth Erzsébet úrt nemző, jóvátehetetlenül megkésett egymásra találása a regény vége felé már nem csupán groteszk „egyperces”, egy dilettáns módon végigélt látzatlet dilettáns exodus, hanem mély emberi tragédia. Ez a regénybe-fejezés Pilinszky (satírával, tréfával, viccel ki nem kezdhető) mélysegesen komoly meghatározásával cseng egybe: *Nem operettfigurák, halálra ítélték vagyunk valamennyien*. Irodalmi szempontból sok kitűnő részlet van Juhász Erzsébet regényében, Kende Ferenc vagy Cziráky Imre figurája pl. a természetes komikum remeklése, éppúgy, mint a nehezen azonosítható Havelka Viktoré és társaié; egészében nagyszerű regényírói teljesítmény a történet epikai keretének és gondolati anyagának észrevétlen, hibátlan egybeolvasztása — a zárórészben azonban egy külön miniregény bontakozik ki, Póth Erzsébet, az „égi menyasszony” emberi drámája, s alighanem ez a szövegrész a *Műkedvelők* művészi forrponjtja, tetőzése. Ezer szerencse, hogy Póth Erzsébet figurájából Juhász nem formál másodikkiadású bácsögödrösi Pacsirtát, nem a csúf, hervadó vénkisasszonyt látja meg benne, akit Szenteleky szánalomból vesz feleségül; a kettejük érzelmi kapcsolatának eredettörténetéből bontja ki a magányos nő s a képzelgéseiben élő, magányos férfi egymásra ébredését.

A *Műkedvelők* eredetileg irodalmi kulcsregénynek készült, mai életünk *prae-jévé*, egzisztenciánk előtörténetévé formálódott, s utolsó harmadában-negyedében egy élni nem tudó, látzatéletben tengődő, életkörülményei folytan énonozosságát csak fájdalmas öncsonkítások árán

megvalósító ember sorsának a története. Ha a tényeket és a dokumentumokat vizsgáljuk, és közösségi nézőpontból tekintünk rájuk, Szenteleky élete korántsem volt elhibázott. Öntörvényű, vagyis „viselkedésében belülről vezérelt” ember volt. „Jóformán egyebet se csináltam egész életemben”, olvashatjuk egyik levelében, „mint az igazságot kerestem. Néha talán sután, de mindig hitesen és őszintén. Most is egész munkásságomat kisebbségi magyarságunk szolgálatába állítottam, mert itt keresni kell és ki kell építeni az igazságot, hogy szembeszállhassunk az igazságtalansággal...” Erre tette fel életét; közben csak arra volt módja, hogy hajlékot teremtsen irodalmunknak, ezt a hajlékot azonban végül meg is teremtette. „Neki nem évek kellettek”, írta Csuka Zoltán, „hanem a kötelességteljesítés, a szolgálatvállalás, a »kereszthordozás édesége«, az a nagy kielégülés, amely egy férfi életében talán mindeneknél nagyobb, s amelyért sokszor egy életet is érdemes feláldozni”. Juhász Erzsébet talán csak erről feledkezett meg; hogy énazonosságát Szenteleky csak egy ilyen, „műkedvelő” élet árán őrizhette meg.

A végeredmény ettől nem változik meg, a regényben épp ezen van a hangsúly. S talán itt kell felvetni a kérdést önmagunknak: lehetséges-e Sztantits Aurélt nyíltan Szenteleky Kornélnak neveznünk, mennyiben irodalmi kulcsregény a *Műkedvelők*.

Fikció és dokumentum, hiteles és eltorzított idézetek, pontosan azonosítható és részben azonosíthatatlan figurák népesítik be Juhász Erzsébet új regényét. Szabadkát pl. Szabadkának nevezi, Ószivácot azonban Bácsgödörösnek; Szentelekyt, Sztankovits Kornélt Sztantits Aurélnak, de Póth Erzsébetet Póth Erzsébetnek mindennemű változtatás nélkül. Az írók azonosítása viszonylag egyszerű: Bakos Ede: Kende Ferenc, Ligeti Lajos: Fekete Lajos, Homonnai Zoltán: Herceg János, Hermecz Rezső: Draskóczy Ede, Forrai Gábor, Szirmai Károly, Hajnal Emil: Havas Emil, Janiga Lajos: Cziráky Imre, Berta bácsi (Dóri bácsi): Milkó Izidor. Hasonlóképpen vagyunk a regény szövegébe épített életrajzi adatokkal is, nagy többségük megbízható és pontos, kisebb részük kinyomozhatatlan, valószínűleg írói képzelet gyümölcse. Regényről lévén szó, mindennek nincs különösebb jelentősége: Juhász Erzsébet Szenteleky korát és Szenteleky életét írta meg, anyagával azonban szuverénül bánt, mint minden valamirevaló regényíró. A *Műkedvelők* nem „tényirodalom”, hanem sok-sok tényből és teremtő képzeletből épített regény.

HORNYIK Miklós

## VERSESKÖNYVEK KORRESPONDENCIÁJA

Böndör Pál: *Jégverés*, Forum, Újvidék, 1985

A költő kiteszi magát a világ impulzusainak; ő a világ jeleinek át-szűrője. A költészet a szavakon inneni tartományban valósul meg: élet-darab, reflexió, ráérzés, „kavargó indulat”; „... testi dolgok ezek / inkább mint szellemiek”. Ezek, a világ elszenvedése következtében kialakult élmények a versnek nem csupán tápláló forrásai, gyökerei; a vers azonos magával az élménnyel, a homályosságokkal, a megsejtéssel. A vers a „kimondhatatlan”. A versírás folyamatában a szavak torzítják az élményt, megszüntetik a hangulatot, elrontják a „verset”. Ami objektíválódik, már csak halvány emléke az elsődlegesnek, a belső történéseknek.

Böndör Pál legújabb kötetének haiku formában írott mottója fogalmazza meg ezt a versfelfogást, amely elméleti adaléknak kevés, költői ars poeticának azonban elegendő, minthogy paradoxon, minthogy megvalósíthatatlan, hiszen a szöveg továbbra is szavak segítségével, s a szavakon túlival kommunikál. A kötet címét is értelmező mottó tehát a megoldásra nem váró paradoxonnal adja meg a verseskönyv intonációját, darabjai annak a jegyében születtek, a versírás kételyei, a szavakkal való vívódás hívta őket életre — ez fűzi őket egybe.

Böndör Pál sohasem énekelt önfeledten, a megszólalás kételyei a *Karszt*-ban még közvetetten jelennek meg. A vers megkérdőjelezése, a költő helyzetének reménytelensége, a rezignált, a „csökönys” mégis-vállalás azonban a *Vérképben* kap először nyomatékosan hangot: azzal, hogy tárgyává teszi az alkotás folyamatát, a versről töpreng. A *Jégverésben* hangsúlyozott az ilyfajta előzmények vállalása. Mindössze huszonöt verset tartalmaz ugyanis, a *Vérkép*ből és a *Vígeposz*ból kettőt, a *Karszt*ból pedig egyet vesz fel újra a kötetébe. De első kötetének, az *Eső* lesznek az egyik versére is reflektál. Distanciával, iróniával szemléli a költői szerepvállalás egykorvult lehetőségét. Szokatlan korrespondencia jön így létre a verseskönyvek között: nemcsak az válik nyilvánvalóvá, melyek azok a szövegek, amelyek világát és versépítési eszközeit továbbra is magáénak vallja, hanem önmagától kínálkozik a lehetőség, hogy egy folyamat újabb állomásának tekintsük a kötetet, s ne újra és újra a látványos különbözőséget, hanem az aprólékosan építkező, rezzenésnyi elmozdulásokat kérjük rajta számon.

Bizonyára nem véletlen, hogy a *Biztonsági gyufa* és a *Hangvilla* került át korábbi verseskönyvéből a *Jégverés*-be. Nemcsak tárgyi-tematikai megfelelések indokolhatják ezt. A *Biztonsági gyufa* például képeinek dinamikájával, a központozás elhagyása és az ismétlések eredményezte belső feszültséggel, a leírt helyzetek egyszerre köznapi, kulturális asszociációkkal terhelt és jelképi erejű megjelenítésével a költői alkotásmód

egyik pólusát képezhetné. A másikon kétségtelenül a kötetzáró *Utolsó versem* állna, egyszerű, tényközlő, eseménycentrikus elbeszélő modorával. Ez az egyszerűsödés azonban már nem azonos a *Karszt* című vers meghirdetett kopárságával. Sőt, úgy tűnik, a *Jégverésben* ellentétes irányú erők is kifejezésre jutnak. Olyan kivételesen lírai ihletésű képek is létrejönnek, mint a *Jószomszédi viszonyban a szörnyel* kezdő sorai: „Hogy vannak az érdes falak / falakba vágott négyzetek / a négyzetekben az ég darabja / ezer évnyre a csillagok.” Vagy a *Hajszárító bura* történetébe ágyazott, variált metaforája: „Hajszárító burává szűkült az ég / a bogarak csak gurulni mennek a forró homokon.”

A *Jégverés* kétségtelen erénye a formagazdagság. Korábbi kötetei homogénebbek voltak ilyen tekintetben. Az „elvont tárgyiaság” vagy az a törekvés, hogy „jelnek tekintik a tárgyakat absztrakt összefüggések felvillantása szolgálatában”, még a korábbi versek jellemzője, de a *Mozgás. Tér. Kép.* címűben is mintaszerűen megjelenik: „a rozsdás lábasok és fazekak / váratlanul sírva fakadtak”. A homályosság és a többértelműség szolgálatában áll például az elvont fogalmakkal, a névmásokkal történő operálás, amelyre számos bizonyítékot inkább a *Vérekép*-ből hozhatnánk. A haikuk és wakák gondolati töménysége és paradoxona sem újdonság Böndör Pál versvilágában. A megfelelések mellett azonban észre kell vennünk, hogy határozottan klasszicizálódnak is Böndör Pál darabjai. Itt már közelebbi példára, a *Vigeposztra* utalhatnánk. De amíg abban a sorvégi összecsengések elrejtve, a szabályos sorok „rosszul” tördelve, ironikus távolságtartással jelentkeznek, ebben niár nyíltan vállalja a rímet, sőt: a kírímet. A *Karsztban* meghirdetett súlytalan díszek egyszerre fontosakká nem-díszekké válnak. Ha a kötet koncepcióját vesszük szemügyre, a legkevésbé indokolt a bonyolult allúziós rendszerből, a láncszerűen felépített történetesorból kiragadott szöveg új kontextusba helyezése. Aminek amott funkciója lehetett, árnyalhatta a kisember világát, a sztorihoz hozzáadhatott egy kockát, itt erőltetettnek hat, s bizonyára a ritmusgazdagítást szolgálja kizárólag.

Ami a *Jégverés* darabjaiban a leginkább figyelemfelkeltő, az a személyes hang eluralkodása: az egyes szám első személyű megnyilatkozások megsokasodása. Nem mintha hirtelenjében alanyi költővé lett volna Böndör Pál, vagy egy pillanatra is megvalósíthatónak vélné a „belső vers” létjogosultságát. A versírás kételyeinek megsokasodásával állhat ez is összefüggésben. „Költő! / — ezt magamnak mondom nem általánosítok —” — írja a *Hajszárító burában*. Szóljon bár általános emberi dolgokról, legújabb verseiben nem tud már az általános grammatikai alany mögé húzódva szemlélődni, a költészet privátszféra lett, intim motyogás. Az említett szerepvállalási nehézségek szövegszerűen is kimutathatók a kötetben. A passzivitás képei sorakoznak előttünk. A gúzsbakötöttségek, egyik hősének, Jet Set Willynek látszatléte, a *Valakik* című versben az elképzelt, lehetőségek szintjén jelentkező cselekvés, a

helyzetrajzok utalnak erre. Versvilágában a kitapintható dolgok is „kétes tényekké” válnak. A *Vérkép* nagy lélegzetű, önmegszólító, tehát a személyiség és a szerep válságáról is tanúskodó *Hangvilla* című versétől jut el az *Utolsó versemben* az önmagammal kell számot vetnem gondolatáig. A befogadást jellemző légüres térben a bizonytalan cselekvések vállalása, csak az önmagunkkal szembesítő, önmagunkra támaszkodó versírói magatartás maradt.

Annak ellenére, hogy Böndör Pál, mint minden eddigi kötetében, ebben is új összefüggésekbe állította vagy átértékelte költészetének lényeges elemeit, a gazdag, sziporkázó asszociációkkal telített, a műfajt, versíró önmagát, hősét és tárgyát egyaránt és egyszerre ironikus-parodizáló nagyvállalkozás, a *Vigeposz* után kissé csalódunk Böndör Pál legújabb „válogatott” verseinek gyűjteményében. A hallgatás és megszólalás határsávján keletkezett szövegeiben megmutatkozó széksziszt tudomásul vesszük ugyan, de ennek ellenére sajnáljuk a *Vigeposzban* burjánzó nyelvi leleményeinek kiapadását, a *Jégverésnek* a vers körül agályoskodó megtorpanását.

TOLDI Éva

## NYELVÉBEN ÉL-E MA A NEMZET?

*Jezik i nacionalni odnosi.* Sveske, 1984. 5—6. sz. Szarajevó

Nyelvében él a nemzet — hangzik a közismert magyar szállóige nemes gondolata, amely egyszerre határolja el a nemzeti tudatot a károsan is értelmezhető tartalmaktól, és teszi meg a nyelvet a világ emberi léptékű másává, volt és jelen dolgok emlékeztetvé. A címben szereplő kérdőjeles parafrázisban nem is a klasszikus jelentéstartalom iránt kívánunk kételyt támasztani, csupán egy minden vonatkozásban időszerű tudományos ülésszak alaphangját, kérdésfelvetését próbáltuk a magyar olvasó asszociációihoz közelhozni. Az ülésszakra tavaly, *A nyelv és a nemzetek közti viszonyok* (Jezik i nacionalni odnosi) címmel, Szarajevóban került sor, anyagát pedig a *Sveske* c. folyóirat 5—6. számában vehette kézbe az érdeklődő.

Nemzet és nép, nyelv és anyanyelv; nemzet és nyelv: mindezek a fogalmak és viszonyok már egyszer nyugvópontonra jutottak egy-egy nyelv terminológiájában és a régi Európa-központú gondolkodásban, amely a kapitalizmus első virágkorában, a nemzetté vált nép, az egyetlen nyelv viszonylataiban érlelődött, és rögződött világgéppé. De mi történik, ha ezt a nemzet- és nyelveszményt térben és időben elmozdítjuk, az új, marxista ideológiával szembesítjük? A gyarmatosítás hatása, utóhatásai alól felszabaduló, napjainkban emancipálódó afrikai, ázsiai etnikai csoportokra alkalmazzuk? Ezekre az egyáltalán nem jelentéktelen kérdé-



sekre keresett választ a Nemzeti Viszonyokat Tanulmányozó Intézet által szervezett nyelvészeti tanácskozás, a tárgykör legáltalánosabb elméleti kérdéseit, a világ sokféle nyelvének, a nyelvhez való viszonyulás tág horizontjait, Jugoszlávia nyelvpolitikáját, a szerbhorvát nyelv kérdéseit és a sajátos bosznia-hercegovinai viszonyokat is érintő vonulat egyre szűkülő köreiből.

A kérdésre már *Milan Šipka* megpróbált választ adni vitaindító tanulmányában, azt hangsúlyozva mindenekelőtt, hogy épp a nemzet—nyelv viszony korábbi elhanyagolása keltett elméleti és gyakorlati feszültségeket a szakterületen, ahol külön el kellett oda jutni, hogy a nemzet nemcsak kapitalista kategória és frázis, hanem máig ható tényező. A nyelv viszont, állásfoglalása szerint döntő, de nem elengedhetetlen feltétele a nemzetnek, a nemzet fizionómiáját más rangos tényezők is formálják, és éppen az egyéb tényezőkhöz való viszony formálja alapvetően az adott országok nemzetiségi politikáját is.

A nemzet és nyelv viszonyának autochton vetülete a *köznyelv* és hivatalos nyelv kérdése, amelynek (vagy amelyeknek) kiépítésekor például a több nemzet, nemzetiség alkotta Jugoszláviában is az unitarista, szeparatista, az etnocentrikus felfogás veszélyeit elkerülve lehet az igazi nyelvi közösség gondolatáig eljutni.

A „csak nyelvében él-e a nemzet?” alapproblémáját *Ranko Bugarski* jeles jugoszláv nyelvész fejtegeti tovább. Egyáltalán olyan kiemelt hely illeti-e meg a nyelvet a nemzetté válás feltételeiben — veti fel a kérdést —, mint amilyenek a faji, népi összetartozás, a vallás, a szokások? Szerinte csak akkor, ha a „konkurrens” tényezők csökkent intenzitással vannak jelen. Sorra veszi a nemzet és nyelv kapcsolatának vonatkozásait, s megállapítja, hogy kizárólagosságuk ideológiailag csak a nemzeti emancipációt szolgálva pozitív, összetartozásuk történetileg a legszorosabb, mert sok európai nemzet nyelvével együtt jelent meg és fejlődött a mai kvalitássá, lévén, hogy Herder óta a nemzeti nyelv a kollektív tudat, a csoportazonosítás elsődleges kifejezője.

Európától és az adott kortól távolodva azonban ez az eszme szerzefoszlik, mert sokszor a vallási, politikai, történelmi tényezők mellett a nyelv meg sem jelenhet a nemzetté válás, az államiság formálódásában, folyamatában pl. Indiában). *Bugarski* *Fischmann*-nal egyetértve új fogalmat vezet be és különít el: a *nacionalizmust*, amely a *nacionalizmussal* szemben nem az eleve meglévő különállásból, a nemzeti önzésből indul ki, hanem az együvé tartozást, a különbségek feletti integrálódást tűzi ki célul az alakuló nemzeteknél, tehát mindenképpen pozitív jelenség.

*Šipka*, *Bugarski* a kérdéseket külső tárgyilagossággal szemlélve eljuthatott odáig, hogy az egy nemzet—egy nyelv viszony nem törvényszerű, pl. Svájcban, az angol nyelvterületen, *Enver Halilović* viszont a problémát *belülről*, az adott etnikum felől közelíti meg. Innen nézve már

mindegy, hogy egy nyelvet több nemzet beszél-e, illetve egy nemzet kohézióját több nyelv teremti meg, mert az ember, az adott népcsoport világhoz való kapcsolódása, integrálódása mégiscsak egy adott nyelvhez kötött elsődlegesen, illetően identitásának tehát csak a nyelv az alapja. Hogy a nyelv a nemzeti világlátás, világgép hordozója, annak Halilović szerint is, elsősorban a fordítók a tanúi.

Másik fontos gondolatsora, hogy a nemzeti minőségnek nincsenek kanonizált feltételei, kiemelt attribútumai, amelyekhez csak diakronikus elvonatkoztatással juthatunk el. Csak fiatalabb és idősebb, kialakultabb nemzetekről lehet beszélni. A nyelv mindkét fázisban sorsdöntő szerepet játszik, mert az emberi munka, a történelem formálta érzékszerveink tapasztalata mégis ezen a titokzatos, néha gazdagító, néha szegényítő szűrőn áramlik át, s mint Marx írta, a szellem is mindörökké hordozza átkát, hogy légrezgek, hangok anyagságához, a nyelvhez kötött.

Ily módon Halilović, mondhatni, a *nyelvi relativizmusig*, korunk elterjedt fölfogásáig jutott el, amelynek veszélye: elhalványítja a valóságos tapasztalás és a nyelvi interpretáció közti különbségeket.

Eszményi nemzettípusról *Blagoja Korubinski* szerint sem lehet beszélni. A dialektikus váltakozás szellemében hol a konvergencia, hol a divergencia áramlatok kerekednek felül a történelmileg összetartozó közösségekben is.

*A világ nyelvei és nyelvpolitikai áramlatai* c. fejezetben igen érdekes *Josip Hamrnak* az ausztriai szlovén és horvát kisebbségek helyzetével foglalkozó tanulmánya, melyből megtudjuk, hogy a hivatalos közvélemény elvárná, hogy 20%-nál nagyobb délszláv lakosság körében sem használják saját névformáikat, változataikat, csak a német névhez illeszkedő hozzá a földrajzi köznevet: *Eibeldorf-vas*, vagy *-selo*.

*Branko Tošović* tanulmányából sok újat tudhatunk meg a Szovjetunió nyelvi politikájáról, amelynek sajátos kategóriái, vonásai alakultak ki, de legkülönösebbek az ott is ellenérzést keltő, a kis nyelvekhez fűződő elméletek (ahova finnugor nyelvrokonainkat is sorolják), amelyek szerint ezek továbbfejlesztése, írásbeliségük megteremtése fényűzés, inkább a fejlett orosz nyelvre kellene áttérniük.

A legidősebb, legizgatóbb kérdésekkel foglalkozik a *Jugoszlávia nyelvpolitikája* c. fejezet. *Miloš Okuka* általában, *M. Karadža* az alkotmányos rendelkezések fényében foglalkozik a kérdéssel, *H. Meděši* a vajdasági sajtóságot veszi sorra, *M. Resulović* a fegyveres erők vonatkozásában a Katonai összehasonlító szótárt mutatja be, melynek magyar munkatársai a Hungarológiai Intézet dolgozói. *I. Gostl* a *Jugoszláv enciklopédia* több (p. magyar) nyelvű kiadásáról értekezik. A jugoszláviai magyarságot is közelről érintő kérdésekkel foglalkozik *J. Jerković*, pl. a *Szerbhorvát—magyar frazeológiai szótárral*, *J. Buljović* a közoktatás, *J. Turčan* a televízió vonatkozásában. Igen, ezek a tanulmányok közelről érintik a mi kulturális, tudományos életünket, lap- és könyvkiadásun-

kat, tudományos projektumainkat. Sajnálattal kell azonban megjegyeznünk, hogy az előadók tömkelegében, a témák sokaságában, amelyekben még az afrikai népek tannyelveinek kérdései is sorra kerültek, egyetlen sem akadt, aki és amely ezekről az eredményekről, gondokról közvetlenül, valamely jugoszláviai magyar tanintézmény, művelődési fórum képviselőjeként szolt volna.

*A szerbhorvát nyelv és változatai* c. fejezetben is sok érdekes párhuzam vonására serkentő tanulmányt találunk, a keleti és nyugati dialektus megnevezéséről, a köznyelvi norma kialakulásának nehézségeiről. *Dragomir Čupić* tollából olvashatunk a szerbhorvát nyelvterületen is érlelődő helyesírási reformról, amely az idegen nevekhez való nyelvi viszonyt is revidéálni óhajtja. *Ljubica Prčić* tanulmányában pedig a szabadkai bunyevácok nyelvéről ír. Ez utóbbiban meghökkenéssel olvashatjuk, hogy a bunyevácág körében is használt Gyula keresztnév a török djul (gyul) szóból származik, amelynek aligha adhatunk hitelt.

Bosznia-Hercegovina nyelvi kérdéseiről, nyelvpolitikájáról hasonlóan érdekes, színvonalas tanulmányokat találunk, amelyek, az előzőekkel együtt, végsősoron a címben felvetett alapkérdéshez fűződnek, rejtett szálakon. Válaszuk pedig az, hogy a nemzet időben és térben szemlélve valóban nemcsak nyelvében él, s a nyelven kívüli tényezőknek, még a gazdasági rendszernek is, megvan a nyelvi vetülete a mához és lenyomata a múlthoz viszonyítva, mert bennük integrálódik és öröklődik tovább.

PAPP György

## A KÜLÖNBÖZŐSÉG JOGÁN

Tordai Zádor: *Megértő módban*. Magvető Könyvkiadó, Bp., 1984

Ahol csak egy igazság van, ott egy sincs. Paradoxonunk látszatra pusztán erkölcsi, alapjában véve azonban módszertani töltetű. A megismerés mikéntjét érinti. A *magyarázat* — amely Tordai Zádor szerint a megismerésnek *egyiké*, tehát *nem egyetlen* lehetséges módja — alkalmas arra, hogy megcsonkítsa a végtelen processzust: zárt válaszokat kínál. Legyen bár deduktív vagy szörszálhasogatóan analitikus, a bizonyítás bokra valamely hittétel, „végső evidencia” nedveiből táplálkozik. Innen a szerző rokonszenve a *megértés* dialektikája iránt, hiszen „a megértés nem egyszerűsít és nem egységesít, hanem az összességet különböző részek olyan egységének fogja fel, amelyben az egység éppen a különbözőségek által létezik”. Talán éppen ezért a megértés alapkövetelménye az empatikus szemlélet, a dologba magába való behelyezkedés tudása. Ha a „dolog” maga az ember, a megértés megszűnik tárgyi vi-

szonynak lenni: a megismerés módszere etikai problémává válik. A dialektikus szkepszis mellett alapkövetelményként jelentkezik a beleérző tolerancia. „Igazságok szembekerülhetnek, meg is ütközhetnek egymással: ettől még igazak maradnak. Nem szűnik meg a szerintük való cselekvés jogossága sem. (...) Mindegy, miben van különbség: gondolkodásban, hitben vagy magatartásban, a megértés a különbség jogát, a másként való lét jogát szentesíti.”

Tordai Zádor többistenhívő. És nem csak — nem is elsősorban — az előbbieik értelmében. Többistenhívő témaválasztásában, érdeklődési körében, abban, ahogyan a megértést módszertani egységeire bontja. Akik korábbi könyveit olvasták, tudják, hogy nem „csak” szakfilozófus, noha annak is kiváló. Ha a filozófia fogalmakból és eszmékből építkező költészet, mint ahogyan ő állítja a kötet élén található Pascal-esszéjében, úgy Tordai Zádor alighanem a leglíraibb alkatú „eszmepoéták” egyike a mai magyar filozófiában. Szemléletmódjának empatikus jellegéből következő stílusát esszéisztikusnak nevezhetnénk, ha ez a fogalom nem volna a semmitmondásig általános. Különös affinitással foglalkozik úgynevezett töredékes életművekkel, alkotásokkal. Pascal, Walter Benjamin. És a *Woyzeck*. Ez utóbbiról két nekifutásban is. Egyszer a színikritika (álöltözetébe burkolózva (a *Stúdió-K* immár legendáris Büchner-interpretációjáról), másodszer filológiai módszerekkel mutat rá „az értelmezések kétértelműségében” rejlő lehetőségekre. Büchner drámája a hatalom mechanizmusának alávetett (és végül elsodort) kisember megaláztatásainak epizódjait tárja élénk, már-már kafkai abszurditással. Tordai a látítás drámájának tartja, noha elképzelhetőnek és igaznak tart másfajta értelmezéseket is, ha azok a mű egészéből s nem valamelyik abszolútizált részletéből indulnak ki. Természetesen a rossz értelmezések lehetőségei is adóttak. S a szerző nem csupán a melodramatikus felfogásra gondol. Elveti *Woyzeck* dramaturgiai okokból történő „leöngyilkolását” is, mondván, hogy ez a hatalom logikája, a konvenció szerinti gondolkodás, amely a saját erkölcsi nevében teszi azt a színpadon, amit a valóságos *Woyzeck*kal egykoron bírái tettek.

A kötet legfontosabb, terjedelemben is jelentős tanulmányának (Hogyan lehet valaki Európában zsidó, Walter Benjamin?) néhány fejezetét a jugoszláviai magyar olvasó már ismeri, pár évvel ezelőtt jelent meg az Új Symposiumban. Nem Benjamin-monográfia, ennek ellenére fontos történeti és elméleti kulcsot kínál a Benjaminsal foglalkozóknak. Noha a tanulmány előterében az a kérdés áll, miért lett és hogyan volt egyszerre öntudatos zsidó és öntudatos marxista Walter Benjamin, a ki nem mondott, mégis jelenlevő kérdés ettől általánosabb: következtetések lehetünk-e egymásnak ellentmondó igazságainkhoz, s ha igen, hogyan, milyen történelmi körülmények szorításában, milyen áron? A közösségnélküliség, valamint az identitástudatnak a zavara bizonyos vonatkozásban univerzális kelet-közép-európai problémává vált, még ha

kevésbé hiperbolikusan és kevésbé kiélezett formában is, mint Walter Benjamin és sorstársai számára.

A tanulmány kitűnő elemzését nyújtja a zsidó messianizmus és a kommunista chiliazmus összefüggéseinek. A 19. század végétől felbomló zsidó vallási közösségek tagjai számára lényegében három út kínálkozott: beolvadni a környező nemzeti közösségek valamelyikébe, a zsidó nemzeti gondolat hívévé szegődni vagy a forradalmi messianizmus nevében az absztrakt emberiség képviselőjévé válni. Hogy egy-egy közösség melyik utat választotta, az sokban függött a rá nehezedő nyomástól, amely az orosz birodalomban inkább a forradalmi messianizmus és a radikális demokratizmus, liberális és félliberális társadalmakban, mint amilyen az Osztrák—Magyar Monarchia vagy Németország inkább az asszimiláció (amely ebben az esetben társadalmi emancipáció is) irányába taszított. De a zsidó nemzeti gondolat is ezeken a tájakon alakult ki. Ott, ahol a gazdasági és társadalmi életbe történő bekapcsolódás viszonylag akadálytalanul mehetett végbe, az emancipáció hívei domináltak. A zsidóságnak egy jelentős rétege gondolkodott progresszív módon, a demokrácia következetes megvalósításában vélte megjelenni önnön identitásválságából a kivezető utat. „Végül is a demokrácia — mint Tordai megállapítja — csak szűkre szabott és eltorzított értelmezésében jelenti egyszerűen a többség uralmát: igazi lényege éppen a kisebbség jogaiban van. És a klasszikus liberalizmus mint társadalmi törekvés éppen ezt akarta életvalósággá tenni. Ebben össze tudta fogni az asszimiláció minden árnyalatát, mégpedig úgy, hogy közben a kulturalizálódás szellemével-törekvésével egészült ki.” Az európai nemzetek és nemzeti tudatok kialakulása azonban nem a demokrácia diadalmenete volt. Éppen Tordai Zádor elemezte könyörtelen logikával korábbi könyveinek egyikében (*Közösséges emberi dolgok*, Bp., 1974.), hogy a *nemzet illuzórikus közösség* s miközben azonosságot állít, megoszt, tagad és kizár. Elyom, leigáz, beolvaszt. Ellenségeket keres, mert igazi lényege nem valami pozitív állítása, hanem a negáció. S nem homogenizál, képtelen elviselni a különbségeket, nem tűri a másság jogát. A nacionalista tudat durva formájában pogromot és népiirtást, „emberarcú” formájában beolvasztást jelent. A kettő között csak fokozati a különbség, és nem minőségi. A cél mindkét esetben azonos: egységesíteni az illuzórikus közösséget. Ettől azonban az még nem lesz igazi közösség. A közép- és kelet-európai nemzeti társadalmak viszonya a zsidósághoz minden látszólagos ambivalencia ellenére ezért vált végsősoron tragikusan egyértelművé. S legkorábban azok az ábrándok foszlottak szét, amelyek a nemzeti társadalmakba való *asszimilációt beolvadás nélküli*, a zsidó identitást nem szétromboló *emancipációnak láttatták*. A nemzeti társadalmak a mássághoz való jog ilyen formájának elismerésére többnyire éretlennek bizonyultak, s többnyire éretlenek ma is.

A zsidó vallási közösségek szemléletével radikálisan szakított a létre-

jövő zsidó nemzeti tudat, amely elutasította az asszimiláció és az emancipáció hagyományos formáit, de a gettó-létet is, és megoldásként a nemzeti felemelkedés útját jelölte ki. Ez egyben a kiválasztottságtudat és a messianizmus latens tagadását is jelentette. Azok számára viszont, akiket az univerzális megváltás reményéről való lemondás a speciálisan nemzeti célok vállalásától elriasztott, egyetlen kiút maradt: ugrás a zsidó messianizmusból a kommunista messianizmusba, amely nemcsak a remény szintjén, hanem a gyakorlatban is az egyetemes megváltás megvalósíthatóságának esélyeivel kecsegtetett, s így egyben a másik két út kritikáját is jelentette. A zsidó nemzeti újjászületést és az asszimiláció minden lehetséges formáját *egyaránt* tagadta a messianisztikus világgörnyedelmének víziója, hiszen célkitűzésében a nemzeti fölött állt. Ugyanakkor azonban másféle asszimilációt is ígért. Beolvadást az absztrakt emberiségbe. A cél problematikussága éppen absztraktságában rejlik: új-típusú illuzorikus közösséget kínál, de áttételek, közvetítő fokozatok nélkül, s így, következetes megvalósulása esetén ugyancsak a *másságok* létének tagadását eredményezi. Az absztrakt emberi nevében tagadja a konkrétat, az általános ígézetében elveti a sajátost. Úgy emancipál, hogy közben kifoszt. Walter Benjamin látszólagos következetlensége lényegét tekintve kíméletlen következetesség: a másság és az egyetemesség kívánta követelményeknek csak egyszerre lehet (és kell) megfelelni. Hasonló következtetésekig jut el a szerző A nemzet mint et(n)ikai szabályzat c. tanulmányában is. Ha a nemzet olyan társadalmi egység, amely nélküli az egyetemeséget, de a tényleges közösségi formák is felbomlottak benne, az egységesítés ideológiájának szerepében rendszerint a sovinizmus, a tagadás jelenik meg, hiszen az ún. nemzeti tudat legtöbbször semmi egyéb, mint érzelmi viszony. Lehetséges-e másik út is? Tordai válasza egyértelmű: igen. A deklasszáldási folyamatok és az egyéni atomizáltság növekvő ereje által táplált — korántsem csak a polgári társadalomhoz kötődő — nacionalizmus *tagadó* tudattartalmait helyett a demokrácia értékeit *állító* tudattartalmait kell szembehelyezni: a másság, a különbözőség (amely nem idegenség) jogát és lehetőségét. S korántsem csak az etnikum szférájában, hanem a társadalom teljes szerkezetében, valamennyi szintjén. Tordai Zádor ilyen irányban halad, amikor a hatalom megosztásának Bibó István-i koncepciójával, pontosabban koncepciójának egyik korai változatával foglalkozik. Megállapítja: „Ha tudjuk Bibótól, hogy a megosztás azért működik és azért fontos, mert megakadályozza a hatalom koncentrálódását, akkor követjük őt abban is, hogy a modern korban, amikor a koncentrálódás a korábbinál nagyobb, a megosztás is fontosabb, mint bármikor.” Noha a Tordai által elemzett székkfoglaló előadás nem tartozik Bibó legjelentősebb elméleti munkái közé, a tény, hogy a róla szóló tanulmány, amelyet korábban a Vigiliában olvashattunk, bekerült e kötetbe, már önmagában is fontos.

Jelzi a Bibó István életműve iránti egyre fokozódó, jogos érdeklődést, s természetesen hiányt is pótol.

A kötet kiemelkedő írása A felelősség megvalósításának lehetőségei című esszé is, amely részletesebb bemutatást érdemelne. A hatalomviszony, az igazgatás, a felelősség és a moralitás elméleti és gyakorlati összefüggéseit, ellentmondásosságukat vizsgálva többek között megállapítja: „A felelősség közvetlen megvalósítását a hatalom legközvetlenebbül a hatalmat gyakorló embereknél korlátozza: a hatalom és a felelősség ellentéte itt a legélesebb. És (részben) ebből következnek az is, hogy a hatalom mindig korrumpál. A hatalom talán a legnagyobb kísértés azok számára, akik — így vagy úgy — hatáskörébe lépnek. Ugyanakkor szinte vonzza a felelőtlenység minden formáját. Az igazgatás ezért is szüli a felelőtlenység legkülönbözőbb változatait.” A hatalom azonban nemcsak kényszer — konszenzus, hallgatólagos vagy nyílt elfogadás is. Ez legitimitásának alapja — föltéve ha elfogadjuk, hogy van legitimitás.

CSORBA Béla

## EGY FOLKLORISTA VALLOMÁSAI

Dobos Ilona: *Egy folklórgyűjtő feljegyzései*. Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984

Naplójegyzetek és emlékei segítségével írta meg Dobos Ilona életrajzi fogantatású könyvét, melyből egy folklorista életútja bontakozik ki. Megismertet bennünket a néprajzos mesterséggel; hogyan lesz valaki folklorista, hogyan végzi munkáját, kikkel találkozik és hogyan viselkedik gyűjtés közben, miként dolgozza fel, értékeli anyagát és nem utolsósorban, hogyan egyezteteti össze magánéletét a néprajzkutatás fáradtságos munkájával.

Dobos Ilona (1922) jeles folklorista Szlovákiából jön Budapestre 1945 tavaszán. Először 1942—43-ban már fél-fél évet Pesten tölt különböző leánykollégiumokban. Kutatási területe a monda, a mese, az „igaz” történetek. 1951-től a dunaújvárosi múzeum, majd 1957-től a Néprajzi Múzeum munkatársa. Cikkei az Ethnographiában jelennek meg. Könyvei: *Szegény ember vízzel főz* (Önéletrajzi vallomások, Budapest, 1958), *Egy somogyi parasztcsalád meséi* (Bp. 1962), *Tarcal története a néphagyományban* (Bp. 1971).

Apja adóhivatali tisztviselő volt, anyja tanítónő; neveltetése nem indokolja pályaválasztását. Szeretettel emlékszik vissza gyermekkorára, a pesztonkáitól hallott mesékre, melyeket ugyan nem értett meg egészében, ruszinul rosszul beszélt, mégis félelmet keltettek benne. Évtizedek múlva gyűjtőútjai során több hasonló babonás történetet hallott, miszerint az

ember nem hal meg, hanem valamilyen formában (állat-, növény képében) tovább él. Az állattá válás lehetősége lényeges alkotóeleme a természeti népek hiedelemvilágának, de ez a gondolat az alapja a lélek-vándorlásnak is. Gyermekkorában ismerkedik meg Kaszparek alakjával, a cseh gyerekek kedvenc bábfigurája ez, aki segíti a szegényeket, az urakkal szemben.

A néprajzi gyűjtőutak, a „kiküldetések” változatos és izgalmas kaland-sorozatot jelentettek számára. Milyen öröm volt — írja — visszatérve a könyvtárba felfedezni, hogy a most hallott meseszövegeket a nemzetközi mesekatalógusok is számon tartják, hogy nem egy történet „már az ókorban is” ismert volt. Pentelén (1953-ban a 70 esztendő Godány József mondott két olyan mesét, amit még öregapjától hallott. Deszkavári Princ Pistáról, a kanászruhába bújt királyfickóról és egy tréfás mesét a háromszor eltemetett huszárról. A téma közkedvelt, már Boccaccio *Dekameron*jában forrásul szolgált. Bodrogheresztúron a barlanglakó Vadász néni, aki a 87 évén túl volt és valamikor nagyon sok mesét tudott, de már csak a *Leláncolt Gergelyre* emlékezett. Megjegyezte azonban, hogy ez nem mese, hanem igaz történet egy híres pápáról, Szent Gergelyről. Valóban a történet ismert: VII. Gergely pápa középkori legendája, melynek a mondanivalója oktató szándékú: nincs olyan nagy bűn, amelyet az isten kellő vezeklés árán fel ne oldozna. A világirodalomban Thomas Mann *A kiválasztott* című regényében dolgozta fel a legendát, melynek előképe a görög Oidipusz, aki ugyancsak kitett gyermek volt és visszatérve ismeretlen otthonába, anélkül, hogy tudná, anyját veszi feleségül. A népköltészet legszebb darabjai a világirodalom csúcscsúcsaival vetekedhetnek. (Gondoljunk csak a szóhagyományt összefoglaló eposzokra, hősénekekre vagy a népköltészetben is megtalálható tündérmesekre, balladákra, népi imádságokra, népdalokra.)

Előfordult azonban, hogy a mesemondó szövevényes históriájából a Szabó család hétköznapi problémái bontakoztak ki, de megtörtént az is, hogy a jónak ígérkező anyagközlőt a hazaérkező feleség inti hallgatásra: „... hallottam, hogy a városból jött hozzád egy nő masinával. Meg ne szólalj! Ne hagyj vén fejjel, hogy kiröhögjenek.”

Tarcalon találkozik a vérvád emlékével, amely a magyar néphagyományban a befalazás motívumával keveredett. Az ókortól kezdve világszerte ismert hiedelem, hogy az új létesítmény (épület, híd) felállításához fel kell áldozni egy élőlényt, belekeverni a vérét a malterba, különben összeomlik az épület. (Kőműves Kelemenné balladája.)

Bodrogheresztúron a halászoktól és pásztoroktól különösen színes és gazdag anyagot gyűjtött Dobos Ilona. A mondák legtöbbje azonos a Tisza mentén, de nem Európa-szerte ismert, a vízi élettel van kapcsolatban. Sok szól a kora hajnali vagy késő esti órákban hazatérő halászok bolyongásairól, találkozásairól a „rosszak”-kal. A keresztúri Lorelei pózna alakjában ijesztgette a halászokat. Egy szerelmében csalódott



lány a Bodrogba ölte magát. Erről az a hír járta, hogy vadkacsa képeben sokáig üldözte a halászokat. Más esetben csillogó fejéket viselő „szépasszonyok” incselkedtek a hazatérő halászokkal, letérítve őket újukról. A „szép” jelző itt régies értelemben rontó, bűbajos erőt jelent.

A juhászok sok történetet tudtak a „tudományos pásztorok”-ról, akik — akár a boszorkányok — egy haldoklótól veszik át a tudásukat valamilyen tárgy átadásával. De éjfélkor a keresztúton egy mágikus körben különböző próbák után is megszerezhetik a tudományukat. Értenek az állatok gyógyításához, ugyanakkor rontó hatalmuk is van; szétkergethetik ellenségük nyáját, míg az övék akkor is együtt marad, ha órákig feljük sem néznek. A pásztorok őrzik leghívebben azt a hiedelemmondát, amelyben a bikává változó pásztorfiú megvív a fellegekből alászálló ellenséggel. Diószegi Vilmos, a sámánizmus maradványainak kiváló kutatója, meggyőzően bizonyította, hogy ez a történet a magyarok sámánisztikus ősvallásáig nyúlik vissza.

Cigány adatközlőire is szívesen emlékezik Dobos Ilona, különösen a 70 éves Kovács Károlyra, aki a gyűjtő felterjesztésére megkapta a Népművészet Mestere címet. Kovács, aki muzsikus cigány volt fiatal korában, nagyon szép tündérmeséket tudott és különleges tehetséggel adta elő „igaz történeteit”. Meséinek hősei faluszéli, lusta, naphosszat hasukat süttető cigánylegények, akik a mese végére mindig daliás férfivá serdülnek és feleségül veszik a királylányt. Cigányok között különben elég nehéz volt a gyűjtés — írja Dobos Ilona. Egyik alkalommal a városban dolgozó értelmesebb cigány fiatalember így igyekszik meggyőzni a cigány fiatalasszonyokat, hogy énekeljenek a magnetofonba: „Jaj, Kati, Panni, mekkora marhák vagytok! Idejön ez a márkás nagysága Pestről, hogy megcsináljon titeket műemléknek, ti meg itt hülyéskedtek.”

A legizgalmasabb gyűjtőutak azok voltak, amelyeken boszorkányokkal találkozott. A 60-as évek elején Tarcalon egy férfival ismerkedett meg, akit a falu nagy része boszorkánynak tartott. Ilyen volt Pilkáné és Nuni Mária néni is, akiket „kerülni kell, árt a szemük!” Rengeteg hiedelemtörténetet gyűjtött velük kapcsolatban és gyakran meglepődve tapasztalta, hogy az emberek hittek ezekben a történetekben, babonákban. Eleinte minden egyes babona után próbálta felvilágosítani a közlöket, hogy ez nem így van, de miután az emberek elzárkóztak tőle, hallgattak, kénytelen volt változtatni a véleményén és egy régebben hallott babona elmondásával igazolta tájékozottságát e téren.

Dobos Ilona *Egy folklórgyűjtő feljegyzései* című könyve okos tárgyilagosságával hasznos olvasmány a néprajzot kedvelők számára.

## AZ OLVASÁS ISKOLÁJA

Kulcsár Szabó Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés*. Kosmosz Könyvek,  
Budapest, 1984

A hagyományos poétikák ideje lejárt. Az irodalmi irányzatok váltakozása, megjelenése és gyors letűnése anakronisztikussá tesz minden szabályfelállítási kísérletet. A befogadót nemegyszer kétség fogja el az új alkotások előtt, zavartan mérlegeli saját műveltségét és tapasztalatait, amelyek fogódzót nyújtanának a megértéshez.

A művész, mű és befogadó esztétikai kommunikációnak felfogott kapcsolata kölcsönhatást feltételez a feladó és címzettje között. A művésztől kiinduló üzenetre azonban csak akkor érkeznek teljes érvényű visszajelzések, ha a jelnek tartott alkotást a címzett dekódolni képes. Megfelelő kulcs hiányában az üzenet megsemmisül, érvényét veszti. A hagyományos művészi eljárás módokra ráidegződött olvasó számára, amennyiben az irodalmi mű létfeltétele a befogadás, egy meg nem értett regény nem létezik.

A regény grammatikai és világszemléleti szintjének a hatvanas években megindult transzformációja e változásokhoz idomított közönséget követel, amelynek irodalomelméleti műveltsége nem csupán az általános és középiskolák oktatásáig terjed. Az olyan megállapítások, hogy a közönség intellektuális erőfeszítést vár az alkotástól, az olvasóknak legfeljebb egy kisebb hányadára vonatkozhat. A kalandregényeket, ponyvairodalmat és sztripeket „falók” vagy legjobb esetben a Jókai-, Móricz-, Mikszáth-féle irodalmon neveledők zöménél gyakran az a baj, hogy az olvasási szabályok automatizálódása következtében számukra a modern irodalmi mű labirintusnak tűnik, amelyhez ráadásul még kidolgozott és minden regényre biztosan alkalmazható poétika sem létezik.

Elsősorban az ilyen olvasónak nyújt nagy segítséget Kulcsár Szabó Ernő kötete: Ariadné-fonál azoknak, akik bemelegszkednek a labirintusba. Ismeretalapozó jellegénél fogva a pusztán utalásszerű információk helyett részletesen és érthetően összegezi a modern irodalomelmélet tételeit, tudatosítja az olvasó szerepét a kommunikáció rendszerében, az ún. „irodalmi háromszögben”. Olyan kérdéseket tisztáz, mint: az irodalom fogalma; az esztétikai hatás mibenléte; az irodalmi mű és annak sajátos világa; a valósághoz való viszonya; a hermeneutika legfontosabb eredményei; irodalmi hagyomány és stílusváltás; az irodalmiság jegyei stb. A befogadásnak két fajtát különíti el: az esztétikai és a pragmatikus megközelítést, az irodalom társadalmi szerepétől függően. Visszahúzó erőt lát az irodalom funkciójának a pragmatikus felé való eltolódásában, s ez az örökség véleménye szerint, a legmakacsabb akadálya az új olvasói magatartás kialakításának.

Külön érdeme a kötetnek, hogy az elméletet szemlélteti is. Az új pró-

za három képviselőjének, Esterházy Péternek, Nádas Péternek és Bereményi Gézának a műveit boncolgatva regisztrálja a regény legfontosabb formabontási kísérleteit, s a megadott elemzési szempontokkal jártasságot alakít ki az olvasóban. Felhívja figyelmét az egy regényen belül is variálódó elbeszélői nézőpontra, a megváltozott narrációs tónusra. A metaforikus eljárás felfedése, nemcsak nyelvi, hanem jelentésbeli és szerkezeti szinten is, az egyik legfontosabb olvasói feladat annál is inkább, mert a metaforizálódás csupán egyik jegye a hagyományos elbeszéléstől elrugaszkodó műveknek. Velejárói a laza, epizódyszerű szerkesztés, a cselekmény helyébe lépő reflexió, az idő és tér nehezen kibogozható rétegződése. Az ilyen írói módszer fokozottabb szellemi tevékenységet követel a befogadótól, az értelmezés „asszociációs formáit”, szemben az okozati összefüggésekre alapuló metonímikus szervezőelvvel.

A reflexió, áttételes regényvilág „megnyitja” a művet a „játékszabályokba” beavatott olvasó előtt, a szerző és olvasó egyaránt „osztottnak a fantázia játékában”. Valahol itt kell arra a kérdésre is választ keresnünk, hogy miért olvasunk. A művel való párbeszéd által „művészé emelkedett olvasó” csak „itt tud eloldódni attól, ami, illetve felülemelkedni azon, ami a társadalmi életben fogva tartja.

Kulcsár Szabó Ernő kevés újat mond a szakavatottaknak. Kötete azonban — Az én világom elnevezésű sorozat jellegének megfelelően — hasznos kézikönyv egyetemistáknak, középiskolásoknak, mindazoknak, akik érteni és élvezni akarják napjaink irodalmát. Bevezetés Esterházy, Bereményi és Nádas „bevezetéseire” a szépirodalomba”.

FEHÉR Katalin

## A VALÓSÁG BŰVKÖRÉBEN

Norman Mailer: *A hóhér dala*. Magvető Kiadó, Budapest, 1984

A megtörtént bűnügyek mindig izgalmas témát szolgáltatnak az úgynevezett „dokumentumirodalom” számára. Ismert amerikai írók neve fémjelzi a műfajt. Hiteles dokumentumok alapján íródott — többek között — Truman Capote két ismert regénye is: a *Faragott koporsók* és a *Hidegvérrel*. Amennyiben ezeket együtt vizsgáljuk *A hóhér dalával* szembevetendő nézőpontbeli különbségeket vehetünk észre. Annak ellenére, hogy mindkét író objektív távolságtartást hangsúlyoz és messzemenő hitelességre törekszik, munkáikban valamiképpen mégis ott rejtőzik a magánvélemény többlete: írói állásfoglalást takar a tények megfelelő elrendezése.

Capote a cansasi farmercsalád brutális kiirtóit olyan látószögből mutatja be, ahonnan nézve az olvasó csak megvetheti és elítélheti a két

gyilkost, eszébe sem jut velük együttérezni. Mailer sem kívánja felmenteni a kétszeres rablógyilkos Gary Gilmore-t, akinek esete annak idején egész Amerikát felbolygatta. Csak megpróbál indokolni, és oknyomozásába az olvasót is bevonja. Motiváció után kutat a megértés szándékával; azokat faggatja, akik valamilyen kapcsolatban álltak a hírhedt „személyiségekkel”. Újságcikkeket, bírósági jegyzőkönyveket és leveleket idéz annak érdekében, hogy a jellemrajz minél hitelesebb legyen. Az események pontos rekonstruálása mellett a jellegzetesen amerikai mellékszereplők bemutatása tartozik még a regény kiemelkedő szakmai bravúrainak közé.

A dokumentumregény műfaji sajátossága az egyszerű stílus, a könnyen befogadható, publicisztikus mondatfűzések. Tehát a megértés semmiképpen sem okozhat gondot, ennek ellenére többször belefáradunk a könyv olvasásába. Elsősorban azért, mert a viszonylag rövid bekezdések monotóniát eredményeznek. Ez különösen a második kötetben szembeötlő. De más szerkezeti megoldások is ismétlődnek, így például egy új fejezet mindig jó alkalom arra, hogy az író időben visszanyúlhasson az előzményekhez, és bemutasson egy ismeretlen szereplőt.

Mailer *A hóhér dalában* — a valóság és hitelesség állandó hangsúlyozásával — szinte naprakészen számol be arról, hogy mi minden történt Gilmore-ral 1976. április 9-étől 1977. január 17-éig, kivégzéséig. Módszere azért hatásos, mert azt próbálja elhitetni, hogy ez a lehető leghitelesebb írói eljárás: tényszerű beszámoló, amely szinte reprodukálja a valóságot. Nem szabad szem elől tévesztenünk azonban azt, hogy regényről van szó, melyet csakis esztétikai mércével mérhetünk. Vagyis: értékét semmiképpen sem a felhasznált dokumentumok mennyisége adja. Egy bűnügy dokumentálása mindenekelőtt a kriminalisztika hatáskörébe tartozik, nem pedig az irodaloméba. A témaválasztás kétségtelenül szerencsés, mivel az ügy annak idején megjárta már a nevesebb amerikai magazinok címlapjait, mindez azonban csak reklámot jelent a műnek, nem pedig valóság tartalmat.

A könyv utószavában arról számol be a szerző, hogy milyen források alapján dolgozott: „Több mint száz emberrel készítettünk interjúkat személyesen, és még sokakkal beszélünk telefonon... Tíz alanyunkkal fejenként több mint tízórás beszélgetést rögzítettünk magnóra... az utólag gépírásba áttett interjúk összterjedelme megközelíti a tizenötezer oldalt.” Majd oldalakat tesz ki a megkérdezettek felsorolása. Mindez nyilvánvalóan azt a célt (is) szolgálja, hogy adatokkal igazolja és szemléltesse, a kétkötetes, 1436 oldalas dokumentumregény megírása nem kis munka volt. Nem lepődünk meg rajta, hiszen tudjuk, hogy egy jó regény megírása még olyan klasszikusok számára sem volt könnyű újjgyakorlat, mint Flaubert, aki „vég nélkül gyűjti a dokumentumokat, logikus következményeként annak az igénynek, hogy a létező valóságra támaszkodják. A Szalambó kedvéért »elképesztő régészeti kutatásba« me-

rül: »El tudja képzelni, hogy a mai napig hány Karthágóról szóló kötetet faltam fel? Körülbelül százat.« (Félicien Marceau: *A regény szabadon*). És sorolhatnánk még sokáig, annak bizonyítására, hogy a „fiktív” regényhez dokumentumok tömegét használták fel. Az utószavak természetesen csak a legritkább esetekben sorolják fel az alapul szolgáló dokumentumokat, mondván, hogy a mű „valóságának” úgysis önmagáért kell beszélnie.

De egyebekről is árulkodik ezúttal az utószó. Önmagával kerül el-  
lentmondásba Norman Mailer, amikor kijelenti: „a fiktív nevek és élő  
vagy holt személyek közötti hasonlóság kizárólag véletlen egybeesésnek  
tekinthető.” Majd a következő bekezdésben így ír: „ki merem jelenteni,  
*igaz történet* valóságos nevekkal és valóságos életekkel — úgy, hogy  
egyben regénynek is lássék.” Az idézetek nyilvánvaló ellentmondását a  
következőképp lehetne feloldani: amennyiben a fiktív személyek az  
erotikus jelenetek szereplői, úgy indokoltnak látszik az anonimitás.  
Csakhogy ebben az esetben még a történet „igazsága” is megkérdőjele-  
zendő.

Egy interjúban mondta a szerző: „... olyan ember történetébe fog-  
tam bele, aki felnőtt éveit egyvégtében börtönben tölti, aztán kiszabadul,  
megismerkedik egy lánnyal, szenvedélyes szerelem szövődik közöttük; a  
kapcsolat szinte tökéletesnek indul, de aztán szakítanak... Dosztojevskij  
tollára kíváncsozó figurával volt dolgom. S ha mindez nem lett volna  
elég, ez a férfi olyan lányba volt szerelmes, aki — nem félek ki-  
mondani — vérbeli amerikai hősnő.” Szerencsére a regényben sikerül  
megcáfolnia önmagát. Az azonban hamar kiderül, hogy a két főhős,  
Nicole és Gary nem igazán érdekes személyiségek. Mailer ugyanis so-  
hasem találkozott Gilmore-ral, tehát mások beszámolóí alapján próbál-  
ja összerakni a bűnöző portróját, amely még kiszínezve sem lehet iga-  
zán figyelemre méltó, élettörténete két vaskos kötetben sem mond sokat  
a számunkra.

KONTRA Ferenc

## S Z Í N H Á Z

NÉMETH P.(ÉTER) ISTVÁN

(1922—1985)

Mi, és nemcsak mi a közvetlenebb környezetéből, mindig csak Pistá-  
nak hívtuk. Teljes és becsületos neve Németh P. István volt. Ez a P.  
az apai Pétert jelentette, és azt, hogy ilyen előddel kevesünket aján-  
dékozott meg a sors, bevallom, kissé irigykedtem is rá emiatt. Már mint,

hogy lám, léteztek olyan családok is, amelyekben a gyerek az anyatejjel szívta magába a váteszi magatartást, és nem tévlegések hányattatták, és későbbi felismerések meg ajnározások irányították élete útját.

A magyarcsernyei suszter, Németh Péter ugyanis háború előtti kommunista, együtt raboskodott élvonalbeli elvtársakkal, legendás munkásmozgalmi szervező, evégből kerül később Debellácsra is, és ez a bánáti nagyközség szintén sokat köszönhet neki. Jórészt az ő jóvoltából átveszeli a háborús megpróbáltatásokat, hogy most csak egyetlen történetet adjak tovább az én immár néma Pistám atyai repertoárjából. A felszabadulás zűrzavaros napjaiban egy őrnagyféle állít be a község-házára, és elrendeli, hogy a férfilakosság néhány napi élelemmel és pokróccal azonnal sorakozzon fel a főtéren, talán valami sürgős munka elvégzésére vagy mire. Németh Péter éppen nincs néphatósági irodájában, Pancsován járt hivatalos ügyben. De még idejében hazaér, és nem kis meglepetéssel látja a látandókat. Előkerül a tiszt is, akit menten kérdőre von, hogy hol a „bumaska”, az írásos parancs a mozgósításra. Az illető a derekán lógó pisztolyra mutat, hogy itt a papír, mire a községi elnök, Németh Péter kihúzza íróasztalának a fiókját, kivessz belőle egy nagyfene revolvért, maga elé teszi, és azt válaszolja: ilyen utasításom nekem is van. Szó szót követett, ám elég legyen ebből annyi, hogy a dolog tisztázódott, és a Pista nevében szereplő nagy P. kilép az erkélyre, és hazaküldi békében a népséget, amely, és ezt még hozzá kell tennem, kisvártatva önkéntesen és lelkesen feliratkozik az ott is toborzott Petőfi brigádba.

Nem csoda hát, hogy az István fiú is velük megy, és kiveszi részét hadseregünk befejező hadműveleteiből. 1947-ben szerel le, a debellácsi népbizottságban titkárosodik, majd a pancsovai járási pártvezetőség tagja, és 1950-ig az agitációs bizottság vezetője. Ekkor jön Újvidékre, egyenesen az Újvidéki Rádió magyar nyelvű szerkesztőségébe, és 57-ig a kulturális-művészeti műsorok főszerkesztője. Ezekben az években kezdődik barátságunk is, annál is inkább, mivel 1960-ig együtt dolgozunk a Magyar Szó szerkesztőségében. Ekkor veszi át könyvkiadásunk intézését ugyanabban az épületben, és ami nekem még fontosabb: tartózkodik is minden este és éjjel ugyanabban a klubhelyiségben, ahol az első kinyomott lappéldányt vártuk mindig, és ahol a sántikáló Horvát bátyánk gondoskodott arról, hogy közben jókat együnk és igyunk. Ott, abban az első emeleti helyiségben gyűlt össze nap mint nap az akkori szellemi élet színe-java, és olyan állandó vendégeket is köszönhetünk rendszeresen a duma- és a zsugaasztaloknál, mint a Doronjski Stevót, a mindig vele járó Vlajković Batót, majd a Forum tanácselnököt Nagy Jós-kát és másokat. Onnan aztán hajnaltájt kísérettük egymást haza a csendes és a mainál sötétebb újvidéki utcákon. És ha jól emlékszem, Németh Pista volt rendre az utolsó előtti nyugovóra térő. Mert az utolsó szó jogát veretlenül Szabó Gyurka tartotta fenn magának, akivel soha

sem lehetett előbb befejezni az eszmecserét politikáról, művelődésről, sajtóról, művészetéről. És ha mostanság arra kíváncsi valaki, hogy mi hiányzik ebből a mai közéletből, akkor bizton állíthatom: éppen ez az intim és véget érni nem akaró diskurzus, amit semmilyen hivatalos értekezlet nem helyettesíthet. És ha szabad következtetnem, ezért nem is lettünk talán bürokraták, noha ekkor már csaknem valahányan komoly tisztségeket töltöttünk be. Németh István se lett az, pedig 67—69-ig amolyan kulturális miniszter volt a tartományi képviselőházban és csak 1973-ban alapította meg az Újvidéki Színházat, amiről már többet tud a nagyközönség.

Így vegyült el benne alighanem szerencsésen a kitartással, sőt nyakasággal sokszor ellentétes tájékozottságadta bölcsesség, amellyel aztán mindenkit lenyűgözött. Egyszóval, tekintélye volt, később már a színházi brancsban országgraszoló, minekfolytán szinte magától értetődő választásként ültették be a Sterija Játékok igazgatói székébe, a színművészetnek egy meglehetősen kuszált korszakában. Mondanom sem kell talán, hogy itt is megállta a helyét. Igen, azt akarom mondani, hogy erős volt, folyton betegeskedő társaságunkban maga a megtestesült egészség. Egyetlen orvoságot ismert, a szódabikarbónát egész élete folyamán. És most is csak ez a gonosz és sajnos gyógyíthatatlan kór végezhetett vele. De még a kórházban is csodájára jártak az orvosok. A mosdóban bukkantak rá, amint két ájulás közben, harminc-egynéhány kilósan és csövekkel a testében — cigarettázik. Az utolsó napokat kivéve tiszta fejfel gondolkodott és beszélt, legutóbb még az írókongresszusról is. Végignézte, végigélte szinte a saját haldoklását, és viselte el mindezt hozzá illő méltósággal.

Hallom, barátai iránt is érdeklődött, és engem is emlegetett. Sajnos, éppen úton voltam, nem jutottam el hozzá, de a teljes igazság az, hogy én a régi vállas, egyenes tartású Pistámat szerettem volna megtartani emlékezetemben és irtóztam is attól a látványtól, ami az intenzív osztályon fogadott volna. Abba a kívánságába kapaszkodtam, hogy nem igényli a látogatókat. És hogy tudja ő, tudnia kellett: hosszú hónapok óta rengeteget gondoltam rá, és sohasem fogom elfelejteni a vele együtt töltött éveket és évtizedeket. Görcsösen felkutattam mindazt, ami vele kapcsolatos. Újraolvastam fiatalkori novelláit, mert szépírással is próbálkozott, még hozzá szürrealista felhanggal. Leadtuk a rádióban az általa rendezett *Svejk, a jó katona* sorozatot és közös kalandjainkat mesélgettem unos-untalan a kollégáknak. De ez már az én bánatom, tehát személyes ügy, ezért is igyekeztem eddig tárgyilagos lenni. Németh Pistát, a barátomat majd magamban siratom el. Itthon, azt a fo-télt nézve, amelyben üldögegni szokott, a színházban, amelyben minden reá utal, abban a tengerparti faluban, ahová nyaralni jött hozzám, és, igen, itt a rádióban, ahol oly szép napokat töltött énelőttem.

Sajátos gyászinduló gyanánt azonban még lejátszottuk a nekrológ vé-

gén az Újvidéki Rádió talán legsikeresebb slágerét, a Bolyongok a város peremén címűt, amelyet népdalból készítettek, és ő írta hozzá a szöveget is kereken harminc esztendővel ezelőtt. Hiszem, nem volt fülsértő ez a réges-régi dal. Neki, tudom, tetszett volna, hisz sohasem kedvelte a patetikát. És remélem, azok is szívesen vették, akik távolabbról ismerték és szerették.

VÉBEL Lajos

✱

Az 50-es évek végén, a 60-as évek elején szeretett járni a kanizsai írótáborba. A klubok szenvedélyes csevegője számára a Vigadó terasza a platánok márványoszlopaival valamiféle ideális szabadtéri klub, agóra volt — erős, tömpe ujjai között a cigarettával, kispohárral, kávécsészével a leghevesebb vitában is mindig, mint pontos patikus celebrált... De most nem erről akarok beszélni, hanem egy másik kanizsai rituáléről.

Minden reggel maga köré gyűjtött 3—4 író, és elvonult velük a postával szemben levő Kovács-féle borbélyműhelybe: *borotválkozni*.

Ha e szót hallom vagy mondom, az ő arcát látom, számomra egy kicsit mindig ő borotválkozik, e szóban számomra mindig ott serceg, csillog az őt borotváló kés is.

Én akkortájt alig borotválkoztam még, borbélynál később sem soha, éppen ezért (noha, Kovács úr egyike volt gyerekkorom borbélyainak) nehéz pontosan megmagyaráznom, hogyan és miért kerültem reggelente én is az írók borbélyhoz vonuló kis csapatába. Beültem velük a fal mellé, és miközben ők egymást váltogatták a zsírosfényű trónokon, a pacsulillatban átfutottam az újságokat. Számomra is különösen hangzik, ma még különösebben, de tényleg csak azért mentem velük, mert szerettem nézni, ahogy Pistát borotválják, ahogy erős nyakán (különben is nyakas kis kálvinista volt) megülő kerek feje a kisipar már-már misztrikusnak mondható szertartásában megtisztul: abszoluttá lesz.

Biztos egész életében így, ilyen rendületlen komolysággal, rendszerességgel járt Debellácson, Pancsován is borbélyhoz, de én más városban sosem láttam, furcsa, Újvidéken sem, noha évtizedekig szinte naponta találkoztam vele a központ különböző pontjain.

Itt, Újvidéken a könyvkiadó, a színház embere volt nekem. Szeretett anekdotázni, anekdotákat mesélni Krležáról, Sinkórol, Veres Péterről, Illyésről, Zilahyról.

Sokszor újrameséltem vele pl. Krleža emlékezetes berobbanását a Forumba.

Mivel közölték vele, hogy születésének 70. évfordulójára tervezett sorozata elkészült, Pestre utazva a nagy horvát író váratlanul megjelent Újvidéken, hogy magával vigyen néhány könyvet, s megajándékozza velük pesti barátait.



Az igazság persze az volt, hogy a könyvek még bekötetlenül tornyosultak a nyomdában. Pista a rá olyannyira jellemző módon megpróbálta leszerelni Krležát, mondván, nehezek a könyvek, folytassa ő csak szépen nyugodtan az utat, majd becsomagolnak néhányat és utánaküldik.

Mit képzél, Németh úr, robbant Krleža, gyalog megyek Budapestre?!

Lenn a Forum előtt ott állt Krleža hatalmas fekete Chevrolettje...

Első két könyvem az ő idejében jelent meg — sokszor morogtam el-lene, talán bíráltam is, ám annál inkább visszavágytam nyitott közvetlenségét a későbbi időkben, talán azért is lettem afféle házi szerzője az Újvidéki Színháznál.

Hihetetlen stabilitása, diplomáciai őstehetsége számára az igazi terep a színházak mindig kusza nyüzsgése, dzsungelé volt.

Hogy a szegényes körülmények között induló és működő Újvidéki Színházból néhány év alatt országos hírű együttes lett, hogy a mindig neuralgikus Sterija Játékok legsúlyosabb konfliktusát nagyvonalúan megoldotta, s közben a Játékok az új jugoszláv törekvések nyitott mezőnye maradt, mindezek képessége komoly tényei voltak.

Ha összefutottam vele, mindig kérte, ugorjak fel hozzá a Sterija irodájába — beszélgetni, majd az utóbbi egy-két évben többször üzent is. A *Leonce és Léna* bemutatóján mellé kerültem, mutatójával megfenygetett, majd azt mondta, ugorj fel: *hiányzik halvány profilod*.

Egy napon aztán végre felmentem. Titkárnöje megkérdezte, mit akarok. És én zavarba jöttem. Semmit, mondtam, csak úgy, beszélgetni jöttem. Nem értette. Szűk baráti köre és tömérdek ügyfele között nem tudott hová helyezni... Összefutottam ismét vele. Nem jöttél?! De voltam, mondtam, csak a titkárnök nem értette, mit akarok, nem értette, hogy semmit sem akarok, se jegyet, se interjút, hogy csak úgy elhoztam halvány profilom... Nevettünk, tetszett neki, hogy megjegyeztem a mondatát, amit én, lehet, önkényesen, a dán királyfira tett utalásként is értelmeztem. Nevettünk, miközben megdöbbenve regisztráltam: a mindig abszolútnak tudott koponya gyűrődni, zsugorodni kezdett.

A temetésén Luka Hajduković arról is beszélt, hogy a halálnak atomokként kellett megküzdenie vele, hogy valamiféleképpen szörnyű szétbontó betegségében is végig összefogott tudott maradni.

Míg ezeket a szavakat hallgattam, ismét abban a kis vidéki borbélyműhelyben láttam — láttam őt, ahogy kifogástalan sötét öltönyben, fehér ingben, nyakkendőben, koncentrált arckifejezéssel kilép a borbélyműhelyből.

Emberi alakjával, megjelenésével, külsejével évtizedekig bizonyította nekünk, hogy végtelen beszélgetései, vitái a színházklubokban, hogy egyáltalán az ő kultúr munkási-kultúrpolitikusai profilkja halálosan komoly dolog. Igen, ez a lényeg: az volt számomra mindig csodálatos Pistánál, hogy azon a ritka levegőjű, ingoványos sávon, ahol ő végig te-

vékenykedett, úgy tudott létezni, olyan határozottan, keményen — és mégis közvetlenül, hátsó gondolat nélkül —, mint felénk senki más. Mint fában a csomó.

TOLNAI Ottó

## EGY KIS UDVARHÁZBAN

Ahogy a színlapról értesül: a néző, Witkiewicz ezt a művét egy Ritner nevű — ma már ismeretlen — író darabjának paródiájaként írta, s célja „a realista dráma kigúnyolása” volt. A korabeli közönség alkalmasint jól, pontosan érthette Witkiewicz szándékát, ami korunk nézője számára viszont érdektelenné vált. Következésképpen másban kell keresni színpadra állításának értelmét, s nem is általában a realista dráma felletti gúnyolódásban, inkább a kisszerűségbe ragadt életforma elutasításában. Abban, amit a címben levő *udvarház* mintegy jelképez: a hazug formákat jelentő idill elhárításában.

Itt mutatkozik ugyanis Witkiewicz művén az a rés, melyen át korunk nézője beléphet ebbe a „naturalisztikus tárgyyszerűség” és a látomások ellentmondásaiból, a köznapian naturálisból és a misztikusból szőtt — közkeletűen szürreálisnak mondott — világba.

Föltéve, ha erre az előadás alkalmat, módot ad.

Hernyák György rendezése nem nyújt ilyen lehetőséget az Újvidéki Színház közönségének. Nem is nyújthat, mert a rendező egy lényeges mozzanatról megfélekedzik. Arról, amit Witkiewicz drámájának első mondatai, az író utasításai és a szereplők replikái alapján föltétlenül szem előtt kellett volna tartania, hogy itt a szürreális a reálisra épül, a fantasztikum, a látomások, a misztikum csak naturális alapon — és ezzel szemben — érvényesülhet.

Nem véletlenül részletezi gondosan Witkiewicz az első felvonás első jelenetének színhelyleírását: a „fehérré meszelt falakon szőnyegek lógnak. A két ablak közt garnitúra: vörös, eléggé kopott bútorok. Balra kis, háromlábú asztalka”. A fűszereplő „kanapén ül... és pipázik”. A mellette „egy fotelban” ülő Anette „kalapban és szürke kosztümben” látható, kezében „retikül”. Amikor a főszereplő mesél — nem véletlen, hogy mesélésre kéri fel, s ebbe úgy fog bele, mint az anekdotázók, akik nagy élvezettel tesznek eleget a jelenlevők kívánságának —, akkor közben „pőfékel”, majd „Fölpattan, és pipáját a csizmájához ütögetve kirázza belőle a dohányt”, végül pedig „Pipáját az asztalhoz kop-pintja”.

Kétségtelen, hogy a helyszín aprólékos leírása és a főszereplő gesztusainak meghatározása — akárcsak a szereplők ruházatának, hajviseletének részletezően pontos festése — miliő- s hangulatábrázolás szándékával készült. Mentalitást, világot körvonalaz, határoz meg az író,

amit a későbbiek folyamán szürreálissá moshat, misztikummal, látomásokkal kimozdíthat nyugalmi helyzetéből. Az anekdotázó pipázgatás után következhet a rémkiáltás, kezdődhet az asztaltáncoltatás, megjelenhet a kísértet.

Az Újvidéki Színház szürreálisra elképzelt előadásából hiányzik a szükséges valóságalap.

A színpad — Balla Ildikó f. h. tervezése — nejlonnal borított. Oldalról, hátulról nejlonfalakat látunk, alul nejlonpadló, felül pedig hullámosra nyirbált műanyag csíkok lebegnek. Ez a nejlon-udvarház valójában akvárium, gondolhatnánk néhány díszletelem alapján, a benne élők pedig afféle különös, ritka példányok. Talán a múlt világából itt maradt különcök? Akkor pedig mi múzeumba vagy akváriumba látogattunk. Különös, mert színházba váltottunk jegyet. Vagy a lent-fönt-oldalt műanyag-világnak azt a zárt közösséget kell jelképeznie, amit a rendező egyik nyilatkozatában dekadensnek bélyegzett? Ezt még el is fogadhatnánk, mivel Witkiewicz drámája egy családról szól, csakhogy az előadásnak ehhez a koncepcióhoz is hiányzanak a szükséges színpadi realitái, azok, amelyek egyrészt a szürreálisan lebegtetett család valós voltát jeleznék, sőt meghatároznák, másrészt viszont a néző nem kap az előadásban olyan támpontokat, amelyek alapján arra *kellene* gondolnia, hogy a színpadi család az ő, a mi — mindannyiunk — családja. A rendezőnek nincs semmi gondja, sem ötlete arra, hogy beemeljen bennünket a szürrealista forgatagba, s ezért a színpadi történetét mindvégig csak kívülről, passzívan, idegenül — és értetlenül nézzük. Az előadás — feltehetőleg — rólunk kíván szólni, ugyanakkor viszont kirekeszt bennünket. A néző értetlenségét és zavarát nemcsak a szükséges reális játékalap hiánya váltja ki (és fokozza!), hanem az előadás megannyi következetlen megoldása is, kezdve az említett nejlonötlettől — ha akváriumot ábrázol a színpadkép, akkor miért kell a székeket külön műanyag borítóval takarni? — a színészi játék differenciálatlanságáig.

Nehéz szabadulni a gondolattól, hogy az előadás meghatározatlan lebegésében a színészek sem találhatják helyüket. Van, aki megelégszik karikatúraszerű egységkúsággal, mint az egyik gazdatiszter idegrángásosra formáló Banka János f. h. és a költőt — frizura, sál à la Kosztolányi — túlnyeglésítő Bakota Árpád. (Nem ártana arra is gondolni, hogy három-négy egyforma szerep után ideje lenne erre a kétségtelenül ígéretes fiatal színészre másféle szerepet osztani, mert még annyira beletanul saját modoros gesztusaiba, hogy úgy marad.) Van, aki megpróbál egyensúlyt keresni szerepe sokféle kínálkozó árnyalatai között, mint a főszereplő Soltis Lajos, ki az udvarházi jovialitásból vált át a rá jellemző bumfordi, mackós komédiázásba. De hol van az *Egy kis udvarházban* Dianpanáza Csehov Asztrovjából, még a kisöccse sem lehetne! S van olyan színész is, aki láthatóan semmit sem tud szerepével kezdeni, láthatóan nem érti, mit kellene csinálnia, s ezért csak teng-leng, miközben

saját bizonytalanságát átviszi az előadásra (Kerekes B. Valéria, Banka Gabriella f. h., Rövid Eleonóra). Az ő lábuk, játékok alól hiányzik leginkább a reális alap, amely nélkül nem érzik, nem érezhetik az előadás stílusát. Főleg a női főszerepet tolmácsoló Kerekes B. Valéria esetében érződik a színész bizonytalansága. Az *Egy kis udvarházban* lényegében nem több szokványos szerelmi történetnél, azzal a módosítással, hogy ez egyik pontján ki van fordítva: a nő nem él — kísértetként tűnik fel. Witkiewicz azonban nem elégszik meg ezzel az ötlettel, igyekszik bizonytalanságban hagyni a nézőt, Nemilekné kísértet-e vagy sem. Ezen a ponton mozdul ki a történet valós alapjáról. Érthető, hogy nem könnyű, nem egyszerű a színésznőre háruló feladat, ő azonban nem próbál eligazodni, hanem teljesen elveszik benne. Mintha a rendező teljesen magára hagyta volna, s ez bizonytalanságának talán legfőbb oka.

Az együttes egyetlen érthető szereptolmácsolása Ábrahám Iréné, nyilván, mert ő két lábbal áll az udvarházi világ reális talaján, s nem is próbál erről felemelkedni, ami azonban a darab és az előadás szempontjából nem a legserencsésebb megoldás.

Nem érezzük Hernyák György rendezésének célját, irányultságát, nincs koncepciója, s ezért sem a színészek, sem a nézők nem találják helyüket; bizonytalanul próbálkoznak különféle, diszsonáns megoldásokkal, illetve közömbösen szemlélik azt, ami a színpadon végbemegy. Egyedül Annamária Mihajlović otthonos ebben az előadásban, ezúttal is gyönyörű ruhákban leli alkotókedvét és élvezetét.

GEROLD László

## DÜHÖNGŐ IFJÚSÁG

Miért dühösek ma a dühös fiatalok?

Erre voltam kíváncsi az újvidéki Művészeti Akadémia végzős évfolyamának vizsgaelőadásán. Ezt akartam — többek között — megtudni, érezni az előadásból, mert az eszembe sem jutott, hogy ma a fiatalok nem dühösek, vagy hogy ma nincsenek dühös fiatalok. Ez utóbbi már azért sem juthatott volna eszembe, mert a húsz-egynéhány éves pályakezdők éppen John Osborne *Dühöngő ifjúság* című drámáját választották színészi érettségük megmutatására. S feltehetőleg nem csak azért, mert az öt szerepből négy korban hozzájuk illő, bár kétségtelenül ez sem mellékes, kivált mikor diplomaszerepet kell játszani. Az évek szerinti megfelelésnél azonban sokkalta fontosabb a szerep és a színész alkati, gondolati, érzelmi közelsége, találkozása.

Megvalósul-e ez a találkozás, erre voltam kíváncsi, ezt fürkésztem az előadásból.

Mindhiába.

Az előadás nagy részében Virág Mihály vezetőtanár növendékei ugyanis nem saját dühösségüket játszották el, hanem John Osborne mintegy három évtizeddel ezelőtti sikerdarabját. László Sándor — Jimmy, Döbrei Dénes — Cliff, Banka Gabriella — Alison és Banka Livia — Helena volt vagy iparkodott lenni, legjobb tudása, tehetsége és pillanatnyi hangulata szerint, és nem önmaguk voltak — itt Újvidéken, a Vajdaságban, most: századunk utolsó előtti évtizedének közepén. Megmaradtak szerepeknek. Következésképpen inkább hamisak, mint hitelesek voltak, patetikusak, éneklők, szenvedők, szövegfölmondók — betanult gesztusokkal, tehetetlen merevséggel. De mindezért talán éppen ők hibáztathatók a legkevésbé. Ahhoz ugyanis, hogy az újvidéki Művészeti Akadémia 1985-ben diplomáló színészjelöltjei Osborne elkeseredettségükben, elhibázottságukban, tehetetlenségükben sistersgő-megadó, lázadó-belenyugvó fiataljai legyenek nem csak egy Symposium vagy Hungária-plakátot kell a falra szegezni, s nem csak mai zenének kell szólnia, a tornacipőnek vagy egyik-másik ruhadarabnak kell divatosnak lennie, hanem a szöveget is meg kellett volna tisztítani. Szóhasználat, mondat szerkesztés szerint maivá tenni, eltüntetni irodalmiaskodó szépelgését, fogalmi tekintetben a mai fiatalok nyelvéhez közelíteni. Végtelenül fontos lett volna erre is gondolni, már azért is, mert a *Dühöngő ifjúság* nem cselekményes, hanem vitadráma, melyben a nyelv, a szó különösképpen jelentős, még ha a nyelvi korszerűsítés önmagában nem is elegendő, kétségtelenül szükséges lett volna megtalálni s nyomatékosítani azokat a konfrontációs pontokat, melyek megmutatnák egy mai fiatal korosztály elégedetlenségét, tiltakozását. Ennek érdekében nyilván húzni vagy hangsúlytalanná kellene tenni az író kiemelte sajátos angol osztaelyentéteket, s helyettük két nemzedék életmódját, magatartását kellene erőteljesebben ütköztetni, hogy Jimmynek, Cliffnek, Alisonnak, Helenának dühöngése ne csak az ötvenes évekből szóljon, hogy a másként élni mai igényének, vágyának felhangjait érezzük ki színészjelöltjeink játékából.

S talán nem csupán ennek az egyetlen előadásnak sikere érdekében kellett volna gondosabban eljárni, hanem azért is, hogy a pályakezdő színészek érezzék, magukkal vigyék az időszerűsítés állandó igényét, szükségét. A diploma mellé értelmiségi útravalót is kapjanak.

Mivel pedig a vizsga egyúttal szabályos színházi előadás is, külön kell szólni a színészekről. László Sándor Jimmyként kissé egyoldalúan fogta fel a dühöngő feladatát, nem gondolva arra, hogy másfél-két órán át senki sem őrjönghet. Nem dolgozta ki a szerepet, nincsenek olyan nyugalmi pontjai, amelyekről hatásosan felemelkedhet, játékanak nincs kellő hullámváza ahhoz, hogy hiteles lehessen. Kár, mert olykor érezzük, képes lenne teljesebb alakformálásra. Ha figyelnek rá, és ha önmagával jól gazdálkodik, megtalálhatja helyét színjátásunkban és a rá váró szerepek között. Döbrei Dénes Cliffjében látszott leginkább a korszerűség, a maiság igénye, igaz, szerepe is lehetővé tette, hogy kortár-

sunkként lássuk. Mindentől függetlenül azonban Döbreiben olyan szerep-kör található jó tolmácsolójára, amelyet ez ideig fiatal színészeink közül senki sem tud betölteni. A rezignált, intellektuális típusok várhatnak benne érző megformálójukra. Ezúttal nagyon szép pillanatai voltak, de olykor — amikor nem volt szerepe — zavaróan kívülrekedt a történetesen, s ilyenkor nehezen tudott visszakapcsolni. Osborne szereplői közül Cliff vált leginkább kortársunkká. Banka Gabriella a rebbent mádárkaként tűrő, szenvedő Alisonként túljátszotta a kiszolgáltatottságot. Ő más szerepeiben, máskor, inkább bizonyított, mint a vizsgán. Akárcsak Banka Lívia, aki ezúttal bántóan, műkedvelőmód énekel is, s láthatóan nem tudott mit kezdeni a cseles színésznőcske szerepével. Banka János Redfern ezredesként hozzá korban nem illő szerepet kapott, tisztességesen végszavazott a szereposztás szerint kegyeltebb társainak.

Hogy az akadémisták vizsgaelőadása nem mondható éppen kidolgozottnak, az abból is látszott, hogy a birkózási jelenetek, melyeket lazításként, ellenpontozás szándékával kívántak az előadásba építeni, inkább komolyra, mint játékosra sikeredtek, de ez már rendezői instruálás kérdése is, s ebből ezúttal nem volt elegendő.

G. L.

## Z E N E

### MANON

Tavasszal, a természet örök megújulásának idején, mindig új, szép és csodálatos élményre várok. Így történt ezúttal is a Vajdasági Zenei Központ április eleji *Manon*-bemutatójára készülődve. És nem csak a tavasz okán.

Először is, ez a színpadra állítás Jules Massenet operájának újvidéki ősbemutatója. Azután, mert a bemutató jelentette az első találkozást a fiatal spliti énekesnővel, Marina Jajićtyal (szoprán) és mert ezzel a bemutatóval ünnepelte negyedszázados operaénekesi pályáját az újvidékiek ismert tenoristája, Vojislav Kuculović. S nem utolsósorban, mert a jugoszláv prózai színház egyik vezető rendezője, Slobodan Unkovszki először vállalkozott opera rendezésére. Meg azért is, mert a zenei központ eddigi bemutatói (*Don Quijote*, *Carmen*, *Hattyúk tava*) után egyszerűen remélni kellett a csodákban.

Amikor felment a függöny még inkább volt okunk reménykedni: sok fény, tágas tér, levegő — a kis amiens-i fogadóudvar helyett egy nagyváros tágas repülőtere volt előttünk. Hatásos megoldás! Kivált, ha figyelembe vesszük, hogy az efféle közlekedési csomópont a jelmezek teljes pompáját kifejezésre juttathatja.

És nem véletlenül kezdem a bemutató méltatását éppen a díszlet és a jelmezek említésével. Stana Jatić, az újvidéki társulat rangidőse és a fiatal, egyre jobban kibontakozó Boris Maksimović — nyilván a rendezővel való egyetértésben — valójában derekas munkát végeztek. S nemcsak a nyitójelenetben, hanem később is jó alkotó munkatársai voltak a rendezőnek, függetlenül, hogy Des Grieux párizsi szobáját, a Saint Sulpice szeminárium fogadószobáját, egy szállodai kártyaszobát vagy külvárosi börtönt állítottak színpadra. Ha viszont a jelmezek közül válogatni lehetne, akkor színben és szabásban a legsikerültebbeket a hotelszobában és a börtönjelenetben láttuk.

Amikor azonban a röptéri nyüzsgésből kibontakoztak a főszereplők — Manon, testvére, Guillot és Des Grieux — reményeink, hogy ebben az operarendezésben végre megtörténik a várvavárt csoda, szertefoszlottak. Az előadás lassan, de biztosan a szokványos rendezői megoldások eseménytelen világába süllyedt. A nyitás új és friss rendezői ötletei — a kórustagok ügyes mozgatása a tágas röptéren; a szegény átutazó, aki, mintha a holdról pottyant volna, állandóan csak kérdezősködik; a Küldöttek Híradója Manon kezében; a Puma jelzésű utazótáska; a színen áthaladó hatalmas repülőfarok — eltűntek, s inkább a véletlen inspiráció, mint következetes rendezői koncepció részei maradtak.

Úgy látszik — egy repülő még nem csinál nyarat.

Egyértelmű, hogy Unkovszki — jóllehet először vállalkozott operarendezésre — ráérezett a nehézségekre: a szólisták és a kórustagok beállításának problémájára tekintettel ezek szükséges szembefordulására, en face pozíciójára a karmasterrel és a zenekarral, illetve a közönséggel szemben. Olyan feladat ez, amellyel minden operarendező szembetalálja magát, s talán még senkinek sem sikerült elfogadhatóan megoldania. Unkovszkinak sem. Ez azonban mivel a rendezés formai problémái közé tartozik, kevésbé lényeges. Unkovszki rendezésével kapcsolatban más, lényegi kérdések is felmerülnek.

A *Manon* tematikailag korrespondeál a mi időnkkel, a nézőtérrel. A könnyű és gondatlan élet utáni vágy, a pénz mint mindennemű kompromisszum és erkölcstelenség forrása, a családi és társadalmi erkölcs normák felrúgása — ma is időszerű, ismert. Általános. Szükségtelen tehát időhöz és helyhez kötni a történetet. Csakhogy, minek a maiságával tüntető röptér, ha később Manonnal a kolostor felé vezető úton találkozzunk, ha Des Gieux kolostorba vonul, mert kiábrándult a szerelemből?! Ez már a rendezői koncepció következetlenségéről árulkodik. Vagy: a repülőtér is, a kártyaszoba is — említettem — jó megoldás, de öncélú. Jó, mert lehetőséget nyújtanak a jelmezek megmutatására, egyénítésére, amit a rendező sajátos gesztusokkal csak nyomatékosít. De miért csak akkor él ezzel a megoldással, amikor a kórustagok nem énekelnek? Mert mi történik, ha énekelniük kell? Azzal, hogy 50—60 nő és férfi egyidőben ugyanazt gondolja, s ezt énekelve fejezi ki, lényeg-

gében megszűnnek külön-külön egyéniség lenni. Hogy ne olvadjanak arc-talan tömeggé, ezt Unkovszki nem tudta elkerülni, jóllehet az operarendezés már ismer elfogadható megoldásokat.

A rendező következetesen ügyelt arra, hogy megoldásai összhangban legyenek a partitúrával. Időnként ez kiválóan sikerült (zárójelenet, 4. felvonás). Időnként azonban megfélekedett arról, hogy inkább énekesekkel, mint színészekkel van dolga, s ilyenkor a drámai jelenetek szinte komikusakká váltak (Des Grieux elhurcolása a 2. felvonásban és Manon meg Des Grieux találkozása a 3. felvonásban).

Minden mulasztása ellenére Unkovszkit mégis dicséret illeti, mind az előadás egészéért, mint pedig a szólistákkal való munkájáért. Az utóbbiak Prevost hőseinek báját viselték magukon, a gyermekek naivitása és a felnőttek romlottsága keveredett bennük.

Kevés irodalmi mű kapott ilyen adekvát zenei formát, mint Prevost abbé műve. Nem csak a történetet összevonó két librettista, Henri Meilhac és Philippe Gille, hanem sokkal inkább a zeneszerző, Jules Massenet, aki biztos intuícióval és kivételes finomsággal formálta lírai operává a történetet. A partitúra megszólaltatása ezúttal hibátlanul sikerült. Ez a zenei központ eddigi legkomplettebb és legkidolgozottabb előadása az új épületben, 1981. óta. A szólisták kivétel nélkül, kezdve az ünnepelt Vojislav Kuculovićtól (Des Grieux), a mind érettebb és kiforrottabb Miodrag Milanovićon (Lescaut), Branislav Vukasovićon (De Brétigny), Bratislav Jatićon (Des Grieux apja) át az új tagig, Slavoljub Kocićig (Guillot) tökéletesen elsajátították zenei feladatukat. A fiatal spliti vendég, Marina Jajić (Manon) kisterjedelmű, de kiegyensúlyozott hangjával beváltotta a hozzáfűzött reményeket. Mutatós, különös színpadi bájjal Marina Jajić sikeres pálya kezdetén áll. A kórus ritkán tapasztalható lelkesedést, játékoságot mutatott, a zenekar viszont egészében jól „bemuzsikálva” (még ha dinamika szempontjából néha nem éppen kifogástalan is), hangszercsoportok szerint kiegyensúlyozottan működött, amiért dicséret illeti Juraj Ferik karvezetőt és Toplák Imre karnagyot.

Századunk hatvanas éveiben valaki felkiáltott: Dinamitot az operának! Közben persze nem gondolt semmi rosszra. Ellenkezőleg. Slobodan Unkovszki volt az első rendező Újvidéken, aki dinamitot tett az opera alá. A diverzió nem sikerült teljes mértékben. De a pokolgép már kegyeg.

Várom a robbantást és — vele együtt — a zenei központ szebb napjait.

*Bogdan RUŠKUC*



## TELEVÍZIÓ

## EGY NAP FELE

A szerémségi front áttörésének 40. évfordulójára készült tévéfilm, az *Egy nap fele*, az alkotók szándéka szerint a rendhagyó háborús történetek csoportjába tartozik. Milenko Vučetić szövegíró és Sava Mrmak rendezőt nem a harc izgalma, hanem a szereplők erkölcsi, lelki kérdései foglalkoztatták. Hogy azonban a szándék jobbra csak szándék maradt, annak elsősorban dramaturgiai okai vannak. Noha mindvégig érezzük, ez a tévéfilm valóban nem csak egy háborús történet „elmondására” vállalkozik, ugyanakkor nyilvánvaló az is, hogy nem tud elszakadni az események harci izgalmától, a közeli front hangulatától. Ezért talán mindenekelőtt a mesterkelt szituációteremtés okolható. Még a rendkívüli körülmények között is túlzásfolt a szerémségi szállásra érkező partizán felderítőegység fél napja: fogolyvallatás, szökevényelfogás, német tiszt meggyilkolása játszódik le rövid néhány óra alatt, holott elsősorban a szereplők lélekrajzi ábrázolása a cél.

A film készítői nem tudtak dönteni az akció- és a lélektani film között, s végül is a két változat között állapodtak, vagy inkább rekedtek meg. A kezdőképek akciófilmet ígértek, majd pedig pszichológiai mozzanatok váltak hangsúlyossá. De talán nem is a váltással van baj, hanem azzal az alkotói következetlenséggel, amelynek legkirívóbb példája, amikor előbb az értelem győzelmét próbálják bizonyítani a háborúban elszabaduló indulatok fölött, majd pedig ennek semmiképpen sem indokolt cáfolata következik a védtelen német tiszt legyilkolásával. Ez a váratlan esemény a film koncepcióját is megkérdőjelezi. A film hirdetni kívánja a háborúban is embernek maradni gondolatot, de megvalósításával adós marad. Illetve ez a magatartás csak egy vonatkozásban érvényesül. A filmbeli osztag parancsnoka és politikai biztosa (Danilo Lazović és Milan Strlijić figyelmet érdemlő játékában) csak a saját katonáikkal szemben megértőek, emberségesek. Elnézőek, mert nem tesznek feljelentést, amikor egyik társuk indulatból lelövi a német tisztet, s megbocsátanak a fiatal dezertőrnek is, aki a háború borzalmaitól próbált katonához nem méltó módon menekülni.

Külön problémája a filmnek, hogy hatásvadász jelenetek tarkítják. Ilyen például az unokája holttestéért érkező öreg harcos epizódja, vagy az új feladatra induló osztag útravalójának szertartásos kiosztása. Ezek

\* Egy nap fele. Szöveggönyv: Milenko Vučetić. Rendező: Sava Mrmak. Operatőr: Horváth Mihály. Szereplők: Danilo Lazović, Milan Strlijić, Tihomir Stanić, Milan Erak, Dušan Vojnović, Stevan Gardinovački, Milica Radaković, Vladeta Popov, Tihomir Stanić. Újvidéki és Belgrádi Televízió, 1985. ápr. 15.

a jelenetek is a háborúban embernek maradni eszmét hivatottak alátámasztani, de banálisak.

A háborús filmek szabványmegoldásaival szembeni rendezői törekvés csak részben érvényesült. Kár, mert adott volt a lehetőség, hogy az *Egy nap fele* más legyen, mint a pirotechnikára alapozó látványos háborús történetek. Emberközelségre kerülhetett volna egy történelmi pillanat.

BORDÁS Győző

## R Á D I Ó

### AZ ELJÁTSZOTT ÁLOMORSZÁG

Földi László *Álomországát* hiába próbálnánk műveibe ágyazva vizsgálni — ez az első munkája. S mint általában a kezdő íróknál azonnal hatások után kutatnak, akik véleményt mondanak róla. A Kilátó Rádiónaplója vajdasági Exupèryt emleget. Gyuri és Paff egy-két dialógusa valóban, szövegszerűen is, a *Kis hercegre* asszociál. De ha hatásokat akarunk mindenáron: Fekete István nevét éppúgy leírhatjuk a mű kapcsán. A párhuzam csak javára válik Földinek — de nagyobb az elismerés, ha az *Álomországot* önálló műként kezeljük, eltekintve a komparációs lehetőségektől.

Forrása mindenestre van, egy angol népdal két mozzanatát — Paff és Gyuri találkozását és elválását — egészíti ki. A helyszínre más-más világból érkeznek a szereplők. Gyuri ember, pontosabban kisfiú, akinek némi tapasztalatai már vannak a felnőttekről: „a felnőtt folyton harcol és fegyverekkel öli egymást”. Paff, a sárkány meseországából jött. Felvetődik a kérdés: miért kellett neki is „menekülnie”? Szavaiból az derül ki, hogy a mesék boldognak hitt világa is az emberekéhez hasonló: „Egy szigetcskén lakom Örökké Viharos Országban. De eljöttem onnan, mert szomszédjaim, a Nap, a Szél és a Tenger állandóan veszekedtek” — meséli Gyurinak mind a hét fejével.

Mindkét hősnél azonos tehát a motiváció: az ideális létállapot utáni vágy. Ember- és Meseországban nincs ilyen állapot, ezért kell egy harmadik világ. A boldogságot azonban nem ilyen egyszerű utolérni: Mész, mendegélsz a sínek között, a talpfák a percek, a villanypóznák az órák. Mikor odaérsz, ahol az előbb úgy láttad, összeérnek a sínek — rájössz, hogy az összeért rész ugyanolyan messze van tőled, mint amikor elindultál. Azt hiszed, hogy ha egy bizonyos kort elérsz, boldogabb leszel, mint most. Pedig lehet, hogy az életed legboldogabb napját éled. Nagy tapintatra vall, hogy a sors sosem közli veled, mikor rontottad el

az életed” — mondja a sárkány Gyurinak. Földi éppen azt a pillanatot igyekszik tetten érni, amelyben az ember elrontja életét.

Álomország kétféle ember sajátja: a bölcséké és a gyermekeké. Az előzőek egyensúlyozni tudják a biológiai és pszichikai igényeket, az utóbbiak azonban nem ismerik őket eléggé. Gyuri csalódottan állapítja meg, hogy a játékok országában is felfalják egymást az állatok; Paff már tudja, hogy kétféle erőt kell összebékítenie annak, aki ott akar maradni: a létfenntartás és a boldogságigény ellentétes tendenciáit. A kettő akkor zárja ki egymást, ha a súlypont az első felé tolódik el, s átlépve a szükségszerűség határait, értelmetlen, felesleges harccá válik, anyagiakért való küzdelemmé. Ősi motívumot dolgoz fel Földi: a bűnbeesés pillanatát és ennek következményét, az édenből való kirekedést. Gyuri akkor hagyja el Paffot, miután kipróbálja a bokrok alá rejtett játékgyvereket.

A mű, közérdekű mondanivalója ellenére is, a tapasztalatlanság jegyeit viseli magán. A meztelen életbölcsségeket gyengén kíséri cselekményesség. A csodálatos ország szépségeire való utalásokon túl hiányzanak a szabadjára engedett fantázia termékei. A rádiójáték hangeffektusai, a hold zenéje, a habléányok táncritmusa, némileg enyhítik a szövegnek e fogyatékoságát, nem tudják viszont eltüntetni a szerkezeti aránytalanságot, a főrészt, az expozícióhoz és a befejezéshez mérten terjedelmében is rövid. A keményen bírált „földi” tények ellenében egy szegényes, ködös világ áll, amely nem tudja kellőképpen érzékeltetni Gyuri elmaradásának súlyát.

Érdekesebb Paff alakja. A rádiójátékból kihagyott előjátékot és a bevezetést a hangeffektusoknak köszönve, a sárkány hét fején mondja. Hangja a történet folyamán, Gyuriéval párhuzamosan változik, egyre szimplábbá, míg végül „emberi” hangon szólal meg. Ez a megoldás egyrészt illusztráció, másrészt többletjelentésű, többféle értelmezési lehetőséget vet fel. Jelezhet olyan embert, akinek sikerült végérvényesen Álomországban maradni, kibújni a felnőtté-válás, a „bűnbeesés” alól, de elfogadhatjuk Paff önértelmezését is: „Lehet, hogy valóban nem is létezem, s egész Álomország sem létezik.” Ha pedig Lázár Ervin *Hétfejű tündér* című meséjére gondolunk, még egy értelmezés-változat kínálkozik. Ott a rácpácegresi gyerek levágja a tündér hat fejét, Földinél is egy feje marad a sárkánynak, jelezve így, hogy Gyuri számára közönységgé, érdektelenné, elhagyhatóvá válik.

A barát és az öreg bölcs szerepén kívül Paffnak még egy fontos funkciója van, a közvetítés: „jármű” a hétköznapokból az ünnepkebe, az olyan pillanatokba, amelyekben Dávid zoltára és Beethoven zenéje hallható. S az ilyen „közvetítők” általában magukra maradnak. Ha ember, keresztre feszítik; ha sárkány, levagdossák fejét.

Fogyatékoságai ellenére, már tárgya miatt is, fel kell figyelünk Földi László hangjátékára, amelyet kár volt kidolgozatlanul hagyni. Tökéletesebb formájában értékes alkotása lehetne (gyermek)irodal-munknak.

FEHÉR Katalin

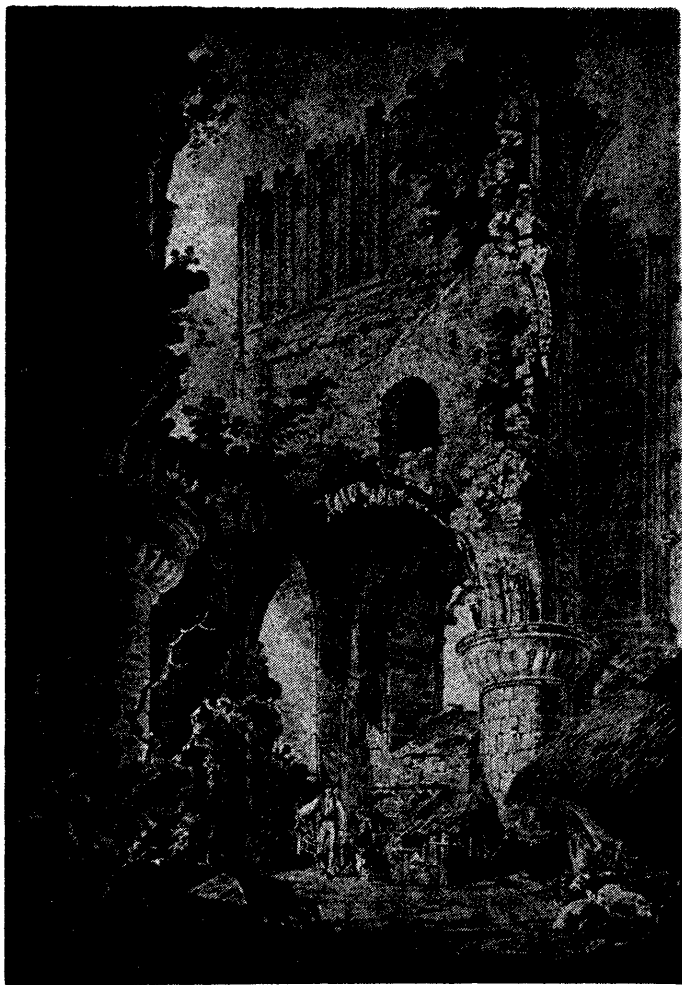
## K É P Z Ő M Ű V É S Z E T

### ANGOL AKVARELLEK ÚJVIDÉKEN

Sok szempontból tanulságos a norwichi Castle Museum gyűjteményéből rendezett, *Az angol akvarell a XVIII. és a XIX. században* című újvidéki kiállítás. Tanulságos, mert az akvarell reneszánszát éli, s ezért fontos lehet az elődök munkáit elemezni, felfigyelni a filozófiai háttérre éppúgy, mint a mesterségbeli fogásokra.

Thomas Rowlandson *Norwichi piac* (1788) című festménye a cselekmény középpontjába röpit bennünket... Érzelgős színek, rózsaszín tónusok a festményen, a háttérben pedig a székesegyház masszív tornya, nyeregtetős épületei a normand korra is emlékeztetnek... Lovashintók, az előtérben, a piacon a vevők és árusok jellegzetes csoportjai. Anekdotikus a kép, s a kompozíció tekintetében lekerekített. Egyszóval, az akkori világlátás megszólaltatása. Színpadias hatású, mint általában a XVIII. század tájfestészete.

Norwichban volt az angol akvarellfestészet egyik iskolája, amely az angol hagyományokból eredő technikát fejlesztette tovább. Az újvidéki kiállításon 76 festményen követhetjük a két század festészetének alakulását. E „leggyorsabb technika” kezdetben nagy türelmet és szeretetet igénylő volt. Széles körben művelték, hivatásos és lelkes tájképfestők egyaránt, pedig akkor még a tájfestést másodrendűnek tartották, nem tekintették igazi művészeknek azokat, akik vidéki kastélyok, parkok vagy látképek festésével keresték kenyerüket. A változás a XVIII. század végén a kezdődő romantika légkörében történik... Akkor ugyanis több nagy művész, köztük Constable és Turner szinte életcéljának tűzte ki, hogy tájfestéssel foglalkozzon. De már előbb Gainsborough is arra panaszkodott, hogy a portrérendelések miatt nem festhet tájképeket. A táj iránti érdeklődés a fölvilágosodás eszméivel járt együtt. Az utazás, a vidékjárás elterjedt lett, a festők a helyrajz, a természetes és a mesterséges terep tárgyainak pontos „felmérésével” és ábrázolásával töltötték ki szabad idejüket. Ez volt a természetelvű topografikus tájfestés: a természet megismerésének „segédeszköze”. Itt jelentkezik „a festőiség” fogalma, ami a topografikus tájtól, a természettani megismerés módszertől a szabad művészi ábrázolásig vezetett.



*J. M. W. Turner: A malmesbury-i apátság, 1791–1792.*

A topografikus táj klasszikus és pittoreszk fölfogásában a harmónia a szép fogalmaként szerepel: a finom párás lég, a ködfátyol kap főszerepet.

Paul Saandby (1730–1809) *A windsori park régi fűrésztelepe* című képének témája az ipari termelés kezdetekre utal. Az előtérben kétoldalt magas fák és a középtérben nagy ég. A háttérben a ködfátyolba borult



*Thomas Girtin: A caerwoni kastély, XVIII. sz.*

kastély. A fátyol koloritja érdekes: a föld barnáitól az ég kékjei felé közelít. Az érzelmi hangulat békés nyugalmat áraszt. A „nép és a főurak között” a szenvedélyes érzelmek föloldódnak, ez a boldog Britannia nemesi kereskedelmi osztályának az érzelme... A víz partján, az előtérben parányi emberek, mállás öszvérekkel vonulnak ki jelképesen a XVIII. századból. Ma bennünk más asszociációkat ébreszt a tájkép. Santoyana szerint az asszociációk „holdudvarát” teremti meg, hogy nagyobb távolságból egységben lássuk a múltat. Ő az, aki a topografikus festésmóddal „engedményeket tesz”. Nála a körvonalak lazulnak, szinte fölszakadoznak. A belső szemlélet még szigorúságra hajló — a külső világ azonban szabadulást kívánó. Ez a puritanizmus és a szabadelvűség küzdelme, amely érdekes, gazdag formákat szült vagy hozott létre. A szabadelvűség, a párás lég szétszórt fénye által nyilvánul meg. És mint lehetőség, a képzeletet serkenti.

Edward Dayes *Norwichi katedrális* című képe a topografikus táj szabad értelmezése és a „festői” táj átmenetében készült kitűnő mű. A háttérben a katedrális és a város halvány, párás fényben látható. Az előtér árnyékában, a folyócska partján pedig a férfi és nő társalog. Oldalfény, a lemenő nap világítja meg a kicsiny alakokat, akik a városból kiséltak, hogy a természetet élvezzék.

S a természethez jutunk közelebb, mely egyaránt lehet szép és rút is. Az ellentéteket a festőiség hangolja össze. A rendezetlen tájat éppen a festőiség teszi érdekessé.

Joseph Farington *A püspök hídjá Norwichban* című képén régi vár-



*Francis Nicholson: Scarboro, 1793*

kastélyt látunk. A szürke tónusok a „szigorú valóságot”, a puritán életet jelképezik, de az egyszínűség és a viharos ég fenyegetését érezzük, s ezen keresztül a bűnökkel terhes életet is sugallhatja.

Az angol akvarell tájfestészetnek legnagyobb művésze kétségkívül Thomas Girtin (1775—1802). *A tinterni apátság* című festményén a természet és az ember művének összefonódása figyelhető meg. Az Istenhez könyörgő embert, a gótikus oszlopokat és falakat is benövi a növényzet. A gótikus székesegyháznak csak falai vannak, a mennyezete már maga az égbolt. Körül a fal és a növény, fönt pedig a végtelenség. Ez az igazi templom! Jelentése allegorikus: egyházi szervezet nélküli közvetlen kapcsolat az istennel. A száraz ráció és a praktikusság. Az oszlopokra fölkúszó növényzet a csúcsv fölé emelkedik, kifejezve a XVIII. század érzelmisségét és hitét. A festő szürkésbarna tónusokkal töltötte ki a rajzot, mely a rend és egység XVIII. századi eszményeinek felelt meg.

Francis Wheatley (1747—1801) a megszépített idillikus paraszti élet festője. Leginkább a középosztálynak tetszettek képei, itt voltak sikerrei. *A Készülődés a piacra* című Újvidéken is látott festményén a kemény rajz dominál. De a részleteket nagy műgonddal kezeli. George Fennel Robson (1788—1833) *Durhani katedrális* című képe is figyelmet érde-

mel. Aranyárgás tónusú, a háttérben a katedrális halvány színei békés hangulatot árasztanak. Itt minden szép, még a mozgás is szinte szabályos. Az előtérben a fák zöldesbarnák, s a kép vonalai a völgy előterében súlypontjuk felé húznak, úgy, hogy „árkot” képeznek. A kanyargó úton érkező három női alak alig észrevehető staffázs a buja növényzetű tájban. Ez a kép ábrázoló, de egyben kifejező is — a harmónia meglelésének a kérdését veti föl.

A fölvilágosodás korában az angol tájfestészet az „áttetsző” és „klasszikus” természet változásának a tengelye körül mozog, kezdetben csak lassan, majd mind gyorsabban.

Thomas Gainsborough (1727—1788) is egyike a legjobb angol tájfestőknek. Akvarellt ritkán festett, inkább a krétavázlatokat egészítette ki vízfestéssel. A természetet tartotta egyetlen mesterének. Az *Erdei táj kunyhóval és juhokkal* c. műve szürke tónusfestés. Akcentusait a fehér szín adja. Nem ismételt semmit a képen, minden elem eltérő, és a nagy, viharos mozgás élményét kelti a szemlélőben. A szépség érzéke nem velünk született — vallja; az a nevelés, a tapasztalás útján alakul ki. A festmény képzettársítás segítségével találkozik a későbbi korokkal — ezt ismerjük fel, amikor felfedezzük a műalkotás kiváltotta szépet önmagunkban, amikor létrejön a lelkesítő élmény. Gainsborough ugyanis nem intellektuális festő — igazi ösztönös alkotóművész.

A Castle Museum gyűjteményének nemcsak az általános angol akvarell bemutatása a célja, hanem a norwichi festőiskoláé is, melynek nemzetközi hírneve van. A XIX. század elején alapították a festőknek ezt az egyesületét, melyet rövidesen, mint „iskolát” emlegettek. Ők elvetették a klasszikus hagyományokat és a nyugodtabb tájmotívumokat választották. Ez az első vidéki csoport, mely egyesületet alapított, és rendszeresen állított ki 1833-ig. John Sell Cotmannt, Joseph Cotmann apját tekintették a legjelentősebb norwichi festőknek. Miután a festészetből nem élhettek meg, rajztanítással is foglalkoztak. Festették a város norman ízlésű épületeit és a Norfolk county szép tájait, de utazásaik alkalmával egész Britanniát. Az idős Cotmann már dekoratívan festett, s úgy mondják ma, hogy „majdnem absztrakt érzékkel komponálta” az épületeket. Fia, John Joseph Cotmann romantikus stílusban, erős színeket használva, hogy szenvedélyét is kifejezhesse. Turnerhez hasonlóan expresszív és expresszionista művész, aki megelőzte a korát.

ACS József



---

# KRÓNIKA

---

A JUGOSZLÁV ÍRÓSZÖVETSÉG IX. KONGRESSZUSÁT 1985. április 18-ától 20-áig tartották meg Újvidéken, a Park Szálló tanácstermében. A kongresszusra a köztársaságok és tartományok íróegyesületeinek küldöttei valamint a meghívottak vettek részt, mintegy háromszázan gyűltek össze az ország minden tájáról.

A Jugoszláv Írószövetség IX. kongresszusát azzal a céllal hívták össze, hogy megtárgyalják az előző kongresszus óta eltelt tíz év alatt „felgyülemlett, időszerűvé érett kérdéseket — irodalmi életünk egészének helyzetét, problémáit és kilátásait”. A legutóbbi kongresszus óta eltelt időszak áttekintését és értékelését Kole Csanule, a Jugoszláv Írószövetség elnöke végezte el. Beszámolójában azokat a kérdéseket érintette amelyek megvitatására sor került a tanácskozáson. Többek között azt, hogy „szabadságból, így az írók szabadságából sincs sohasem elég. A művészi szabadság csak egyik megnyilvánulása a társadalmi szabadságnak... A szabadság azonban felelősség is. S minden felelősség közül a legnagyobb, legösszetettebb és legnehezebb az önmagunk iránti felelősség. Itt győzedelmeskednek vagy buknak el a csaták. Csak a forradalommal való teljes azonosulás szabadítja az írókat a félelemtől. Mi elismerjük a forradalom jogát, hogy védekezzen, mert részei vagyunk védelmének. Amivel nem értünk egyet, s amit határozottan ellenzünk, az a forradalom bizalmatlansága saját akotó szellemi erő iránt. Nehéz és keserű a sorsa annak a forradalomnak, amelyet megdönthet egy vers, egy színelőadás vagy egy túlkapás...” A közelgő iskolareformról így nyilatkozott: „... illuzorikus vitáznai a nyelv, az irodalom és a nemzeti történelem tanításának bármely vonatko-

zásáról mindaddig, amíg a nemzeti nyelv tanóráinak száma hetente csak kettőre korlátozódik, az általános és nemzeti történelem tanítása viszont egy órára vagy egyetlenegyre sem.”

Az írókongresszuson az irodalmi kérdések mellett megvitaták az irodalom társadalmi-politikai vonatkozásait is. Többek között az író és a társadalmi válság, az irodalmi élet és az irodalom politizálódása, az író és az irodalom anyagi helyzete és társadalmi megbecsülése, az írószövetség szervezeti felépítése képezte a tanácskozás témáját. A könyv és a könyvkiadó helyzet, az iskolareform ügye, a Fehér könyv című kiadvány, valamint a verbális deliktum eltörlésének a kérdése is felszólalásra készítette az írókat. A témák változatosságának megfelelően a beszámolókat a megnyilatkozások sokfélesége jellemezte, amelyek ellentétes pólusain Vesna Parun költői ihletésű szövege és Miodrag Bulatović eszmei-politikai kérdéseket feszegető, vitára ingerlő beszámolója állt. Az „egységes jugoszláv szellemi piac” gondolatának a felvetésekor megtárgyalták a nemzetiségi irodalmak problémáit is.

A háromnapos tanácskozást az „egység”, a „kételyek” és a „remények” kongresszusának nevezték. „Az író társadalmának lelkiismerete” — állapították meg, bizonyítva, hogy az alkotók érzékelik jelenünk problémáit, nem bújnak kizárólag az esztétizálás sáncai mögé, hanem nyílt és antidogmatikus vitában kiélezzik és megvitatják társadalmi életünk legégetőbb kérdéseit. Az írók gyülekezete ugyan „nem adott és nem is adhat recepteket” a problémák orvoslására, záróhatározataiban és a társadalomhoz intézett üzenetében azonban kijelölte annak irányait.

Az írókongresszus küldöttsége megkoszorúzta Tito elvtárs sírját és a hő-

sők venaci emlékművét. Megválasztották a Jugoszláv Írószövetség új elnökét is Ciril Zlobec szlovén író személyében. A Jugoszláv Írószövetség IX. kongresszusának kísérőrendezvényeként az ország írói a felszabadulás 40. évfordulója alkalmából irodalmi estet tartottak.

A Jugoszláv Írószövetség IX. kongresszusának anyagából Sveta Lukic, a Szerbiai Íróegyesület küldöttének és dr. Bányai János, a Vajdasági Íróegyesület küldöttjének vezetőjének a beszámolója, valamint a kongresszus záróhatározatát Dokumentum rovatunkban közöljük.

**DIJAK, ELISMERÉSEK** — 1985. április 21-én a Forum klubjában átadták Juhász Erzsébetnek az 1984. évi Híd Irodalmi Díjat, amelyet *Gyöngyhalászok* című novelláskötetével és a Forum Könyvkiadó 1984. évi regénypályázatának első díját, amelyet *Műkedvelők* című regényével érdemelt ki. A regénypályázat második díját Burány Nándor *Cserbenhagyott* című regényéért, az 1984. évi Forum Képzőművészeti Díját pedig Glid Nándor kapta, sokéves munkásságáért. Az alábbiakban a bíráló bizottság elnökeinek méltatását, valamint a díjazott írók köszönőbeszédét közöljük. Az első díjas regényről szóló recenziót a Kritikai szemlében tesszük közzé.

\*

Talán sohasem volt időszerűbb díjazott novellás kötetet és díjjal megtisztelt írórt köszönteni, mint most, amikor heiteken át az irodalom és valóság viszonyáról cikkeztünk, folytattunk párbeszédnek látszó párhuzamos monológokat szakszervezeti hetilapunkban, amikor a valóság és az irodalom viszonylatában farkasszemet néző szempontok sorakoztak fel hétről-hétre olvasók és írók előtt. S annak ellenére, hogy a lényegében két pólus köré rendeződő nézetek felrajzolták a szemléleti erővonalakat, a perdöntő szerep nem a pontosan megfogalmazott, lényegről szóló, okos mondatoké, bármennyire is

fontosak ezek, hanem a műveké; nem az elméleté, hanem az irodalomé.

Ezért, ily módon válik, válhat éppen most fontossá, időszerűvé egy novellákat tartalmazó könyvről, a Híd-díjjal kitüntetett *Gyöngyhalászok*ról szólni.

Semmiképpen sem arra gondolok, hogy a kötet önköréből kilépve lehet bizonyíték bármiféle szemlélet mellett vagy ellen, hanem csakis saját, egyedi és autentikus értékei alapján. És Juhász Erzsébet könyve van olyan szuverén művészi tett, hogy töprengéseink során irodalmi bizonyítékként figyelni kelljen rá, számolni kelljen vele.

A *Gyöngyhalászok* ugyanis — még ha évtizedek távolában játszódik is — rólunk szól, a tiszta, kifejezetten és egyértelműen művészi szintű anyagformálás eszközeivel. Van a kötetben egy novella, a *Nakonxipánban hull a hó*, amelyet — ha jól emlékszem — egy ízben a szerző is a *Gyöngyhalászok* számára legkedvesebb vagy talán éppen legsikerültebb darabjának nevezett, feltehetőleg azért is, mert ebben tudta, így érezheti, prózává formálni azt a bizonyos közérzetet, ami az ő valósága.

Idézzük csak fel a novella zárósortait: „Nakonxipán? Apa értette volna. Évszakok telnek-múlnak. Egy darabig még eljön a reggel, aztán a dél, majd lassan az este is. Üstökös csillár ontja sűrű fényét valahol bent. Odakünn tél. Lehet, hogy karácsony van, lehet, hogy már csak egyetlen, végtelenbe nyúló, világtalan éjszaka a világ, s e világtalanság fonákján valószerűtlenül nagy pelyhekben hull a hó, hull a hó.”

Ebben a néhány mondatban együtt van a teljes Juhász Erzsébet-i szemlélet és módszer, világlátás és világábrázolás. A kétszintes valóság, minden jó irodalmi mű jellemzője, amely nála életérzésből és emlékből formálódik valóság felüli, túli, belső — irodalmi — valósággá. A bent és a kint megfelelése, és egyszersmind lényeges különbsége, mássága. Éppúgy, mint az azonos című Kormos István-versben, amelyben az író vallomásszerűen arról tudósítja olvasóit, ami lehuny szemé

belső faláról elé nyüzög, álmai és tapasztalása úszó szigetként, ami „forog gyöngyöző tengeren”, s amelyről a költő „halért, csigáért, osztrigáért” csak lenyúl, és kiemeli zsákmányát.

Juhász Erzsébetnek a múlt, mindannyiunk közös vajdasági, sokunk polgári félmúltja az a bizonyos Nakonxipán, az úszó sziget, ahonnét a mélybe lehet nyúlni, ha nem is halért, csigáért, osztrigáért, de közérzetünk gyökereinek megismerése érdekében. A *Gyöngyhalászok* írója úgy tesz, mint-ha egy sohasem volt világot teremtené, holott csak saját közérzetének, belső bizonytalanságának nyomait fedezi fel emlékeiben és a múlt valóságában. Vagyis egymásra fényképezi a két időt, a múltat és a jelent, a múlt felé fordítja figyelmünket, de önmagáról, önmagunkról vall. Nem véletlenül érezte és írta a *Gyöngyhalászok* kapcsán remek miniatűrkritikájában Herczeg János, múltunk és jelenünk talán legjobb íróismerője: „Csupa ismerőssel találkozok az ember Juhász Erzsébet novellagyűjteményében.”

Az író önmagát — divatosan szólva: identitását — keresi, s közben megannyi, vele, velünk azonosítható nőt és férfit fedez fel, állít elénk könyve lapjain. Látszólag egy családi, kisvárosi mikrokozmosz szűk világában mozog, valóban sok, az összetévesztésig azonos családi, kisvárosi mikrokozmoszban van teljes méntékben otthon.

Ha felidézük Juhász Erzsébet előbbi írásait, köteteit, úgy tűnik, magában, kezdettől fogva ezt a családi, kisvárosi Nakonxipánt kereste, mert úszó szigetének létezését eleve sejtette. Vagyis: Juhász prózáírásának genezise van. Az első kötet — *Fényben fénybe, sötétben sötéte* — novellái az önmagában történő tájékozódás állomása volt. Novelláit, attól függetlenül, aki a hőse, mind önmagáról írta, belülről mintázta. Nem véletlenül egyes szám első személyében elmondott valomástörténetek, ezek sűrű, kondenzált bizonytalanság feszültségével teltett szövegek a tehetetlenségről, a lelki kifosztottságról. A *Homorítás, Juhász Erzsébet* második kötete, ezzel szem-

ben a világban történő tájékozódás ercdménye, de olyképpen, hogy itt is önmagát kereste leste meg. Saját belső változásait. Közérzet-regényt írt. Ezt folytatja a *Gyöngyhalászok*ban is (s ahogy nyilatkozataiból sejteni lehet, regénypályázati művében, a *Műkedvelő*ekben is), azzal a módosítással, hogy felismerhetőbb világban, mindannyiunk közös bácskai-kisvárosi-családi múltjában talál rá arra a valóságágra, amelyhez kötődhet, s amelyről felemelkedhet, amit felhasználhat, és amit saját belső, az író számára egyetlen, igazi, létező valósággá, irodalomká formálhat.

A Híd-díj a bizonyíték rá — művészi szinten, sikeresen.

GEROLD László

\*

Azt hiszem, az önmagunkkal szembeni felelősség megnövekedésének és a szegényérzetnek a vegyületeként élék át mások is a díjazottság élményét.

Az írással járó önmagunkkal szembeni felelősséget talán nem kell külön részleteznem. Súlyát, terhét mindenkor érzi az ember, s minél jobban sikerül írás közben összpontosítania, annál inkább. Ilyenkor pedig a mások elvárásai is megnövekednek az emberrel szemben. És épp ez szüli a szegényérzetet.

Kosztolányi mondta egy alkalommal, hogy számára felfoghatatlan, ha valaki azt állítja magáról, hogy költő. Mert aznap, mondjuk, költő, de vajon holnap is az lesz-e még? En is, Kosztolányihoz, Pilinszkyhez és másokhoz hasonlóan így vagyok ezzel. Íróként állok itt e pillanatban, holott író csak akkor lehetek, amikor írok. Amikor a fehér papír fölé görnyedek, és megszűnik számomra minden egyéb körülmény és adottság. Egyszerűen, mert mindenestül felszívódtam magának az írásnak a folyamatába, pontosabban magának a konkrét novellának vagy regénynek a világába, amit írok.

Számomra mindig is az irodalom és általában a művészetek jelentették a

legjelesebb kapcsolatot a világgal. Mindenekelőtt azért, mert így tudok a legteljesebben felülemelkedni személyeségem börtönén. Épp ezért tudom annyira átélni az írói vagy írástudói felelősség nagyságát és súlyát.

Én az írástudói felelősséget úgy, és csakis úgy tudom felfogni és gyakorolni, hogy azt az életérzést és világlátást, amely engem meghatároz — az általam megírtott novellából vagy regényből kiolvasható létélménnyé és világgéppé transzponáljam. Legjobb mesterségbeli tudásom és képességem szerint.

Nem csoda, hogy írás közben tele van az ember kétellyel és szorongással az íródi művet illetően. Hisz csak magából a műből derülhet ki, mennyire vagyunk nyitottak és fogékonyak mindazzal szemben, ami létezésünk szűkebb és tágabb körülményeit és adottságait meghatározza.

Nem tudom, nem tudhatom, könnyebb-e, és mennyivel könnyebb máshol írni, nem pedig itt vajdasági magyarként. Vajdaságban. A külső körülmények között nyilván óriási különbségek vannak, s ezek nem lebecsülendők. De magának az írásnak a vonatkoztatásában, s az előbb említett írástudói felelősséget is figyelembe véve, hadd idézzem befejezésül Pilinszky egyik versét:

„Megérdemelné a békés halált  
minden író, aki az éjszakában  
tollat fog és papír fölé hajol.”

*JUHÁSZ Erzsébet*

Az 1984. évi Forum Képzőművészeti Díjat a bíráló bizottság 1985. március 28-án megtartott ülésén egyhangúlag Glid Nándor szobrászművésznek ítélte oda. Glid Nándor számos emlékművet szentelt azoknak, akik pusztá kézzel is ellenállást tanúsítottak az esztelen erőszakkal szemben, s életükkel — egyetlen fegyverükkel — és mártírhalálukkal felkorsólták az emberiség lelkiismeretét; munkája során az áldozatok szenvedése és emberi méltósága ihlette.

Időtálló bronzszobrainak lenyűgöző méreteivel figyelmeztet és emlékeztet Glid Nándor munkássága. Jarandoltól Kragujevaig, Mauthausenben, Dachauban, Belgrádban, Košicében, Jad Vasenben, számos gyűjteményben, múzeumban és galériában őrzik a megkínzottak, az éheztetettek; az „akasztottak balladáit”, abban a reményben, hogy az emberibbé vált emberiség győzedelmeskedik a sötétségen.

A felszabadulás negyvenedik évfordulóján ezzel a díjjal is ráirányítjuk a figyelmet Glid Nándor fordulópontot jelentő, fontos alkotásaira — kétszeresen is hangsúlyozva, amit a szobrok is sugallnak: hogy nem feledhetjük a háború borzalmaival.

A művészet és a művész az emberiség lelkiismerete — ezt a szemléletet érvényesíti ez a maradéktalanul a legnemesebb céloknak elkötelezett életmű. Ma, amikor világunk pusztá léte is a véletlenen múlik, s a változás és forrongás stádiumában levő művészet a helyét és a szerepét keresi, az alkotómunka méltóságának megőrzése érdekében sokkal nagyobb figyelmet kell szentelnünk neki, és sokkal inkább értékelnünk kell, mint valaha.

*Bela DURANCI*

Az 1984. évi Sinkó-díjat a Magyar Nyelv, Irodalom és Hungarológiai Kutatások Intézetének, az Új Symposium, valamint a Képes Ifjúság szerkesztőségének tagjaiból álló bíráló bizottság (Danyi Magdolna, Lantos László és Csapak Angéla) szavazattöbbséggel Kalapáti Ferencnek ítélte oda „huzamosabb időn át közölt modern költői érzékenységet felmutató verseiért”.

Tizenkilencedszer tartották meg az idén Bécsein a Középiszkolások Művészeti Vetélkedőjét. A jugoszláviai magyar középiszkolások több versenyágban mérhették össze tudásukat. A képzőművészeti vetélkedő legsikeresebb alkotása Harangozó Éva (Szabadka) komputergrafikája lett. A műfordítói vetélkedő első díjasa Utassi Paula, Dušan Savković novelláját ültette át

magyar nyelvre. A néprajzi pályázat témája a táltosokról és garabonciásokról szóló hagyomány begyűjtése volt, a legjobb munkát a zrenjanini Nikola Tesla Középiskola diákjai készítették. A beszédművészeti vetélkedő legjobbjai prózamondásban: Varga Henriette (Szabadka), versmondásban: Mihály Ibolya (Becse). A magyar nyelvet környezetnyelvként tanuló diákok is részt vettek a vetélkedőn. A legjobb környezetnyelvi versmondónak Dobrić Ágota (Törökkanizsa), a legjobb prózamondónak Olga Cvijanov (Szabadka) bizonyult. Az irodalmi vetélkedőn önálló munkákkal szerepeltek a versenyzők. A mezőny legkiemelkedőbb teljesítményei közé tartoztak Tóth Gábor (Újvidék) versei, Radics Melinda (Szabadka) kritikája, Fehér Mária (Zenta) novellája, Berec Sándor (Zenta) humorcskja és Fehér Rózsa (Becse) riportja. A Forum Könyvkiadó különdíját novellájáért Jódal Kálmán (Újvidék) érdemelte ki, a Híd folyóiratra való egyévi előfizetést pedig filmkritikájáért Tóth Tivadar (Becse) kapta.

A bíráló bizottság a vetélkedő magas színvonalát kiemelve többek között a diákok kivételesen fejlett művészetek iránti fogékonyságát és kritikai érzékét értékelte.

**IN MEMORIAM MERKI FERENC** (1927—1985) — 1985. április 6-án elhunyt Merki Ferenc, az eszéki Pedagógiai Intézet tanácsosa. Bosnyák István, a Magyar Szóban közzétett írásának részletével emlékezünk meg munkásságáról: „Vannak értelmiségi életművek, amelyeknek tényleges értékeit csak megannyi kötet kritikai elemzésével vehetők számba. Merki Ferenc pedagógiai alkotó munkájának, teremtő ténykedésének esetében viszont ez a számbavétel lehetséges — egyetlen táblázat segítségével is... .

Egyik tanulmányának szemléltetőanyagában található ugyanis az a kimutatás, amely az anyanyelvi iskolafejlesztési terv teljesítését illusztrálja a hatvanas évek végétől a hetvenesek végéig, s abban olvashatjuk e beszédes adatokat: új óvoda — 2; új nyolcosztályos iskola — 2; új középiskola — 1;

új anyanyelvápoló iskola — 23; új óvodai, általános és középiskolai tagozat — 21; (...) És dokumentálja e táblázat azt is, hogy a szóban forgó tíz év alatt Baranyában és Szlavóniában az óvónők, tanítók, általános és középiskolai tanárok létszáma 64-gyel gyarapodott... .

„Életeleme, alkotó tevékenységének alapformája... a tett volt. Vagyis minden írás ősi, titkolt vagy megvalósított szándékának: az ige testté válásának a szorgalmazása... Csak éppen nem — vagy nem elsősorban — az írott, hanem a mondott szóval. Az organizáló, az érvelő, az intézményesítő; a távlatosan tervező; a másokat — mindenekelőtt a pedagógustársadalmat — is mozgósító alkotó gondolat, teremtő szóval.”

„Helye a jugoszláviai magyar szocialista iskolatörténet élvonalában” van.

**KIÁLLÍTÁSOK** — Az újvidéki Vajdasági Múzeumban a hónap folyamán láthatták az érdeklődők a használati és dísz tárgyakból, valamint ünnepi és köznapi viseletből álló, a *Népművészet Jugoszláviában* című tárgyi néprajzi kiállítást, amelyet a belgrádi Népművészeti Múzeum, a ljubljana-i Népművészeti Múzeum és az újvidéki Vajdasági Múzeum szervezett. Ezzel a kiállítással viszonyozzák majd nemsokára a *Népművészet Magyarországon* című vándorkiállítást amelyet hazánk több városában is megtekintettek.

**JELENTŐS HANGVERSENY** — 1985. május 6-án és 15-én koncertet adott az Újvidéki Rádió M-stúdiójában Kinka Rita zongoraművész, az újvidéki Művészeti Akadémia zongora tanszakának asszisztense. Műsorán J. S. Bach-, Scarlatti-, Beethoven-, Mozart-, Liszt-, valamint Schumann-, Rahmaninov-, Szkrjabin- és V. Mokranjac-művek szerepeltek. A két részből álló posztgraduális hangversenyen Kinka Rita megszerezte a magiszteri címet. A művész a Sydney-ben hamarosan megtartandó nemzetközi hangversenyre készül.

ÚJVIDÉKI EGYETEMI HALLGATÓK A DEBRECENI DIÁKKÖRI KONFERENCIÁN — Az újvidéki Bölcsészettudományi Kar Magyar Tanszékének öt hallgatója részt vett a XVII. Magyar Tudományos Diákköri Konferencián, amelyet ezúttal április 1-je és 4-e között a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetemen tartottak. Az egyetemek és a főiskolák diákjai a humán tudományok 16 területéről 19 szekcióba osztva olvasták fel dolgozataikat. Az újvidékiek a XX. századi irodalom kategóriájában versenyeztek, kivétel nélkül Kosztolányi Dezső novelláiról írták munkáikat: Utasi Csilla: Az elbeszélés tudattalan rétegei, Pozsvai Györgyi: Esti Kornél: beszélő vagy elbeszélő?, Piszár Ágnes: Adalékok az Esti Kornél-novellák elbeszélőfolyamatának értelmezéséhez, Józsvai Lídia: Az Esti Kornél ars poeticájáról és Szegi Júlia: Boldogság — motívumvizsgálat címmel. Hallgatóink a rendezvényen — vendégként — az újvidéki és a szegedi egyetem hagyományos együttműködése keretében vettek részt.

HÚSZÉVES A SCENA — Ez évi januári—áprilisi kettős számával ünnepli két évtizednyi létezését a *Scena*, az Újvidéken megjelenő jugoszláv színházi folyóirat. Az 1965-ben alapított időszak kiadvány 120 számban eddig 789 szerző szerepelt összesen 2476 írással, melyek egyharmada fordítás Jugoszlávia népeinek és nemzetiségeinek nyelvről szerborhvátra. A folyóirat elsősorban a dramaturgiai és a rendezés kérdéseivel foglalkozik, hazai és külföldi szaktekintélyek tollából közöl írásokat. Az utóbbi években legnagyobb érdeklődést a színészekkel és rendezőkkel folytatott interjúk váltották ki. A *Scena*, amelyet a Sterija Játékok jelentet meg, az egyetlen országos jellegű színházi folyóirat, amely az évi hatszori megjelenés ellenére is megpróbálja áttekinteni és átfogni hazánk szertheagázó színházi életét. Lehetőségei szerint azonban inkább a rendezvényekkel, a fesztiválokkal foglalkozik — átfogó jellegűen —, mint az egyes produkciók alapos kritikai

vizsgálatával. Külön említendő a folyóirat drámanépszerűsítő törekvése — tíz éve minden egyes szám közöl egy új drámai szöveget —, valamint a jugoszláv színházi élet külföldi informálása, amelynek céljából évente megjelenik egy angol nyelvű, áttekintő jellegű *Scena*-szám.

JUGOSZLAVIAI FILM ÉRDEMELTE KI AZ ARANYPÁLMÁT — Emir Kusturica szarajevói rendező *Apa hivatalos úton* című filmje kapta az idei cannes-i filmfesztivál nagydíját. A fesztivál történetében először érdemelte ki jugoszláv alkotás a legjobb filmnek járó elismerést, a bíráló bizottság pedig először döntött egyhangúan a díj odaítéléséről, de ritkaságszámba megy az is, hogy ennyire fiatal, mindössze harminczéves rendező művét tüntessék ki ezzel a rangos elismeréssel.

A kritika elragadtatással szóló Kusturica filmjéről, többek között bájosnak, gyöngédnek és pimasznak nevezte, joggal. Nálunk ez ideoig szokatlan bátorsággal beszél a rendező az 1948—50-es évekről. Az apa (Miki Manojlović alakítja) barátinője jelenlétében jelentéktelennek tűnő sztálinizmusellenes megjegyzést tesz; a szerető továbbmondja azt az apa sógorának, aki, hogy megszerezze magának a nőt, elindítja a feltartóztathatatlan politikai mechanizmust, s a főhős, anélkül, hogy tudná, valójában miben vétkes, eltűnik, s csak évek múlva tudja meg a családja, hogy munkaszolgálaton van: „hivatalos úton”. Mert a családból titokzatos körülmények között eltávozott apjáról azt hiszi, s a filmben mindvégig így is emlegeti kisfia (Mario de Bartoli), aki egyúttal a történetek narrátora, a világot az ő szemével látja a filmnéző. Ez a kényes történelmi időszakot bemutató film ezért lehet bájos.

De pimasz is. Mert nem dokumentumfilm az *Apa hivatalos úton*. Érzelkelteti ugyan a dogmatikus, ugyanakkor egyéni érdekek vezérelte politikai viszonyokat, majd az apa rehabilitálásával azok enyhülését is, azt mégsem dokumentáris-történelmi hite-

lességgel teszi. Nem is törekedett erre. Kusturica 1955-ben született, tehát nem élhette át az általa megjelentetett időszakot, márcsak ezért is tarthatjuk mainak a filmet. Jelkép- és utalás-rendszerével a szituációnak egyetemes érvényt ad, s azt is mondhatnánk, hogy a mindenkori hatalom természetrajzát vizsgálja. Másrészt már csak azért sem ragaszkodik a valós történelmi eseményekhez, mert elsődleges célja nem az, hogy hiteles történelmi filmet készítsen, hanem, hogy embertípusokat ábrázoljon, mentalitást érzékeltessen. Mégpedig ahhoz egyáltalán nem belülről közelít — ahogyan azt több mint egy évtizeddel ezelőtt a szintén Cannes-ben sikert aratott Petrović-film, a *Tollszedők* tette —, hanem távolságtartó, kifinomult ironiával, gyakran telitalálatként ható humoros helyzetekkel, amelyek mögül azonban mindig a bíráló rokonszenv érezhető, sohasem a teljes tagadás. Az olyanynira ismerős, hamisítatlan mentalitást főként a szerelmi háromszög bemutatásával érzékelteti. Ámde Kusturica állandóan ellenpontoz is: a naiv kisfiú-narrátor a felnőttek párkapcsolatát utánzó viselkedése megmutatja ennek a helyzetnek is a fonákját. A film elején felcsendülő fülbemászó, andalító bécsi

keringő is kezdetben ezt a célt szolgálja, azzal is világokat ütköztet a film, következetes végigvezetésével azonban gazdag asszociációs réteg rakódik rá, s a film harmadik, el nem hanyagolható vonatkozását domborítja ki.

A Kusturica-film egyes jelenetei ugyanis kimondottan poétikusak, még-hozzá leginkább azok, amelyekben a holdkórossá lett kisfiú áll a középpontban. Ily módon érzékelteti a film a titokzatos, meg nem értett körülmények, az elfojtott indulatok hatását a lelkivilágra. Ezek a részek azok, ahol a film nyomasztó atmoszférateremtő hatása a leginkább kifejezésre jut, amelynek sejtelmes hangulata eléri a Jiří Menzel filmjeiben tapasztalható légkört. A Kusturica-mű költői rétegét bizonyára Abdulah Sidran költő forgatókönyvírói tevékenységének is köszönheti.

Kusturica nagyot markolt filmjével. Időnként úgy érezzük, nem képes szelektálni, egy-egy epizódja (például a kisfiú—kislány kapcsolat) újabb film lehetőségét hordozza magában. Annak ellenére, hogy nem hibátlan alkotás, az *Apa hivatalos úton* a hazai filmgyártás kivételes csúcsteljesítménye.

T. É.

## A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

*Sinkó Ervin: Egy regény regénye*

*Böndör Pál: Jégverés (versek)*

*Brasnyó István: Óda a regényhez (vers)*

*P. Nagy István: Alkalmatlan évszak (versek)*

*Bori Imre: A mai magyar irodalom modern irányai I. (tanulmányok)*

*Lukács György: Kiemelkedni a némaságból (interjú)*

*Tari István: Homokba kapaszkodva (riportok)*

*Tome Momirovszki: Szilfák kora (ifjúsági regény)*

A JKSZ KB 15. ülése

A JKSZ KB 16. ülése



## DOKUMENTUM

- Bányai János*: Vegyük azért komolyan az irodalmat, mert irodalom 731
- Sveta Lukić* felszólalása 734
- A IX. jugoszláv írókongresszus üzenete 736

## KRITIKAI SZEMLE

### K ö n y v e k

- Hornjik Miklós*: Juhász Erzsébet: Műkedvelők 739
- Toldi Éva*: Verseskönyvek korrespondenciája (Böndör Pál: *Jégverés*) 744
- Papp György*: Nyelvében él-e ma a nemzet? (*Jezik i nacionalni odnosi*) 746
- Csorba Béla*: A különbözőség jogán (Tordai Zádor: *Megértő módon*) 749
- Sárvári V. Zsuzsa*: Egy folklorista vallomásai (Dobos Illona: *Egy folklórgyűjtő feljegyzései*) 753
- Fehér Katalin*: Az olvasás iskolája (Kulcsár Szabó Ernő: *A zavarbaejtő elbeszélés*) 756
- Kontra Ferenc*: A valóság búvőkörében (Norman Mailer: *A hóhér dala*) 757

### S z í n h á z

- In memoriam Németh P.(éter) István (*Vébel Lajos és Tolnai Ottó írásai*) 759
- Gerold László*: Egy kis udvarházban 764
- G. L.: Dühöngő ifjúság 766

### Z e n e

- Bogdan Ruškuc*: Manon 768

### T e l e v í z i ó

- Bordás Győző*: Egy nap fele 771

### R á d i ó

- Fehér Katalin*: Az eljátszott Álomország 772

KRÓNIKA

A Jugoszláv Írószövetség IX. kongresszusa; Díjak, elismerések; In memoriam Merki Ferenc; Kiállítások; Jelentős hangverseny; Újvidéki egyetemi hallgatók a debreceni diákköri konferencián; Húszéves a Scena; Jugoszláviai film érdemelte ki az Arany-pálmát 779

Számunkat az 1984. évi Forum Képzőművészeti Díjjal kitüntetett Glid Nándor alkotásaiból illusztráltuk.

A 625. oldalon Maurits Ferenc szövegrajza.

---

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. — 1985. május. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-601-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belföldön egy évre 300, fél évre 150, egyes szám ára 30, kettős szám ára 60 dinár; külföldre egy évre 600, fél évre 300 dinár. Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 150 dinár. — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.